

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

Melek M. Fırat

1960-71 Arası Türk Dış Politikası ve Kıbrıs Sorunu

Melek M. Fırat

1960-71 Arası Türk-Dış Politikası ve Kıbrıs Sorunu

©Siyasal Kitabevi, 1997

Tüm hakları saklıdır.

ISBN 975-7351-23-7

1. Baskı: Şubat 1997

Kapak Tasarımı

Levent Korkut

Dizgi

Serdar Aydoğan

Kapak ve İç Baskı

Cem Web Ofset Ltd. Şti.

Tel: (312) 385 37 27

Siyasal Kitabevi

Yeniacıun Sok. 3/D Cebeci-Ankara

Tel: 320 45 10 - 418 35 93

Faks: 362 53 93

Hocam ve ustam
Oral Sander'in anısına...

İçindekiler

GİRİŞ	1
I. TÜRK DIŞ POLİTİKASININ GELENEKSEL ÖZELLİKLERİ	2
II. TÜRK DIŞ POLİTİKASINDA ÇOK YÖNLÜLÜĞE GİDİŞİ HAZIRLAYAN İÇ VE DIŞ KOŞULLAR	4
A. İç Dinamik: Türk Siyasal Yaşamında Özgürlükler Dönemini Hazırlayan Koşullar	4
B. Dış Dinamik: Uluslararası Sistemde Soğuk Savaş'tan Yumuşama'ya Geçiş	7
BİRİNCİ BÖLÜM: 27 MAYIS HAREKETİ VE DIŞ POLİTİKADA YENİ ARAYIŞLARA GİRİŞ	15
I. 27 MAYIS 1960 HAREKETİ	17
A. Uluslararası Koşullar ve 27 Mayıs Hareketi	18
B. 27 Mayıs Yönetimi ve Siyasal Gelişmeler	22
1. MBK Dönemi (27 Mayıs 1960-6 Ocak 1961)	25
2. Kurucu Meclis Dönemi (6 Ocak 1961- 15 Ekim 1961)	27
II. 27 MAYIS VE DIŞ POLİTİKA	29
A. Dış Politikada Yeni Yönelimler	29
1. 27 Mayıs Bildirisi ve Hükümet Programı	30
2. Kurucu Meclis'te Dış Politika Tartışmaları	36
3. Aydınlar Arasında Yeni Dış Politika Anlayışı Üzerine Tartışmalar	39

B. 27 Mayıs Yönetiminin Dış Politika Uygulamaları	42
1. 27 Mayıs Yönetiminin Yabancı Ülkelerle İlişkileri	43
a. ABD ile İlişkiler	43
b. Sovyetler Birliği ile İlişkiler	46
c. Üçüncü Dünya ile İlişkiler	48
2. Dışişleri Bakanlığı'nın Yeniden Yapılandırılması	49
3. Yassıada Mahkemelerinde 6-7 Eylül Davası	53
III. 27 MAYIS YÖNETİMİ VE KIBRIS SORUNU	56
A. Kıbrıs Cumhuriyeti'nin İlanı	56
1. Londra Antlaşmaları ve Kıbrıs Cumhuriyeti'nin Devlet Yapısı	58
a. Temel Antlaşma ve Kıbrıs Cumhuriyeti'nin Yapısı	59
b. Garanti ve İttifak Antlaşmaları	62
c. İngiltere Hükümetinin Bildirisi	63
ç. Geçici Önlemlere İlişkin Sözleşme	64
2. Bağımsızlığa Kadar Geçici Dönem	65
B. 27 Mayıs Yönetiminin Kıbrıs Politikası	67
1. TBMM'de Londra Antlaşmaları Üzerine Yapılan Tartışma	68
2. 27 Mayıs Yönetimi ve Kıbrıs'ın Bağımsızlığı	73
İKİNCİ BÖLÜM: KOALİSYONLAR DÖNEMİ VE DIŞ POLİTİKADA GELENEKSEL ÇİZGİNİN SORGULANMASI	85
I. 1961-1965 DÖNEMİNDE SİYASAL GELİŞMELER	87
II. 1961-1965 DÖNEMİNDE DIŞ POLİTİKA	91
A. Dış Politikada Geleneksel Çizgiyi Sürdürme Eğilimleri	92
1. Siyasal Partiler ve Dış Politika	92
2. Hükümet Programları ve Dış Politika	94
B. Dış Politikada Geleneksel Çizgiyi Değiştirme Eğilimleri	98
1. TİP'in Dış Politika Anlayışı	99

2. Kamuoyunda Geleneksel Dış Politika Eleştirileri ve Yeni Arayışlar	101
III. TÜRK DİŞ POLİTİKASINI GÖZDEN GEÇİRME ZORUNLULUĞU DOĞURAN İKİ OLAY: KÜBA FÜZE BUNALIMI VE KIBRIS SORUNU	105
A. Türkiye-ABD İlişkilerinde İlk Hayal Kırıklığı: Küba Füze Bunalımı	108
B. Geleneksel Dış Politika Bağlantılarının Sorgulanması Bağlamında Kıbrıs Bunalımı	115
1. Kıbrıs Sorununun Doğuşu	116
a. Kıbrıs Cumhuriyeti'nde İlk Anlaşmazlıklar	116
b. Kıbrıs'ta İlk Tedhiş Eylemleri ve Türk Kamuoyunun Tepkileri	118
c. Makarios'un Anayasada Değişiklik Önerileri	123
ç. Toplumlararası Çatışmaların Başlaması	125
d. Londra Konferansı	126
e. Kıbrıs Sorunu ve BM	128
2. NATO İçinde Bir Bunalım Olarak Kıbrıs Sorunu	129
a. Johnson Mektubu	130
b. İnönü ve Papandreu'nun Washington Ziyaretleri	133
c. Cenevre Konferansı ve Acheson Planları	135
ç. Ağustos 1964 Olayları ve Türkiye'nin Kıbrıs'a İlk Müdahalesi	138
d. Yunanistan ve Kıbrıs Sorunu	139
3. Bloklararası Bir Bunalım Olarak Kıbrıs Sorunu	142
a. Kıbrıs Sorunu ve Sovyetler Birliği	142
b. Kıbrıs Sorunu ve Bağlantısızlar	147
4. Kıbrıs Sorunu ve Türk Dış Politikası	150
a. Türk Hükümetinin Kıbrıs Politikası	150
b. Türk Solu ve Kıbrıs Sorunu	158
IV. TÜRK DİŞ POLİTİKASINDA YENİ YÖNELİMLER	163
A. Sovyetler Birliği ile İlişkilerde Yumuşama	163
B. Bağlantısızlar Nezdinde Girişimler	170

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: 1965-1971 AP DÖNEMİ VE ÇOK YÖNLÜ DIŞ POLİTİKAYA GEÇİŞ

194

I. 1965-1971 DÖNEMİNDE SİYASAL GELİŞMELER

195

A. Siyasal Ayrınlaşmalar

197

B. 1969 Seçimleri ve 12 Mart'a Giden Yol

199

II. 1965-1971 AP DÖNEMİNDE DIŞ POLİTİKA

202

A. AP Hükümet Programları ve Dış Politika

203

B. 1965-1971 Dış Politika Olayları

207

1. Kıbrıs Sorununda Yeni Gelişmeler

207

a. AP Hükümetinin Kıbrıs Politikası ve Demirel-Kollias Görüşmeleri

212

b. 1967 Kıbrıs Bunalımı

221

c. Kıbrıs Geçici Türk Yönetiminin Kurulması ve Toplumlararası Görüşmelerin Başlaması

226

ç. 1967 Kıbrıs Bunalımının Sonuçları

228

2. AP Hükümeti ve Sovyetler Birliği ile İlişkiler

230

3. AP Hükümeti ve Arap Ülkeleriyle İlişkiler

238

4. AP Hükümeti ve ABD ile İlişkiler

249

a. Türk Kamupoyunda ABD ve NATO Karşılığı

251

b. Türkiye-ABD İlişkileri

257

SONUÇ

280

KAYNAKÇA

290

GİRİŞ

27 Mayıs 1960 hareketi ile başlayan ve 12 Mart 1971'de bir askerî muhtıra ile sona eren dönemde, iç politikada olduğu gibi Türk dış politikasında da önemli bir değişme oldu. 27 Mayıs hareketini gerçekleştirenler, Türk siyasal hayatında daha sonraki yıllarda karşılaşılabilecek askerî müdahale ve darbelerden farklı olarak, demokratik hak ve özgürlüklere geniş yer veren bir anayasa hazırlattılar ve bu yolla demokratikleşme sürecinin başlamasına yol açtılar. İç politikada görülen bu demokratikleşme, uluslararası koşulların elvermesiyle dış politikaya da yansdı. Kırk yıl boyunca dar bir kadro tarafından belirlenen ve yürütülen, kamuoyunun gündemine sokulmayan dış politika, bu tarihten sonra giderek artan biçimde kamuoyunca tartışılmaya başlandı. Dış politikayı yönetenler kamuoyunun eleştirileri ve tepkileri karşısında temel tercihlerini sorgulamak, yeni yönelimler saptamak zorunda kaldılar. 12 Mart 1971'de askerlerin demokrasiye birincisinden çok farklı nitelikler taşıyan ikinci müdahalesiyle söz konusu süreç kesintiye uğradıysa da, Türk dış politikasında başlamış olan değişme 1970'li yıllarda da sürdü.

I. TÜRK DIŞ POLİTİKASININ GELENEKSEL ÖZELLİKLERİ

1960'lı yıllara gelinceye dek, Türk dış politikasının değişmeyen temel özelliği Batı bağlantısıdır¹. Batı sistemi içinde yer almak Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk ve sürekli dış politika amacı olmuştur. Bu amacın içeriği ve izlenecek yöntemler konusunda zaman içinde önemli değişiklikler olmakla birlikte, "Batılılaşma" ülküsü değişmeden varlığını sürdürdü. Bu anlamda da statükocu bir özellik kazandı. Cumhuriyet'in kurucuları için "bağımsızlık içinde batılılaşma ve Batı sistemi içinde bağımsız bir ulus devlet olarak yer almak"² biçiminde özetlenebilecek olan bu amaç, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra "ulusal çıkarları genel olarak Batı, özel olarak da Amerikan çıkarları ile özdeşleştirmeye"³ dönüştü.

Batı ile ilişkiler dış politikanın merkezine yerleştirilince, öteki devletlerle ilişkiler bu ana eksenin türevleri olarak algılandı ve ona göre belirlendi. Türk dış politikasının Batı ekseninden sonra ikinci önemli eksenini kabul edilen Sovyetler Birliği ile ilişkiler bile bir ayrıcalık oluşturmadı. Cumhuriyet'in ilk yıllarında Batılı ülkelerle ilişkilerde sorunlar sürerken, Türk-Sovyet dostluğu sürekli olarak korunmuştu. İki ülke arasındaki ilişkilerin bozulması 1945 sonrasına rastladı. Öyle ki, Soğuk Savaş'ın başlangıcında ABD'nin Sovyetler Birliği'ne karşı politikasının ilk destekleyicilerinden biri Türkiye oldu.

Emperyalizme karşı kazandığı bağımsızlık savaşı ile az gelişmiş ülkeler nezdinde büyük bir saygınlığı bulunan Türkiye, bu ülkelere karşı özel bir politika oluşturmaktan kaçındı ve sınırlı bir dostluk ve duygudaşlık ilişkisiyle yetindi. Batı'ya bağımlılık arttıkça Türkiye az gelişmiş ülkelerle varolan bu sınırlı ilişkiyi giderek azalttı ve Üçüncü Dünya'nın uluslararası platformda varlığını duyurmaya başladığı 1950'lerde ise, kendisi bu devletler grubu tarafından dışlandı.

Ana çizgileriyle özetlemeye çalıştığımız Türk dış politikası gerek Atatürk, gerek İnönü, gerekse Menderes döneminde dar bir kadro tarafından belirleniyor ve yürütülüyordu. Ulusal Bağımsızlık Savaşı sırasında ve sonrasında "dış politika konusu yine başta Atatürk olmak üzere yürütme organının ilgili Bakanlıklarının ve bir ölçüde de yasama organının yetki alanına giriyordu. Dış politika üzerinde o dönemin dünyasında başlayan 'tabuların yıkılması' yönündeki gelişme Türkiye'ye henüz ulaşmış sayılamazdı. Dönemin basınında dış konuların oldukça yer tuttuğu görülür. Ancak, dış politika konusunda Devletin izlediği politikaya karşı bir eleştiriden söz edilemezdi"⁴. Dış politikayı yürüten diplomat kadrosu ise on-onbeş kişiydi⁵. Bu durum İnönü döneminde de fazla değişmedi. İkinci Dünya Savaşı'nın hemen öncesinde Atatürk'ün ölümünden sonra cumhurbaşkanı seçilen ve 1950'ye dek bu görevde kalan İsmet İnönü, Türkiye'nin her türlü politikasına egemendi ve devlet çarkının denetimini elinde tutuyordu⁶. Dış ilişkiler ise, İnönü'nün önem verdiği konuların başında gelmekteydi. Dışişleri Bakanlığı'nın yazışmaları İnönü'ye anında iletiliyor ve dış politika onun verdiği direktifler doğrultusunda, giderek sayıları artmakla birlikte yine de dar sayılabilecek bir kadro tarafından yürütülüyordu⁷. Savaş sırasında ve sonrasında Türk dış politikasında yaşanan gelişmeler kamuoyunu doğrudan ilgilendirmekle ve gündemde sürekli yer tutmakla birlikte, geleneksel olarak dış politika kararlarının eleştirilmezliği ilkesine savaş sırasında basına uygulanan sansür ve baskılar da eklenince⁸, dış politika yine çok dar bir kadro tarafından ve kamuoyu dikkate alınmadan biçimlendirilebiliyordu. Çok partili demokrasiye geçilmesi ve 1950'de Demokrat Parti'nin (DP) iktidara gelişi iç politikada popülist yaklaşımları beraberinde getirdiyse de bu gelişme dış politikaya yansımada. Dış politika kararları yine Menderes ve daha sonra dışişleri bakanı olacak Fatin Rüştü Zorlu'nun aldığı kararlar doğrultusunda, sayıları oldukça

artmış olanı “elit” diplomatlar tarafından yürütülüyordu. Önceki dönemlerle kıyaslandığında dış politika kamuoyunda çok daha fazla yer tutmakla birlikte karar alma sürecinde kamuoyunun etkili olduğu söylenemezdi. Tam tersine, alınan dış politika kararları doğrultusunda kamuoyu yönlendiriliyordu.

1960’lı yıllarda, Türk dış politikasının yukarıda özetlenen temel özellikleri -Batı’ya yönelik oluşu ve dar bir kadro tarafından belirlenmesi- değişmeye başladı. Türkiye çok yönlü bir dış politika arayışı başlattı ve bu değişme sürecinde Türk kamuoyu da etkili oldu. 1923’ten itibaren yüzünü Batı’ya dönen ve giderek kendi çıkarlarının Batı’ninkilerden ayrı olduğunu düşünemeyecek noktaya gelen Türkiye, Batı’dan ayrı ulusal çıkarları bulunduğunu 1960’lı yıllarda anlayarak, dış politikasını sorgulamaya ve yeni arayışlar içine girmeye başladı. Bu değişmeyi olanaklı kılan iç ve dış koşullar vardı.

II. TÜRK DIŞ POLİTİKASINDA ÇOK YÖNLÜLÜĞE GİDİŞİ HAZIRLAYAN İÇ VE DIŞ KOŞULLAR

1960’lı yıllar gerek Türkiye’nin gerek uluslararası sistemin yapısal değişim sancıları çektikleri bir dönem oldu. Türkiye’de 1950’lerde başlayan kapitalistleşme eski yapıları yıkarken, uluslararası sistemde Soğuk Savaş yerini Yumuşama’ya bırakmaya başladı. Türk dış politikası bu iki dinamiğin etkilerinden uzak kalamazdı.

A. İç Dinamik: Türk Siyasal Yaşamında Özgürlükler Dönemini Hazırlayan Koşullar

1960’lı yıllarda Türkiye bir geçiş dönemi yaşıyordu. “Bu dönem, hangi kesimden olursa olsun tüm güçlerin resmî ideolojinin değişik bütün görüntülerini aşma savaşımına giriştikleri yıllar diye nitelenebilir. Eski yapı sürekli çatırdıyor ve geleneksel kalıplar gittikçe donup

etkisizleştıyorlardı. Sosyal düzen yepyeni arayışların ardındaydı. ... Uzun on yıllar boyunca dile getirilmesinden bile korku duyulmuş bulunan düşünceler, kavramlar ve özelemler yeni anlamlar kazanıyorlardı.”⁹

Gerçekten de, 1950’lerde başlayan kapitalistleşme süreci eski dengeleri altüst etmişti. Cumhuriyet’in kuruluşundan beri iktidara egemen olan ve ekonomiyi denetleyen bürokrasiye karşı, savaş içinde zenginleşen eşraf ve burjuvazi artık ekonomi üzerindeki denetimin kalkmasını ve siyasal otorite çevresinde kurulan ayrıcalıklı yapının kırılmasını istiyordu.

Dış koşullar da bu gelişimi destekledi. Amerikalı uzmanların tavsiye ettiği modele göre, Türk ekonomisi korunmadan yaşamak ve dünya pazarıyla bütünleşmek zorundaydı. Bunun için ise, gereksiz sanayi yatırımlarından çok tarımda uzmanlaşılmalıydı. Nitekim, DP iktidarının ilk yıllarında bu beklentiler gerçekleşti. Yeni toprakların tarıma açılması, tarımda hızlı makinalaşmaya gidilmesi, hava koşullarının uygun oluşu ve Kore savaşı dolayısıyla tarım ürünlerindeki fiyat artışı tarımda önemli gelir artışları sağladı. Karayolları yapımına hız verilerek, kırsal kesimi pazara bağlamak üzere ulaşım olanakları artırıldı.

Bununla birlikte, bu gelişme 1950’lerin ikinci yarısında hava koşullarının kötü gitmesi ve dünya tarım ürünlerindeki fiyat düşüşü ile durakladı. 1954 yılında tarımsal üretim ve ihracat, buna bağlı olarak da kişi başına düşen ulusal gelir azaldı. Ama Menderes ne pahasına olursa olsun ekonomik büyümeyi sürdürmek istiyordu. Halk kesimlerinde hayal kırıklığı yaratmadan bu amaca ulaşmanın yolu ise dış borç almaktı. 1954’ten itibaren ABD ile ikili antlaşmaların imzalanmasının altında yatan ekonomik neden, dış borçlara duyulan bu gereksinimdi. Siyasal ve askerî ödünler karşılığında ekonomik dış yardım gelecekti. Ancak, dış

borçlanma kendi kısır döngüsünü yarattı ve alınan borçlar bir süre sonra eski borçların ve faizlerin ödenmesinde kullanılır hale geldi. Tarımda taban fiyatlarını desteklemek ve kamu yatırımlarını gerçekleştirmek için ikinci bir çözüm olarak para basılması yoluna gidildi ve bu da enflasyonist politikaların başlangıcı oldu. Devlet korumacılığı geleneğinin yerleştiği ülkede, DP iktidarı, liberal dış ticaret rejiminden vazgeçerek ve devletçi denetim mekanizmalarını yeniden çalıştırarak dışardan borç almayı önlemeye çalıştı. Bu çözüm ithalatın azalması ve sanayi sektörünün büyümesi demekti. 1950'lerin ikinci yarısında, iç ticaret hadleri sanayi sektörü lehine gelişti. Ancak, sanayi kesiminde görülen bu gelişme ülke kalkınmasının motoru olamadı. Plansızlık, gelişigüzel himaye ve enflasyonist politikalar ekonominin çöküş sürecini ve DP iktidarının sonunu hazırladı¹⁰.

II. Dünya Savaşı'ndan hemen sonra başlayan ancak DP iktidarı döneminde hız kazanan bu gelişmelerin, etkileri 1960'lı yıllarda görülecek önemli toplumsal sonuçları oldu. Herşeyden önce popülist bir politika izleyen DP iktidarı, Cumhuriyet Halk Partisi'nin (CHP) uyguladığı resmî ideolojiden tavizler vermeye başladı; bunun ilk uygulama alanı da din oldu. Arapça ezan okunmasına izin verme ile başlayan süreç, ilköğrenime din dersi koymak, çeşitli tarikatların ve İslamcı güçlerin siyasal arenada etkinliklerinin artmasına izin vermek ile sonuçlandı. Ayrıca, tarımda makinalaşma beraberinde köklü bir tarım reformuyla gelmediği için, ortakçı köylülerin işsizleşmesi tarımda işgücü fazlalığına yol açtı. 1950'lerin ikinci yarısında sanayi kesiminde görülen gelişme ile denk düşen bu süreç büyük kentlere göçü hızlandırdı. Bu göç, bir yandan sanayi böylesi büyük bir işgücünü istihdam edecek denli gelişmemiş olduğundan işsizliğe yol açarken, öte yandan kentlerde işçi sınıfının ortaya çıkması sonucunu doğurdu. 1960'larda etkili bir hale gelecek sosyalist hareketin kaynakları bu gelişmelerde

bulunmaktadır. Kısaca özetlemek gerekirse, DP iktidarının ekonomik programı, başarısızlıkla da sonuçlanmış olsa, önemli bir toplumsal ve kültürel hareketlilik başlattı; Cumhuriyet'in başlangıcından beri baskı altında tutulan çevre güçlerin sahneye çıkmasına olanak sağladı.

27 Mayıs hareketi, ekonomi politikası iflas eden DP iktidarının siyasal sonu oldu. Yeniden iktidarı ele geçiren bürokrasi, başarısız olan burjuvaziye karşı son kozunu oynadı. Ancak, hızlı bir değişim sürecine girmiş olan Türkiye'de artık eski dengeler yeniden kurulamazdı. 27 Mayıs sonrasında gerçekleştirilen yeniden yapılanma, dönüşüme uğramış ekonomik ve siyasal yapıdaki yeni denge arayışları olarak nitelenebilir. Ekonomide ithal ikameci politikalar ve planlama öne çıkarken, siyasal alanda çok partili özgürlükçü demokrasi kurma arzusunun bir belgesi olarak 1961 anayasası devletin yeniden yapılanmasının simgesi oldu.

1960'lı yıllarda anayasanın da sağladığı özgürlükçü ortam içinde İslamcı ve sosyalist muhalefetin giderek artan biçimde etkinleştiği görülecektir. Devletçi ve seçkin eski resmî ideolojinin karşısında bir yandan Cumhuriyet öncesine dönüş hayal eden İslam ideolojisine bağlı gelenekçi, öte yandan yeni Türk toplumunu yaratma özlemiyle harekete geçen Marksist ideolojiye bağlı yenilikçi merkez dışı güçler radikal eleştiri sürecini başlatacaklardır. Değişik açılardan Cumhuriyet tarihi ele alınacak ve eleştiri süzgecinden geçirilecekti. Daha önceki yıllarda olabildiğince eleştiri dışı tutulan Türk dış politikası da bu sürecin dışında kalmayacaktır.

B. Dış Dinamik: Uluslararası Sistemde Soğuk Savaş'tan Yumuşama'ya Geçiş

Soğuk Savaş'ı "iki blok arasındaki ilişkilerde, blokların ve üyelerinin davranışlarını denetlemeye yönelik, taraflarca

benimsenmiş kuralların bulunmadığı, ilişkilerde salt güce dayanan davranışların başat olduğu bir dönem”¹¹ olarak tanımlayan Haluk Gerger, Yumuşama’nın da, Avrupa’da İkinci Dünya Savaşı sonrasında ortaya çıkan bu dönemi sona erdirmeye yönelik, uluslararası ilişkilerin en önemli parametresi olan güç-norm dengesini önce sağlama, sonra da güç-norm ilişkisini normun ağır bastığı bir denge düzeyine çıkarma uğraşı ve yeni bir düzen kurma süreci olduğunu belirtir¹².

1975 Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı ile kurum-sallaşan Yumuşama’nın ilk işaretleri Stalin’in ölümünden sonra verildi. 5 Mart 1953’te Stalin’in ölümü ile Sovyetler Birliği’nde iktidara gelen yeni yönetim, gerek Batı gerek Doğu bloku içinde yer alan ülkelere Moskova’nın politika değiştirdiğini söylemekte gecikmedi. 3 Eylül’de Sovyetler Birliği Komünist Partisi (SBKP) Birinci Sekreteri olan Kruşçev, önce Batı’ya yönelik “barış içinde bir arada yaşama” ilkesini ortaya attı, daha sonra da 1956’da toplanan SBKP XX. Kongresi’nde sosyalizme varışta ayrı yollar izlenebileceğini belirterek Doğu blokunun monolitik yapısına ilk darbeyi vurdu.

Sovyetler Birliği’nde yaşanan bu değişikliklerden sonra ortaya çıkan ilk uluslararası bunalım olan 1956’da Mısır’ın Süveyş Kanalı’nı ulusallaştırması ve bunun üzerine İngiltere ile Fransa’nın Mısır’a İsrail ile birlikte ortak harekât düzenlemeleri sırasında, ABD ve Sovyetler Birliği’nin yakınlaşması iyimserlik rüzgârlarının esmesine yol açıtıysa da Yumuşama bir anda gerçekleşmedi, gelgitleri olan sancılı bir süreç olarak yaşandı.

Moskova’nın blok içi politika değişimini yeşil ışık olarak algılayan Polonya ve Macaristan’da ulusal niteliği ağır basan bağımsız politikalar izlemeye başlayan ve Batı tarafından desteklenen Gomulka ve Imre Nagy’nin kısa sürede Sovyet

güçleri tarafından zor kullanılarak iktidardan uzaklaştırılmaları, 1957'de Sovyet uydusu Sputnik'in uzaya fırlatılması sonucunda ABD topraklarının da artık nükleer saldırının doğrudan hedefi haline gelmesi, Üçüncü Dünya'da ve özellikle Ortadoğu'daki Batı karşıtı milliyetçi hareketlerin Moskova tarafından desteklenmesi üzerine Washington'un Eisenhower Doktrini'ni ilan etmesi ve nihayet Berlin bunalımı bloklararası gerilimi yeniden artırdı ve Soğuk Savaş'ın sona ermediğini gösterdi.

Gerilim yaratan tüm bu olaylara rağmen Soğuk Savaş'ın sona erdiğine ve barış içinde birarada yaşama ilkesinin uygulamaya geçirildiğine inanılmaya başlanmıştı. 16 Mayıs 1960'ta Eisenhower ile Kruşçev'in Paris'te yapacakları zirve toplantısı yeni dönemin başlangıcının simgesi olarak kabul ediliyordu. Tam bu sırada, Paris zirvesine onbeş gün kala patlayan U-2 olayı, bir Amerikan uçağının Sovyet askerî hazırlıklarının ve nükleer silolarının fotoğrafını çekmek üzere görülmeyecek zannedilen bir yükseklikte Sovyet hava sahasına girdikten sonra düşürülmesi ve Amerikalı pilotun görevini itiraf etmesi üzerine iki ülke arasındaki ilişkiler yeniden bunalıma girdi. Gerçi önderler Paris'te biraraya geldiler ama Kruşçev'in Eisenhower'dan dünya kamuoyu önünde özür dilemesini istemesi üzerine zirve başarısızlıkla sonuçlandı. Ancak, Yumuşama süreci geri dönülmez biçimde başlamıştı. ABD'deki başkanlık seçimlerine barış sloganı ile giren Demokrat Parti adayı J. F. Kennedy'nin Eisenhower karşısında seçimi kazanarak başkan olması iki ülke arasında kesilmiş olan dialoğu yeniden başlattı ve ABD'nin yeni başkanı ile Kruşçev Mayıs 1961'de Viyana'da biraraya geldiler. Ekim 1962 Küba Füze Bunalımı ise dünyayı savaşın eşiğine getirmekle birlikte, sorunun savaş çıkmadan çözümlenmesi başlayan süreci devam ettirdi¹³.

Siyasî tarih açısından Küba Füze Bunalımı Yumuşama'nın başlangıcı olarak kabul edilir. Gerçekten de benzer

bir durumla karşılaşıldığında doğrudan iletişim kurabilmek amacıyla iki ülke arasında "kırmızı telefon" olarak isimlendirilen bir hat kuruldu, Nükleer Denemelerin Yasaklanması Antlaşması imzalandı ve 1975 Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı'na erişecek Yumuşama süreci hızlandı. Bu dönemde bloklararası çatışma olasılığı azaldı ve yerini yerel çatışmalara bıraktı.

1953'te Stalin'in ölümü ile başlayan, 1962'de Küba Füze Bunalımı'ndan sonra kesinleşen ve 1975'te Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Son Senedi ile kurumsallaşan Yumuşama'nın blok içi ilişkiler açısından iki önemli sonucu oldu. Bunlardan ilki her iki blokta da blok önderine karşı milliyetçi ve özerk politikaların öne çıkması, ikincisi ise blok içi anlaşmazlıkların çatışmalara varacak denli hız kazanmasıdır.

Yumuşama'nın bloklararası ilişkilere egemen olması ile karşı bloktan tehdit algılamaları azalan blok üyesi devletler kendi konumlarını sorgulamaya başladılar ve ABD ile Sovyetler Birliği'nin önderlikleri sarsıldı. Batı'da Fransa Devlet Başkanı de Gaulle Alpler'den Urallar'a dek uzanan Birleşik Avrupa'dan söz etmeye, ABD'nin Vietnam'da sürdürdüğü savaşı eleştirmeye, uluslararası ödeme birimi olarak ABD Doları'nın değil altının kabul edilmesini istemeye başladı ve nihayet NATO'nun askerî kanadından çekilecek kadar bu politikasını ileri götürdü. Bu sırada, 1968'de Paris'te başlayan öğrenci eylemleri ve Marcuse'cü Yeni Sol hareket kısa sürede Batı Avrupa'ya yayıldı, hükümetleri, hatta düzeni sarsacak boyutlara ulaştı. Bununla birlikte, proletarya devrimine dönüşmeden bir öğrenci hareketiyle sınırlı kalan 1968 olaylarının Batı sistemi açısından sonucu, özerk milliyetçi dış politika başkaldırılarını yok etmek oldu¹⁴.

Doğu blokunda da meydan okumalar eksik değildi. Çekoslovakya'da, Moskova'ya bağlı kadroları birer birer tasfiye ederek parti önderliğini eline geçiren Dubçek, ekonomi

de dahil çeşitli alanlarda özgürleştirme eylemlerini başlattı. Daha önce Macaristan ve Polonya olaylarını izlemiş olan öteki Doğu Avrupa ülkeleri Prag Baharı olarak isimlendirilen Çekoslovakya'daki gelişmeleri büyük bir umutla izliyorlardı ki, Moskova ilk eleştirilerini yaptı ve Dubçek'in burjuva rejimine dönmek istediğini bildirdi. Bu açıklamadan hemen sonra, 21 Ağustos'ta Varşova Paktı birlikleri Prag'a girdiler. Dubçek iktidardan uzaklaştırılarak, Ankara'ya büyükelçi atandı. "Muhafifler" Batı'ya sığınmak zorunda kaldılar. Yumuşama'nın tek belirtisi Dubçek'in Imre Nagy'nin akıbetine uğramamış ve öldürülmemiş olmasıydı.

Böylece, Yumuşama'nın ilk sonucu olan blok önderlerine karşı milliyetçi özerk politika izleme girişimleri 1960'lı yılların sonunda başarısızlığa uğradı. Bloklararası ilişkilerin sürdürülmesine onay veren ABD ve Sovyetler Birliği, 1968 olayları ve Çekosllovakya bunalımı sonucunda, bloklardan kopmaya varacak gelişmelere izin vermeyeceklerini göstermiş oldular.

Yumuşama'nın ikinci sonucu blok içi çatışmaların ortaya çıkması oldu. Çin-Sovyet uyuşmazlığı sınırda sıcak çatışmalarla başlayıp tam bir kopuşa giderken, Batı blokunda daha sonra Fransa'nın politikalarıyla belirginleşecek ilk milliyetçi çatışma örneği Kıbrıs sorunu dolayısıyla Türkiye ile Yunanistan arasında yaşandı. 1950'li yıllarda başlayan Kıbrıs sorunu, döneme egemen olan Soğuk Savaş ortamında ABD'nin müdahalesi ile iki müttefik arasında çözülmüş ve Kıbrıs Türk ve Kıbrıs Rum halkına dikte edilmişti. Yumuşama döneminde ikinci kez ve çok farklı nitelikte ortaya çıkan Kıbrıs sorununun çözümü ise, bu kadar kolay olmadı. 1950'li yıllarda ulusal çıkarlarını NATO çıkarları ile özdeşleştirerek Kıbrıs sorununu çözebilen Türkiye ve Yunanistan, 1964'teki Kıbrıs sorunurida NATO'nun genel çıkarlarından farklı ulusal çıkarları olabileceğini anladılar.

Ortaya çıkan bir başka nokta daha vardı: Eğer blok içi milliyetçi çatışmalar ittifakın genel çıkarlarını tehdit eder boyutlara ulaşırsa, gerekirse baskıyla ama mutlaka engellenecekti.

1960'lı yıllarda barış içinde birarada yaşama ilkesi uluslararası sistemi iki kutupluluktan kurtaramadı. Bloklararası ilişkiler ne kadar gelişirse gelişsin, ABD ve Sovyetler Birliği blok içi sorunların yine blok içinde çözümleneceğini ve dışardan müdahaleye izin vermeyeceklerini gösterdiler.

1960'lı yıllarda bir yandan Türkiye'nin siyasal, ekonomik ve toplumsal yapısında, diğer yandan uluslararası sistemde meydana gelen değişmelerin hazırladığı elverişli koşullarda Türkiye de çok yönlü dış politika arayışını başlattı. Geleneksel Türk dış politikası yazımında Türkiye'nin 1960'lı yıllarda çok yönlü bir dış politika arayışına girdiği istisnasız tüm yazarlar tarafından kabul edilmektedir. Bu değişikliğin nedeni de, 1964 Kıbrıs bunalımı sonrasında uluslararası platformda yalnızlığını gören ve Batılı müttefiklerinin desteğini bulamayan Türkiye'nin doğal tepkisine bağlanmaktadır. Bu çalışmada, 27 Mayıs 1960-12 Mart 1971 tarihleri ile sınırlandırılan söz konusu dönem incelenirken, geleneksel dış politika yazımında kabul edilen çok yönlü dış politikaya geçiş nedenleri yeniden sorgulanacak ve bu geçiş sürecinde Türk dış politikasında meydana gelen değişiklikler incelenecektir.

NOTLAR

1. Oral Sander, "Türk Dış Politikasında Sürekliliğin Nedenleri," **SBF Dergisi**, C. XXXVII, No. 3-4 (1982), s. 105.
2. Baskın Oran, "Atatürk'te ve Günümüzde Bağımsızlık ve Batılılaşma Kavramları," **SBF Dergisi Atatürk Özel Sayısı**, C. XXXVI, No. 1-4 (1981), s. 205.
3. Haluk Gerger, **Mayınlı Tarlada Dış Politika**, İstanbul, Hil, 1983, s. 32-33.
4. Ömer Kürkçüoğlu, "Dış Politika Nedir? Türkiye'deki Dünyü ve Bugünü," **SBF Dergisi**, C. XXXV, No. 1-4 (1980), s. 322.
5. Abdülhâk Akşin, **Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi**, Ankara, TTK, 1991, s. xiii.
6. Edward Weisband, **II. Dünya Savaşında İnönü'nün Dış Politikası**, çev. Mehmet Ali Kayabal, İstanbul, Milliyet, 1974, s. 19-37; Şevket Süreyya Aydemir, **İkinci Adam: İsmet İnönü 1938-1950**, C. II, İstanbul, Remzi, 1967, s. 153.
7. Gerçi nihai karar İnönü alıyordu ama devlet geleneğine bağlılığını bütün ömrü boyunca sürdüren İnönü elbette kararlardan önce çeşitli kişilerin görüşlerine başvuruyordu. Dış politikada alınacak kararlarda İnönü'nün güvendiği kişilerden en önemlisi, 1942'de dışişleri bakanı olmadan önce de, daha genel sekreterliği sırasında fiilen bakanlığı idare ettiğinden söz edilen Numan Menemencioglu'du. Weisband, **op. cit.**, s. 37-48; Selim Deringil, **Denge Oyunu: İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin Dış Politikası**, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1994, s. 49-56.
8. Weisband, **op. cit.**, s. 71-92.

9. Ali Gevgilili, **Yükseliş ve Düşüş**, İstanbul, Bağlam, 1987, s. 257-258.
10. DP dönemindeki ekonomik gelişmeler için bkz. Doğan Avcıoğlu, **Türkiye'nin Düzeni**, C. II, 6. Basım, Ankara, Bilgi, 1973, s. 386-451; Çağlar Keyder, **Türkiye'de Devlet ve Sınıflar**, çev. Sabri Tekay, İstanbul, İletişim, 1989, s. 97-115; Korkut Boratav, "İktisat Tarihi 1908-1980", içinde Sina Akşin, **et. al. , Türkiye Tarihi 4: Çağdaş Türkiye 1908-1980**, İstanbul, Cem, 1989, s. 311-325.
11. Haluk Gerger, **Soğuk Savaş'tan Yumuşama'ya**, Ankara, Işık, 1980, s. 29.
12. **Ibid.**, s. 38.
13. Yumuşama'ya geçiş süreci ile ilgili siyasal olaylar için bkz. D. E. Fleming, **The Cold War and Its Origins 1917-1960**, Vol. 2, New York, Doubleday, 1961, **passim**; J.B. Duroselle, **Histoire Diplomatique de 1919 à nos Jours**, Paris, Dalloz, 1974, **passim**.
14. Gevgilili, **op. cit.**, s. 386.

BİRİNCİ BÖLÜM

27 MAYIS HAREKETİ VE DIŞ POLİTİKADA YENİ ARAYIŞLARA GİRİŞ

Türkiye’de 1946 yılında başlayan çok partili demokrasi, 27 Mayıs 1960 sabahı saat 4:36’da Ankara Radyosu’ndan yapılan “Bugün demokrasimizin içine düştüğü buhran ve son müessif hadiseler dolayısıyla ve kardeş kavgasına meydan vermemek maksadı ile Türk Silâhlı Kuvvetleri memleketin idaresini ele almıştır.”¹ duyurusu ile kesintiye uğradı.

Yapılan duyuruda ülke yönetimini ele alan silahlı kuvvetlerin amacının, “partileri içine düştükleri uzlaşmaz durumdan kurtarmak ve partiler üstü tarafsız bir idarenin nezaret ve hakemliği altında en kısa zamanda adil ve serbest seçimler yaptırarak idareyi hangi tarafa mensup olursa olsun seçimi kazanana devir ve teslim etmek”² olduğu belirtiliyorsa da, 27 Mayıs’ın hemen ertesinde hareketi gerçekleştirenler arasında amaç konusunda çıkan görüş ayrılıkları çok partili demokratik rejime dönülebilmesini onaltı ay gibi uzun bir süre geciktirdi ve seçimler ancak 15

27 Mayıs, Türk siyasal hayatına ilişkin literatürde genellikle “devrim” olarak adlandırılmasına karşın, bu halk kitlelerinin katıldığı ve sosyo-ekonomik yapıyı dönüştüren bir hareket değildi ve sadece Demokrat Parti’nin demokrasiden giderek uzaklaşan yönetimine karşı bir hükümet darbesi olarak kaldı. Bununla birlikte, hareketi gerçekleştiren subaylardan bir grubun daha köklü reformları tasarladıkları da bir gerçektir. Bu grubun “14’ler” adıyla kısa sürede tasfiye edilmeleri üzerine 27 Mayıs “devrim” özelliğini tümüyle yitirdi.

27 Mayıs hareketini bir devrim olarak görmek ne denli yanlışsa, onu Türk siyasal hayatında sonraki tarihlerde iki kez daha karşılaşacağımız askerî müdahalelerle aynı kaba koyup basit bir hükümet darbesi olarak algılamak da o kadar tarihsel gerçeklere aykırı düşer³. 27 Mayıs’ı bir hükümet darbesi olarak değerlendiren yazarlar dahi, 1960’da ülke yönetimini ele alan silahlı kuvvetlerin hazırlattıkları 1961 anayasasını değerlendirme dışı tutmaktadırlar. Vatandaşların temel hak ve özgürlüklerine geniş yer veren ve güçler ayrılığı ilkesiyle iktidarın sınırlarını belirleyen 1961 anayasası ekonomik gelişmesini tamamlamış demokratik toplumların gereksinimlerine yanıt veren bir nitelik taşımaktaydı. Dolayısıyla, 1960’lı yıllar boyunca Türkiye’de yaşanan ekonomik gelişmelerin ürünü olan siyasal hareketlere anayasa açıktı. Bu nedenle, 1960-61 yılları arasında yaşanan askerî yönetimin Türkiye’de demokratik bir dönemin başlangıcını oluşturduğunu söylemek gerekmektedir. Bahri Savcı’nın 27 Mayıs’a ilişkin değerlendirilmesi hareketin niteliğini nesnel bir biçimde ortaya koymaktadır⁴:

“... Sadece bir kardeş kavgası önlemeye gelmiş gibi gözükmesine rağmen, 27 Mayıs, bir şeyler doğurmaya gelmiştir. (...) Hukuk devleti, gerçek demokrasi, plânla yönetilen halk ekonomisi ile ikâme yolunu açma hareketidir. Bu anlamda bir ihtilâldir. Yalnız, bunları çalışan halk

sınıflarının insiyatifi ile yapma ve bu sınıfların eli içinde, kontrolü altında işletme sürecine ulaşamamış 27 Mayıs'ın niteliği, bir doğurma dinamiği olmasıdır. Ve bu doğurmalar arka arkaya başlamıştır. (...) 27 Mayıs dinamiği, bir demokrasi doğurduktan sonra, bir yandan Asyaî bir toplumsallık, öte yandan bir faşist toplumsallık ve nihayet bir sosyalist toplumsallık yönelimlerini de doğurmuş ve yaratmıştır."

Bir yandan çok partili demokrasiye son veren, öte yandan daha özgürlükçü bir demokrasinin hukuksal yapısını hazırlayan 27 Mayıs yönetiminin iç politikadaki bu çelişkili durumu dış politikaya da yansdı. Dış politikada DP döneminde imzalanmış anlaşmalara bağlı kalınacağı, geleneksel dış politika çizgisinden uzaklaşılmayacağı belirtilirken, 1960'lı yılların özellikle ikinci yarısında açıklığa kavuşacak çok yönlü dış politika arayışlarına olanak veren girişimler de yapılmakta, daha önce kullanılmayan kavramlardan söz edilmeye başlanmaktaydı. 1960-61 yılları arasında Türkiye'nin izlediği dış politikayı incelemeye geçmeden önce 27 Mayıs hareketinin niteliğini ve bu dönemde yaşanan iç siyasal gelişmeleri ele almak uygun olacaktır.

I. 27 MAYIS 1960 HAREKETİ

Türkiye Cumhuriyeti, Anadolu esnafından alınan destekle Tanzimat'tan beri tüm yenileşme hareketlerine öncülük eden asker ve sivil bürokrasi tarafından kurulmuştu. II. Dünya Savaşı'nın sonuna dek ülke yönetimini elinde tutan asker-sivil bürokrasi savaş sırasında yeşeren burjuvazinin artan baskısı karşısında ve uluslararası koşulların da zorlamasıyla çok partili demokrasiye geçiş kararı almak zorunda kaldı. 14 Mayıs 1950'de yapılan seçimlerle iktidarı burjuvaziye devretti. Bir süre devam eden bürokrasi-burjuvazi dengesi, gelenekçi kesimleri arkasına alan burjuvazinin bürokrasiyi giderek bağımlı duruma getirmesi üzerine.

bozuldu. 27 Mayıs hareketi bu denge bozulmasına karşı asker ve sivil bürokrasinin bir tepkisi olarak nitelendirilebilir⁵. 14 Mayıs 1950'deki hesaplaşmada kaybeden taraf olan bürokrasi 27 Mayıs'ta yeni bir hesaplaşmaya girdi. Ancak, Türkiye'nin toplumsal yapısındaki değişim bürokrasinin iktidarını uzun ömürlü kılmayacaktı. Askerî bürokrasi 1960-61 yıllarında tek başına, 1961-65 yıllarında ise sivil bürokrasi ile birlikte elinde tuttuğu iktidarı, 1965 yılında yeniden burjuvaziye terk etmek durumunda kalacaktı.

A. Uluslararası Koşullar ve 27 Mayıs Hareketi

27 Mayıs 1960, Ortadoğu ve Balkanlar bölgesinin öteki ülkelerindeki siyasal gelişmeler gözönüne alınırsa çok ayrıksı ve şaşırtıcı bir hareket değildir. Söz konusu dönemde, azgelişmişlik sürecinden kurtulamayan bölge ülkelerinde, siyasal hayattaki ağırlığı Batı ülkeleriyle karşılaştırılamayacak denli büyük olan ordu, eski yönetimleri varolan durumun sorumlusu ilan ederek, ekonomik ve sosyal reformları gerçekleştirmek savıyla iktidara el koyuyordu. Mısır'da 23 Temmuz 1952'de Kral Faruk'u devirerek General Necip'in önderliğinde iktidarı ele geçiren bir grup albay, kısa bir süre sonra, ülke kalkınması için gerekli ekonomik ve sosyal reformların yapılmasında yavaş davranıldığı gerekçesiyle 25 Şubat 1954'te General Necip'i de bertaraf ederek Albay Nasır'ı iktidara getirdi. Mısır'ı Irak izledi ve 14 Temmuz 1958'de Albay Abdülkerim Kasım'ın önderliğindeki bir grup asker, Kral Faysal'ın Başbakan Nuri Said Paşa'nın kişiliğinde simgeleşen iktidarı son vererek, ülke yönetimini ele geçirdi. Ancak, darbeyi gerçekleştirenler arasındaki anlaşmazlıklar iktidarı elde edince arttı. Diktatörlük yönetimine izin vermeyeceklerini açıklayan General Arif, Abdülkerim Kasım'a karşı yeni bir darbe düzenledi. Türkiye'deki 27 Mayıs hareketi Ortadoğu'daki gelişmelerin son noktası olmadı. Suriye'de 27-28 Eylül

1961'de iktidarı deviren askerler ülkenin Birleşik Arap Cumhuriyeti'nden ayrıldığını ilan ettiler, 8 Mart 1963'te yeni bir darbe ile de Baas yönetimini kurdular. Yemen'de ise 26 Eylül 1962'de orduya mensup genç subaylar İmam Bedir'e karşı harekete geçerek Cumhuriyet ilan ettiler⁶. Balkanlar'da benzer gelişmeler Yunanistan'da yaşandı. 21 Nisan 1967'de Papadopoulos önderliğinde küçük rütbeli subaylardan kurulu bir cunta, seçimleri engellemek amacıyla darbe yaptı, siyasal partiler kapatıldı, kral ülkeden ayrıldı. Kasım 1973'te ise, Albaylar Cuntası'nın beyin ismi olarak kabul edilen, daha sert politikalar izlenmesinden yana olan Yoannidis, Papadopoulos'a karşı bir darbe düzenleyerek, iktidarın mutlak sahibi oldu⁷.

Ortadoğu ve Balkan bölgelerinde yaşanan tüm bu hükümet darbelerinin ortak özellikleri bulunmaktadır: Ordunun genç subayları tarafından planlanmış ve gerçekleştirilmişlerdir. Hükümet darbesini gerçekleştirenler arasında kısa bir süre sonra başgösteren anlaşmazlıklar kimi başarılı, kimi başarısız yeni darbe girişimleri ile sonuçlanmıştır. Amaç, ülkeyi gerikalmışlık sürecinden kurtaracak ekonomik ve sosyal reformları gerçekleştirmektir.

İngiltere başta olmak üzere eski sömürgeci Batı Avrupa ülkeleri bölgedeki bu değişimlere sert tavır alırken, ABD, Sovyetler Birliği ile yakın ilişkiye geçmedikleri sürece yeni iktidarlara karşı yumuşak bir politika izlemeyi çıkarlarına daha uygun buluyordu. Eski sömürgelerle yakın işbirliği içindeki Ortadoğu'nun feodal rejimlerinin tasfiye süreci, bölgeden İngiltere'nin uzaklaştırılması anlamına geliyor ve ortaya çıkan güç boşluğunun ABD tarafından doldurulması için önemli bir fırsat yaratıyordu. ABD'nin bu yaklaşımı NATO üyesi iki ülke için geçerli değildi: Türkiye ve Yunanistan. Konumuzun kapsamı dışında kaldığı için, Yunanistan'da Albaylar Cuntası'nın iktidarı darbeye ele geçirmesi sürecinde ABD'nin etkin rolünü yalnızca hatırlat-

makla yetinelim. Türkiye’de yaşanan 27 Mayıs hareketine yönelik ABD’nin tavrı konusunda ise değişik görüşler ileri sürülmektedir.

27 Mayıs’ı gerçekleştiren subay kadrosu harekâttan önce hiçbir yabancı güce haber verilmediğini ısrarla vurgulamaktadır.

“27 Mayıs’tan hemen sonra, ihtilalcilerin CIA ile işbirliği halinde oldukları, Menderes iktidarını Amerikalılar’ın orduyla beraber devirdikleri iddia edilmiştir. (...) 27 Mayıs ve sonraki bütün askeri hareketler yüzde yüz Türk Silahlı Kuvvetleri’nin iradesi ve gördüğü lüzum üzerine gerçekleşmiştir. Hiç birisinde yabancı beraberliği ve desteği yoktur. (...) Dış kaynakların etkisi maalesef askerler iktidarı ele aldıktan sonra gerçekleşmiştir.” diyen Orhan Erkanlı aksi savı ileri sürenlerin amacının orduyu dış güçlerle işbirliği yapan bir kuruluş haline getirerek itibarını düşürmek olduğunu belirtmektedir⁸. Yine 27 Mayıs’ı gerçekleştiren kadro içinde yer alan Sami Küçük, Bedri Baykam’ın “Amerika’yla bir temas yapıldı mı?” sorusunu, “Hayır. Kesinlikle yapılmadı. Küçük rütbeliyiz evvela. Tahmin edin ki, bir Kenan Evren durumunda değilsiniz ki, Amerika’nın en büyüğünü çağırıp konuşasınız! Böyle bir şey söz konusu olmadı”. diye yanıtlamaktadır⁹. Ahmet Yıldız ise, 27 Mayıs’ı ABD düzenledi yargısına “kargaların bile güleceğini” söyleyerek, bunun en büyük kanıtının ABD’nin Ankara Büyükelçisinin ihtilâl olmayacağına dair merkeze gönderdiği raporlar olduğunu belirtmektedir¹⁰. Bunların yanı sıra, 27 Mayıs’ın hazırlık aşamasında ABD müdahalesinden çekinildiği bilinmektedir. 18 Mayıs’ta İstanbul’da toplanan subaylar, Menderes’in 26 Mayıs’ta Atina’ya yapacağı ziyaretten önce harekete geçmek gerektiği, Menderes yurt dışında iken harekete geçilmesi durumunda Başbakan’ın ABD’ye başvurarak 1959 tarihli antlaşmayı uygulatabileceği ve ABD’nin müdahale edebileceği üzerinde durmuşlardır¹¹.

Nitekim, 27 Mayıs günü dış politikada bir değişiklik olmayacağını ısrarla ve defalarca açıklama gereği böyle bir kaygıdan kaynaklanmıştır.

27 Mayıs hareketini gerçekleştirenlerin savlarına karşı çıkan görüş ise, DP iktidarına karşı ABD ile ordunun işbirliği yaptığını ileri sürmektedir. Bu görüşü paylaşılanların temel dayanakları DP iktidarı ile ABD'nin ilişkilerinin 1954'ten itibaren gerginleşmesi, 1960 yılına gelindiğinde ise belirgin bir biçimde sertleşmesiydi. İki ülke arasındaki ilişkilerin bozulmasının temel nedeni, Türkiye'nin karşı karşıya bulunduğu ekonomik krizi aşabilmesi için ABD'nin devalüasyon yapılması ve yatırımların kısılması önerilerine Menderes hükümetinin uymaması ve Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu'nun yardım görüşmeleri sırasında son derece sert bir dille Türkiye'nin stratejik önemini vurgulayarak, Amerikan yardımlarının sürmesinin zorunlu olduğunu, aksi takdirde bu yardımın başka ülkelerden sağlanabileceğini belirtmesidir¹².

Nitekim, ABD yardımları kısılmaya başlayınca, Moskova ile yakınlaşma girişimleri görüldü. Temmuz 1960'da Menderes'in Moskova'yı ziyareti konusunda Sovyetler Birliği ile görüş birliğine varılmıştı. Dış ilişkilerin idaresini yürüten Zorlu'nun bu karan, Soğuk Savaş koşulları gözönüne alınacak olursa oldukça cesur bir başkaldırı sayılabilir¹³. Türk-Amerikan ilişkilerindeki sertleşmeyi yakından takip eden dönemin diplomatlarından Dış Ticaret İşleri Genel Müdürü Hasan Esat Işık "Menderes ve Fatin beyi deviren Amerikalılardır. 27 Mayıs'ı yapan olaylar ve kişiler mevcut değildir demiyorum. Ama böyle bir hareketin yapılmasını, Menderes ve Zorlu'nun işbaşından uzaklaştırılmasını Amerikalılar herkesten çok istiyorlardı". diyebilmektedir¹⁴.

Akademisyenler bilim adına bu denli kesin yargılarda bulunmaktan çekinmektedirler. Prof. Dr. Çetin Yetkin, DP

iktidarı ile ABD arasında bozulan ilişkilere ve Türkiye'nin yeni malî kaynak bulmak için Sovyetlere yaklaşma girişimlerine, 27 Mayıs yönetiminin ABD'ye aykırı olmayan politikalar izlemesi ve ABD'nin Türkiye'deki yeni yönetime ekonomik yardımı artırması eklenince, ABD'nin 27 Mayıs'ın arkasında bulunduğu değilse bile, bu gelişmeleri memnunlukla karşıladığının tahmin edilebileceğini belirtmektedir¹⁵.

Gerekli arşivlerin gizlilik sürecinin tamamlanmadığı göz önünde tutularak, ABD'nin 27 Mayıs'taki rolü hakkında kesin yargıya varmak için henüz erken olduğu ileri sürülebilir. Ancak, 27 Mayıs yönetimi sırasında Türk-Amerikan ilişkilerinin bir gerileme sürecine girmediği düşünülecek olursa, ABD'nin diğer bölge ülkelerindeki gelişmelere olduğu gibi Türkiye'de de ordunun iktidarı devirmesine ve iktidarı ele geçirmesine karşı çıkmadığı ve yeni yönetimle derhal uyum sağladığı söylenebilir.

B. 27 Mayıs Yönetimi ve Siyasal Gelişmeler

27 Mayıs'ın, bölgenin öteki ülkelerinde meydana gelen benzer gelişmelerden çok farklı bir yanı vardı: Daha sağlıklı bir demokrasiyi yaşama geçirebilmek için, 1946'dan beri varolan çok partili demokratik rejimi sona erdirmişti. Gerçekten de 27 Mayıs sabahı Ankara radyosundan halka yapılan duyuruda hareketin nihai amacının "en kısa zamanda adil ve serbest seçimler" yapılarak, "idarenin hangi tarafa mensup olursa olsun seçimi kazanana" devredilmesi, yani demokratik rejimin yeniden inşası olduğu bildirildi¹⁶. Yine aynı bildiride, hareketin hiçbir şahsa ya da zümreye karşı yapılmadığı, kişilere yönelik tecavüzlerde bulunulmayacağı ve bulunulmasına izin verilmeyeceği belirtildikten sonra, "Her vatandaşkanunlar ve hukuk prensipleri esaslarına göre muamele görecektir". denildi¹⁷. Yeni idare "meşruluk" ve "hukuka uygunluk" ilkelerine bağlılığını önemle vurgulama gereksinimi içindeydi.

Halka 27 Mayıs'ın hiçbir şahsa ve zümreye karşı yapılmadığı bildirilse de, hareketin DP'yi hedef aldığı açıktı. Gerçekten de, 27 Mayıs'ı gerçekleştiren kadronun tümünün üzerinde uzlaştığı tek bir nokta vardı: DP iktidarını devirmek. Nitekim, bu hedef gerçekleşene dek uyum içinde çalışarı ve son derece başarılı bir harekât gerçekleştirenlerin, 27 Mayıs sabahı iktidarı ele alınca büyük bir şaşkınlık ve programsızlık içinde oldukları görüldü. 27 Mayısçılardan Orhan Erkanlı bu durumu kendi mantığı içinde şöyle ifade etmektedir¹⁸:

“... tarih boyunca hiçbir ihtilâlcı grubun, hükümet programları gibi teferruatlı bir plânı, hele yazılı bir plânı olmamıştır. Bunu deneyenler hatalarını hayatlarıyla ödemişlerdir. (...) Dosyalı ihtilâl, darbe olmaz. İhtilâllerin ilk ve değişmez hedefleri: Önce mevcut iktidarı yıkmak ve ihtilâlin güvenliğini sağlamaktır. Yıkılan iktidarın enkazını temizlemek, güvenliğini sağlamak süresi içinde, ihtilâl idaresinin ayrıntılı plânı, kadrosu tamamlanır. 27 Mayısçıların ihtilâl sonrası için bir plânları yoktu, fakat ekseriyetin fikrine dayanan prensipleri vardı”.

Kadrosunu, programını, ideolojisini mevcut iktidarı devirmek başarısını gösterdikten sonra oluşturmayı düşünen bir “ihtilâlcı mantığın” yaratacağı boşluğun, ortadan kaldırılmayan eski bir siyasal güç tarafından doldurulacağı açıktı. Nitekim öyle oldu.

27 Mayıs akşamı, Millî Birlik Komitesi (MBK) iktidara el koydu. Ancak, bu komitenin içinde kimlerin bulunduğu belirsizdi. Bu sadece halk açısından geçerli bir belirsizlik değildi, hareketin içindeki subaylar da, 27 Mayıs'a kadar gizlilik esasına göre hücre biçiminde örgütlendikleri için kimlerin çekirdek kadro içinde yer aldığını tam olarak bilmiyorlardı. Dolayısıyla, kendisinin MBK üyesi olduğunu söyleyen her subay Başbakanlık'ta söz sahibi gibi

dolaşabiliyordu¹⁹. Bu belirsizlik ve anarşik ortam sürerse, devlet mekanizmasının çalışamaz duruma geleceği kısa sürede anlaşıldı ve MBK üyelerinin isimleri belirlenip açıklandı²⁰. MBK'da yer alan isimlere bakıldığında ortak bir program oluşturmamalarının nedeni anlaşılır olmaktadır. Daha başlangıçtan itibaren ikiye bölünmüş durumdaydılar²¹. MBK içinde yer alan ve daha ziyade yüksek rütbeli subayların oluşturduğu "ılımlılar" grubuna göre, 27 Mayıs diktatörlük kurma eğilimindeki bir iktidarı devirmek için gerçekleştirilmişti. Temel amaç varlığı tehlikeye giren demokratik rejimi kurtarmaktı. Dolayısıyla, 27 Mayıs sabahı iktidarı üstlenenlerin yapacakları tek görev kalmıştı: Demokratik rejimin tüm kural ve kurumlarıyla hukukî çerçevesini oluşturacak bir anayasa ve seçim kanunu hazırlatarak, mümkün olan en kısa sürede seçimleri yapıp iktidarı sivillere devretmek, orduyu aslî görevini yapmak üzere yeniden kışlaya sokmak. Oysa "radikaller" olarak adlandırılan, Türkeş'in önderliğini yaptığı genç subaylardan oluşan öteki grup 27 Mayıs'ı -bir "devrim" olarak değerlendirmiyordu. Siyasal partilerin yönetiminde ülke sadece kısır çekişmelere, ekonomik ve siyasal krizlere sürüklenmişti. Atatürk devrimlerini tamamlamak, ülkede ekonomik reformları gerçekleştirmek ve gerçek anlamda demokratik bir rejim kurmak için dört-beş yıl askerlerin yönetimde kalmaları, "İkinci Cumhuriyet"ın temellerini sağlamlaştırılmaları gerekmektedir²².

DP kadar CHP'ye karşı da tavır alınmasını düşünen "radikaller"ın 27 Mayıs'a bakışını bu anlamda Ortadoğu'nun öteki ülkelerindeki devrimlere benzetmek uygun olur kanısındayız. Radikallerin de kendi içlerinde bir birlik oluşturabildiklerini söylemek oldukça zor. Ortak noktaları iktidarı sivillere terk etmemek, ekonomik ve siyasal reformları iktidarda kalarak gerçekleştirmek arzusuuydu. Bu reformların içeriği konusu gündeme geldiğinde görüş ayrılıklarının

başladığı görülecekti. Bazıları sol içerikli programlar planlarken, ötekiler milliyetçi-ırkçı bir söyleme dayanıyorlardı²³. MBK içindeki bu bölünmüşlük “14’ler” olarak isimlendirilecek “radikaller”in 13 Kasım 1960’da tasfiye edilmelerine dek sürecektir. MBK’nın tek başına ülkeyi yönettiği, 6 Ocak 1961’de Kurucu Meclis’in açılışına dek süren dönemde iç ve dış politikada görülen ikilemlerin nedeni, iktidarda bulunanların farklı hedefler gütmelerinden kaynaklanmaktadır.

1. MBK Dönemi (27 Mayıs 1960-6 Ocak 1961)

MBK daha ilk bildirisinde, geleneksel devrim mantığına aykırı biçimde, meşruluk ve hukuka uygunluk ilkeleriyle ortaya çıktı. Yeni yönetimin en kısa zamanda hukukî temellerinin hazırlanması ve meşruiyet kazanması gerekiyordu. 27 Mayıs günü, MBK Başkanı Cemal Gürsel 13 sayılı tebliğ ile Prof. Dr. Sıddık Sami Onar başkanlığında kurulacak yüksek ilim ve hukuk heyetinin yeni bir anayasa hazırlamakla görevlendirildiğini bildirdi²⁴. Böylece 27 Mayıs yönetimi aydınlarla ilk bağını kurdu. Bundan hemen sonra, idarî mekanizmanın işlemesini sağlamak için yeni hükümet oluşturuldu, 12 Haziran’da MBK yasama işlevini üstlendi, 27 madde içeren geçici anayasa ilan edildi. 27 Mayıs hareketi demokrasi adına yapıldığı için, geçici anayasa parlamenter sistem mantığı ile kaleme alınmıştı. Yasama yetkisi MBK’ya, yürütme yetkisi sivil hükümete bırakılmıştı. Ne var ki bu sistem işlemedi, “MBK, kendisini sadece yasama yetkisi ile sınırlayıp, sivil Bakanlar Kurulu’nun gölgesinde kalamadı”.²⁵

Bir yandan devlet kurumları yeniden oluşturulur ve düzenlenirken, öte yandan yine aydınların uyarısı ile “ihtilâl mantığı” işlemeye başlamıştı²⁶. Başlangıçta önlem olmak üzere Harp Okulu’nda gözüaltına alınan Cumhurbaşkanı, Başbakan, Meclis Başkanı, bakanlar, DP milletvekilleri, başta Genelkurmay Başkanı olmak üzere eski hükümetin idaresi altında görev yapmış yüksek askerî ve sivil bürokrat-

lar, DP taraftan gazeteciler tutuklanarak, yargılanmak üzere Yassıada'ya gönderildiler.

Yeni yönetim sadece eski iktidarı tasfiye etmek ve yargılamakla yetinmedi. Kısa sürede başka kurumlar da tasfiye hareketlerini başlattı. Bunların başında da 27 Mayıs'ı hazırlayan ve gerçekleştiren ordu ve üniversite yer aldı. 3 Ağustos 1960'ta, 235'i general ve amiral olmak üzere 4905 subay emekliye sevk edildi²⁷. İkinci tasfiye hareketi üniversitede yaşandı. 27 Ekim 1960 günü 114 sayılı kanun ile 147 öğretim üyesi ve asistan üniversitelerdeki görevlerinden uzaklaştırıldılar ve bu kişilerin tekrar üniversitede görev almaları yasaklandı²⁸. MBK'nın radikal üyeleri arasında yer alan Erkanlı, bu tasfiye hareketlerini en güçlü oldukları dönemde yeni düzeni kurma çabaları ve ülke çapında gerçekleştirmeyi planladıkları reformların başlangıcı olarak değerlendirmektedir²⁹.

27 Mayıs sonrası, hareketin niteliğini de değiştiren büyük tasfiye MBK içinde yaşandı. Radikaller olarak adlandırılan birinci grup³⁰, Türkiye'nin temel sorununun yalnızca bir anayasa ve seçim sorunu olmadığını, ülkenin Atatürk döneminde başlatılan ekonomik ve sosyal reformların tamamlanmasında gereksinimi bulunduğunu, bunu başaracak gücün de iktidarı ele geçiren ordu olduğunu, politikacıların bu reformları başaramayacaklarını, dolayısıyla en az bir seçim dönemi geçtikten sonra iktidarın devredilmesi gerektiğini savunuyordu³¹. Bu grup 13 Kasım 1960'a kadarki tüm idarî ve siyasî kararlarda ağırlığını hissettirmişti³². Derhal bir Kurucu Meclis'in oluşturulup iktidarın sivillere devredilmesini isteyen ikinci grup ise³³, genellikle CHP ile ilişki içindeydi ve ordunun politikaya bulaşmasına karşı çıkıyordu. Kurucu Meclis ve anayasa çalışmalarının tamamlanmasının varolan koşullarda mümkün olmadığı anlaşılmıştı; bu sürecin tamamlanması ve iktidarın sivillere devri için yapılacak tek şey radikallerin tasfiye edilmeleriydi. 13 Kasım 1960 sabahı radyodan Cemal Gürsel imzası ile

yayınlanan bildiride eski MBK'nın feshedildiği belirtiliyor ve amacı "en kısa zamanda kurulacak olan Kurucu Meclis ile birlikte, memleketin nizamını demokratik esaslara göre düzenlemek" olan yeni MBK'nın 28 üyesi ismen açıklanıyordu³⁴. "Görevden affedilen" 14 MBK üyesi doğrudan tasfiye edilmişlerdi³⁵. Dikta idaresi kurmakla suçlanan 14'ler önce gözaltına alındılar, daha sonra da emekli edilerek, iki yıl yurda dönmemek zorunluluğu ile çeşitli bü-yükelçiliklere müşavir olarak gönderildiler ve 17-24 Kasım tarihleri arasında Türkiye'yi terk ettiler³⁶.

2. Kurucu Meclis Dönemi (6 Ocak 1961-15 Ekim 1961)

14'lerin tasfiyesinden sonra hızla sivil rejime dönme çalışmaları başladı. 7 Aralık'ta MBK Kurucu Meclis Yasasını (157 sayılı Kanun) kabul etti. Temsilciler Meclisi ve MBK'dan oluşacak Kurucu Meclis, demokrasi ve hukuk devleti esaslarını gerçekleştirecek yeni anayasa ile yeni seçim kanununu tamamlayarak 29 Ekim 1961 tarihinde iktidarı yeni seçilen TBMM'ye devredecek, bu süre içinde de yürütme organını denetleme yetkilerini kullanacaktı³⁷. Bu sırada sivilleşmeye doğru ilk hareket, 4 Ocak 1961'de, hükümetin demokratik gelişmelere uygun yeni kabinenin kurulmasını sağlamak için istifa etmesi ile başladı³⁸. Gerçekten de yeni kurulan hükümette MBK üyesi olarak sadece Gürsel'in kendisi bulunuyordu.

6 Ocak 1961'de Kurucu Meclis ilk toplantısını yaptı. Kurucu Meclis anayasa ve seçim kanununu hazırlamayı sürdürürken, 27 Mayıs sonrasında 13 sayılı bildiri ile faaliyetlerine son verilen siyasal partilerin seçimlere hazırlık yapabilmeleri için faaliyete geçmelerine izin verildi³⁹. 27 Mayıs'ın ilk yıldönümünde, geniş hak ve özgürlüklere yer veren yeni anayasa ve seçim kanunu Kurucu Meclis'te kabul edildi. 9 Temmuz'da halkoyuna sunulan anayasa % 60, 4 bir çoğunluk ile halk tarafından da onaylandı⁴⁰.

Çok partili demokratik rejimin hukukî yapısının hazırlandığı ve vazgeçilmez koşulu olan siyasal partilerin kurulduğu bu dönemde siyasal yaşam gelecek yıllara da damgasını vuracak biçimde oldukça çalkantılı geçti. DP'nin devamı olduğunu ileri süren partilerle MBK ve ordu arasında büyük bir çekişme yaşandı. Adalet Partisi (AP) ve Yeni Türkiye Partisi (YTP) 27 Mayıs aleyhine propaganda yapmaya başlamışlardı. 15 Temmuz'da Başbakanlık bir genelge yayınlarak, "millî birliği tehlikeye düşürecek şekilde anayasa hakkında tartışmalara girmeyi, parti kongreleri dışında siyasal propaganda yapılmasını ve süregelmekte olan devrimin ve yargılamaların tartışılmasını" yasakladı⁴¹. Siyasal ortamın gerginleştiği bu dönemde, ordu-dan seçimlerin ertelenmesi konusunda baskı gelmeye başladı. Bunun üzerine, CHP, AP, YTP, Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi (CKMP) ve Memleketçi Serbest Parti yöneticileri Çankaya'ya çağrıldılar⁴². Gürsel ile yapılan görüşme sonrasında 5 Eylül'de partiler ortak bildiri yayınladılar ve şu konularda anlaştıklarını duyurdular⁴³: 27 Mayıs Devrimi'ni siyasal çıkarlara alet etmemek; Atatürk Reformları'nı korumak; İslâmiyeti siyasal çıkarlara alet etmemek; Yassıada Mahkemeleri'nde alınan kararları eleştirmemek ve parti çıkarları için kullanmamak; MBK'nın seçim siyasetini eleştirmemek; ülkede bölücülük yaratacak propagandalar yapmamak; aşırı sola, komünizme, aşırı sağa ve ırkçılığa ve her türlü totaliter sisteme ve ayrımcılığa karşı gelmek; dış siyaset konusunda birlik olmak. Siyasal partilerden bu güvenceler alındıktan sonra seçime gidilebildi.

Seçimlerin yapılabilmesi için tek engel kalmıştı; eski DP yöneticilerinin yargılanmaları sürecinin tamamlanması. Nitekim, son derece yavaş ilerleyen ve ülke yönetimi ile ilgisi olmayan davalarla da uğraşan Yüksek Adalet Divanı daha hızlı çalışma konusunda uyarıldı. 15 Eylül'de kararlar verildi. İdam cezalarının affedilmesi konusunda yapılan

başvurulara rağmen, ordu içinden gelen baskılar sonucunda üç kişinin idamı onaylandı. 16 Eylül'de Dışışleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu ve Maliye Bakanı Hasan Polatkan'ın, 17 Eylül'de de Başbakan Adnan Menderes'in cezaları infaz edildi.

Süreç tamamlanmıştı. DP iktidarı yargılanmış, demokratik rejimi tüm kurumlarıyla bir daha tehlikeye düşmeyecek biçimde kuran yeni bir anayasa ve seçim kanunu kabul edilmiş, iktidarı sivillere devretme zamanı gelmişti. 27 Mayıs hedeflerine ulaşmıştı. Şimdi verdiği sözü yerine getirmeli ve askeri kışlasına çekmeliydi. 15 Ekim 1961'de yapılan seçimlerle yeni bir dönem başladı.

II. 27 MAYIS VE DIŞ POLİTİKA

27 Mayıs hareketini gerçekleştirenlerin ideolojik bir birlik içinde olmadıklarını ve ülkenin geleceği açısından farklı amaçlar benimsediklerini yukarıda belirtmiştik. İç politikada yaşanan bu ikilik dış politikaya da yansdı. 27 Mayıs'ı gerçekleştirenler ilke ve uygulama düzeyinde bir yandan geleneksel dış politikaya bağlılıklarını vurgularken, öte yandan da Bağlantısızlar'a duydukları sempatiyi, Türkiye'nin yaşadığı tarih gereği bu ülkeler grubuna yakınlık duyması gerektiğini dile getirmekten kaçınmıyorlardı. Türkiye'nin bağlantıları, uygulamada geleneksel dış politika çizgisinden ani dönüş yapılamayacak denli sıkı ve denetimliydi. Ancak, bu dönemde yayınlanan bildiri ve programlar incelendiğinde, 1960'lı yılların ortalarında açıkça dile getirilecek olan "bağımsız-bağlantısız" dış politika isteklerinin ilk kıvılcımlarının bu dönemde belirmeye başladığı görülecektir.

A. Dış Politikada Yeni Yönelimler

27 Mayıs'ı hazırlayan güçlerin ortak yazılı bir programları yoktu. Ancak, sık sık yaptıkları toplantılarda üzerinde anlaşmaya vardıkları bir takım ilkeler benimsemişlerdi. Erkanlı'nın anılarında yer alan bu ilkelerden 16. sırada olanı

dış politikaya ilişkindir: Dış politikada, mevcut antlaşmalara sadık kalınacak ve daha bağımsız bir dış politika izlenecek⁴⁴. Mevcut antlaşmalara bağlı kalındığı sürece daha bağımsız bir dış politikanın nasıl uygulanacağı konusunda herhangi bir çözüm yolu önerilmediğinden, bunu DP döneminde izlenen tüm politikalara duyulan tepkinin dış politikaya da yansması ve “Radikaller” grubunun ülke içinde yapmayı planladıkları köklü siyasal, ekonomik ve sosyal reformların bir uzantısı olarak görmek gerekmektedir. Nitekim, 27 Mayıs gerçekleşikten sonra, geleneksel politikadan ayrılınmayacağı işaretleri veren “antlaşmalara bağlılık” vurgusu artacaktır.

1. 27 Mayıs Bildirisi ve Hükümet Programı

27 Mayıs'ı gerçekleştirenlerin hareketin başarısı konusundaki en büyük endişeleri bir dış gücün, daha açık bir ifadeyle ABD'nin 1959 antlaşmasına dayanarak müdahale etmesiydi⁴⁵. Bu nedenle, 27 Mayıs sabahı radyolardan yapılan ve silahlı kuvvetlerin yönetimi ele geçirdiğini duyuran bildiride ABD ve NATO'ya bağlı müttefiklere altı çizilerek güvence verildi. Bildirinin son paragrafında dış dünyaya sesleniliyordu⁴⁶:

“Müttefiklerimize, komşularımıza ve bütün dünyaya hitap ediyoruz. Gayemiz Birleşmiş Milletler Anayasası'na ve insan hakları prensiplerine tamamı ile riayettir. Büyük Atatürk'ün Yurtta Sulh Cihanda Sulh prensibi bayrağımızdır. Bütün ittifaklarımıza ve teahhütlerimize sadıkız. NATO'ya inanıyoruz ve bağlıyız. CENTO'ya bağlıyız. Tekrar ediyoruz. Düşüncemiz Yurtta Sulh Cihanda Sulhtur.”

Görüldüğü gibi, hareketin tümüyle iç politikayı ilgilendiren sorunlardan kaynaklandığı, dış politikada bir değişiklik olmayacağı ve barışçı bir politika izleneceği ısrarla tekrarlanmaktadır. NATO'ya bağlılıkla yetinilmemekte, inanç duyulduğu da belirtilmektedir.

Bildiride verilen güvenceye karşın, yeni yönetim durumu değerlendirmek için bir dışışleri bakanlığı görevlisinin dışncelerine gereksinim duydu. Bu kişi daha sonra 27 Mayıs'ın Dışışleri Bakanı olarak tarihe geçecek olan, Zorlu'nun en yakın arkadaşlarından biri ve genel şekreteri Selim Sarper'di. Askerler Sarper'i politikaya karışmamış ve Batı ile iyi ilişkileri bulunan bir diplomat olarak tanıyorlardı. 27 Mayıs'ın ilk saatlerinde evine gönderilen bir askerî ciple Sıkıyönetim Komutanlığı'na getirtilen Sarper, NATO'ya ve CENTO'ya, dolayısıyla da Batı'ya bağlılığın bildiride belirtilmesini takdir ve tebrikle karşıladığını belirtti ve ABD ile yapılmış ikili antlaşmalarda bilinenin dışında müdahaleye olanak verecek herhangi gizli bir maddenin bulunmadığı konusunda güvence vererek, askerleri rahatlatı47. Ancak, askerlerin asıl istekleri yeni rejimin Batı tarafından en kısa sürede tanınmasıydı. Bu konuda gerekli çalışmaları yapmaya başlaması için Sarper'e dışışleri bakanlığını teklif ettiler. Kariyerden diplomat Sarper, hareketin nereye varacağının belli olmadığı bu saatlerde böyle bir teklifi kabul etmek için henüz erken olduğunu dışnd ve gerekli çalışmaları bir teknisyen olarak yapmak konusunda ısrarlı oldu. alışmaları başlatmak üzere Dışışleri Bakanlığı'na gittiğinde kurşun izleri de dahil büyük bir tahribatla karşılaştı. Ortalığı dzelttirdi, dışışleri memurlarının görevlerine gelmeleri konusunda yapılan radyo anonsu üzerine memurların grevbaşı yapmalarıyla dış ülkelere yönelik çalışmaları başlattı. 30 Mayıs'ta ilk olarak İngiltere ve ABD'nin tanıdığı yeni hükümeti tanıyan ülkelerin sayısı 3 Haziran'da Sovyetler Birliği de dahil 31'i bulmuştu48.

28 Mayıs günü yeni hükümette görev alacak bakanların isimleri radyodan açıklandığında, dışışleri bakanının Fahri Korutürk olduğu duyuruldu. Yeni hükümette sadece askerlerin bulunmadığı ve 27 Mayıs hareketinin dünya kamuoyunda memnuniyetle karşılandığı anlaşılmıştı.

Sarper'i dışışleri bakanlığı kendisine teklif edildiğinde olumsuz yanıt vermeye sevk eden tüm kaygılar ortadan kalkmıştı. Radyo duyurusundan sonra hemen Başbakanlık'a giderek Gürsel ile görüştü ve görevi kabul etmek istediğini ilettili. Gerçi yeni hükümet kamuoyuna duyurulmuş ve dışışleri bakanı olarak Fahri Korutürk'ün adı verilmişti ama, kariyerden diplomat olan ve Batılı ülkelerin yakından tanıdıkları birinin dışışleri bakanı olması yeni yönetimin imajını olumlu yönde etkileyecekti. Çözüm Türkes'ten geldi. Üçüncü radyo anonsunda, dışışleri bakanı olarak hiçbir açıklama yapılmadan Selim Sarper'in adı okundu⁴⁹. Böylece yeni yönetim dışışleri bakanını saptamış oldu. Sarper'in dışışleri bakanı olması Türkiye'nin geleneksel politikasını sürdüreceğinin bir güvencesi olarak yorumlandı. Ancak, yeni hükümet programı ortaya çıktığında dış politikada bir takım değişiklikler göze çarpıyordu.

28 Mayıs günü kurulan hükümet, 11 Temmuz 1960'da programını MBK önünde okudu. Bu programın dış politikaya ilişkin bölümü tek başına ele alındığında Türkiye'nin Batı bağlantılı geleneksel politikasının aynı biçimde sürdüğü izlenimi edinilebilir. Ancak, 1957 seçimlerinden sonra kurulan DP hükümetinin 4 Aralık 1957 tarihinde TBMM'de okuduğu programla karşılaştırma yapıldığında, hem içerik hem üslup bakımından Türk dış politikasında önemli sayılabilecek değişiklikler olduğu gözden kaçmamaktadır.

Menderes hükümeti uluslararası sistemin betimlemesini yaparak, dış politikadaki amacının barışı sağlamak olduğunu ortaya koymuştu. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra uzun yıllar geçmiş olmasına karşın, milletlerin hürriyetlerini güvence altına alan ve adil ilkelere dayalı bir barışın kurulamamış olduğunu belirttikten sonra, program, "Hür milletlerin âdil bir sulh nizanını bulmak ve bunu kabul ettirebilmek hususundaki bunca gayretlerinin, teessürle ifade edelim ki henüz neticesi alınamamıştır. Buna mukabil ideolojik soğuk

harp giderek şiddetini artırmakta ve her gün biraz daha tehlikeli hal almaktadır.”⁵⁰ diyerek, dünyanın bloklaşmış yapısını ve barışı sağlamak için gösterilen çabanın Batılı ülkelerden geldiğini vurguluyordu. Menderes’in programı, Bağlantısız devletlerin saldırgan emelleri teşvik edici bir hareket hattı takip etmekte olduklarını belirtiyor, Türkiye’nin durumunun daha açık olması gerektiğini, bu nedenle de barışa hizmet etmekte olan NATO ve Bağdat Paktı içinde yer alındığını söylüyordu. NATO konusunda yapılan değerlendirme de ilginçti: “NATO’nun millî emniyetimizin takviyesi bakımından tesiri büyüktür ve emniyet vericidir. Bilmukabele bizim de bu teşkilâtı takviye hususundaki gayretlerimiz küçümsenecek derecede değildir.”⁵¹

27 Mayıs hükümetinin programında ise, insanlığın karşılaştığı en önemli meselenin adil, devamlı ve sağlam bir barışın sağlanması olduğu belirtilmekle beraber, bloklaşma ve Soğuk Savaş üzerine vurgu yapılmamış, satır aralarında sosyalist blok barışı bozan öge olarak gösterilmemiştir. Böylesi bir blok anlayışı yerini Türk ulusal çıkarlarını öne çıkaran bir anlayışa bırakmıştır: “Dış siyaset alanındaki gayemiz, herşeyden evvel Türk milletine karşı gösterilen hürmet ve itimada uygun bir siyaset takip etmektir. Türkiye, kimseye karşı düşmanlık hisleri beslemez. Uzatılan her dost eli sıkar. Kendisine karşı gösterilen hakiki ve samimi dostluğa, aynen mukabele eder”⁵². Türkiye’nin kendi izleyeceği siyasetin temellerini böylece ortaya koyduktan sonra, program, dünya barışını sağlamanın bir aracı olarak BM ile birlikte NATO ve CENTO’dan söz etmektedir. Ancak NATO’ya bakış da farklılaşmıştır: “... dost ve müttefik memleketlerle münasebetlerimizi her sahada eşitlik ve egemenlik esasları dairesinde yürütmek ve geliştirmek dış siyasetimizin başlıca prensiplerindendir.”⁵³ denilerek, DP iktidarı döneminde izlenen dış politikaya tepki olarak, eşitlik ve egemenlik üzerinde durulmaktadır.

Sovyetler Birliği ile ilişkilerde de önemli bir tutum farklılığı görülmektedir. Menderes programında “Sovyet Rusya ile münasebetlerimize gelince: Bu münasebetlerin mensup bulunduğumuz müdafaa topluluklarından tecrit edilerek mütalâasına imkân yoktur. NATO ve Bağdat teşekkülleri âzası olarak vaziyeti mütalâa edip hissedeceğimiz emniyet nispetinde ve müttefiklerimizle aynı seviyede olmak üzere Rusya ile olan münasebetlerimizi devam ettirmek kararındayız.” demişti⁵⁴. Bu ifadesiyle, Sovyetler Birliği’nin komşu bir ülke olduğunu, onunla özel bir ilişki kurma gereğini unutmış görünüyor ve Moskova’ya NATO’nun kollektif bakışıyla bakıyordu. Oysa, 27 Mayıs’ın hükümet programında “Sovyetler Birliği ile münasebetlerimizi karşılıklı saygı esasına müstenit iyi komşuluk çerçevesinde ilerletmeyi samimiyetle arzu etmekteyiz.”⁵⁵ denilerek, iki ülke arasındaki ilişki NATO dışında, komşuluk temeline oturtulmaktadır. İkili ilişkilerin gelişmesi için NATO’nun tutumu bir koşul olarak öne sürülmemekte, uluslararası gerginliğin kalkması için sarfedilen gayretlerin başanya ulaşmasının, bu arzunun gerçekleşmesini kolaylaştıracağı belirtilmekle yetinilmektedir.

Menderes hükümetinin programından Batı bağlantısı dışında en fazla yer kaplayan konu Ortadoğu bölgesiydi. Suriye ile olan sorunlara değinildikten sonra, “Bölge dışı bir devletin Orta-Şark’ta emniyet ve istikrarı esaslı olarak tehlikeye düşürecek şekilde üsler teşkiline teşebbüs etmesi ve bunda muvaffak olmuş gibi görünmesi”nin yalnızca bölgede değil, dünya barışını korumak gayreti gösteren tüm ülkelerde kaygı yarattığı belirtilmekte ve Türkiye’nin bu konuda uyânık olmayı ve müttefiklerini de uyarmayı görev kabul ettiği bildirilmekteydi⁵⁶. Oysa, 27 Mayıs hükümetinin programında daha global bakış benimsenmiştir. Ortadoğu bölgesi ile eşit biçimde Balkanlar ve özellikle Yugoslavya, Afrika, Uzakdoğu ve Latin Amerika bölgelerinde yer alan

lkelerle ilkilerin geliştirilmesine öncelik verileceği vurgulanmaktadır.

Bu sözler, kanımızca, yeni hükümetin Bağlantısızlar blokuna attığı bir demet güldü. Bu dönemde Ortadoğu'ya bakış da değimitir. B.A.C. ve Irak gibi devrim geçirmiş ve DP hükümeti döneminde ilkilerin asgari düzeyde tutulduğu ülkelerle iyi komşuluk ilkileri kurmak arzusu dile getirilirken, "Arap memleketlerinin hürriyet ve istiklâl içinde refah yolunda ilerlemelerine devam etmelerini kuvvetle istemekteyiz."⁵⁷ denilerek, genel bakış açısı çizilmektedir.

Programlarda yapılan karılatırmada son bir farklılık Avrupa ile ilkiler konusunda görülmektedir. 1957 yılındaki hkmet programında Avrupa'nın ekonomik bütünleşme yolunda rgtlemeye gittiği belirtilerek, Avrupa'da yer alan daha az gelimi ülkelere yardım yapılacağının bilindiği ve Türkiye'nin bu yardımlardan yararlanma ve bu teşebbüslere girme konusunda gayret sarfettiği sylenmekteydi⁵⁸. 27 Mayıs hükümeti ise, programında Avrupa ile ilkiler bölümünde Avrupa Konseyi'ne yer vermekte ve her şahsın insan hakları ve hürriyetlerinden faydalanmasını sağlamak prensibi üzerine kurulan Konsey'in çalışmalarına faal bir şekilde katılmaktan eref duyacağını sylemektedir⁵⁹. Bu durum, iki hükümetin karşı karşıya bulundukları sıkıntıların farklı oluundan kaynaklanmaktadır. 1957'de Menderes'in en önemli sorunu yatırımları sürdürmek için kredi bula-bilmekti. 27 Mayıs'tan sonra ise, demokrasinin rafa kaldırıldığı Türkiye Avrupa Konseyi tarafından dılanmıtır ve temel sorunu Avrupa ile siyasal ilkileri yeniden normal düzeyine çıkarabilmektir. nemli bir diğer nokta ise, Ortak Pazar konusunun dış ticaret başlığı altında ele alınmasıdır. Bu durum, DP hükümetinin dış politika ve dış ticaret btnletirmesine bir tepkinin sonucudur. Nitekim uygulamada da göreceğimiz gibi, kısa bir süre içinde, Dıileri

Bakanlığı'na bağılı olarak yürütölen dış ticaret ve ekonomik işler bu bakanlıktan alınacaktır.

27 Mayıs hükümetinin programında dış politika konusu bir bütün olarak incelendiğinde üç noktada odaklaşan bir eğilim görölmektedir: Batılı müttefiklerimizle işlişlerimiz aynı düzeyde, ancak eşitlik ve egemenlik ilkesi temelinde tutulacaktır; Sovyetler Birliği ile işlişlerde komşuluk esasına dayalı dostluk işlişleri geliştirmeye çalışılacaktır; bağımsızlık ve refah mücadelesi veren Bağlantısız ölkelerle işlişler geliştirilecektir.

27 Mayıs hükümetinin programında belirlenen dış politikanın temel ilkelerinin Milli Birlik Komitesi tarafından sap-tandığı 16 Eylöl 1960 tarihli Resmi Gazete'de yayınlanan "Milli Birlik Komitesi Direktifi"nin 14. maddesinde yer alan dış politika konusundaki açıklamadan anlaşılmaktadır. Söz konusu açıklamada: "Dış siyasetimiz, milli menfaatler, mil-letlerarası barış, emniyet, huzur ve hürriyet gerçeği ve inancı içerisinde tanzim ve esaslanılacak ve mevcut antlaşmalara riayet edilecektir. Komşularımızla dostluk ve iyi niyet münasebetleri samimiyetle idame ettirilecek ve milletlerin hürriyet uğrındaki mücadeleleri desteklenecektir."⁶⁰ denilmektedir. Böylece, ilk kez Üçüncü Dünya'daki bağımsızlık mücadelelerinin destekleneceği dile getiriliyordu. Söz konusu ilkelerin hükümet programını etkilemiş olduğu açıktır. Ancak, programda izlerini bulduğumuz bu eğilimlerin uygulamaya geçirilmesi için Türkiye'nin daha bir dönem beklemesi gerekecektir.

2. Kurucu Meclis'te Dış Politika Tartışmaları

6 Ocak 1961'de çalışmalarına başlayan Kurucu Meclis'teki dış politika tartışmaları 27 Mayıs sonrası gelişmelere işlişkin daha açık bilgi vermektedir. Batı ittifakı veri olarak kabul edilmekle birlikte, DP döneminde izlenen

Batı'ya bağımlı, Bağlantısızlar blokunu dışlayan dış politikanın eleştirisi yapılmakta, çok yönlü dış politika gereksinimi vurgulanmaktadır.

22. Şubat 1961'de Dışişleri Bakanlığı'nın bütçe görüşmeleri sırasında yapılan konuşmaların ortak noktası daha bağımsız bir dış politika izlemenin ve bu bağlamda da bağımsızlık mücadelesi veren milletleri desteklemenin gerekliliği idi. Bu Batı'ya yönelik dış politika izlemeye aykırı bir tutum değil, tam tersine bağımsızlığını yeni kazanacak ülkelere Türkiye'nin örnek olmasının ve bağımsızlıkla Batı ittifaklarına üye olmanın bağdaşabilirliğini göstermenin bir yolu olarak da kabul edilebilirdi. Bülent Ecevit 27 Mayıs sonrasındaki gelişmeleri onaylayan konuşmasında bu nokta üzerinde özellikle durmaktadır⁶¹:

“Devrim idaresinin dış politikamızda meydana getirdiği değişikliklerden biri de hürriyet mücadelesi yapan milletlere gösterdiği sempattir. Türk hükümetinin bunu resmî bir siyaset olarak benimsemesi, Türk halkının hissiyatı ile Türk Hükümetinin siyaseti arasında DP iktidarının açtığı bir başka gediğin de kapanmasını sağlamıştır. Bu hürriyet mücadelesi yapan milletleri, halkımızın hissiyatına ve Cumhuriyetimizin temelindeki ilkelere uyarak desteklememiz belki bazı Batılı müttefiklerimizi gücendirebilir. Fakat gücenmeye hakları yoktur. Nasıl Türkiye’de Batı ittifakının en sağlam teminatı Türk ulusunun hürriyet ve demokrasiye bağlılığı ise, aynı şekilde, hürriyet ve demokrasi mücadelesi yapan milletleri desteklememiz de, hürriyet ve demokrasi idealine bağlılığımızın tabii bir sonucudur. ... Bizim tek emelimiz, Ortadoğu’da bağımsızlığına yeni kavuşan memleketler bakımından tek emelimiz, onlara örnek olabilmektir. Yalnız kendi tutumumuzla, kendi görüşümüzle değil, yalnız demokrasiye bağlılığımızla ve Türkiye’ye demokrasinin yerleşmesinde gösterdiğimiz başarıyla değil, bir de, bağımsızlığın, bağımsızlığa sadakatin, Batı ittifakı ile

bağdaşabileceğini göstermek suretiyle de onlara örnek olmaktadır.”

Daha sonra söz alan Hamza Eroğlu yine ayrı konu üzerinde durarak, milliyetçiliğin salt bir iç politika hedefi değil, dış politika hedefi olarak da benimsenmesi gerektiğini, bu doğrultuda da “milletlerin hürriyet uğruna mücadelelerinin desteklenmesi gerektiğini” belirtmektedir⁶². Ömer Sami Coşar ise, “Son on yıllık icraat, millî bünyemizin mühim bir uzvunu, dış siyasetimizi de hasta etmiştir. Hastalığın tedavisi ve Türkiye’nin yeniden bağımsız bir dış politikaya kavuşturulması için 27 Mayıs Devrim hareketinden sonra atılan adımları memnunlukla karşıladık.” diyerek, daha açık sözlerle durumu ifade etmektedir⁶³.

Tüm bu konuşmalardan sonra söz alan Dışişleri Bakanı Selim Sarper, önceki hükümetlerden farklı bir yaklaşımla ilk konu olarak bağımsızlıklarını yeni kazanan ülkeler grubunu ele aldı ve Türkiye’nin bu ülkelere karşı duyduğu yakınlığı, özgürce ekonomik gelişmelerini tamamlamalarının engellenmesine karşı olduğunu ve BM çerçevesinde kendilerinin arzuladıkları ekonomik ve teknik yardımlarda bulunulmasını destekleyeceğini dile getirdi⁶⁴. Sarper, Türkiye’nin bu yeni ülkeler grubuna duyduğu yakınlığın Türk dış politikasının geleneksel çizgisinde radikal bir işaret sayılmasını engellemek istercesine ikinci konu olarak Batı ile ilişkilere yer verdi ve “NATO’ya, CENTO’ya ve bütün milletlerarası taahhütlerimize bağlılığımız zerre kadar gevşemiş değildir.”⁶⁵ dedikten hemen sonra, yeni hükümetin hassasiyetine uygun olarak bu antlaşmalarda temel ilkenin hukuk eşitliği olduğunu vurguladı. Konuşmasında Sovyetler Birliği ile ilişkilere de değinen Dışişleri Bakanı, 1953’ten beri kuzey komşumuzun değişen politikasına atıf yaparak, Türkiye’nin iyi komşuluk ilişkilerini geliştirmeye hazır olduğunu belirtti⁶⁶.

Böylece yeni hükümetin dış politikası açıklık kazanmış oldu: Geleneksel dış politika çizgisinde radikal bir değişiklik

yoktu, ancak DP döneminde izlenen dış politikaya tepki olarak çok yönlülüğün ilk işaretleri verilmeye başlanmıştı.

Tüm bu tartışmalar, Türkiye'nin yeni dış politika arayışlarına girmekten çok, eski çizgisini renklendirmek arzusunu göstermektedir. Bu ince ayırım ise, 27 Mayıs'ı gerçekleştirenlerin yukarıda belirttiğimiz kendi içlerindeki ideolojik farklılıkların bir yansımasıdır. Ancak, yapılan açıklamalar ne olursa olsun, tıpkı iç politikada radikal değişiklikler yapmak isteyenlerin zaman içinde tasfiye edilmelerine benzer biçimde, değişimin zaman aldığı dış politika alanında da, geleneklere bağlı Dışişleri Bakanlığı kadroları tutucu bir çizgi izlemeyi ve yeni yönetimi bu çizgiye çekmeyi yeğledi. Nitekim aşağıda ele alacağımız dış politika uygulamaları bu savımızı doğrulayacak veriler taşımaktadır. Dolayısıyla 27 Mayıs yönetimi dış politikada önemli bir değişim gerçekleştirmekten çok, bu değişimin olabilirliğini tartışmaya açmayı başardı.

3. Aydınlar Arasında Yeni Dış Politika Anlayışı Üzerine Tartışmalar

Daha 28 Mayıs günü, yeni yönetimin, aydınlarla başta anayasanın hazırlanması olmak üzere organik bir bağ kurduğunu yukarıda belirtmiştik. Bununla birlikte büyük bir bölümü üniversitede görevli bulunan aydınlar her alanda yapılması gereken reformlar konusunda geniş tartışmalara girerken, dış politika konusunda uzun süre sessiz kaldılar.

Dış politikayı tartışma gündemine getiren ilk yazı 15 Aralık 1960 tarihli Forum dergisinde yayınlandı. "Dış Politikamız Üzerine" başlığını taşıyan ve yazarı belirtilmeyen yazıda, uluslararası sistemin yeni yapılanması içinde Türkiye'nin yeri tartışmaya açılıyordu. Kurulduğu günden beri Batılı değerlere bağlı olan, yine de Sovyetler Birliği ile iyi ilişkiler kurma çabası gösteren Türkiye'nin, İkinci Dünya Savaşı sonrasında karşı karşıya kaldığı Sovyet tehditleri yüzünden savunma açısından da Batı'ya bağlanmaktan

başka çaresi bulunmadığı belirtilmekteydi. Ancak, 1950'den sonra uluslararası sistemin yapısında büyük değişimler yaşanmasına rağmen, bu değişimi kavrayamadığı gerekçeyle DP iktidarı eleştiriliyordu. İki kutuplu sistemin dağılmaya ve Tarafsızlar olarak adlandırılan üçüncü bir kutubun uluslararası sistemde rol oynamaya başlamasından sonra, tarafsızlık politikasının yalnız Sovyet emellerine yaradığını düşünen Menderes ve yardımcılarının Tarafsızlarla sıkı ilişki kuramamalarının büyük bir yanlış olduğu vurgulanıyor ve yeni yönetimin dış politikasının amacının tarafsız devletlerle sıkı bağlar kurmak ve Batı dünyası içinde kalmakla beraber komünist ülkelere karşı daha gerçekçi bir politika izlemek olması gerektiği belirtiliyordu ⁶⁷.

Yazıda, Türkiye'nin tarafsız ülkelerle sıkı ilişkiler kurmak amacına ulaşabilmesi için şu üç öneri yapılıyordu: a. Başta Cezayir olmak üzere, sömürge karşıtı savaşım veren ülkeleri desteklemek ve Türkiye'nin bugüne dek karşıt tutumuyla Üçüncü Dünya ülkeleri nezdinde kınılan itibarını onarmak b. Sömürgeciliğe karşı ilk bayrak açan devlet olarak bununla yetinmemek, bağımsızlığını kazanmış bulunan geri kalmış devletlerin yeniden şu ya da bu devletin nüfuzu altına girmesine karşı cephe almak c. Sömürgeciliği devam ettirmek amacını taşıdığı kanısını uyandıran her türlü politik düzenin dışında kalmak. Komünist ülkelerle ilişkilerde de daha gerçekçi davranılması, Çin Halk Cumhuriyeti'ne karşı takınılan tutumun gözden geçirilmesi gerektiği özellikle vurgulanıyordu.

Böylece ilk kez dış politikanın partilerüstü olduğu gerekçesiyle tartışılmazlığı tabusu ortadan kalktı. Forum'da başlatılan dış politika tartışması daha sonraki sayılarda da sürdürüldü. Dış politika tarihi analizlerinin ağır bastığı bu tartışmalarda Atatürk dönemi dış politikasının a. Barış, b. Milletlerin kendi geleceklerini kendilerinin saptaması, c. Tarafsızlık, ç. Başta komşular olmak üzere bütün devletlerle

dostluk ve iyi komşuluk ilişkileri kurmak gibi dört temel ilkesi bulunduğu belirtiliyor⁶⁸, DP döneminde bu dış politikadan ayrılmanın iç politikada egemen olan sınıfın değişmesinden kaynaklanan nedenleri bulunduğu söylenerek, ancak içerde köklü iktisadî ve sosyal reformlar yapılırsa bağımsız ve bağlantısız bir dış politikaya yeniden dönebilme başarısı sağlanabileceği vurgulanıyordu⁶⁹.

Forum'da başlatılan, Türkiye'nin bağımsız ve bağlantısız dış politika izlemesi gerektiği temelindeki tartışmalara ilk tepki A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi doçent ve profesörlerinden geldi. Prof. Dr. Suat Bilge, Doç. Dr. Fahir H. Armaoğlu, Doç. Dr. İlhan Unat ve Doç. Dr. Mehmet Gönlübol 15 Şubat 1962'de yine Forum'da çıkan yanıt niteliğindeki yazılarında, dış politika incelemelerinde kullanılması gereken pusulanın millî menfaat olması gerektiğini ileri sürmekte ve Türkiye'nin bağımsız ve tarafsız bir dış politika gütmeye eleştirisi yapan yazarları "hissî ve ideolojik" açıdan dış politikaya bakmakla suçlamaktaydılar⁷⁰. Ne kadar kuvvetli olurlarsa olsunlar tüm devletlerin kesin anlamda bağımsız bir politika izlemekten mahrum olduklarını, birlikte ortak çıkarları bulunan öteki devletlerle ittifak yaptıklarını, ABD ve Sovyetler Birliği'nin dahi bunun dışına çıkamadığını belirten yazarlar, "Durumları ve imkânları bakımından Türkiye'den çok daha elverişli olan bu memleketler bağımsız bir dış politika güdemez iken, Türk dış politikasının bağımsız olmasını istemek hissî bir özleyişten ileri gidemez. Bu konuda örnek olarak gösterilmek istenen Mısır ve Yugoslavya'nın politikalarının uzun vadede ne derece kendilerine yararlı olduğu sorusuna tarih henüz cevabını vermemiştir."⁷¹ diyerek tarafsız dış politika izlemenin Türkiye için olanaksızlığını vurgulamaktaydılar. Tarafsız bir dış politika izlenmesi gerektiğini ileri süren yazarların sosyalist olduklarını ve sırf bu sistemle uyuşmadığı için Türkiye'nin izlemekte olduğu dış politikayı de-

giştirerek, tarafsızlık politikasını benimsemesi gerektiğini ileri sürdüklerini belirten dört öğretim üyesi, “Türk dış politikasının başlıca amacı olan millî güvenliğinizi tehlikeye düşüren bir dış politikanın emrinde araç olarak kullanılan bir ideolojiyi kendi dış politikamıza temel edinmemiz tabiatıyla düşünülemez.” diyorlardı⁷². Türkiye’nin dünyanın çatışma bölgelerinden birinde ve büyük bir devletin yayılma yolları üzerinde bulunduğunu vurgulayan yazarlar, millî güvenliği tehdit altında bulunan Türkiye’nin bu tehditler yüzünden NATO’ya girdiğini belirttikten sonra, “Güvenliğimiz konusundaki kaygılarımız devam ettikçe Türkiye tarafsız bir dış politika uygulayamaz. Ekonomik gelişmemiz bakımından elverişli ufuklar açılması bile bizi aldatıp güvenliğimizi ihmale sevketmemelidir.” sözleriyle Türkiye’nin çıkarlarının Batı memleketleri ile işbirliği yapmak olduğunu açıklıyorlardı⁷³.

Forum’da başlatılan, Türk dış politikasında yeni yönelim arayışlarına ilişkin tartışmaya 27 Mayıs’ı desteklemiş olan AÜ Siyasal Bilgiler Fakültesi’nin dört öğretim üyesinden gelen sert yanıt nokta koyamadı. 27 Mayıs’la birlikte başlayan yeni dış politika arayışları, ikinci bölümde ayrıntılarıyla ele alacağımız gibi, çok partili demokrasiye geçildikten sonra yine bir başka AÜ Siyasal Bilgiler Fakültesi öğretim üyesinin Yön dergisinde açtığı tartışma ile devam etti ve Kıbrıs olayının etkisinde daha da şiddetlendi.

B. 27 Mayıs Yönetiminin Dış Politika Uygulamaları

28 Mayıs’ta kurulan hükümetin dışişleri bakanlığına Selim Sarper gibi DP döneminde genel sekreterlik yapmış olan bir diplomatın getirilmesi, darbe bildirisinde NATO ve CENTO’ya bağlı kalınacağını açıklanmasından sonra Batı’ya verilen ikinci büyük güvenceydi. Türkiye’nin bu yeni dönemde izleyeceği dış politika yalnızca yabancı devletleri değil, CHP’nin Genel Başkanı İnönü’yü de yakından

ilgilendiriyor ve kaygılandırıyordu. Nitekim, 29 Mayıs'ta MBK Başkanı Cemal Gürsel'i ziyaret ederek, 20 dakika süren görüşme sırasında yeni yönetimin sağlıklı işlemesi için şu önerilerde bulundu: a. Ordu denetim altında tutulmalı, b. Ordu ve yönetim kendi içinde bölünmemeli, c. En kısa sürede seçimlere gidilmeli ve yönetim sivillere bırakılmalı, d. Dış politika konusunda çok duyarlı davranılmalıydı⁷⁴. Dış politika konusunda son derece titiz olan İnönü, ertesi gün Dışişleri Bakanı Sarper ile Pembe Köşk'te bir görüşme daha yaptı. İç politikaya da değinilen bu görüşmenin ana konusu dış politikaydı. İnönü Sarper'e Batı bloku içinde kalınması gerektiğini, ilk bildiride NATO ve CENTO'ya bağlılığın açıklanmasının iyi bir davranış olduğunu söylemiş, huysuz bir müttefik olunmaması gerektiğini anlatmıştı⁷⁵. Nitekim Sarper, 1 Haziran'da yaptığı basın toplantısında bir kez daha NATO'ya ve CENTO'ya bağlı kalınacağı konusunu açıkça ve üstüne basarak gündeme getirdi⁷⁶.

27 Mayıs yönetiminin Türk dış politikasında yaptığı ilkel düzeydeki açıklamalarına değindikten sonra; doğru bir değerlendirme yapabilmek için uygulamalarına da bakmak gerekmektedir. Bu uygulamaların bir dışa, bir de içe dönük cephesi bulunmaktadır. Dışa dönük cephede radikal değişiklikler yapmakta çekingen davranılırken, içe dönük cephede radikallikten kaçınılmamıştır.

1. 27 Mayıs Yönetiminin Yabancı Ülkelerle İlişkileri

27 Mayıs yönetiminin yabancı ülkelerle ilişkileri üç başlık altında incelenebilir: ABD ile ilişkiler, Sovyetler Birliği ile ilişkiler ve Üçüncü Dünya ile ilişkiler.

a. ABD ile İlişkiler

ABD'nin 27 Mayıs hareketinden haberli olup olmadığı konusundaki tartışmalar Türk siyasal hayatında hâlâ süregelmektedir. Bu tartışmaların nedeni, bir yandan

Ankara'daki ABD Büyükelçisi Fletcher Warren'ın Washington'a yolladığı raporlarda Türkiye'de askerlerin müdahalesinin söz konusu olmadığını, Menderes hükümeti ile iyi ilişkiler içinde bulunan Genelkurmay Başkanı Rüştü Erdelhun'un orduya egemen bulunduğunu ve onun desteklemeyeceği bir müdahalenin düşünülmediğini bildirmesi⁷⁷, öte yandan CIA'nın, MİT ile ordu içinde yakın haberalma kaynakları aracılığıyla tüm gelişmelerden haberdar olduğunun ve bu konuda merkezi uyardığının düşünülmesidir⁷⁸.

Tüm belgeler gizlilik perdesinden sıyrıldığı gün aydınlığa kavuşacak olan bu sorunun yanıtı ne olursa olsun, ABD için 27 Mayıs hareketi bir sürpriz değildi ve Türkiye'de yönetim değişikliğinin dış politikada bir değişikliğe yol açmayacağı düşünülüyordu⁷⁹. Nitekim, ABD'nin yeni rejimle ilişki kurmakta ve değişen koşullara ayak uydurmakta gecikmediği görülmektedir.

İlk onbeş gün boyunca yeni hükümetin Batı'ya verdiği mesajların olumlu sonuçları, ABD Başkanı Eisenhower'ın 11 Haziran'da Devlet Başkanı Gürsel'e gönderdiği kutlama mesajında açıkça ortaya çıktı. Başkan Eisenhower "Hükümetinizin Türkiye'nin NATO ve CENTO ile bağlarını muhafaza etmek hususundaki azmî, benim için ve hür dünyanın müdafaası gayesi ile kurulmuş bulunan bu müşterek emniyet teşekküllerinde Türkiye ile teşriki mesai edenler için keza büyük bir memnuniyet kaynağı teşkil etmiştir." dedikten sonra, hükümetinin Türkiye ile yakın ilişkileri sürdürmek istediğini belirtiyordu⁸⁰. Batı dünyası Türkiye'de iktidarı ele geçiren askerlerin öteki Ortadoğu ülkelerinde benzer eylemlerde bulunanlardan farklı bir amaç taşıdıklarını ve bölge dengesinde büyük bir değişikliğe yol açmayacaklarını algılamıştı.

Yeni hükümetin Batı dünyasına arka arkaya verdiği güvencelerin bir nedeni dışardan yapılacak bir müdahaleyi

engellemektiyse, bunun kadar önemli olan ikinci bir neden de ekonomik sorunlarla karşı karşıya bulunması ve ülke içinde istikrarı sağlayabilmek için acil ekonomik yardıma gereksinim duymasıydı. DP döneminde planlı ekonomiye gidilmediği, tavsiye edilen ekonomik ve askerî önlemler alınmadığı için ABD'nin yardım ve borç musluklarını kapat-
tığını daha önce belirtmiştik. Yeni hükümet bu tavsiyeleri hızla yerine getirmeye başladı. Ekonomide denetimi sağlamak üzere ilk iş olarak Devlet Planlama Teşkilâtı'nın (DPT) kuruluş hazırlıkları başlatıldı. İkinci olarak, orduda tasfiye kararı alındı. Bu yolla ordu içindeki gereksiz şişkinlik önleneyeceği gibi, bütçeye ağır yük getiren savunma mas-
rafları da kısılmış olacaktı. 25 Temmuz'da Türkiye'yi ziyaret eden NATO Başkomutanı General Norstad'a durum açıklandı ve bu tasfiye işleminin gerçekleşmesi için malî desteğe gerek olduğu anlatıldı. Tasarıyı uygun bulan Norstad gerekli malî kaynağı bulma sözü verdi. Nitekim silahlı kuvvetler mensuplarının 3 Ağustos'ta gerçekleştirilen emekliye sevk edilme işlemi sırasında, tepkileri azaltmak için emeklilik ikramiye ve maaşlarının yüksek tutulması ABD'nin verdiği 12 milyon dolarlık yardım ile mümkün oldu⁸¹. Tüm bu gelişmeler sonucunu verdi ve 24 Ağustos'ta Washington'da hükümetiyle yaptığı görüşmelerin sonucunu basına açıklayan Büyükelçi Warren, ABD'nin Türkiye'ye ekonomik yardımını sürdüreceğini söyledi⁸². Gerçekten de 1960 malî yılı içinde Türkiye'nin aldığı dış yardımın % 75'ini ABD verdi⁸³. DP iktidarının son döneminde uygulanan ekonomik yardım kesintisi artık kaldırılmıştı.

DP iktidarı ile kişisel yakınlığı dolayısıyla Türk kamuoyunda büyük tepki alan Büyükelçi Warren'ın istifa-
sından sonra, Şubat 1961'de ABD Büyükelçisi olarak daha önce de Türkiye'de bulunmuş olan Raymond Hare'in atan-
ması basının gündeminden düşmeyen bir sorunu da ortadan kaldırdı. Böylece, 27 Mayıs yönetimi bozulmaya başlamış olan Türk-ABD ilişkilerinde yeniden bir canlanmaya yol

açarak, Kıbrıs olaylarının alevlendiği 1964 yılına dek geleneksel çizginin sürdürülmesini sağladı.

b. Sovyetler Birliği ile İlişkiler

31 Mayıs'ta Türkiye'deki yeni hükümeti tanıdığını açıklayan Sovyetler Birliği, 27 Mayıs hareketinin, tıpkı öteki bölge ülkelerinde meydana gelen askerî müdahalelerden sonra olduğu gibi, ikili ilişkilerde yeni bir dönemi başlatacağını düşündü. 28 Haziran'da Gürsel'e bir mesaj gönderen Kruşçev, Türkiye'nin ikili ilişkileri geliştirmek konusundaki niyetini paylaştıklarını, ancak iki ülke arasında çözümlenmesi gerekli birtakım sorunlar bulunduğunu belirtti⁸⁴. Kruşçev, Türkiye'nin on yıldan beri izlemekte olduğu Batılı güçlerin askerî bloklarına katılma politikasının sonucunda Sovyetler Birliği ile arasındaki iyi komşuluk ilişkilerine aykırı davranışlarda bulunduğunu, Moskova'nın Türkiye'nin karşı karşıya olduğu bu güç durumu değerlendirebildiğini belirtti. Kruşçev'e göre, eğer Türkiye tarafsız kalabilirse iki ülke arasında yakın ilişki kurulabileceği gibi, Türkiye, kaynaklarını büyük masraf isteyen askerî harcamalar yerine, ülke ekonomisinin gelişmesi ve halkın yaşam düzeyinin yükselmesi için kullanabilecekti. Türkiye'nin tarafsızlık politikası izlemesini ikili ilişkilerin gelişmesinde bir koşul olarak ileri sürmediklerini ve Batı'yla, özellikle de ABD'yle ilişkilerini bozmasını istemediklerini, hatta kendilerinin de bu ülkelerle ilişkilerini iyileştirme yolunda olduklarını vurgulayan Kruşçev, yeni yönetimin eğilimlerini yoklamaktaydı.

Gürsel 8 Temmuz'da Kruşçev'in mesajını yanıtladı. İki ülke arasındaki ilişkilerin geliştirilmesi konusunda Kruşçev'in samimi arzularına aynı şekilde katıldığını belirttikten sonra, NATO ve CENTO'nun BM Antlaşması'na uygun birer savunma ittifakı olduklarını ve Türkiye'nin ittifaklara üye olma politikasının iki ülke arasındaki iyi komşuluk ilişkilerinin

geliştirilmesine engel oluşturmamasının söz konusu edilemeyeceğini bildirdi⁸⁵. İsveç, İsviçre ve Hindistan'ı örnek göstererek tarafsız ülkelerin daha az askerî masraf yaptıkları savına katılmadığını, bu ülkelerin, bütçelerine ağır yük yükleyen askerî harcamalar yaptıklarına göre tarafsızlık politikasına rağmen buna gereksinim duyduklarını dile getiren Gürsel, Türkiye'nin Batı ittifakına bağlı kalacağını hem Moskova'ya, hem de dolaylı olarak Batı dünyasına bildirmiş oldu. Nitekim, Gürsel'in mesajı 27 Mayıs'ın izleyeceği dış politika konusunda ABD'deki tüm şüpheleri ortadan kaldırdı⁸⁶.

Bununla birlikte yeni yönetim, Türk-Sovyet ilişkilerine özel bir önem verdiğini gösterdi: Eğer Sarper son anda kabul etmiş olmasaydı dışişleri bakanı yapmayı düşündüğü Fahri Korutürk'ü Moskova'ya büyükelçi atadı.

1960 yılında Türk-Sovyet ilişkilerinde beklenen iyileşmenin gerçekleşmeyeceği 1961 yılında kesinlik kazandı. Sovyetler Birliği 3 Şubat 1961'de Türkiye'ye bir nota göndererek, Türk topraklarında ABD ve NATO füze üsleri kurulmasının kendi güvenliğini tehdit ettiğini ileri sürdü ve durumu protesto etti⁸⁷. Türk hükümeti ise bir yanıt notası göndererek, bağımsız ve egemen bir devlet olan Türkiye'nin güvenliğini sağlamak için gerekli önlemleri almasının en doğal görevi olduğunu bildirdi.

Şubat 1961'de Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında yeniden başlayan füze sorunu Ekim 1962 Küba Füze Bunalımı sırasında doruk noktasına ulaşana dek sürdü ve 27 Mayıs'ta bir süre için sık sık sözü edilen iyi komşuluk ilişkilerinin "Atatürk-Lenin dönemindeki gibi yeniden canlandırılması" umutlarını yok etti.

14'lerin Kasım 1960'ta tasfiyesi ile birlikte iç politikada görülen çok partili demokratik sisteme geçiş hazırlıkları ve sistemin çizgisine oturması süreci dış politikaya da yansdı. 1961 yılında ABD ile ilişkiler gelişti ve Sovyetler Birliği ile

ilişkiler eski alt düzeyine indi. Türkiye dış politikada da sarsıntılı dönemini atlattı ve geleneksel çizgisini yakalamıştı. Ancak, iç politika olduğu gibi dış politikada da 27 Mayıs kendi getirdikleri ile değil, geleceğe yönelik düzenlemeleri ile doğurgan oldu. Yeni bir sürecin tohumları bir kez atılmıştı. 1961'de herşey normale döndü gibi görünse de, iç politikada yeni fikirlerin doğuşuna ortam hazırlanmış, dış politikanın da bu ortamda tartışılabileceği anlaşılmıştı. Nitekim, ilk önemli sorunda, Kıbrıs bunalımında, bu tohumların filizlendiği görülecektir.

c. Üçüncü Dünya ile İlişkiler

27 Mayıs yönetimi Üçüncü Dünya ülkelerine yönelik tutumunu ilk kez Cezayir Bağımsızlık Savaşı sırasında ortaya koydu. 16 Eylül 1960'da MBK'nın bir grup üyesi bildiri yayınlarak, Türkiye'nin gelecekteki ulusal bağımsızlık savaşlarını ve özellikle de Cezayir'in Fransa'ya karşı açtığı savaşı destekleyeceğini açıkladı⁸⁸. Hemen ertesi gün bir açıklama yapan Gürsel, kendisi de bir ölüm kalım mücadelesi vererek bağımsızlığını kazanmış olan Türkiye'nin Cezayir sorununu desteklemesinin doğal olduğunu söyledi ve Fransa ile milliyetçi Cezayirliiler arasında arabuluculuk yapabileceğini açıkladı⁸⁹. Geçici Cezayir hükümeti bu öneriye olumlu yaklaşırken, Fransa resmî bir yanıt vermekten kaçındı⁹⁰.

Yeni yönetimin Cezayir konusundaki tutumu Arap dünyasında olumlu karşılandı. Ancak, bu konuda da Türkiye bir ikilem içindeydi. Atatürk devrimlerini tamamlamak üzere iktidara el koyduklarını düşünen MBK üyeleri her fırsatta Cezayir milliyetçilerini desteklemenin Türkiye'nin tarihine duyduğu bir saygının gereği olduğunu vurgularken, Dışişleri Bakanlığı NATO içinde müttefikimiz olan Fransa'yla karşı karşıya gelmenin Türkiye için Ortak Pazar'a üye kabul edilmemek de dahil birçok soruna yol açacağını

düşünüyordu. Bu nedenle, Cezayir konusunda bir eyleme geçilmedi ve sadece sözle destek verilmekle yetinildi.

DP dönemi gözönünde tutulacak olursa bu adımın ne denli önemli olduğu daha iyi anlaşılacaktır. 1950'ler boyunca Üçüncü Dünya'nın karşısında yer almış olan Türkiye'nin artık bu grupta yer alan ülkelerin mücadelelerine sözle de olsa destek verdiği görülmektedir. Dışişleri Bakanlığı bünyesinde Üçüncü Dünya'ya yönelik bir politika saptanması ve uygulanması ise, ancak Kıbrıs olayları sırasında Türkiye'nin BM'de yalnızlığını görmesinden sonra gerçekleşecektir.

Görüldüğü gibi, 27 Mayıs Türk dış politikasında küçük ama anlamlı bir değişim rüzgârı estirdi. Bu rüzgâr köklü bir değişime yol açmadı, zaten açması için gerekli ve yeterli koşullar da henüz oluşmamıştı. Ancak çok önemli sayılabilecek bir değişiklik yaptı ve o tarihe kadar tabu sayılan bir konuyu, dış politikayı kamuoyunun gündemine getirdi. Kamuoyu bir kez dış politika konularını tartışmaya başlayınca, Dışişleri Bakanlığı'nın "özel" konumu da sona erecek, bakanlık dış politikanın saptanmasında halkın tepkilerini ve dolayısıyla denetimini hesaba katmak durumunda kalacaktı.

2. Dışişleri Bakanlığı'nın Yeniden Yapılandırılması

27 Mayıs ertesinde, ordu ve üniversiteler gibi harekete destek veren kurumlarda dahi büyük bir tasfiye hareketi başlatılmışken, Dışişleri Bakanlığı'nda uzun bir süre Fatin Rüştü Zorlu'nun tutuklanması dışında hiçbir kıpırdama olmadı. O kadar ki, yeni yönetim kariyerden diplomat ve Zorlu'nun yakın arkadaşlarından Selim Sarper'i dışişleri bakanı yapmakta hiçbir sakınca görülmedi. Nitekim Haziran ayı başında çıkarılan kararname ile büyükelçilerin yerleri değiştirilirken, herhangi bir tasfiye işlemi söz konusu edilmedi.

Bu durum basının dikkatinden kaçmadı. Her bakanlıkta DP iktidarı ile yakın ilişkisi bulunan bürokratlar geri hizmetlere çekilirken, Dışişleri Bakanlığı'nda çalışanların bu tutumun dışında bırakılmaları şiddetle eleştirilmeye başlandı. DP iktidarının son döneminde yaşanan olayları bulundukları ülkelerdeki hükümetlere komünistlerin çıkardıkları olaylar olarak anlatmaları emrini alan ve buna uyan büyükelçilerin isimleri verilerek, neden hâlâ görevde tutuldukları ve yeni yönetimin amaçlarını anlamak ve anlatmak yeteneğine nasıl sahip olacakları soruluyordu⁹¹. Taşımaları gereken nitelikler dolayısıyla yetişmeleri son derece zor olan ve görevleri gereği merkezden gelen emirleri uygulamak durumunda bulunan dışişleri bürokrasisinin tasfiyesi yoluna gidilmekten ise özenle kaçınılıyordu.

Bununla birlikte, temmuz ayında çıkarılan kanunlarla Dışişleri Bakanlığı'nın yapısında önemli değişiklikler yapıldı. Bu değişikliklerin temel nedeni, iktisadî dairelerde kariyerini geçirmiş olan Zorlu'nun dış ilişkilerin temeline ekonomiyi koymasının sonucunda dış yardım ve ticareti Maliye ve Ticaret Bakanlıkları'nın elinden alarak, Dışişleri Bakanlığı'na bağlamasına duyulan tepkiydi. DP iktidarı boyunca Dışişleri Bakanlığı ekonomi üzerinde söz sahibi tek bakanlık haline getirilmişti. Bu çarpık durumun düzeltilmesi, Dışişleri Bakanlığı'nın aslî görevi olan siyasî nitelikli dış ilişkilerle ağırlık vermesi, ekonomik ve ticarî ilişkilerde danışmanlık görevi yapmakla yetinmesi gerektiği düşünüldü.

6 Temmuz 1960'ta kabul edilen ve 11 Temmuz 1960'ta Resmî Gazete'de yayınlanarak yürürlüğe giren Milletlerarası İktisadî ve Malî Münasebetlerimizle Tanzimi Hakkında Geçici Kanun'un 2. maddesi "Milletlerarası malî müesseseler ve yabancı memleketlerin resmî malî müessese ve teşekkülleri ve finansman müesseseleri ile her türlü müzakere ve münasebetler Maliye Bakanlığı tarafından tanzim ve takibe-

dilir.”⁹² diyerek Dışişleri Bakanlığı’nın elinde bulunan yetkiyi aldıktan sonra, 3. madde ile bu bakanlığı eskiden Maliye Bakanlığı’nın üstlendiği danışmanlık görevi ile yetinmek durumunda bırakıyordu: “Maliye ve Ticaret Bakanlıkları ilgili diğer Bakanlık ve dairelerin mütalâalarını almak suretiyle, çok taraflı iktisadî ve ticarî milletlerarası antlaşmaları müstereken müzakere ve intaceder ve bunların tatbikatını idare eder.”⁹³ Aynı kanunun geçici 1. maddesiyle, bakanlık mensubu olmamakla birlikte Dışişleri Bakanlığı’nın kadrolarını işgal etmekte olup, Milletlerarası İktisadî İşbirliği Örgütü’nün merkezinde ya da yabancı ülkelerdeki misyonlarında görev alanlarla Dışişleri Bakanlığı’nda bu hizmetlere ayrılmış kadrolarda görev alan kişilerin, görevlerine son veriliyordu. Ayrıca, geçici 3. madde, Maliye ve Ticaret Bakanlıkları’na verilen hizmetlerle ilgili Dışişleri Bakanlığı’nın veya Milletlerarası İktisadî İşbirliği Örgütü’nün merkez ya da yabancı ülkelerdeki misyonlarında bulunan her türlü belgenin bir ay içinde ilgili bakanlıklara aktarılması zorunluluğu getiriyordu:

Ekonomik ve ticarî ilişkiler görev alanından çıkınca, Dışişleri Bakanlığı DP dönemindeki gücünü önemli ölçüde yitirmiş, bakanlık içinde “Fatinien” grup diye bilinen ve çoğu ekonomik dairelerde kariyer yapmış diplomatların etkileri de doğal olarak ortadan kalkmış oluyordu.

6 Temmuz’da kabul edilen kanunun uygulanmasını kolaylaştırmak amacıyla 12 Temmuz 1960’ta ikinci bir Geçici Kanun çıkarıldı. “Dışişleri Bakanlığı kuruluşu hakkındaki 3312 sayılı kanuna ek 5250 sayılı kanunda değişiklik yapılması ve bu kanuna bazı maddeler eklenmesi hakkında geçici kanun” başlığını taşıyan bu yasa, yurt dışında görev yapmakta olan büyükelçi ve ortaelçilerin istenildiği an merkeze çekilmelerini kolaylaştırıyordu. 1948 tarihli ve 5250 sayılı ek kanuna göre Dışişleri Bakanlığı’nda dört Yüksek Müşavirlik kurulmuştu ve meslekten olsun ya da olmasın dış

lkelerde beş yıl hizmet görmüş olan tüm büyükelçiler bu göreve atanabiliyorlardı. Yeni kanunun 1. maddesine göre, Yüksek Mşavirlikler'in sayı sınırlaması kaldırılıyor ve yabancı ülkelerde vazife gören tüm dışışları meslek memurlarının görev sürelerine bakılmaksızın Yüksek Müşavir sıfatıyla merkeze alınabileceği kabul ediliyordu⁹⁴. Yine aynı kanunun 2. maddesine göre, meslek memuru niteliklerine sahip olmadıkları halde yurt dışında görev yapmakta olan büyükelçiler, ortaeliler, delegeler, müşavirler ve diğer memurlar her zaman merkeze alınabileceklerdi. Bu kişilerden Dışışleri Bakanlığı'ndaki görevlerine tayin edilmeden önce başka dairelerde çalışanlar eski görevlerine iade edilecek, diğerlerinin ise, Dışışleri Bakanlığı ile ilişkileri kesilecekti⁹⁵. Böylece, DP döneminde ödüllendirilmek üzere yabancı bir ülkeye büyükelçi ya da başka bir görevle tayin edilmiş meslekten olmayan kişilerin görevlerine son verilebilecek, meslek memurlarından gerekli görülenler de kendi derecelerine uygun görev olup olmadığına bakılmaksızın Yüksek Müşavir sıfatıyla merkeze alınabileceklerdi.

Yapısal değişiklik meydana getiren bu yasalarla Dışışleri Bakanlığı'nın görev alanı siyasal konularla sınırlandırıldı ve siyasal otoriteye DP döneminde görev yapmış kadrolar kolaylıkla merkeze alabilme yetkisi tanındı. Yine de bu ikinci kanun kitle halinde değişikliklere ve tasfiyelere neden olmadı. Sadece meslekten olmayan büyükelçilerin görevlerine son verildi. Eski etkinliklerini yitiren ve ekonomik ilişkiler konusunda uzmanlaşmış kadrolar belirli bir dönem geri planda kaldılsa da, uzun meslek kariyerleri boyunca yeniden parlak bürokratlar olarak isimlerini duyurma fırsatı yakalayabildiler.

Dışışleri Bakanlığı'nda radikal bir bürokrat tasfiyesinden ekinilirken ve bu konuda büyük bir zen gösterilirken, dışışleri bir kurban vermekten kurtulamadı. Sadece Kıbrıs sorusunda gösterdiği başarı dolayısıyla bile Türk dış poli-

tikası tarihine geçecek denli büyük bir diplomat olduğunu gösteren Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu Yassıada mahkemelerinin dış politikayla ilgisi olmayan başka davalara ilişkin kararı sonucunda idama mahkum ölçü.

3. Yassıada Mahkemelerinde 6-7 Eylül Davası

14 Ekim 1960'ta başlayan Yassıada mahkemelerinde, içlerinde Cumhurbaşkanı, Başbakan ve hükümet üyeleri, DP'li milletvekilleri, DP iktidarı döneminde görev yapmış üst düzey bürokratlar ve DP yöneticileri bulunan toplam 592 sanık, 19 davadan yargılanmıştır. Mahkeme kararına göre idam cezasına çarptırılan ve cezası infaz edilen üç sanıktan birinin DP döneminde dış politikayı belirleyen ve daha sonra da dışişleri bakanlığını fiilen üstlenen Fatin Rüştü Zorlu olmasına karşın, bu 19 davadan hiçbirisi doğrudan dış politikaya ilişkin değildir. Sadece 6-7 Eylül davasının Kıbrıs sorunuyla dolaylı bağlantısı bulunmaktadır. Tüm kadrosu ve tüm politikasıyla yargılanan bir iktidarın dış politika konusunda sorumluluktan bağışık tutulması bir yandan konunun hassasiyetinden kaynaklanıyorsa, öte yandan yeni iktidarın dış politika konusunda radikal değişikliklere gitmeyeceğinin de bir işareti sayılmalıdır.

19 Ekim 1960'da başlayan ve 20 duruşma sonunda 5 Mayıs 1961'da karara bağlanan 6-7 Eylül davasında 11 sanık yargılandı⁹⁶. Davanın konusu 6-7 Eylül 1955'te Yunanistan'ın Kıbrıs sorununu uluslararası kamuoyunun gündeminde tutmak için BM'ye getirmesi ve bir sonuç alamayınca adada terör eylemlerini başlatması üzerine, İngiltere'nin sorunu görüşmek için Yunanistan ve Türkiye'yi davet ettiği Londra Konferansı sırasında, Atatürk'ün Selanik'teki evine bomba atıldığının DP taraftarı İstanbul Ekspres gazetesinde ikinci baskı yapılarak verilmesiyle Kıbrıs Türkür Derneği'nin İstanbul'da düzenlediği mitingin, çoğunluğu İstanbul'daki Rumlara ait malların, kiliselerin ve

okulların hedef alındığı bir yıkma, yakma ve yağmalama eylemine dönüşmesi ve toplam 5622 mekânın tahrip edilmesi olayıdır⁹⁷.

Savcının iddianamesine göre⁹⁸, Bayar, Menderes, Köprülü ve Zorlu gizli bir cemiyet kurarak, "Kıbrıs meselesi dolayısıyla Anayasa'nın tanıdığı kamu haklarının bir kısmından ırk mülahazası ile Rum vatandaşlarını mahrum bırakmak hedef ve gayesiyle Selanik'te Aziz Atatürk'ün doğduğu evde bomba patlatılmasını temin ve Kıbrıs hadiseleri dolayısı ile hassas bir vaziyette bulunan Türk vatandaşları bu zümre aleyhine harekete geçirmek" gayesini gütmüşler ve bunda da başarılı olmuşlardır. Balin ve Tetikalp ise, bu "gizli cemiyetin" kurucularından aldıkları emre göre bombayı temin etmişler, patlama saatini belirlemişler ve Oktay Engin vasıtası ile Hasan Uçar'ı bombayı patlatmaya azmettirmişlerdir, dolayısıyla suça aslî iştirakleri söz konusudur. Fahrettin Kerim Gökay, Alaaddin Eriş ve Kemal Hacımlı'nın "gizli cemiyet" üyesi olmadıkları belirlenmişse de, olayları engellemek dolayısıyla kusurlu oldukları saptanmıştır.

Zorlu ve Menderes'in savunmaları ise, Türkiye'nin Londra Konferansı sırasında Kıbrıs sorunu ile ilgili konunun giderek güçlendiği, hiçbir şekilde kendisini dünya kamuoyunda güç bir konuma düşürecek olaylara gereksinim duymadığı, nitekim başarılı geçen konferansın 6-7 Eylül olayları nedeniyle dağıldığı ve tüm bu noktaların Zorlu tarafından merkeze gönderilen telgraf okunduğunda ve Coşkun Kırca gibi üçüncü kâtip düzeyinde ve Londra'da bulunmayan bir diplomatın değil, Londra'da bulunan heyetteki büyükelçilerin tanık olarak dinlendiğinde ortaya çıkabileceği tezine dayanmaktadır⁹⁹. Olaylar Kıbrıs Türktür Derneği'nin düzenlediği mitingde millî duyguların galeyanının sonucuydu ve bir gün içinde bastırılabilmişti. Mahkeme söz konusu telgrafın okunmasına ve Büyükelçi

Muharrem Nuri Birgi, Settar İksel ve Mahmut Dikerdem'in tanık olarak dinlenmesine gerek görmedi.

6-7 Eylül davasında savcının dayandığı deliller, mahkemenin işleyiş biçimi, dinlenen tanıkların seçiminde gösterilen politik tavır v.s. bir hukuk tezinin konusunu oluşturabilir. Bizim açıımızdan önemli olan nokta, 6-7 Eylül olaylarının hükümet tarafından düzenlendiğine ilişkin verilen tanık ifadelerinin (içlerinde eski Dışişleri Bakanı Fuat Köprülü'nün, benzer açıklaması da bulunmaktadır), Atatürk'ün evinin bombalanması davasına ilişkin Yunan mahkemelerinin kararının yani bombayı konsoloslukta çalışan Hasan Uçar'ın Türk hükümetinden burs alan Oktay Engin'in teşvikiyle koyduğunun kabul edilmiş olmasıdır.

Bu yolla, davayı yakından izleyen Yunanistan'a önemli bir koz verilmiş oluyordu. Nitekim, mahkemeler sürerken Yunanistan bir nota göndererek, Rumların uğradıkları maddi ve manevi kayıpların tazmin edilmesini, Bayar ve Menderes'in Yunan mahkemelerinde yargılanmak üzere Yunanistan'a verilmelerinin sağlanmasını, benzer olayların tekrarlanmayacağına ilişkin güvence verilmesini, Bayar ve Menderes'in bu olayların tertipçisi olduğunun resmen açıklanmasını ve Yunan hükümetine bir tarziye gönderilmesini talep etti¹⁰⁰. Davanın dış politika açısından önemli sonuçlar doğuracağı anlaşılnca, bazı duruşmaların gizli yapılması kararı alındı.

5 Mayıs 1961'de dava karara bağlandı. Mendere ve Zorlu 6 yıl, Hadımlı 4,5 ay hapis cezasına çarptırıldılar. Namık Gedik intihar etmiş olduğundan, Fahrettin Kerim Gökay ve Alaeddin Eriş için zaman aşımı nedeniyle dava düşmüştü. Celal Bayar hakkında takipsizlik, öteki sanıklar için de beraat kararı verilmişti. Böylece Kıbrıs sorununda Türkiye'nin taraf olarak kabul edilmesinde ve 1960 çözümüne varılmasında en önemli rolü oynayan Dışişleri

Bakanı Zorlu, yine Kıbrıs ile ilgisi olan bir davadan malhûm olmuştı.

III. 27 MAYIS YÖNETİMİ VE KIBRIS SORUNU

Geleneksel Türk dış politikası yazımında çok yönlü dış politika arayışlarının 1964 Kıbrıs olayları sonrasında başladığı vurgulanır. Bu çalışma Türk dış politikasının geleneksel eğiliminin 27 Mayıs'tan hemen sonra sorgulanmaya ve çok yönlü bir dış politika tartışmasının gerek siyasal, gerekse akademik çevrelerle bu tarihten sonra yer almaya başladığını göstermek amacı taşımaktadır. Bununla birlikte 1964 Kıbrıs olaylarının Türkiye'nin yeni ve çok yönlü dış politika gereksinimini meşrulaştırdığı ve bunun resmen benimsenmesine yol açtığı bir gerçektir. Kıbrıs sorunu Türkiye'nin tüm ilişkilerini gözden geçirmesi açısından özel ve önemli bir yere sahiptir. Genel dış politika değerlendirmelerinde mihenk taşı olarak kabul edildiği için de, Kıbrıs sorununa ilişkin çalışmalar sorunun kendisinin irdelenmesinden uzak kalmış, baştan benimsenmiş belirli verilerle değerlendirmeler yapılmıştır. Türk-Yunan ilişkileri ve Kıbrıs sorunu, Türk dış politikasının her alanının eleştirildiği dönemlerde dahi, bu eleştirilerin dışında bırakılma ayrıcalığına sahip olmuştur. 1960'larda başlayan çok yönlü dış politika arayışlarının uygulamaya geçilmesinde oynadığı rol dolayısıyla Kıbrıs sorununa ayrı bir başlık altında yer verilecektir.

A. Kıbrıs Cumhuriyeti'nin İlanı

Kıbrıs'ta 1945 sonrasında başlayan kendi kaderini belirleme hakkına dayalı anti-kolonyalist mücadele, 1954'te Yunanistan tarafından BM'ye getirilip uluslararası bir nitelik kazanınca, İngiltere kurulu düzenin uzun süremeyeceğini anladı. Geriye tek bir çözüm kalıyordu: Kıbrıs halkının tarihten kaynaklanan farklı etnik kimliklerini ortaya çıkarmak,

bu yolla Türkiye'yi de soruna taraf ederek Yunanistan ile karşı karşıya getirmek ve İngiltere'nin adadaki varlığını mantıksal gerekçelere oturtmak. Ancak bu politika İngiltere'nin beklediği sonucu vermedi ve Kıbrıs'ta 1955'ten itibaren silahlı bir nitelik kazanan mücadele her geçen gün şiddetlendi. Taksim tezini savunan Türkiye ile enosis tezini savunan Yunanistan'ın ise ortak bir noktada buluşup Kıbrıs sorununa çözüm getirmeleri bir yana, Kıbrıs sorunu dolayısıyla 1950'lerde zirveye varmış olan ikili dostluk ilişkileri bozulmaya başladı. İki ülke arasındaki ilişkilerin bozulması, NATO'nun güney kanadında yaratacağı güven bunalımı yüzünden, başta ABD olmak üzere Batılı müttefikleri rahatsız etti. Bu noktada ABD müdahalesiyle karşılaşıldı. Kimi kez doğrudan, kimi kez de NATO aracılığıyla ABD ekonomik, siyasal ve askerî açıdan kendisine bağımlı iki müttefikine gerekli mesajı verdi: Kıbrıs sorunu anlaşma yoluyla çözümlenecek ve adada Batı'nın stratejik çıkarları zarar görmeyecekti. İşte bağımsız Kıbrıs Cumhuriyeti'nin kurulmasının hukuksal belgesi olan 1959 Londra Antlaşmaları böyle bir sürecin sonucunda kabul edildi. Bağımsız cumhuriyet formülü ile Kıbrıslı Rumlar tatmin edilirken, hiçbir azınlığa tanınmayacak ayrıcalıklarla Kıbrıslı Türklere de gerekli güvence verilmiş oluyordu. İngiltere stratejik açıdan yaşamsal önemi olan üslerini korurken, Türkiye ve Yunanistan ile birlikte garantör devlet sıfatı ile adanın üzerinde söz sahipliğini sürdürebiliyordu. Bütün bunların ötesinde, kurulan mekanizma, stratejik önemini tarih boyunca karıtlamış olan Kıbrıs'ın Batı bağlantısını mutlak anlamda güvence altına alıyordu. Türkiye ve Yunanistan'a tanınan haklar ve adanın kaderini bu şekilde Batı ittifakında yer alan iki devlete bağlamak, 1945'ten beri etkinliğini sürdürmekte olan Kıbrıs komünist partisi AKEL ile Kıbrıs mücadelesinin simgesi haline gelen

ve Bağlantısızlar'la yakın ilişki içinde bulunan Başpiskopos Makarios'un beklenmedik yönelimlerine karşı set çekmek anlamına geliyordu.

1950'li yılların Soğuk Savaş ortamında benzer sosyo-ekonomik yapıları dolayısıyla ABD ve Batı bağlantısını iktidarlarının geleceği için vazgeçilmez koşul kabul eden Türkiye ve Yunanistan'ın her tarafı memnun edecek bağımsız Kıbrıs çözümü üzerinde uzlaşmaları anlaşılabilir. Ancak, bu uzlaşmanın 1960 koşullarında sürmesi ne kadar olanaklıydı? Tüm tarafların üzerinde uzlaştıkları Londra Antlaşmaları'na dayalı Kıbrıs Cumhuriyeti çözümü, 1960'larda Kıbrıslı Türkler ve Rumlar başta olmak üzere hiçbir tarafı tatmin etmemeye başlayacaktı. 1960 sonrasında Kıbrıs sorununu ve Türkiye'nin Kıbrıs politikasını anlayabilmek için öncelikle Kıbrıs Cumhuriyeti'nin kurucu antlaşmalarına ve devletin yapısal özelliklerine kısaca değinmek gerekmektedir.

1. Londra Antlaşmaları ve Kıbrıs Cumhuriyeti'nin Devlet Yapısı

Türk ve Yunan Dışişleri Bakanları Zorlu ve Averoff'un 5-11 Şubat 1959 tarihleri arasında Zürich'te hazırladıkları Kıbrıs Cumhuriyeti'nin kuruluşuna ve devlet yapısına ilişkin belgeler, 17 Şubat'ta toplanan Londra Zirvesi'nin bitiminde, 19 Şubat'ta İngiltere, Türkiye ve Yunanistan Başbakanları, Kıbrıs Rum halkı adına Başpiskopos Makarios ve Kıbrıs Türk halkı adına da Dr. Fazıl Küçük tarafından imzalandı.

Bir memorandum ve dokuz ek belge içeren Londra Antlaşmaları oldukça karmaşık bir bütün oluştururlar. İngiltere, Türkiye ve Yunanistan Başbakanları imzaladıkları memorandumda, Makarios ve Küçük'ün söz konusu ek belgeleri inceledikten sonra, bu belgeleri "Kıbrıs sorununun anlaşmaya varılmış nihai çözümü olarak" kabul ettiklerini belirtirler. Ek belgeler işe şunlardır¹⁰¹:

a. Kıbrıs Cumhuriyeti'nin Kuruluşuna İlişkin Temel Antlaşma,

b. Yunanistan, Türkiye ve İngiltere ile Kıbrıs Cumhuriyeti arasında Garanti Antlaşması,

c. Kıbrıs Cumhuriyeti, Yunanistan ve Türkiye arasında İttifak Antlaşması,

ç. İngiltere Hükümetinin bu belgeleri üslere ilişkin bazı esaslar eklenmesi koşuluyla kabul ettiğine dair 17 Şubat tarihli bildirisi,

d. Averoff ve Zorlu'nun İngiliz bildirisini kabul ettiklerini gösteren bildirileri,

e. Makarios'un bu belgeleri kabul ettiğine dair bildirisi,

f. Küçük'ün bu belgeleri kabul ettiğine dair bildirisi,

g. Kıbrıs anayasası ve ilgili belgelerin yürürlüğe konması için alınacak geçici önlemlerle ilgili sözleşme.

a. Temel Antlaşma ve Kıbrıs Cumhuriyeti'nin Yapısı

Londra Antlaşmalarına göre, Kıbrıs başkanlık rejimi ile yönetilen bağımsız bir cumhuriyettir. Cumhurbaşkanı Rum, cumhurbaşkanı yardımcısı Türk olup, Rum ve Türk toplumları tarafından ayrı ayrı, genel oy ile beş yıl için seçilirler. Cumhurbaşkanı ve yardımcısı görevlerini yapamaz durumda olduklarında, yerlerine Temsilciler Meclisi'nin Rum başkanı ve Türk başkan yardımcısı vekâlet eder. Cumhuriyetin resmî dilleri Rumca ve Türkçe olup, yasama ve yürütmeye ilişkin resmî belgeler iki dilde de yayınlanmak zorundadırlar. Devletin bayrağı cumhurbaşkanı ve yardımcısı tarafından ortaklaşa olarak seçilecek tarafsız renk ve şekilde olacaktır. Bununla birlikte Yunan ve Türk ulusal bayramlarında iki devletin bayrağı da Kıbrıs bayrağı ile birlikte asılabilecek ve bu bayramlar Kıbrıs'ta da kutlanabileceklerdi.

Yürütme yetkisi cumhurbaşkanı ve yardımcısı tarafından bir bakanlar kurulu ile birlikte kullanılacaktı. Kararların mutlak çoğunlukla alınacağı bakanlar kurulu cumhurbaşkanı tarafından seçilecek yedi Rum ve cumhurbaşkanı yardımcısı tarafından seçilecek üç Türk üyeden oluşacak, dışişleri, savunma ya da maliye bakanlıklarından biri Türklere verilecekti.

Yasama yetkisi % 70'i Rum, % 30'u Türk olup, her iki cemaat tarafından ayrı ayrı, genel oyla beş yıl için seçilecek üyelerden oluşacak Temsilciler Medisi'nce kullanılacaktı. Cemaat Meclislerinin yetki alanları dışında kalan tüm konularda yetki bu meclise ait olacaktı. Yetki konusundaki anlaşmazlıklar, cumhurbaşkanı ve cumhurbaşkanı yardımcısı tarafından birlikte belirlenecek bir Türk, bir Rum ve bir tarafsız hakimden oluşacak Yüksek Anayasa Mahkemesi tarafından çözümlenecekti. Temsilciler Medisi'nde ilke olarak basit çoğunlukla karar alınacaktı. Ancak, anayasa değişikliklerinde gerek Rum, gerek Türk üyelerin üçte iki çoğunlukla karar almaları gerekiyordu. Seçime, belediyelere, gümrük ve vergi koymaya ilişkin yasalarda yine basit çoğunluk aranacaktı, ancak Rum ve Türk üyeler arasında aynı gün oylama yapılması gerekiyordu.

Her toplumun, kendisi tarafından belirlenecek sayıda üyeden oluşan bir Cemaat Meclisi bulunacaktı. Dinsel; eğitsel, kültürel ve kişisel statü konularında yetkili Cemaat Meclisleri, topluluklarının gereksinimleri uyarınca kendi topluluklarına bağlı kişileri vergilendirme hakkına sahip olacaklardı.

Cumhurbaşkanı ve cumhurbaşkanı yardımcısı, Kıbrıs Cumhuriyeti'nin Yunanistan ve Türkiye'nin her ikisinin taraf oldukları milletlerarası örgütlere ve ittifak antlaşmalarına katılmaları dışında, dışişleri, savunma ve güvenlik konusun-

daki bütün kanun ve kararlar hakkında ayrı ayrı veya ortak veto hakkına sahiptiler. Bunların dışındaki tüm kanun ve kararları cumhurbaşkanı ve yardımcısının yeniden incelemek üzere Temsilciler Meclisi'ne gönderme hakları bulunacaktı. Eğer Meclis kararında direnirse, kanun ve kararlar yürürlüğe sokulacaktı.

İdare % 70 Rum ve % 30 Türklerden oluşacaktı. Bu orana her kademedede olabildiğince uyulmaya çalışılacaktı. Cumhuriyet başsavcısı, genel müfettiş, genel muhasebeci ve Emisyon Bankası genel müdürü gibi önemli bazı memurluklarda yardımcılarının ayrı topluluklardan seçilmesi zorunlu olacaktı. Bu memurluklara atamalar cumhurbaşkanı ve yardımcısı tarafından ortaklaşa yapılacaktı.

Kıbrıs'ın % 60'ı Rumlardan, % 40'ı Türklerden oluşan 2.000 kişilik bir ordusu olacaktı. Zorunlu askerlik ancak cumhurbaşkanı ve yardımcısının onayı ile getirilebilecekti. Emniyet kuvvetlerindeki Rum-Türk oranı % 70 ve % 30 olarak belirlenmişti. Mevcut durumda görev yapmakta olan Türklerin mağdur olmamaları için başlangıçta bu oran azami % 60-% 40 olabilecekti. Silahlı kuvvetlerin, jandarma ve polis kuvvetlerinin komutan ve yardımcılarını ayrı topluluklara mensup olacak ve cumhurbaşkanı ve yardımcısı tarafından ortaklaşa tayin edileceklerdi. Komutanlardan birinin Türk olması zorunluydu.

Yargı yetkisine gelince, davalı ve davacının aynı topluluğa mensup oldukları durumlarda, bu topluluğa mensup hakimlerden oluşan bir mahkeme yetkili olacaktı. Eğer davalı ve davacı farklı topluluklara mensuplarsa, Yüksek Mahkeme tarafından belirlenecek hakimlerden oluşan karma bir mahkeme davaya bakmakla yetkili kılınacaktı. Yüksek Mahkeme, cumhurbaşkanı ve yardımcısı tarafından ortaklaşa olarak belirlenecek iki Rum, bir Türk ve bir tarafsız hakimden oluşacaktı. Tarafsız hakimin iki oy hakkı bulunacaktı.

Beş büyük kentte Rumların ve Türklerin ayrı belediyeleri olacaktı. Ortak işlerde işbirliğini sağlamak üzere bir eşgüdüm komitesi kurulacaktı. Dört yıl sonra, Cumhurbaşkanı ve Yardımcısı ayrı belediyelerin varlığına gerek olup olmadığı konusunda karar alacaklardı.

Kıbrıs Cumhuriyeti'nin yapısını en ince ayrıntılarına kadar belirleyen Temel Antlaşma, yeni devletin anayasasında garanti ve ittifak antlaşmalarının da yer alacağını, enosis ve taksimın yasaklanacağını, İngiltere, Yunanistan ve Türkiye'ye konusu ne olursa olsun yapılacak her antlaşmada en çok gözetilen ulus hakkının tanınacağını¹⁰² ve Yunanistan ile Türkiye'nin kendi topluluklarına ait eğitim, kültür ve spor kurumlarına ve hayır işlerine malî yardımda bulunma hakkı verileceğini belirtiyordu.

b. Garanti ve İttifak Antlaşmaları

Londra Antlaşmaları sadece Kıbrıs devletinin yapısını tüm ayrıntıları ile tesbit etmekle kalmıyor, dış politikada da birtakım uyulması zorunlu bağlantılar kuruyordu. Kıbrıs Cumhuriyeti ile Yunanistan, Türkiye ve İngiltere arasında imzalanan Garanti Antlaşması'na göre, Kıbrıs Cumhuriyeti bağımsızlığını, ülke bütünlüğünü ve güvenliğini sürdürmeyi, anayasasına bağlı kalmayı ve herhangi başka bir devletle tamamen veya kısmen birleşmemeyi taahhüt ediyordu. İngiltere, Yunanistan ve Türkiye de bu durumu tanıyor ve garanti ediyorlardı. Bu antlaşmaya uyulmaması durumunda, uyulmasını sağlamak için gerekli girişimlerin yapılması ve önlemlerin alınması için aralarında görüşmeler yapmaya söz veriyorlardı. Garantör devletlerin, antlaşmanın ihlâli durumunda, ortak hareket etmek olanaklı değilse, bozulan düzeni yeniden kurmak üzere tek başlarına hareket etme hakkı saklı tutuluyordu.

İttifak antlaşmasına gelince, Kıbrıs Cumhuriyeti ile Türkiye ve Yunanistan arasında imzalanan bu antlaşmanın

amacı, imzacı devletlerin ortak savunma konusunda işbirliği yapmalarını ve görüşmelerde bulunmalarını sağlamak, Kıbrıs Cumhuriyeti'nin bağımsızlığına ve toprak bütünlüğüne karşı doğrudan ya da dolaylı yöneltilen herhangi bir saldırıya ortak karşı koymaktı. Bu amacı gerçekleştirmek üzere Kıbrıs'ta üçlü bir karargâh kurulacaktı. Karargâhta bulunacak 950 Yunan, 650 Türk subay, astsubay ve er Kıbrıs Cumhuriyeti ordusunun talim ve terbiyesini sağlayacaktı.

Görüldüğü gibi, bağımsız bir devlet olarak Birleşmiş Milletler'e üyelik başvurusunda bulunacak olan Kıbrıs Cumhuriyeti kendi yapısına ilişkin değişiklikleri dahi tek başına yapamayacaktı. Kendisi kadar üç garantör devlet de adanın geleceğini belirleme hakkına sahipti. Ayrıca, yıllardan beri ilk kez Türk ve Yunan askerleri adaya resmen ayak basıyorlardı.

c. İngiltere Hükümetinin Bildirisi

Londra Antlaşmaları'nın bir parçasını oluşturan 17 Şubat 1959 tarihli İngiltere hükümetinin bildirisine göre, Kıbrıs Cumhuriyeti bağımsızlığını kazandıktan sonra da İngiltere iki bölgede tam egemenliğini koruyacaktı. Askerî tesislerin bulunduğu bu bölgelerden ilki Akrotiri, Episkopi ve Paramali bölgesini, ikincisi Dikelia, Pergamos, Aya Nikola ve Ksilofagu bölgesini kapsıyordu. Ayrıca, daha az önemli başka askerî tesislerin bulunduğu daha küçük bölgelerde de İngiltere'nin tam denetim yetkisi olacaktı. Yolları ve limanları kullanabilecek, kamu hizmetlerinden ve Lefkoşe havaalanından yararlanacak, askerî bölgeler dışında da askerî eğitim yapabilecekti. Magosa'da özel kolaylıklara sahip olacak ve kendi askerleri üzerinde yargı yetkisini tek başına kullanacaktı.

Böylece toprak bütünlüğü garantör devletler tarafından güvence altına alındığı söylenen Kıbrıs Cumhuriyeti'nin

daha kuruluş aşamasında ülkesi üzerinde mutlak egemenliği ve toprak bütünlüğü bulunmuyordu. Böylece, Kıbrıs Cumhuriyeti “yetkileri kısıtlı” devlet türleri arasında sınıflandırılabilir. Bu bir örnek oluşturmuyordu.

ç. Geçici Önlemlere İlişkin Sözleşme

Kıbrıs anayasasının ve söz konusu antlaşmaların hazırlanması ve yürürlüğe konması için 19 Şubat 1960’a dek süre tanındı. Geçici Önlemlere İlişkin Sözleşmeye göre, uygulamayı sağlayacak üç geçici komite kurulacaktı. Her iki toplumun birer temsilcisinden ve Türk ve Yunan hükümetlerinin atayacakları birer temsilci ve hukuk danışmanından oluşan yedi kişilik Karma Komisyon Londra Antlaşmaları’na uygun bir anayasa tasarısı hazırlayacaktı. İngiliz vali, Kıbrıs Rum ve Türk toplumlarının temsilcileri ve yine iki toplumdan % 70- % 30 oranına bağlı olarak vali tarafından atanacak temsilcilerden oluşacak Geçici Komite egemenliğin Kıbrıs Cumhuriyeti’ne geçişini ve idareye ilişkin sorunları çözümleyecekti. Kıbrıs Rum ve Türk toplumlarının birer temsilcileri ile üç garantör devletin seçeceği birer temsilciden oluşacak Karma Komite’nin görevi ise, başta İngiliz üslerine ilişkin olanı bulunmak üzere Londra Antlaşmaları’nı yürürlüğe koyacak uygulama antlaşmalarını hazırlamaktır.

Böylece “bağımsız”, “egemen” ve “üniter” bir devlet kurulmuş oldu. Ancak, birçok açıdan son derece sınırlandırılmış bir bağımsızlık, egemenlik ve üniterlik söz konusuydu. Kıbrıs Cumhuriyeti anayasası Kıbrıs halkı tarafından hazırlanmış bir toplumsal sözleşme değil, İngiltere, Yunanistan ve Türkiye arasında Doğu Akdeniz dengesini korumak amacıyla varılmış siyasal bir uzlaşmaydı ve Kıbrıs halkının dışında hazırlanarak, kabul ettirilmişti. Dış dengeleri gözettiği için de birtakım çelişkileri barındırıyordu. Temel Antlaşma devletin üniter yapısını vurguluyor-

du. Ancak, topluluk haklarına bakıldığında federal bir yapı ya da toprağa dayalı olmayan işlevsel bir bölünme söz konusuydu¹⁰³. Nitekim, Türkiye adına antlaşmaları imzalayan Dışişleri Bakanı Zorlu, TBMM’de antlaşmaların savunmasını yaparken “Türk cemaati adada bir ekalliyet gibi değil, eşit haklara sahip, federasyondan da ileri bir iş birliği içinde yaşayacak ve adanın harici siyasetinde, millî savunmasında haiz olduğu haklarla anavatanın da menafiini korumak imkânını bulacaktır.” demekten kendini alıkoyamıyordu¹⁰⁴. Kıbrıs’ta yaşayan iki halk arasında güven sağlanması durumunda işleyebilecek sistem, toplumlar arasındaki farklılığı o denli vurguluyordu ki güvenin doğması ve Türklük ve Rumluk özelliklerini bir tarafa bırakarak ortak bir Kıbrıslılık bilincine dayalı güvenin kurulmasını olanaksız kılıyordu. Tüm bu zorluklara Yunanistan ve Türkiye’nin Kıbrıs Cumhuriyeti’ni bir bütün olarak görmek yerine Kıbrıs Rum ve Türk toplumlarını ayrı varlıklar olarak kabul etme ve ona göre politikalarını saptama eğilimlerini de ekleyecek olursak, Kıbrıs Cumhuriyeti’nin ömrünün çok uzun olmasının nedenlerini anlayabiliriz.

2. Bağımsızlığa Kadar Geçici Dönem

Londra Antlaşmaları imzalanır imzalanmaz, Makarios üç yıllık bir aradan sonra 1 Mart 1959’da Kıbrıs’a döndü. Büyük bir kalabalık tarafından karşılanan Başpiskopos yaptığı ilk konuşmada zaferin kazanıldığını, Kıbrıs’ın artık özgür bir ülke olduğunu belirttikten sonra bu sonuca ulaşmak için kanlarını akıtan tüm şehitleri andı ve Grivas’a teşekkürlerini sundu. Makarios geçmişe kısa bir değinme yaptıktan sonra “Kıbrıs’ın yolun sonunda bulunmadığını”, tam tersine adayı “mutlu ve adil bir ülke yapmak için sürdürülecek barışçı bir savaşımın başında olduğunu” vurguladı. “Unutmayalım ki özgürlük sadece bir ayrıcalık ve bir hak değil, aynı zamanda ağır bir sorumluluk ve yüce bir görevdir de. Dostluk ve

işbirliğinin onurlu elini herkese uzatalım. Dostlarımız, özellikle de Türk toplumu ile açık kalplilik ve içtenlikle işbirliği yapalım.” diyen Makarios, Kıbrıs’ı uluslararası ilişkilerde karşıt güçleri bölen değil, birleştiren bir köprüye, kuzey ve güney, doğu ve batı arasında maddî ve manevî bağ kuracak bir demiryoluna dönüştüreceklerini belirtti¹⁰⁵.

Makarios Rumlarla Türkler arasında işbirliği yapılması gerekliliği üzerinde duran bu konuşmasını yaptığı sırada, Kıbrıs Rum kesiminde siyasal farklılaşmalar başlamıştı. Faşist EOKA’dan komünist AKEL’e uzanan geniş siyasal yelpazede Makarios uzlaştırıcı bir rol üstlenmek durumundaydı. Ancak, bu zannedildiği kadar kolay olmayacaktı. 13 Aralık’ta yapılan başkanlık seçiminde, Başpiskopos’un karşısına aday olarak, Lefkoşe Belediye Başkanı Dr. Dervis ile birlikte Kıbrıs Demokratik Birliği Partisini kuran ve Makarios’u diktatörlük eğilimleri taşımakla suçlayan Klerides çıkmıştı. AKEL tarafından desteklenmesine rağmen, Klerides 288.000 oy alan ancak 71.753’ünü alabilmişti. 144.501 oy alan Makarios ise Başpiskoposluğun yanı sıra Kıbrıs Cumhurbaşkanı da oluyordu¹⁰⁶.

Kıbrıslı Rumlar farklı siyasal örgütlenmelerde geleceklere ilişkin farklı görüşler geliştirirken, Kıbrıs Türk kesimi monolitik yapısını koruyordu. Ankara’nın tam desteğine sahip Dr. Fazıl Küçük’ün karşısına hiç kimse rakip olarak çıkanılamıyordu. Böylece herhangi bir siyasal çekişme yaşanmadan, Küçük Kıbrıs Cumhurbaşkanı Yardımcılığına seçildi.

Geçici hükümet ilk iş olarak anayasa tasansını hazırladı. 199 maddeden oluşan Kıbrıs anayasa tasarısı 6 Nisan’da resmen kabul edildi. Egemenliğin İngiltere’den Kıbrıs’a geçişini sağlayacak idarî düzenlemeler yapıldı. Adaya yönelik işlerde olumlu ve hızlı gelişmeler kaydedilirken, bağımsızlığın ilânını geciktiren sorun İngiltere ile üslerin

kapsayacağı alanın büyüklüğü ve İngiltere'nin Kıbrıs'a yapacağı malî yardım konularında çıktı. Londra Antlaşmaları'nı imzalayan beş tarafın temsilcileri 16-18 Ocak 1960 tarihleri arasında Londra'da bir araya geldiler. İngiltere 120 mil karelik bir alanın kendi egemenliğinde kalmasını önerirken, Makarios 36 mil karelik bir alandan fazlasına rıza göstermedi. Konferans herhangi bir ilerleme kaydedilmeden dağıldı. Tarafların anlaşamamaları bağımsızlık tarihinin sürekli ertelenmesine yol açıyordu. Uzun süren görüşme ve pazarlıklardan sonra İngiltere'nin egemenliğinde kalacak askerî üslere ait alanın 99 mil kare olması ve ilk beş yıl içinde İngiltere'nin Kıbrıs Cumhuriyeti'ne 12. 000. 000 sterlin malî yardım yapması konusunda anlaşmaya varıldı¹⁰⁷. Makarios daha geçiş döneminde Kıbrıs Cumhuriyeti'nin bağımsızlığı ve egemenliği konusunda kışkanç davranmaya, garantör devletlerden farklı, Kıbrıs'ın çıkarlarını öne alan bir politika benimseyeceğini göstermeye başlamıştı.

16 Ağustos 1960'ta Kıbrıs bağımsızlığını resmen ilan etti. Ertesi gün son İngiliz Valisi Foot adadan ayrıldı. 24 Ağustos'ta Kıbrıs Cumhuriyeti'nin BM'ye üyeliği onaylandı.

B. 27 Mayıs Yönetiminin Kıbrıs Politikası

Londra Antlaşmaları'nın imzalandığı tarihten Kıbrıs Cumhuriyeti'nin bağımsızlığını ilan ettiği tarihe dek geçen sürede Türkiye'de önemli bir siyasal değişiklik yaşandı ve Türk Silahlı Kuvvetleri yönetime el koydu, Kıbrıs'ta bağımsızlık çözümünü oluşturan kadro iktidardan uzaklaştırıldığı gibi yargılanmaya da başlandı. Yeni iktidarla birlikte dış politika konusunda yeni tartışmaların başladığını yukarıda ayrıntıları ile göstermeye çalıştık. Kıbrıs konusunda izlenen politikada bir farklılaşma olup olmadığını anlatabilmek için önce Londra Antlaşmaları'nın Türk siyasal çevrelerinde nasıl karşılandığını ele almak uygun olacaktır.

1. TBMM'de Londra Antlaşmaları Üzerine Yapılan Tartışma

Kıbrıs sorusunda varılan bağımsızlık çözümünün TBMM'de ilk tartışması 28 Şubat 1959'da Dışişleri Bakanlığı bütçesinin görüşülmesi sırasında yapıldı. Gündem elbette ki sadece Kıbrıs sorunu değildi. Dışişleri Bakanı Zorlu Türk dış politikasının genel çerçevesini çizdikten sonra tek tek ülkelere olan ilişkileri ele aldı ve en son olarak da Kıbrıs sorununa çözüm getiren antlaşmaların içeriği ile ilgili olarak TBMM'ye genel bilgi verdi. Londra Antlaşmaları'nın Türk-Yunan dostluğu çerçevesinde gerçekleşebildiğini ve yürümesi için gerekli iyiniyetin İngiltere ve Yunanistan tarafından gösterileceğine emin olduğunu belirten Zorlu, başlangıcından beri Kıbrıs sorununa ilişkin takip edilen politika ne olursa olsun, Türkiye'nin çıkarlarının gerektiği gibi korunabilmesi için üç prensibin esas tutulduğunu belirtti: a. Kıbrıs'ın hiçbir zaman yabancı bir devlete ilhak edilmemesi, b. Kıbrıs'taki Türk toplumunun gelişmesinin önlenmemesi ve onun adada bir azınlık muamelesine tabi tutulmaması, c. Adanın Türkiye'nin güvenliği açısından taşıdığı önem gözönünde tutularak savunmasının sağlanması ve savunmasına Türkiye'nin de katılması. Bunların yanısıra Kıbrıs'ta İngiltere'nin üs sahibi olması Türkiye için faydalı görülüyordu¹⁰⁸. Zorlu'ya göre, bu üç nokta söz konusu antlaşmalarla sağlanmış ve amaca ulaşılmıştı; elde edilen çözüm elde edilebilecek çözümlerin en iyisiydi. CHP adına konuşan Kasım Gülek ve Bülent Ecevit'in taksim tezinden vazgeçmenin Türkiye açısından bir fedakârlık olduğunu ve bağımsızlık çözümünün üzerinde fazla düşünülmenden bir emrivaki ile kabul edildiğini belirtmeleri üzerine söz alan Zorlu'nun yanıtı, Kıbrıs sorununun ileriki tarihlerde aldığı görünümüleri ve Türkiye'nin politikasını izlemiş olan bizler için oldukça önemli ipuçları taşımaktadır: "Biz fedakârlık yaptık isek, bütün Ada'yı alınamakla fedakârlık yaptık. Ama

biz taksimi terk etmekle bir fedakârlık yapmadık. Taksimi temin edip Yunanistan'la yıllar yılı mücadele etmektense Ada'da Türk cemaatine egemenlik ve efendilik temin ettik. Ayrıca Türk anavatanının emniyetini de teminat altına aldık."¹⁰⁹

Dışişleri Bakanlığı bütçesi sırasında daha çok Londra Antlaşmaları ile ilgili bilgi alan muhalefet asıl şiddetli eleştirisini Kıbrıs sorununun özel olarak görüşüldüğü oturuma bırakmıştı. Nitekim, 4 Mart 1959'da hükümetin Kıbrıs konusunda izlediği politikanın onayı için toplanan TBMM'ye, söz konusu antlaşmaları inceleyerek gelen muhalefet üyeleri ayrıntılı bir eleştiri dizisi sundular¹¹⁰.

Türk-Yunan ilişkilerini zayıflatan ve bu nedenle NATO'nun güney kaniadında güven bunalımına yol açan Kıbrıs sorununun çözümünün olumlu bir nokta olduğunu özellikle belirten CHP'li milletvekillerinin eleştirilerini yönetime ve öze ilişkin olanlar diye ikiye ayırmak mümkündür.

Muhalefetin yönetime ilişkin eleştirisi, hükümetin kendisine verilen yetkiyi aştığı noktasında odaklaşıyordu. TBMM'nin 16 Haziran 1958 günü aldığı kararda, Kıbrıs'taki Türk menfaatleri ve Kıbrıs cemaatlerinin birarada yaşama imkânının kalmaması sebebiyle Kıbrıs adasının, Türkiye ve Yunanistan arasında taksiminden başka çare yoktur denmiş, Türk hükümetinin yapabileceği son fedakârlık olarak taksim karara bağlanmıştı. Bu karar üzerine çeşitli ülkelerin parlamentolarına kararı bildiren telgraflar çekilmiş ve Türk kamuoyunun bu tezi benimsemesi için herşey yapılmıştı. Şimdi ise, hükümet TBMM'nin bu kararını gözardı ederek farklı bir çözüme dayalı antlaşmaları imzalamıştı. Meclisin kendisine çizdiği çerçeveyi aşmıştı. Bir emrivaki ile politikasını değiştiren hükümetin Taksim tezinden vazgeçmesinin nedeninin yabancı ülkelere gelen baskılar olduğunu CHP Genel Başkanı şu sözlerle belirtiyordu: "İçinde

bulunduğumuz ittifak manzumesinde umumi selâmet ve emniyet bakımından kuvvetli sebeplerin bizi anlaşılmaya sevk ettiğini takdir ediyoruz. Bu arada, kuvvetli dostların çok tesirli nasihatlerinin ehemmiyetli bir hissesi olduğunu tahmin etmekte güçlük çekmiyoruz.”¹¹¹

Muhalefetin öze ilişkin eleştirileri üç temel noktada toplanabilir. Bunlardan ilki, antlaşmalarda taksimin hukuken ve fiilen bertaraf edilmiş olmasına karşın enosisin fiilen ortadan kaldırılamadığı idi. İnönü ve Gülek’in siyasal açıdan, Necati İleri’nin askerî açıdan yaptıkları açıklamaya göre, Taksim ve enosis yasaklanmıştı. Ancak uygulamaya geldiğinde aynı durum geçerli değildi. Türkiye’nin taksimi gerçekleştirmesi öteki garantörler buna izin vermezse olası değildi. Adada bulunacak Türk askerî kuvveti bunu gerçekleştirebilecek niteliklere sahip değildi. Ayrıca, Kıbrıs hükümetine rağmen Türkiye’nin bu kararı alması uluslararası sistem gözönünde tutulduğunda söz konusu olamazdı. Türkiye tek bir şekilde müdahale edebilirdi, o da varolan durumu yeniden tesis etmek için. Oysa, eğer enosis doğrultusunda bir hareket ortaya çıkarsa, mevcut antlaşmalarla bunu engellemek mümkün değildi. Herşeyden önce bu Kıbrıs’ta örgütlenen bir hareket olacaktı. Dolayısıyla 650 Türk askerini hareketsiz hale getirebilecek çok daha büyük silahlı güç oluşturulabilirdi. Ayrıca, Rumların ağırlıkta oldukları Kıbrıs hükümetinin bu yolda alacağı karar BM’de destek bulacaktı. Yunanistan’ın zaten karşı çıkmayacağı böyle bir karara, İngiltere’nin müdahalesini zorunlu kılacak bir mekanizma kurulmamıştı. Koşullar İngiltere’ye uygun düştüğü anda enosisin uygulanma olasılığı bulunuyordu. Muhalefete göre, bu eksikliğin giderilmesi için antlaşmalara uyulmadığı durumda İngiltere’nin müdahalesinin zorunlu hale getirilmesi ya da İngiltere gibi Türkiye ve Yunanistan’a da adada üs verilmesi gerekiyordu¹¹².

Üzerinde durulan ikinci nokta antlaşmalarla getirilen sistemin son derece muğlak maddeler içerdiği ve tarafların iyiniyeti üzerine kurulu olduğu idi. İnönü "Anayasa hükümleri o kadar muğlaktır ki, bunların hüsnüniyetle işletilmesi, ancak ve ancak, her iki cemaatin beraber yaşamaktan başka bir çareleri kalmamış olduğuna ciddi olarak inanmalarıyla mümkündür. Cemaatlerden birine kanun dışı olsa da, fiilî bir hal imkânı görüldüğü müddetçe, Anayasa maddelerinden her biri, işlemekte büyük güçlüğü uğrayacaktır."¹¹³ diyor, Girit başta olmak üzere çeşitli örnekler veren muhalefet üyeleri, Türk ve Yunan halklarının bir arada yaşamaları için gerekli zorunlu koşula inanmalarının güçlüğüne değiniyorlardı¹¹⁴.

Muhalefetin üzerinde durduğu üçüncü önemli nokta ise, Kıbrıs Türk toplumuna iktisadî yardım yapılması konusunda antlaşmalarda açık bir maddenin bulunmamasıydı. Yapılan antlaşmaya göre, taraflar kendi toplumlarının eğitim, kültür, spor ve hayır kurumlarına yardım edebileceklerdi. Oysa iktisadî açıdan Kıbrıslı Rumlardan çok daha zayıf konumda bulunan Kıbrıslı Türklerin varolabilmeleri ve Rumlar tarafından ezilmemeleri için Türkiye'den gelecek desteğe büyük gereksinimleri vardı¹¹⁵.

Bu üç ana nokta dışında antlaşmalarda başka eksikliklere de muhalefet adına Kasım Gülek değindi¹¹⁶. Gülek'e göre, Kıbrıs'a yapılacak göçlere herhangi bir sınırlandırma getirilmemişti. Göç etme eğiliminin Yunanlılara göre Türklerde çok daha düşük olduğu düşünülecek olursa, Kıbrıs'ta nüfus dengesinin zaten azınlıkta olan Türkler aleyhine daha da bozulması kaçınılmazdı. Gülek'in üzerinde durduğu ikinci konu Türkiye'nin güvenliği açısından Kıbrıs'ın NATO'ya üyeliğinin sağlanması ve, adada komünist faaliyetlerin yasaklanmasıydı. Antlaşmalarda iki konuda da herhangi bir madde bulunmuyordu. Oysa ki Makarios daha şimdiden yaptığı açıklamalarda Kıbrıs'ın NATO'ya üyeliğinin söz

konusu olamayacağını bildirmeye başlamıştı. Ayrıca adada güçlü bir komünist partisi bulunuyordu, bir gün iktidara gelebileceğini düşünerek Türkiye'nin şimdiden gerekli önlemleri alması gerekiyordu. Kıbrıs halkına çifte vatandaşlık tanınmaması da önemli bir eksiklik olarak gösteriliyordu.

Muhalefetin eleştirilerini yanıtlayan Zorlu, aynı maddelerin geçerli olduğu Taksim ve enosis konusunda neden farklı uygulamalar ortaya çıkabileceğini anlayamadığını belirttikten sonra, Türkiye ile Yunanistan'ın adaya uzaklıkları hesaplanacak olursa Türkiye'nin antlaşmaların bozulması durumunda daha kolay müdahale edebileceğini, dolayısıyla garantinin sadece adada bulunan 650 Türk askerine değil, tüm Türkiye'ye dayandığını belirtti. Türkiye'nin Kıbrıs Türklerine her türlü iktisadî yardımı yapabileceğini, buna herhangi bir engel bulunmadığını açıklayan Zorlu, tüm antlaşmaların uygulanmasında iyiniyetin veri olarak kabul edildiğini, Türk-Yunan dostluğu çerçevesinde bağımsızlığa kavuşturulan Kıbrıs'ın bu dostluğun somutlaştığı bir bölge olacağını ve toplulukların ayrılıkları üzerine temellendirilen antlaşmaların bir birleşmeye doğru yöneleceğini belirtti¹¹⁷.

Londra Antlaşmaları'na imza atanlar Kıbrıs'ın Türk-Yunan dostluğunun somutlaştığı ve geliştiği bir ülke olacağı umudunu taşısalar dahi, bunu görebilme olanağından yoksun olacaklardı. 27 Mayıs 1960'ta askerlertarafından iktidardan uzaklaştırılan Menderes ve Zorlu Kıbrıs'ta bağımsızlık ilân edildiğinde Yassıada'da tutuklu bulunuyorlardı. Yeni Cumhuriyet henüz bir yaşını doldurduğunda işe, haklarında verilen idam cezası infaz edilmişti. Yunanistan'da ise 1960'lı yılların başında Karamanlis hükümeti seçimleri kaybedecek ve Türk-Yunan ilişkilerini Kıbrıs sorununun önünde tutabilme cesaretini göstererek Makarios üzerindeki baskıları artıran ve Londra Antlaşmaları'nın imzalanmasını

sağlamış olan Karamanlis ve Averoff uzun bir süre iktidara gelemeyeceklerdi. “Menderes-Karamanlis ikilisinin iktidarlari daha uzun sürseydi, Kıbrıs gelişmeleri ne denli farklı olurdu?” sorusunun yanıtı tarih biliminin alanı dışında kalıyor.

TBMM’de 4 Mart 1959’da yapılan oylamada 610 üyeden oy veren 487 üyenin 347’si olumlu, 138’i olumsuz, 2’si çekimser oy kullandılar. Böylece, TBMM Kıbrıs çözümünü onaylamış oluyordu. Ancak, söz konusu çözümü, yapan ve onaylayanlar değil, Taksim tezinden vazgeçilmesini eleştirerek ona red oyu verenler uygulamak durumunda kalacaklardı.

2. 27 Mayıs Yönetimi ve Kıbrıs’ın Bağımsızlığı

27 Mayıs yönetimi Türk dış politikasının ana çizgilerinde bir değişiklik olmayacağı konusunda Batı’ya mesajlar verirken Kıbrıs konusunu da dışlamadı. MBK 28 Mayıs’ta yaptığı açıklamada yeni yönetimin Londra Antlaşmaları’na sadık kalacağını bildirdi. Bununla birlikte, basında başlatılan, eski yönetimde yer alan ya da onunla işbirliği yapan herkesi karalama kampanyasından Kıbrıs Türk liderliği de payını aldı. Eski yönetimle yakın ilişkileri ve işbirliği bulunan Fazıl Küçük’ün tıpkı Menderes gibi diktatörlük eğilimi taşıdığının, DP’nin Batı ile uzlaşmacı politikasını benimsediğinin, oysa Londra Antlaşmaları’nın hazırlanması sırasında adada Türk askerlerinin bulunması ve Türkiye’nin garantör devlet olması konularında Zorlu’ya baskı yapan Rauf Denktaş’ın ne pahasına olursa olsun Kıbrıs’ta Türk çıkarlarını korumaya kararlı biri olduğunun altı çizilmeye başlandı. Yeni yönetimin sesi niteliğindeki İsmet İnönü’nün damadı Metin Toker’in çıkardığı Akis dergisi daha açık ifadelerle durumu dile getiriyordu¹¹⁸:

“Artık iyice anlaşılıyordu ki, Doktor yeni yolda yürüyebilecek bir lider değildi. Doktor için tek çıkar yol,

Cumhurbaşkanlığı Yardımcılığından istifa etmek ve hatta siyasetten tamamen çekilmektir. Hiç şüphesiz, Anavatan kendisine bu istikamette hiç bir baskı yapmayacaktı. Doktor içinde bulunduğu durumu anlamalıydı. (...) Eğer Dr. Küçük, Kıbrıs Türk cemaati arasındaki dayanışmanın devamını hakikaten istiyorsa, onun birliğini ve bütünlüğünü kendi mevki ve ikbalinden hakikaten daha üstün görüyorsa, bir an önce çekilmeli, 'sabık' olmaktan korkmamalıydı."

Aynı dönemde Kıbrıs'ta yeni bir parti kurmaya ve cumhurbaşkanlığı için adaylığını koymaya hazırlanan İhsan Ali, yaptığı açıklamalarda, Kıbrıs Türk yönetiminin Türkiye'deki eski rejimle çok içli dışlı olduğunu, 27 Mayıs'ın ruhunu anlayabilecek yeni bir yönetime gereksinim duyulduğunu belirtiyordu¹¹⁹.

Basında yer alan tüm yazılara karşın hükümetin resmî politikasında herhangi bir değişiklik olmamıştı. 11 Temmuz 1960'da programını sunan ilk 27 Mayıs hükümeti Kıbrıs sorununun çözülmesi ile Türk-Yunan ilişkilerinin daha da gelişeceğini belirttikten sonra, Londra Antlaşmaları'nın son aşamasına ulaşmak üzere bulunduğunu, bundan sonra Kıbrıslı Türklerin Kıbrıs Cumhuriyeti bünyesinde Türk halkı ve hükümetinden daima yardım ve sevgi göreceklerini bildiriyordu¹²⁰.

16 Ağustos 1960'da Kıbrıs bağımsızlığını ilân ettikten iki gün sonra Lefkoşe'de Makarios'a güven mektubunu sunan ilk beş büyükelçiden biri doğal olarak Türk büyükelçisi Albay Emin Dirvana oldu¹²¹. Kıbrıs'ın büyükelçilik açtığı ilk başkentler ise Ankara, Atina, Washington, Londra ve Bonn'dü¹²². Dirvana görevde kaldığı 26 Eylül 1962 tarihine dek, Ankara'dan aldığı talimata da uygun olarak, Kıbrıslı Türklerle Rumlar arasında işbirliğini sağlamak ve Londra Antlaşmaları'nı yürütebilmek için zaman zaman Kıbrıs Türk liderliği ile çatışma içine girecek denli kişisel bir çaba

indeydi¹²³. “Rumların olası bir saldırısına” karşı Kıbrıslı Türklerin kurmaya çalıştıkları Türk Mukavemet Teşkilatı’na (TMT) sıcak bakmıyor, İhsan Ali, Ahmet Muzaffer Gürkan gibi Küçük’e muhalefet eden kişilerin partileşme çabalarına tarafsız gözlemci gibi yaklaşılabiliyordu¹²⁴.

27 Mayıs yönetimi Londra Antlaşmaları’na bağlı kalarak, Kıbrıs Cumhuriyeti’nin devlet yapısının örgütlenmesi sürecinin bu antlaşmalara uygun olarak tamamlanması için bir “bekle gör” politikası izlemeye başlamıştı. Kıbrıs sorununun çözümlenmesini Türk-Yunan ilişkilerindeki yakınlaşmanın da bir koşulu olarak görüyordu. Bülent Ecevit’in Kurucu Meclis’te Dışişleri Bakanlığı bütçesinin görüşülmesi sırasında yaptığı konuşmada Kıbrıs ile ilgili şu sözleri 27 Mayıs’ın Kıbrıs politikasını en iyi biçimde özetlemektedir: “... nasıl Kıbrıs’ta sulh ve sukûnun idamesi Türkiye ile Yunanistan arasındaki dostluk münasebetlerinin devamına bağlı ise, Türk-Yunan dostluğu da Kıbrıs’taki huzur ve sukûna bağlıdır. Kıbrıs’ta bulunan soydaşlarımızın huzur ve sukûn içinde yaşamalarını temin etmek, Türk-Yunan dostluğunun devamını sağlamak için bize düşen bir vazifedir.”¹²⁵ Türkiye için o dönemde en istenmeyen şey Yunanistan ya da herhangi bir müttefik ile Türkiye’nin dış politikasında değişiklik mesajı verebilecek bir anlaşmazlığın çıkmasıydı. Bu nedenle, Kıbrıs konusunda çok titiz davranılıyordu. Ancak bir şey çok açıktı; Türkiye Kıbrıs Cumhuriyeti’ne ayrı bir devlet olarak bakmak yerine, bu devletin içinde yer alan Türklere dikkatini yöneltiyordu. Bu ise, Kıbrıs Cumhuriyeti’ndeki ayrılık noktalarının vurgulanması anlamını taşıyordu.

27 Mayıs 1960’tan 15 Ekim 1961’e dek süren 27 Mayıs yönetiminin dış politikasının genel bir değerlendirmesi yapılacak olursa, bu dönemde iç politikada yaşanan bunalımların dış politikayı ikinci plana ittiği söylenebilir. Ancak bu dış politikanın ihmal edildiği anlamına gelmemek-

tedir. Uluslararası kamuoyunun tepkisini çekmemek için büyük bir titizlik gösterilmekte ve Türkiye’de yaşananların dış ilişkileri etkilemeyeceği mesajı verilmeye çalışılmaktadır. Bununla birlikte içinde yaşanan “her alanda reform” havası dış politika konusunun gündeme gelmesini kaçınılmaz kılmıştır. Resmî dış politika uygulamalarında önemli ve köklü değişiklikler olmasa bile, siyasal ve akademik çevrelerde dış politikanın geleneksel eğilimi sorgulanmaya ve çok yönlü bir dış politikanın millî çıkarlara uygunluğu teorik düzeyde tartışılmaya başlanmıştır. 1961-1965 koalisyonlar döneminde, dıştan kaynaklanan nedenler ve Kıbrıs olayları dolayısıyla meşrulaşacak ve resmen dile getirilecek olan bu çok yönlü dış politika arayışlarının ilk işaretlerinin 27 Mayıs yönetimi sırasında verildiğini söyleyebiliriz.

NOTLAR

1. Sabahat Erdemir, **Millî Birliğe Doğru**, Cilt I, y.y.; Türk Devrim Ocakları Yayınları, 1961, s. 293.
2. **Ibid.**, s. 293.
3. Şevket Süreyya Aydemir, **İhtilâlin Manuğu ve 27 Mayıs İhtilâli**, 5. Basım, İstanbul, Remzi, 1993, s: 313-317.
4. Bahri Savcı, "27 Mayıs Dinamiğinden Yönelimler," **SBF Dergisi**, C. XXV, No. 2 (1970), s. 288.
5. Mümtaz Soysal, **100 Soruda Anayasanın Anlamı**, İstanbul, Gerçek, 1979, s. 65.
6. 1960'lı yıllarda Ortadoğu ülkelerindeki darbe hareketleri için bkz. Bernard Vernier, **Armée et Politique au Moyen-Orient**, Paris, Payot, 1966, *passim*.
7. C. M. Woodhouse, **Modern Greece A Short History**, London-Boston, Faber and Faber, 1986, s. 292-304.
8. Orhan Erkanlı, **Askerî Demokrasi: Orhan Erkanlı'nın Anıları**, İstanbul, Güneş, 1987, s. 221-222.
9. Bedri Baykam, **27 Mayıs İlk Aşkımızdı**, Ankara, Ümit, 1994, s. 189.
10. S. Gürsu (haz.), **TV'de Demirkıran Yankaması Üzerine, 27 Mayıs Devrimi ve Askersel Darbeler**, İstanbul, Anahtar Kitaplar, t.y., s. 51-52.
11. Abdi İpekçi ve Ömer Sami Coşar, **İhtilâlin İç Yüzü**, İstanbul, Uygun, 1965, s. 166. 5 Mart 1959'da ABD ve Türkiye arasında imzalanan İşbirliği Antlaşmasına göre, Türkiye'ye bir saldırı olması durumunda, Türk hükümetinin isteğiyle silahlı kuvvetler kullanımı da dahil olmak üzere ABD anayasasına uygun her türlü harekete girişebilecekti. İlginç olan nokta, giriş bölümünde, bu antlaşmanın 1958 Londra Bildirisi'nde Bağdat Paketi'ne üye devletlerin "müşterek emniyetlerini korumak ve doğrudan doğruya veya bilvasıta tecavüze mukavemet etmek hususun

daki azimlerini beyan etmiş olduklarını nazarı itibare alarak" imzalanmış olduğunun belirtilmesiydi. Dolaylı tecavüz durumunda da ABD'ye müdahale hakkı veren bu antlaşmada, dolaylı saldırı tanımının belirsizliği Türkiye'nin dış politikası açısından şakınca yaratabileceği gibi, iç politika açısından da muhalefet çevrelerinde kaygıyla karşılanmıştı. İçerde muhalefeti giderek baskı altına alan DP, kendisine karşı her türlü girişimi dolaylı komünizmin saldırısı olarak değerlendirebilir ve ABD'den müdahale etmesini isteyebilirdi. Bkz. Haydar Tunçkanat, **İkili Antlaşmaların İçyüzü**, Ankara, Ekin, 1970, s. 158-161; Hamza Eroğlu, "Türkiye-Amerika Birleşik Devletleri İkili İşbirliği Anlaşması," **MMTY**, C. I (1960), s. 45-58.

12. Nur Batur, "İngiliz Gizli Belgelerinde Menderes-Amerika Kavgası ve 27 Mayıs'a Doğru," **Milliyet**, 13-18 Şubat 1989.
13. Türk-Amerikan ilişkilerindeki bozulma ve Menderes'in Moskova ziyareti için bkz. Semih Günver, **Fatin Rüştü Zorlu'nun Öyküsü**, Ankara, Bilgi, 1985, s. 110; Ercüment Yavuzalp, **Menderes'le Anılar**, Ankara, Bilgi, 1991, s. 89-93; Mahmut Dikerdem, **Üçüncü Dünyadan**, İstanbul, İstanbul Matbaası, 1977, s. 10-25; Zeki Kuneralp, **Sadece Diplomat**, 2. Baskı, İstanbul, İstanbul Matbaası, 1981, s. 106-111.
14. **Milliyet**, 15 Şubat 1989.
15. Çetin Yetkin, **Türkiye'de Askerî Darbeler ve Amerika**, Ankara, Ümit, 1995, s. 26-102.
16. Erdemir, **op. cit.**, s. 293.
17. **Ibid.**, s. 293.
18. Orhan Erkanlı, **Anılar... Sorunlar... Sorumlular**, İstanbul, Baha Matbaası, 1972; s. 16.
19. **Ibid.**, s. 18-22.
20. MBK üyeleri şu isimlerden oluşmaktadır: Orgeneral Cemal Gürsel, Orgeneral Fahri Özdilek, Tümgeneral Cemal Madanoğlu, Tuğgeneral İrfan Baştuğ, Sıtkı Ulay, Albay Ekrem Acıner, Mucip Ataklı, Osman Köksal, Fikret Kuytak, Sami Küçük, Haydar Tunçkanat; Alparslan Türkeş, Muzaffer Yurdakuler, Yarbay Fazıl Akkoyunlu, Refet Aksoyoglu, Orhan Kabibay, Mustafa Kaplan, Suphi Karaman, Sezai Okan, Ahmet Yıldız, Binbaşı

Emanullah Çelebi, Orhan Erkanlı, Vehbi Ersü, Suphi Gürsoytrak, Kadri Kaplan, Muzaffer Karan, Mürir Köseoğlu, Mehmet Özgüneş, Selahattin Özgür, Şükran Özkaya, Şefik Soyuyüce, Dündar Taşer, Yüzbaşı Rifat Baykal, Ahmet Er, Numan Esin, Kâmil Karavelioğlu, Muzaffer Özdağ, İrfan Solmaz. **Cumhuriyet**, 14 Haziran 1960.

21. **İbid**, s. 118-127, 131-136; Feroz Ahmad, **The Turkish Experiment in Democracy 1950-1975**, London, C. Hurst Company, 1977, s. 165-168.
22. Radikaller tarafından hazırlanan "Yönetim Prensipleri" başlıklı bir belge Cemal Gürsel'e ve ondan da Sadi Koçuş'a verilmiştir. Bu belgenin tümü için bkz. Sadi Koçuş, **Atatürk'ten 12 Mart'a**, C.II, İstanbul, May, 1977, s. 943-947.
23. Radikallerin kinliği ile ilgili olarak bkz. Müşerref Hekimoğlu, **27 Mayıs'ın Romanı**, İstanbul, Çağdaş, 1975, s. 21-48.
24. 13 numaralı tebliğin metni için bkz. Erdemir, **op. cit.**, s. 298.
25. Celaletin Güngör, **27 Mayıs ve Partileşme Sorunu**, Ankara, Nurel Matbaası, 1992, s. 22.
26. Erkanlı, **Anılar...**, s. 81-84.
27. Güngör, **op. cit.**, s. 40.
28. Ahmad, **Türkiye'de Çok Partili ...**, s. 225.
29. "Tesbit edilecek önceliklere göre; Silâhlı Kuvvetler, üniversite, basın, idarî teşkilât sıra ile ele alınacak ve bu müesseseleri çağdaş seviyeye getirmek için lüzumlu olan herşey hiçbir taviz verilmenden yapılacaktır. Gelecekteki kalkınma hamlelerinin başlıca icra unsurları, dayanakları olacak bu temel müesseseler önceden düzeltilmediği takdirde hiçbir başarı sağlanamazdı." Bkz. Erkanlı, **Anılar...**, s. 38.
30. Bu grupta Türkeş, Kabibay, Erkanlı, Esin, Özdağ, Solmaz, Taşer, Karaman, Baykal, Özgüneş, Akkoyunlu, Köseoğlu, Er, Soyuyüce, Karan ve Mustafa Kaplan yer alıyordu.
31. Erkanlı, **Anılar...**, s. 136-138; İpekçi ve Coşar, **op. cit.**, s. 426-427.
32. Güngör, **op. cit.**, s. 50.
33. Bu grupta Gürsel, Madanoğlu, Ataklı, Tunçkanat, Çelebi, Acuner,

Kuytak, Gürsoytrak, Ersü, Aksoyoğlu, Küçük, Okan, Köksal, Özkaya bulunuyordu.

34. Metin için bkz. **Cumhuriyet**, 14 Kasım 1960.
35. Tasfiye edilen MBK üyeleri Türkeş, Köseoglu, Esin, Özdağ, Taşer, Er, Akkoyunlu, Soyuyüce, Kabibay, Erkanlı, M. Kaplan, Baykal, Karaman ve Solmaz'erdir.
36. İpekçi ve Coşar, **op. cit.**, s. 500-508.
37. **T.C. Resmi Gazete**, 16 Aralık 1960.
38. Ahımad, **Türkiye'de Çok Partili...**, s. 227.
39. 13 sayılı bildirinin ilânından sonra, siyasal varlıklarını koruyan CHP, CKMP, Birlik Partisi ve Sosyalist Parti siyasal çalışmalarını başlattılar. DP kapatılmış olduğu için siyasal yelpazenin sağında bir boşluk bulunuyordu. Bu boşluğu gidenek üzere partileşme çabasına hız verildi. 11 Şubat'ta Ragıp Gümüşpala başkanlığında Adalet Partisi'nin kurulduğu açıklandı. Aynı gün siyasal yaşamda etkinlikleri fazla görülmeyecek olan beş parti daha kuruldu: Cumhuriyetçi Meslekî Islahat Partisi, Çalışma Partisi, Memleketçi Parti, Mutedil Liberal Partisi, Türkiye İşçi ve Çiftçi Partisi. İki gün sonra, 13 Şubat'ta Ekrem Alican'ın genel başkanlığında, DP'nin kentli aydın grubunu temsil eden Yeni Türkiye Partisi siyasal yaşama katıldı. Aynı gün Kemal Türkler ve Rıza Kuas gibi bir grup sendikacı, CHP'den daha solda olan Türkiye İşçi Partisi'nin kurulduğunu duyurdular. Yine 13 Şubat'ta Türk siyasal yaşamında daha az rol oynayacak Düstur Partisi, Güven Partisi, Millete Hizmet Partisi, Kemalist Gençlik Partisi ve Muhafazakâr Parti de kuruldu Bkz. Güngör, **op. cit.**, s. 63-138.
40. 9 Temmuz 1961 halkoylamasına katılım oranı %83 oldu. Ahımad, **Türkiye'de Çok Partili...**, s. 234.
41. **Ibid.**, s. 235.
42. TIP bu toplantıya çağırılmamıştır.
43. **Ibid.**, s. 237.
44. Erkanlı, **Anılar...**, s. 15.
45. İpekçi ve Coşar, **op. cit.**, s. 234.
46. Erdemir, **op. cit.**, s. 293.

47. İpekçi ve Coşar, **op. cit.**, s. 234-235.
48. **Keessing's Contemporary Archives**, 1960, s. 17503.
49. **Ibid.**, s. 271-272; Metin Toker, **Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları: Yarı Silahlı yarı Küllahlı Bir Ara Rejim 1960-1961**, 2. Basım, Ankara, Bilgi, 1991, s. 42.
50. Kâzım Öztürk, **T.C. Hükümetleri ve Programları**, İstanbul, Ak, 1968, s. 454.
51. **Ibid.**, s. 455.
52. **Ibid.**, s. 470.
53. **Ibid.**, s. 470.
54. **Ibid.**, s. 457.
55. **Ibid.**, s. 472.
56. **Ibid.**, s. 456-457.
57. **Ibid.**, s. 472.
58. **Ibid.**, s. 458-459.
59. **Ibid.**, s. 471-472.
60. **T.C. Resmi Gazete**, No. 10605, 16 Eylül 1960.
61. **T.C. Kurucu Meclis Tutanak Dergisi**, C. I (1961), Birleşim 4, Oturum 2, s. 193.
62. **Ibid.**, s. 194.
63. **Ibid.**, s. 197.
64. **Ibid.**, s. 199.
65. **Ibid.**, s. 201.
66. **Ibid.**, s. 202.
67. "Dış Politikamız Üzerine", **Forum**, C. XIII, No. 161 (1960), s. 1-4.
68. Mehmet Ali, "Kemalist Dış Politika", **Forum**, C. XIV, No. 168, (1961), s.8.
69. Ali Kenan, "Dış Politika", **Forum**, C. XIV, No. 172 (1961), s. 13-15.
70. Suat Bilge, **et al.**, "Türkiye'nin Dış Politikası", **Forum**, C. XV,

No. 189 (1962), s. 5.

71. **Idem..**

72. **Idem..**

73. **Idem..**

74. Şevket Süreyya Aydemir söz konusu görüşmelerin içeriğinin İnönü tarafından açıklanmadığını ancak o sırada yanlarında bulunan Metin Toker tarafından siyasal yaşama aktarıldığını belirtmektedir. Bkz. Şevket Süreyya Aydemir, **İkinci Adam**, C. III, İstanbul, Remzi, 1968, s. 459, dipnot 1 ve 2.

75. Toker, **op. cit.**, s. 32.

76. **Cumhuriyet**, 2 Haziran 1960.

77. **Akis**, C. XVIII, No. 303 (1960), s. 13.

78. Yetkin, **op. cit.**, s. 69-75; Oral Sander, **Türk-Amerikan İlişkileri 1947-1964**, Ankara, AÜ SBF Yayınları, 1979, s. 198-200.

79. **Ibid.**, s. 199.

80. **Cumhuriyet**, 17 Haziran 1960.

81. İpekçi ve Coşar, **op. cit.**, s. 332.

82. **Cumhuriyet**, 25 Ağustos 1960; **Akis**, C. XVIII, No. 315 (1960), s. 30.

83. Sander, **op. cit.**, s. 205'ten **Congressional Hearings**, 88th Congress, 1st Session on S. 1276, June and July 1963, Foreign Assistance Act of 1963, talks, s. 638.

84. Kruşçev söz konusu mesajı 28 Haziran 1960'da gönderdi. Ancak mesajın içeriği 31 Ağustos'ta Moskova'da açıklandı ve Türk basınında 1 Eylül'de yer aldı. Mesajın tam metni için bkz. **Cumhuriyet**, 1 Eylül 1960; **Current Digest of the Soviet Press**, C. XII, No. 35, 28 Eylül 1960, s. 16-17.

85. Gürsel'in mesajı da 31 Ağustos'ta Moskova'da açıklandı ve 1 Eylül'de Türk basınında yer aldı. Mesajın tam metni için bkz. **Cumhuriyet**, 1 Eylül 1960; **Current Digest of the Soviet Press**, C. XII, No. 35, 28 Eylül 1960, s. 17-18.

86. Sander, **op. cit.**, s. 203.

87. **Cumhuriyet**, 25 Şubat 1961.

88. **Cumhuriyet**, 16 Eylül 1960.
89. **Cumhuriyet**, 18 Eylül 1960; **Forum**, C. XIII, No. 156 (1960), s. 5.
90. **Akis**, C. XIX, No. 319 (1960), s. 25.
91. **Kim**, No. 101 (1960), s. 5-7; **Akis**, C. XVIII, No. 302 (1960), s. 32-34. İlginç olan nokta basın o günlerde DP'nin sözcülüğünü yapmış olmakla suçladığı isimler daha sonra da başarılı diplomatlar olarak dışişleri tarihine geçeceklerdir: Oğuz Gökmen, Hasan Esat Işık, Semih Günver, Melih Eşenbel gibi...
92. **T.C. Resmî Gazete**, No. 10548, 11 Temmuz 1960, Kanun No. 13.
93. **Idem..**
94. **T.C. Resmî Gazete**, No. 10551, 14 Temmuz 1960, Kanun No. 16.
95. **Idem..**
96. Sanıklar Cumhurbaşkanı Celal Bayar, Başbakan Adnan Menderes, İçişleri Bakanı Namık Gedik, Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu, İstanbul Valisi Fahrettin Kerim Gökay, İzmir Valisi Kemal Hadımlı, İstanbul Emniyet Müdürü Alaaddin Eriş, Selanik Konsolosu Mehmet Ali Balin, Selanik Konsolos Yardımcısı Mehmet Ali Tetikalp (Tekinalp), Oktay Engin ve Hasan Uçar'dı. Daha sonra Başbakan Yardımcısı ve Devlet Bakanı Fuat Köprülü de sanık listesine eklendi. Bkz. Hulûsi Dosdoğru, **6-7 Eylül Olayları**, İstanbul, Bağlam, 1993, s. 95; Mehmet Arif Demirer, **6 Eylül 1955, Yassıada 6/7 Eylül Davası**, İstanbul, Bağlam, 1995, s. 107.
97. **Ibid.**, s. 414.
98. **Ibid.**, s. 302-307.
99. Savunmalar için bkz. **Ibid.**, s. 309-340.
100. **Sabah**, 24 Haziran 1994.
101. Londra Antlaşmalarının metinleri için bkz. **Keesing's Contemporary Archives**, 1959, s. 16657-16660.
102. İngiltere ile askerî üsler konusunda yapılacak antlaşma doğal olarak bu hükmün dışında tutulacaktı.
103. Sevim Toluner, **Kıbrıs Uyuşmazlığı ve Milletlerarası Hukuk**, İstanbul, İÜHFY, 1977, s. 73-89.

104. **TBMM Zabıt Ceridesi**, 1959, İçtima 48, Celse 1, s. 1354.
105. Makarios'un konuşması için bkz. **Keesing's Contemporary Archives**, 1959, s. 16833.
106. **Ibid.**, s. 17147.
107. **Ibid.**, s. 17727-17730.
108. **TBMM Zabıt Ceridesi**, 1959, İçtima 48, Celse 1, s. 1350.
109. **Ibid.**, s. 1378-1379.
110. 4 Mart 1959 tarihli oturumunda CKMP üyeleri söz almadılar. Kıbrıs sorununa getirilen çözüm konusunda sadece CHP'li milletvekilleri eleştiri yaptılar. Söz alan CHP'li milletvekilleri Genel Başkan İsmet İnönü, Kasım Gülek, Necati İleri, Hıfzı Oğuz Bekata ve Fethi Çelikbaş'dı.
111. **TBMM Zabıt Ceridesi**, 1959, İçtima 50, Celse 1, s. 22.
112. **Ibid.**, s. 22-23, 29-30, 36-38.
113. **Ibid.**, s. 24.
114. **Ibid.**, s. 29.
115. **Ibid.**, s. 24 ve 30.
116. **Ibid.**, s. 31-32.
117. **Ibid.**, s. 25-26, 32-34 ve 38.
118. **Akis**, C. XVIII, No. 306, (1960), s. 23.
119. **Akis**, C. XVIII, No. 304 (1960), s. 31.
120. Öztürk, **op. cit.**, s. 471.
121. Türkiye'nin dışında Yunanistan, İngiltere, ABD ve İsrail büyükelçileri göreve başladılar.
122. **Keesing's Contemporary Archives**, 1960, s. 17731.
123. Yavuzalp, **Kıbrıs Yangınında Büyükelçilik**, Ankara, Bilgi, 1993, s. 223.
124. Ahmet An, **Kıbrıs'ta Fırtınalı Yıllar (1942-1962)**, Lefkoşa, Galerî Kültür Yayınları, 1996, s. 163-175.
125. **Kurucu Meclis Tutanak Dergisi**, C. I, Bileşim 4, Oturum 2, s. 194.

İKİNCİ BÖLÜM

1961-1965 KOALİSYONLAR DÖNEMİ VE DIŞ POLİTİKADAGELENEKSEL ÇİZGİNİN SORGULANMASI

1961-1965 yılları Türkiye'nin koalisyon hükümetleri tarafından yönetildiği, "askerî demokrasi" olarak nitelenebilecek karmaşık bir dönemdir. CHP lideri İsmet İnönü ve Genelkurmay Başkanı Cevdet Sunay ile kuvvet komutanları siyasal sistemi rayına oturtma mücadelesi verirken, siyasal partiler kısa sürede 27 Mayıs öncesinin kısır çekişmeleri içine girdiler. Siyasal partiler arasındaki çekişmenin ülkede gereksinim duyulan ekonomik ve sosyal reformları gerçekleştirmeye olanak bırakmadığını düşünen ve diğer yandan da iktidarın tadına varmış olan albayların ağırlıkta olduğu bir grup subay, 27 Mayıs'ın hedeflerine bu partilerin yer aldığı bir Medis ile ulaşamayacağını, kısır parti çıkarlarının yine ülke çıkarlarının önüne geçtiğini, tek çözümün yönetime bir süre daha ordunun elkoyması ve Kemalist reformları tamamladıktan sonra demokrasiye geçilmesi olduğunu ileri sürüp, bu doğrultuda çalışmaya başladı. Yön dergisi etrafında kümelenen aydınların destek verdiği bu subay grubunun içinde de bölünme ve çekişmeler

vardı. Siyasetteki istikrarsızlığı sosyal alanda görülen hareketlilik besledi. 1961 seçimlerinde sürpriz başarı gösteren DP'yi desteklemiş güçler ile Anayasa'nın tanıdığı sosyal haklar çerçevesinde örgütlenen emek taraftan kesimin seslerini duyurmaya başlaması, Cumhuriyet'in kuruluşundan beri varolan merkez-çevre çatışmasını yeniden gündeme getirdi.

Dört yıl boyunca dört ayrı koalisyon hükümetinin kurulduğu ve iki askerî darbe girişiminin yaşandığı bu dönemde, uluslararası sistemde de önemli bir belirsizlik yaşanıyordu. 1953'ten beri iki blok arasında beliren yumuşama, 1961 Berlin ve 1962'de Küba Füze Bunalımı ile kesintiye uğradıktan ve iki blok lideri arasındaki gerginlik zirveye ulaştıktan sonra, "barış içinde birarada yaşama" ilkesinin uluslararası ilişkilerin temel ilkesi olarak kabul gördüğünü önceki bölümde belirtmiştik. Türkiye, Sovyetler Birliği ile sınırdaş ve topraklarında Jüpiter füzeleri barındıran bir ülke olarak Küba Füze Bunalımı sırasında doğrudan tehditlere hedef olduğu gibi, sorunun çözümünde yapılan pazarlıklarda müttefiki ABD tarafından kolayca unutulabildiğini ve kendisi dışında üretilen çözümlere konu olabildiğini göerek, ABD ile ilişkilerde ilk şaşkınlığı yaşadı.

Bloklararası gerilimin yerini Yumuşama'ya bırakmasının önemli bir sonucu blok içi çatışmalardaki artış oldu. Türkiye bu gelişmeden de payını aldı ve Kıbrıs sorunu dolayısıyla Yunanistan'la çatışmaya girdi. Kıbrıs sorununda Batı'nın ve özellikle ABD'nin tutumu Türkiye'de gerçek anlamda bir şoka yol açtı ve dış politika bağlantılarının gözden geçirilmesi zorunluluğunu ortaya koydu.

Türkiye'de 1961-1965 döneminde sistemi rayına oturtma çabaları dış politikaya da yansdı. 27 Mayıs yönetimi sırasında Batı bağlantısındaki vurgu görece azaltılıp, Bağlantısız ülkelerle ilişkilerin geliştirilmesi istekleri dile

getirilmişti. Koalisyon hükümetleri ise, programlarında dış politikayı eski rayına oturtma işaretleri verdiler. Ancak, uluslararası sistemde meydana gelen gelişmeler bu yönde uygulamalara izin vermedi. Türkiye kendisini blok içi çatışmalarla karşı karşıya bulunca, 27 Mayıs döneminde kamuoyunda tartışılan Batı ile ilişkilerin gözden geçirilmesi ve daha bağımsız bir dış politikanın benimsenmesi konuları hükümetlerin resmi temsilcileri tarafından da dile getirilmeye başlandı.

Gerek iç gerek dış politikada sorunların yaşandığı bu karmaşık dönem, CHP liderinin sistemi rayına oturtma konusunda gösterdiği kişisel çabaların başarıya ulaşmasıyla atlatıldı ve 1965 seçimlerinde Türkiye istikrara kavuştu. Ordu, gelecekte görüleceği gibi mutlak anlamda kendini politikadan dışlamamıştı ama en azından bir süre için kışlasına çekildi¹. Soldan sağa çok geniş bir siyasal yelpaze içinde faaliyet gösteren siyasal partilerin TBMM'ye girişine olanak sağlandı ve normal demokratik sistem işler hale getirildi. Bunun doğal sonucu da 1950'lerde harekete geçen çevre güçlerin bıraktıkları yerden yola devam etmeleri ve 1965'te iktidarı yeniden ele geçirmeleri oldu. Tarih garip cilvelerinden birini daha oynadı: Sistemi rayına oturtma sürecini denetleyen ve bunu sağlayan merkezci güçlerin simgesi İsmet İnönü tarihsel işlevini tamamladı ve 1965'te bir daha dönmek üzere çevre güçlerce iktidardan uzaklaştırıldı.

1961-1965 döneminde Türkiye'nin değişen uluslararası ilişkilerde karşılaştığı sorunları ve izlediği dış politikayı incelemeye geçmeden önce, yine iç politika gelişmeleri kısaca ele alınacaktır.

I. 1961-1965 DÖNEMİNDE SİYASAL GELİŞMELER

MBK Ekim 1961'de seçimleri yapma kararı aldığı anda, tüm ülkede egemen olan karı CHP'nin tek başına iktidara

geleceğiydi. Bu nedenle seçim sonuçları başta Silahlı Kuvvetler ve CHP olmak üzere her kesimde büyük bir şaşkınlığa yol açtı. Nisbî seçim sisteminin uygulandığı Meclis seçimlerinin sonucunda 450 milletvekilliğinden 173'ünü CHP, 158'ini AP, 65'ini CKMP ve 54'ünü YTP kazanmıştı. Çoğunluk sistemi uygulanan Senato seçimlerinin sonucuna göre ise, 150 senatörlüğün sadece 36'sını CHP, 70'ini AP, 28'ini YTP ve 16'sını CKMP almıştı². AP ve YTP'nin DP'nin devamı oldukları savını taşıdıkları ve tüm yasaklara karşın seçim propagandalarını bunun üzerine oturttukları düşünülecek olursa, seçimlerin Menderes'in zaferi olduğu ve Türk halkının 27 Mayıs'ı pek desteklemediği daha kolay anlaşılabacaktır.

Seçim sonuçları koalisyon geleneği bulunmayan ülkede koalisyonların zorunluluğunu ortaya koyuyordu. Bu da CHP iktidarının sağlanamamasından rahatsız olan askerler açısından siyasal istikrarsızlık demektir. Bu sırada seçim başarısının sarhoşluğu içindeki AP ve öteki sağ partiler CHP ile koalisyona yanaşmadıkları gibi, Yassıada tutuklularının affından ve DP'li Profesör Ali Fuat Başgil'in cumhurbaşkanlığına adaylığından söz ederek ve 27 Mayıs hareketini açıkça eleştiren açıklamalar yaparak ordu içindeki huzursuzluğu körüklüyorlardı.

21 Ekim 1961'de Yıldız'daki Harp Akademisi'nde biraraya gelen ve içlerinde 10 generalin bulunduğu 37 subay "21 Ekim Protokolü" olarak Türk siyasal hayatında yer alacak olan ve yeni bir askerî darbenin gerekli olduğunu kabul eden bir belge imzaladılar³. Bu aşamada Genelkurmay Başkanı Sunay devreye girdi ve darbe planlayan subayları, Gürsel'in cumhurbaşkanı seçilmesi ve İnönü'nün hükümeti kurması koşulunda darbeye gerek olmadığı konusunda ikna etti⁴. Durumdan haberdar olan İnönü, bir askerî müdahaleyi önlemek için parti liderleriyle görüşerek ordunun ileri sürdüğü koşulları⁵ kabul ettirmeye çalıştı. 24 Ekim'de parti

liderleri ve ordu komutanları Gürsel'in başkanlığında Çankaya'da biraraya gelerek uzun pazarlıklar sonucunda "Yuvarlak Masa" ya da "Çankaya Protokolü" denilen belgeyi imzaladılar⁶. Varılan uzlaşma, siyasal yaşamda normal sürecin işlemesine olanak tanıdı. Ordu-siyasal partiler anlaşmasından sonra 25 Ekim'de ilk toplantısını yapan yeni TBMM, ertesi gün cumhurbaşkanlığına 607 oyunu 434'ünü alan Cemal Gürsel'i seçti⁷.

Hükümetin kurulması aynı derecede kolay olmadı. 1961-1965 döneminde dört koalisyon hükümeti kuruldu. İsmet İnönü'nün başkanlığında kurulan CHP-AP koalisyonu 19 Kasım 1961-30 Mayıs 1962, CHP-YTP-CKMP koalisyonu 25 Haziran 1962-2 Aralık 1963 ve CHP-Bağımsızlar koalisyonu 25 Aralık 1963-13 Şubat 1965 tarihleri arasında görev yaptı. Birbirlerinden çok farklı ideolojilere sahip partilerin kurdukları koalisyonların uzun ömürlü olamayacakları başlangıçtan beri bilinmesine karşın, ordunun İnönü'nün başbakan olması konusundaki ısrarlı tutumu İnönü koalisyonlarının kurulmasının en önemli nedeniydi. Daha sonra meydana gelen 22 Şubat ve 21 Mayıs darbe girişimleri ile Kıbrıs bunalımı İnönü'nün başbakanlığını zorunlu kıldı.

1961 seçimlerinin siyasal istikrar getirmediğini, mevcut siyasal partilerle ülkenin gereksinim duyduğu ekonomik ve sosyal reformları gerçekleştirmenin ve 27 Mayıs'ın hedeflerine varmanın mümkün olmadığını düşünen subaylar, Harp Okulu Komutanı Albay Talât Aydemir'in önderliğinde örgütlenmeye başladılar. İnönü'nün Genel Kurmay Başkanı Sunay'ın ve bazı yüksek rütbeli subayların desteğini alarak kendilerini tasfiye edeceğini anlayınca 22 Şubat 1962'de Harp Okulu'nu alarma geçirerek darbe girişiminde bulundular⁸. Başbakan İnönü tarafından harekâtın durdurulması koşuluyla Aydemir ve arkadaşlarının hiçbir cezaî tatbikata uğramayacaklarının yazılı olarak bildirilmesi üzerine darbe girişimi sona erdi.

22 Şubatçılar mahkemeye verilmediler ama ordudan tasfiye edildiler. Aydemir ve arkadaşlarının yönetimi ele geçirme tutkuları dinmemişti ve bu defa 27 Mayıs sonrasında emekliye sevk edilen subaylar ve 14'lerle birlikte yeni darbe planları yapmayı sürdürdüler. Yön dergisi ve Sosyalist Kültür Derneği etrafında toplanan sivil aydınlarla da yakın ilişki kurdular. Birincisinden çok daha plansız ve disiplinsiz olan ikinci darbe girişimi 21 Mayıs 1963'te Harp Okulu'nda başlatıldı ve Hava Kuvvetleri'nin hükümetin yanında yer alması üzerine çok daha kolay bastırıldı. 22 Şubat'ta gösterilen hoşgörü artık söz konusu değildi. Hareketin liderleri Albay Talât Aydemir ve Binbaşı Fethi Gürcan idam edildiler. 151 sanık ve 1459 Harp Okulu öğrencisi de yargılandılar⁹.

İki yıl boyunca çeşitli grupların darbe hazırlıkları yapmaları ve sivil kesimlerce de bunların desteklenmeleri, ülkede egemen olan genel huzursuzluğun ve 27 Mayıs sonrası beklentilerin yerlerini düş kırıklığına bırakmalarının bir yansıması oldu. Yürümeyen koalisyonların birbiri ardına kurulup dağılmaları sistemin henüz rayına oturmadığının, büyük bir siyasal boşluğun en açık göstergeleri idi. Bununla birlikte, tıpkı 27 Mayıs gibi büyük halk desteğinden yoksun; altyapıları hazırlanmamış ve kişisel ihtirasların dar çerçevesinden kurtulamamış olan bu hareketler de başarısızlığa mahkumdur. 21 Mayıs hareketinden sonra ordu içinde hiyerarşik yapılanma ve disiplin gerçek anlamda sağlandı. Silahlı Kuvvetler rejim için bir tehdit unsuru olmaktan şimdilik kaydıyla çıktı ve siyasal partiler herhangi bir tehditten uzak, siyaset yapabilme olanağına kavuştular.

İnönü'nün başbakanlığı döneminde içerde ve dışarda birbirini izleyen bunalımlar atlatıldıktan sonra Türk siyasal yaşamı yeniden hareketlendi. Haziran 1964'te ölen AP Genel Başkanı Ragıp Gümüşpala'nın yerine, 27-29 Kasım'da toplanan genel kongrede partiye gelecekteki kimliğini kazandıracak olan Süleyman Demirel genel başkan seçildi.

Demirel ile birlikte AP aktif muhalefete başladı. "226 oyu bulunca hükümeti düşürürüz" sloganıyla harekete geçen Demirel, erken seçim istiyordu¹⁰. Nitekim, 1965 bütçesinin TBMM'de reddedilmesi üzerine 13 Şubat'ta İnönü istifa etti.

Suat Hayri Ürgüplü başkanlığında AP, YTP, CKMP ve Millet Partisi (MP) tarafından kurulan dördüncü koalisyon 20 Şubat -10 Ekim 1965 tarihleri arasında iktidarda kaldı ve ülkeyi 1965 seçimlerine götürdü. Türkiye, 10 Ekim 1965 seçimleri ile karmaşık, zor ve istikrarsızlık tehdidiyle dolu bir dönemi kapattı.

II. 1961-1965 DÖNEMİNDE DIŞ POLİTİKA

1961-1965 döneminde iç politikadaki kutuplaşmalara benzer kutuplaşmalar dış politikada da görüldü. Nasıl iç politikada sistemi rayına oturtma ve geleneksel yapıya kavuşturma çabalarını sürdürenler ile 27 Mayıs hareketinin ortaya çıkardığı ekonomik ve sosyal reformları tamamlama arzusunu koruyanlar karşı karşıya geldilerse, dış politikada da benzer bir durum yaşandı.

Gerek TBMM'de yer alan siyasal partilerin, gerekse koalisyon hükümetlerinin programlarında 27 Mayıs ile tartışılmaya başlanan bağlantısız dış politika kavramına yer verilmemiş, Batı ile NATO ve CENTO'ya bağlılık özellikle vurgulanmıştı. Bununla birlikte, 27 Mayıs ile başlayan tartışmaları sahiplenilen çevreler de ortaya çıktı. TİP bağlantısız bir dış politika amaçladığını programında belirtti. Yön ve Forum dergileri başlatmış oldukları dış politikada yeni arayışlar tartışmasını sürdürerek, kamuoyunun yıllardan beri ilgi alanı dışında tutulan dış politika konusunu gündemde tutmaya çalıştılar.

Kutuplaşmaların iç ve dış politikadaki sonuçları farklı oldu. İç politikada müdahaleci güçler tasfiye edilerek geleneksel yapılar sağlamlaştırılırken, dış politikada ulus-

lararası yapısal değişimlerden kaynaklanan nedenlerle resmî dış politikanın gözden geçirilmesi ve yeni hedeflerin sap-
tanması gerekti. Bu değişme, önce Küba Füze Bunalımı
sırasında Türkiye'nin uğradığı hayal kırıklığından ve asıl
Kıbrıs bunalımı sırasında yaşadığı şoktan kaynaklanmak-
tadır. Her iki olayı ve Türk dış politikasına etkilerini incele-
meye geçmeden önce, 1964 tarihine dek hükümetlerin be-
nimstedikleri dış politika anlayışlarına ve kamuoyunda yer
alan tartışmalara bakmak gerekmektedir.

A. Dış Politikada Geleneksel Çizgiyi Sürdürme Eğilimleri

1961-1965 döneminde TBMM'de temsilcisi bulunan par-
tilerin ve bu partilerin yer aldıkları koalisyon hükümetlerinin
programları incelendiğinde, "dış politikanın partiler üstü"
olduğu, bu anlamda tartışma kabul etmediği savının kay-
nakları anlaşılmaktadır.

1. Siyasal Partiler ve Dış Politika¹¹

CHP, AP, YTP ve MP'nin parti programlarına baktığımız
zaman dış politika konusunda iki ortak nokta dikkati çek-
mektedir: Oldukça uzun metinler olan bu programlarda dış
politikaya ayrılan bölüm son derece kısa ve sınırlı kalmakta
ve izlenmekte olan dış politika veri kabul edilip, benzer bir
üslûpla kaleme alınmaktadır.

Her dört parti de, programlarında, BM Anayasası'nda
belirtilen ilkelere bağlı kalarak dünya barışını ve milletler-
arası işbirliğini, bu çerçeve içinde de Türkiye'nin bağımsızlık
ve toprak bütünlüğünü korumayı ve sürdürmeyi dış poli-
tikanın temel amacı olarak belirtmektedirler¹². CHP, bu
amaca ulaşmak için "Yurtta Sulh, Cihanda Sulh" sözünün
temel ilkeleri olduğunu bildirmekle yetinerek, dış politikaya
ayırduğu bölümü kapatmaktadır¹³. AP ve YTP ise, Batı
bağlantısının altını çizme gereksinimini duymaktadırlar.

Birkaç sözcük değişikliği dışında aynı kaleminden çıkmış izlenimi veren metinlerde, "Batı dünyasının ortak mirası haline gelmiş olan demokratik değer ve kurumları korumak, geliştirmek ve yaymak için aynı amaçları paylaştığımız hür milletlerle her alanda işbirliğini arttırmanın millî çıkarlarımız için hayatî bir ihtiyaç olduğu" belirtilmektedir¹⁴. 27 Mayıs'tan sonra kurulmuş olan üç partinin, AP, YTP ve MP'nin programlarında ayrıca silahsızlanma çabalarına katkı, komşu ülkelerle ve bağımsızlığını yeni kazanmış Asya-Afrika ülkeleriyle ilişkilerin geliştirilmesi arzusu dile getirilmektedir¹⁵. AP, bunun Bağlantısızlık hareketi ile ilgisi olmadığını vurgulamak istercesine 93. maddenin birinci paragrafında bağımsızlığını yeni kazanmış olan Asya-Afrika ülkeleriyle ilişkileri geliştirmenin dünya barışının kurulmasına yardım edecek bir adım olduğunu belirttikten hemen sonra, aynı maddenin ikinci paragrafında, "Avrupa Birliği, Ortak Pazar gibi Batı dünyası ile bağlanmayı kuvvetlendirecek, iktisadî kalkınmamıza yardımcı olacak ve Türkiye'yi Batı'nın hür ve müreffeh ülkeleri arasına süratle yükseltecek azimli adımları, NATO ve CENTO gibi hem savunma hem de diğer sosyal, iktisadî ve kültürel hedeflere hizmet eden antlaşmalara sadık kalmayı dış politikamızın hedefleri arasında sayanız."¹⁶ diyerek, Türkiye'nin yerini kesin olarak bildirmektedir. Bu anlamda Osman Bölükbaşı'nın MP'sinin programı biraz farklı bir yaklaşım sergilemekte, içeriği çok net belirtilmese de "Tarihimize ve jeopolitik durumumuza lâayık ve şahsiyetli bir dış politika gütrne" gerekliliğinin altını çizdikten sonra, "Milletlerin istiklâl ve hürriyetleri uğrındaki mücadelelerini desteklemeye" özel önem verdiğini belirterek, Üçüncü Dünyacı bir söyleme yakınlaşmaktadır¹⁷.

Görüldüğü gibi siyasal parti programlarında dış politikayla ilgili bakış açılarında önemli bir fark bulunmamaktadır. CHP programında iki cümle ile değinilen dış politikaya zorunluluk gereği yer verildiği izlenimine kapılmamak elde

değildir. DP'nin devamı olduklarını ileri süren ve sağda yer alan AP ve YTP ise, Türkiye'nin çıkarları açısından yaşamsal önem taşıdığından söz ettikleri Batı bağlantısına vurgu yapmakla birlikte, 27 Mayıs sonrasında kurulan partiler olarak bağımsızlıklarını yeni kazanan, çoğunlukla da Bağlantısızlık politikası izleyen devletleri yok saymamakta, bu devletlerle ilişkileri geliştirme arzusundan söz etmektedirler. Buna karşın, MP vurguyu ikinciler yani bağımsızlıklarını yeni kazanan ülkeler üzerine yapmakta, ancak radikal bir yaklaşım farkı sergilememektedir. Nüanslar bir tarafa bırakılacak olursa, ortak bir dış politika anlayışını benimsemiş olan partilerin koalisyon hükümetini kurarken en kolay anlaştıkları konunun nasıl bir dış politika izleneceği olduğunu söylemek yanlış bir tahmin sayılmaz.

2. Hükümet Programları ve Dış Politika

1961-1965 döneminde kurulan dört koalisyon hükümetinin programlarında dış politikayla ilgili bölümler incelendiğinde, Ürgüplü hükümetinin sunduğu programın ayırıcı özellikleri dikkati çekmektedir.

27 Mayıs'tan sonra, gerek MBK Başkanı Gürsel, gerekse Dışişleri Bakanı Sarper ile yaptığı görüşmelerde dış politika konusuna özel önem veren ve yeni hükümetin dış politika da değişiklik yapmayacağını bildirmesini isteyen İnönü'nün başbakanlığında kurulan üç koalisyon hükümetinin de dış politika programlarının ortak özelliği, DP iktidarı döneminde olduğu gibi NATO ve CENTO'ya verilen önemin vurgulanması, dış politikanın ana ekseninin Batı bağlantısı olduğunun belirtilmesidir. Bu tutumda, İnönü'nün iç ve dış politikada sistemi geleneksel yapısına oturtma çabası kadar, uluslararası sistemde iki blok arasındaki ilişkilerin önce Berlin, daha sonra Küba Füze Bunalımı dolayısıyla gerginleşmesi etkili olmuştur. Sovyetler Birliği ve bağımsızlıklarını yeni kazanan ülkelerle ilişkilerin Batı politikasının çerçeve-

sine oturtulduğu görülmektedir.

27 Kasım 1961'de ve 2 Temmuz 1962'de TBMM'de okunan I. ve II. İnönü Koalisyon hükümetlerinin programları aynı politikaları hedeflemekte ve aynı üslupları kullanmaktadır¹⁸. 1961'de Türkiye'nin NATO ve CENTO üyesi ülkelerle ilişkilerini daha da geliştireceği belirtildikten sonra, ortak güvenlik dışında NATO'nun ekonomik rolüne de değinilmekte ve "Batı camiasının üyeleri arasında mevcut karşılıklı dayanışmanın, işbirliğinin ve savunma yüklerini iktisadi güç ile mütenasip bir şekilde dağıtma prensibinin bir sonucu olarak, ekonomik kalkınmamız hususunda bu camia ile işbirliğimizin kuvvetlendirilmesine ve artırılmasına" büyük önem verileceği bildirilmekte¹⁹, 1962'de, ayrıca, NATO'nun Türkiye ve Yunanistan'ın kalkınması için aldığı ekonomik kararlardan duyulan memnuniyet dile getirilmektedir²⁰. Kıbrıs sorununun çözümünden sonra müttefikimiz Yunanistan'la ilişkilerin hızla gelişmekte olduğu vurgulanmakta, 1962'de buna ek olarak iki ülke arasındaki ilişkilerde görülen gelişmenin NATO'nun çıkarları açısından da önemli olduğu'nun altı çizilmektedir.

Türkiye'nin Almanya ve Berlin meselelerinin yarattığı ciddi durumu NATO'nun samimi bir üyesi sıfatıyla takip ettiğini ve müttefikleri ile gerekli danışma görüşmelerini sürdürdüğünü belirten ve uluslararası bir krizde Türkiye'nin nerede yer alacağını bir kez daha açıklıkla gösteren İnönü, iki programda da, Sovyetler Birliği ile ilişkilerin en alt düzeyde olduğu dönemlerde tüm hükümetlerce kullanılan klasik ifade ile yetinmektedir: "Sovyetler Birliği ile münasebetlerimizi mevcut milletlerarası taahhütlerimize uygun olarak, karşılıklı saygı esasına dayanan iyi komşuluk münasebetleri çerçevesinde geliştirmeyi samimiyetle arzu etmekteyiz"²¹.

Bağımsızlıklarını yeni kazanan ülkelere ilişkin olarak, bu ülkelere yapılacak ekonomik yardımın dünya barışını kolay-

laştıracığı düşünülmektedir. II. İnönü hükümetinin programında özellikle Cezayir konusuna yer verilmektedir. "1 Temmuż referandumu ile mukadderatını bizzat tâyin etmiş olan Cezayir halkına karşı müşterek bir mazinin mâhsulü olarak beslediğimiz samîmi dostluk hisleri malûmdur. Bu münasebetle, Türk milletinin ve Hükûmetinin kardeş Cezayir milletine kalbî tebrik ve en iyi temennilerini ifade etmek isteriz" dendikten hemen sonra referandumun gerçekleştirilmesinde büyük ve cesur bir rol oynayan Fransa Devlet Başkanı General de Gaulle'ün gayretlerinin takdirle karşılandığı belirtilmekte²² ve Türkiye'nin hiçbir koşulda Batılı müttefiklerini ihmal etmeyeceği gösterilmektedir.

III. İnönü koalisyonunun programı 30 Aralık 1963'te TBMM'de okunduğu sırada iki önemli gelişme yaşanmıştı: 12 Eylül'de AET ile Ortaklık antlaşması imzalanmış ve Kıbrıs'ta toplumlararası çatışmalar başlamıştı. Önceki İnönü hükümetlerinde çizilen Türk dış politikasının ana hatları aynı kalmakla birlikte, bu iki konuya görece daha geniş bir yer ayrılmıştı. Ortaklık Antlaşması Türkiye'nin Batı ile her alanda işbirliğini kuvvetlendirmesi ana hedefinin gerçekleşmesinde önemli bir gelişme, Batı ile kader birliğine götürecek tarihi bir belge olarak nitelendiriliyordu²³. Kıbrıs sorununda Türkiye'nin izlediği politika anlatıldıktan sonra, Türkiye'nin bu millî tutumunu sürdüreceği belirtilmekteydi. Görüldüğü gibi, Kıbrıs sorunu Türk dış politikasında henüz bir değişikliğe yol açmamıştı ve hâlâ Batı ittifakı içinde sorunun çözümleneceği umudu şu sözlerle ifade edilmekteydi: "Müşterek menfaatlerimize uygun olarak Türk-Yunan münasebetlerinin gerek ikili, gerek NATO ittifakı içerisinde devamlı suretle kuvvetlenmesi arzumuzdur. Karşılıklı temenni ve arzuların Kıbrıs buhranından da iyi bir imtilanla geçmesi şüphesiz ki, istikbale ait çalışmalarımızda bizi teşvik edecektir"²⁴.

Türk dış politikasında önemli değişikliklerin başladığının işaretleri Ürgüplü hükümetinin 26 Şubat 1965'te TBMM'de okunan programında görülebilmektedir. "Büyük Atatürk'ün dış politikamıza verdiği millilik vafına, bu politikanın şahsiyetli olmasına atfettiğimiz ehemmiyet büyüktür" denilerek, 1960'tan beri parlamento dışı sol muhalefet tarafından kamuoyunda tartışılan Mustafa Kemal döneminde izlenen şahsiyetli ve bağımsızlıkçı dış politika anlayışı ile bir ortaklık sergilenmektedir²⁵. Türkiye'nin savunmasında NATO'nun, dünya barışının korunmasında BM'in önemine yine değinilmekle birlikte, daha eleştirel bir yaklaşım görülmektedir. BM'nin önemli bir buhran geçirmekte olduğu, ancak Türkiye'nin barışı koruma yolunda en önemli örgüt olan BM'ye inancının azalmadığı belirtilmektedir. NATO konusunda daha açık ifadeler tercih edilmektedir. "NATO'ya mensubiyetimiz, ortak güvenlik mîfhumuna sadakatimiz hiçbir zaman dış politika alanında zümreci bir görüşle hareket edeceğimiz mânasını taşımayacaktır"²⁶ denilerek, Türkiye'nin NATO dışında seçenekleri bulunduğu imâ edilmektedir.

Ürgüplü hükümetinin Sovyetler Birliği ve Bağlantısız ülkelerle ilişkiler konusundaki görüşleri dikkat çekicidir. Programda yer alan "Sovyetler Birliği ile iyi komşuluk münasebetlerini idame ettirmeyi büyük bir samimiyetle arzu ediyoruz. Sovyetler Birliği ile münasebetlerimizde müsbet bir inkişaf husule gelmiş olmasını memnunlukla karşılıyoruz. Türk-Sovyet münasebetlerinin daima iyi şartlar altında çereyan etmesini temin, dış politikamızda ehemmiyet atfedeceğimiz bir husus olacaktır"²⁷ sözleri, kuzeydeki büyük komşu ile ilişkilerin yakınlaştığının ve bunu sürdürme arzusunun resmî ağızlardan ifadesidir.

Asya ve Afrika ülkelerinin bağımsızlıklarını kazanmalarını büyük bir memnuniyetle karşılamak ve ekonomik

gelişmelerini tamamlamaları sürecinde yardımcı olmak daha önceki hükümet programlarında da yer alan sözlerdi. Ürgüplü hükümetinin programında fazladan bulunan "Esaret altındaki milletlere gerçek hürriyet ve bağımsızlık mücadelesinin ilk örneğini vermiş olan Atatürk Türkiye'sinin bu dost memleketlerdeki müsbet etkileri ve hatıraları bu istikametteki çalışmalarımızda bizim için kıymetli bir mesnettir"²⁸ ifadesi, aslında Türk dış politikasının yeni yönelimlerinde kullanılan yeni kavramlar ve bunları Türkiye tarihi ile uzlaştırma çabalarıdır.

AP'li bakanların ağırlıkta oldukları ve YTP ile MP'nin de katıldıkları Ürgüplü hükümetinin dış politikaya bakışındaki bu değişimi, CHP ile aralarındaki ideolojik farklılığa bağlama olanağı yoktur. Daha önce belirtildiği gibi, AP ve YTP, programlarında Batı bağlantısını ve NATO üyeliğini Türkiye'nin yaşamsal çıkarları için bir gereklilik olarak sunmakta, her alanda DP'nin devamı olduğunu vurgulamaktadırlar. Siyasal yelpazenin sağında yer alan bu partilerin oluşturduğu Ürgüplü hükümetinin NATO, Sovyetler Birliği ve çoğu bağlantısızlık politikası izleyen Asya ve Afrika ülkeleri ile ilişkilere getirdiği bu yeni yaklaşımın nedenlerini koalisyonu kuran partilerin ideolojilerinden çok, Kıbrıs sorununun etkilerine ve kamuoyunda oluşan muhalefetin hükümet üzerindeki baskısına bağlamak daha doğru bir değerlendirmedir²⁹.

B. Dış Politikada Geleneksel Çizgiyi Değiştirme Eğilimleri

1961-1965 döneminde iç politikada olduğu gibi dış politikada da önemli bir olgu, giderek tabanını genişletmeyi başaran ve radikal eleştiri ve politikalarıyla siyasal hayata farklı bir renk kazandıran TİP'tir. Türkiye'de ilk defa bir siyasal parti, programında, dış politikanın geleneksel çizgisine karşı çıkıyor ve dış ilişkilerin yeni bir anlayışla

yürütülmesini öneriyordu³⁰. TİP'in dış politika anlayışına koşut olarak, 27 Mayıs'tan sonra aydın çevrelerce Türkiye'nin siyasal, ekonomik ve sosyal yapısının ve politikasının sorgulanması çerçevesinde başlatılan Türk dış politikası tartışmaları bu dönemde de artarak sürdü ve Kıbrıs olaylarından sonra resmî politika üzerinde etkili oldu. Bununla birlikte, 1965 sonrası ile kıyaslanacak olursa bu tartışmalarda yumuşak bir üslûp benimsendiği görülecektir.

1. TİP'in Dış Politika Anlayışı

TİP'in programı her alanda olduğu gibi dış politika alanında da öteki partilerden farklı bir biçimde kaleme alınmıştır. Dış politikaya geniş yer ayrılmış ve tarihsel bir çözümleme yapılarak 1961'e dek izlenen dış politikanın sınıfsal temelleri açıklanmıştır. Atatürk'ün sağlığında izlenen istiklâlcî, Millî Misakçı, emperyalizme ve sömürgeciliğe karşı, barışçı dış politikanın İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra toprak ağaları ve yerli sermaye çevrelerinin güçlenmesi ile dış yardım ve kredilere gerek duyulduğu için giderek bağımlı hale geldiği ve bir kısır döngü içine girdiği belirtilmektedir. Türkiye vazgeçemediği dış yardım ve krediler ile gittikçe daha bağımlı hale düşmekte ve daha bağımlı hale düştüğü için yabancıya aracılık eden sermaye çevrelerinin de etkileriyle, yeni krediler ve yardımlar peşinde koşmaktadır. TİP bu durumu göz önünde tutarak amacını şöyle tanımlamaktadır: "Yurt ve dünya olaylarını Türk işçi sınıfı ve emekçi halkımız açısından değerlendiren, onların menfaatlerini savunan, hak ve hürriyetleri için mücadele eden Türkiye İşçi Partisi, Kurtuluş Savaşı Türkiye'sine yaraşır, kıskançlıkla bağımsız, emperyalizme ve sömürgeciliğe karşı, Birleşmiş Milletler ilkelerine bağlı, barışçı bir dış politika izler"³¹. Öteki partiler tarafından komünist olmakla suçlanan TİP'in dış politika amaç ve ilkelerini Mustafa Kemal'in dış politika anlayışına dayandırma çabası içinde olduğu görülmektedir. TİP dış politika ilkelerini şu şekilde sıralamaktadır³²:

- Millî bağımsızlığı, egemenlik haklarını ve Cumhuriyeti kıskançlıkla korumak,

- Anavatanın toprak bütünlüğünü korumak,

- Uluslararası ilişkilerde tam eşitliği sağlamak,

- Sömürge halklarının, bağımlı milletlerin millî kurtuluş hareketlerini barışçı yoldan ve bütün güç ile desteklemek,

- Emperyalizme ve sömürgeciliğe, dolaylı da olsa milletlerin iç işlerine karışılmasına kesinlikle karşı çıkmak,

- Barışçı olmak ve meşru müdafaa dışında savaşın bir insanlık suçu olduğuna inanmak,

- Nükleer silahlara karşı çıkmak ve silahsızlanma için çalışmak,

- Barışı tehdit eden ve bir nükleer savaş tehlikesi yaratan askerî blokların ve yabancı ülkelerdeki üslerin tasfiyesi için gayret göstermek,

- Anavatan topraklarının ilk hedef teşkil etmesini veya geçici bir süre için de olsa, topraklarımızın düşman kuvvetlerine bırakılmasını öngören ittifaklara karşı çıkmak,

- Atom enerjisinin barışçı amaçlarla kullanılması için aktif politika izlemek,

- Dünya ticaretinde hammaddeci ülkeler aleyhinde fiyat politikası izlenmesine karşı çıkmak.

Böylece ilk kez bir siyasal parti ittifaklara karşı olduğunu açıklıyordu. Batı ittifakının Türk savunması için yaşamsal önemde olduğunu ileri süren partilerin egemen olduğu bir siyasal sahnede, henüz "NATO'ya hayır" sloganı moda olmamışken, TİP'in ittifaklara karşı çıkmasına duyulan tepkinin büyüklüğü anlaşılabilir. Bununla birlikte, TİP, programında NATO ve ABD ile ikili antlaşmalara açıkça ve isim vererek karşı çıkmamıştır. Sadun Aren, bunun nedenini o

tarihlerde dış politika sorunlarının herüz tabu olmaktan çıkmamış olmasına ve partiyi kapatılma tehlikesinden korumak amacıyla dış politika konularında ayrıntıya girmekten kaçınmaya bağlamaktadır³³. TİP, ancak 1964 Kıbrıs olaylarından sonra dış politikada daha açık tavır alabilmiştir.

2. Kamuoyunda Geleneksel Dış Politika Eleştirileri ve Yeni Arayışlar

27 Mayıs'tan sonra Türkiye'de yeniden yapılanma gereksinimi dile getirilip, kamu yaşamının her alanı ile ilgili tartışmalar başlatıldı. Dış politika ise biraz daha gecikmeli ve daha sınırlı olarak tartışma alarına çekildi.

Birinci bölümde, Forum dergisinde, 15 Aralık 1960'da "Dış Politikamız Üzerine" başlığı ile yayınlanan yazının dış politika tartışmasını başlattığı, derginin daha sonraki sayılarında konu ile ilgili bir iki makalenin daha yayınlandığı, ancak dış politika konusundaki tartışmaların yaygınlaşmadığı belirtilmişti. Dış politikanın hâlâ tabu konular arasında yer aldığı, demokratik sisteme döndükten ve sistemi rayına oturtma çalışmaları başladıktan sonra, 15 Şubat 1962'de, A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi'nin dört öğretim üyesinin Türk dış politikasının geleneksel çizgisinin değiştirilmesinin mümkün olmadığını, bunun ideolojik gerekçelerle yapılmış bir öneri olduğunu belirten yazılının yine Forum'da yayınlanması üzerine anlaşıldığı önceki bölümde ele alınmıştı.

Dış politika tartışmalarında ikinci atak, 20 Aralık 1961'de yayın hayatına giren haftalık Yön dergisi tarafından gerçekleştirildi. Dergi dış politikayı tartışmaya açma çağrısında bulununca, ilk olumlu yanıt yine A. Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde öğretim üyesi olan Halûk Ülman'dan geldi. Ülman, "Dış Politikamızın Değişkenleri" başlığını taşıyan ve derginin 26 ve 27. sayılarında iki bölüm halinde yayınlanan

makalesiyle dört meslektaşı tarafından kaleme alınan ve Forum'da çıkan yazıya da yanıt vermiş oluyordu.

Ülman'a göre, 1945 sonrası Türk dış politikası iki ilkeye göre belirlenmektedir: İç ve dış politikanın birbirinden ayrı olması ve 1945-47 arasında Sovyet tehdidi algılaması. 1960'larda şartlar değişmiştir. Türkiye birçok iç ekonomik nedenle Batı'ya bağlanmış ve iç politikasıyla dış politikası birbirine kenetlenmiş durumdadır. Ayrıca, çekirdeksel silahların tahrip gücü arttıkça uluslararası denge nazikleşmiş ve hiçbir büyük devlet küçük bir devlete doğrudan saldıramaz hale gelmiştir. Milletlerarası durumdaki bu gelişme sonunda, güvenlik bakımından, küçük devletlerin bir savunma örgütünün içinde ya da büyük bir devletin yanında yer alıp almamalarının artık büyük bir önemi kalmamıştır. Bu noktada tarafsızlar grubu ortaya çıkmıştır. Milletlerarası savunma bağlantılarına girmenin savunma giderlerini gereksiz artırarak ekonomiye yük olacağı gibi, istenmeyen bir savaş tehlikesi yaratacağını düşünen tarafsız devletler iki bloka da eşit uzaklıkta durmayı yeğlemektedirler. Hiçbir bloka bağlanmayan bu devletler, küçük devletler üzerinde ekonomik yardımlarla etkili olmaya çalışan iki bloktan da bu yolla yardım alabilmektedirler³⁴.

Yazısının ilk bölümünde uluslararası sistemdeki değişiklikleri bu şekilde ortaya koyan Ülman, ikinci bölümde özellikle Türkiye'nin durumunu ele alıyordu. Ülman'a göre, NATO bağlantısı Türkiye'nin güvenliğini sağlayamadığı gibi, gereksiz savaş tehditlerine hedef olmasına yol açıyor, savunma giderlerini artırıyor, ikili anlaşmalar ve üsler Türkiye'nin üzerine yıldırımları çekiyordu. Türkiye, kendi güvenliği ile doğrudan bağlantısı olmayan milletlerarası yükümlülüklerden kurtulmak, kalkınmasını sağlamak için savunma giderlerini sadece millî çıkarlarını düşünerek gözden geçirmek,

dünya barışına hizmet etmek için de milletlerarası gerginliğin azaltılması ve silahsızlanma için çalışmak zorundaydı. Ülman, Türkiye'nin bundan sonra izlemesi gereken politikayı şu sözlerle özetliyordu³⁵:

“Milletlerarası gerginliğin azalmasına yardım etmek, silahsızlanma konusunda olumlu bir tutum takınabilmek için, genel olarak, komünist blok devletleriyle ve tarafsız ülkelerle olan bağıntılarımızı yeniden gözden geçirmek, sömürgecilik sorunu karşısında bize yakışır bir durum almak, atom denemelerinin hemen durdurulmasını, hemen tam bir silahsızlanmaya gidilmesini savunmak zorundayız. Bu davranışlarımız da, ister istemez, zaman zaman Batılı dostlarımızdan bağımsız bir dış politika izlememizi gerektirecektir. ... Batılı dostlarımız, kendi çıkarları gerektirince, Türkiye'nin değil yalnız dış politika sorunlarında, kendi iç politika sorunlarında bile istediği kadar bağımsız olmasını hoş karşılamıyorlar. Batılıların Türk iç ve dış politikasına yön vermek için kullandıkları en önemli koz da Türkiye'nin o kadar muhtaç olduğu dış yardımdır. Türkiye kalkınmasını salt dış yardıma bağlamak felsefesinden vazgeçer, iç kaynaklarını en verimli şekilde kullanacak olursa Batı'ya bağımlılık azalacaktır. Çünkü bazı politik ön koşullar öne sürüldüğü ya da Batılılar izin vermediği için Sovyetler Birliği'nden yardım alınamamaktadır. Türkiye Batılı dostlarına bu düzeni ne bahasına olursa olsun korumaya kararlı olduğunu, bunun için gerekirse dış yardımdan vazgeçeceğini ve bundan doğacak sonuçların sorumluluğunu üzerine alamayacağını duyurursa, Batılıların tutumu kendiliğinden değişecektir.”

Ülman'ın yazısı ilk olmakla birlikte, Yön'de giderek artan biçimde dış politika ile ilgili yazılar çıkmaya başladı. Ülman dışında Türkkaya Ataöv, Mümtaz Soysal ve Doğan Avcıoğlu Batı bağlantılı dış politikayı eleştiren, Sovyetler Birliği ve

Bağılantısız ülkelerle ilişkilerin yakınlaştırılmasını savunan yazılar yazıyorlardı. Bu yeni dış politika çizgisini Atatürk dönemi dış politikasına bağlayarak, tarihsel bir temele oturtuyor, böylece de gelebilecek suçlamaları önlemeye çalışıyorlardı. 7 Kasım 1962'de Türkiye'nin Cezayir politikasını eleştirerek "Milletlerarası kapitalizme karşı ilk kurtuluş savaşını yapan Türkiye artık bu öncü rolünü kaybetmiştir. ... Kahramanca bir kurtuluş savaşından galip çıkan Cezayir için, dış yardımlara tesir eder endişesiyle bu mücadeleyi desteklemekten çekinen ve bütün gelişme ümitlerini milletlerarası kapitalizmin cömertliğine bağlayan Türkiye, artık bir örnek değildir" diyen Ataöv'ün, "ancak, Atatürkçü bir sosyalizm, memleketimize eski itibarını ve fakir ülkelere öncülük rolünü sağlayabilir" önerisi³⁶, resmî çevrelerde tepkiyle karşılanıyordu.

Türkiye'nin bağlantısız ülkelerle ilişkilerini geliştirmesi gerektiği ve bunun Türk tarihinin bir gereği olduğu sadece Yön dergisinin radikal değişimi savunan yazarları tarafından değil, Türk dış politikasının geleneksel çizgisini savunan yazarlar tarafından da dile getirilmeye başlanmıştı. Fahir Armaoğlu Forum'da çıkan "Türkiye ve NATO" başlıklı yazısında, Türkiye'nin yolunun NATO olduğunu söyledikten sonra, bağlantısız devletlerle siyasal ve kültürel ilişkileri geliştirmeye gereksinim duyulduğunu, bu politikanın NATO ile ilişkilerin genel çerçevesinde yürütülebileceğini, eğer 1923 Türkiye'si'nin psikolojik hassasiyeti hatırlanacak olursa, bu ülkelerin uluslararası ilişkilerde prestij konusuna verdikleri hassasiyetin de anlaşılacağını, dolayısıyla da sorunun büyük kısmının çözümleneceğini ileri sürüyordu³⁷.

Türkiye'nin resmî dış politikasında bir değişikliğe gerek görülmesi için vakit henüz erkendi. 1962 Sonbahar'ında Kışba Füze Bunalımı sırasında ABD'nin tutumu Türk dış politikasını yönetenleri şaşkınlığa uğratmıştı ama dış politikanın geleneksel çizgisinin sorgulanması için Kıbrıs soru-

nunun ortaya çıkmasını, yani bir-iki yıl daha geçmesini beklemek gerekiyordu.

III. TÜRK DİŞ POLİTİKASINI GÖZDEN GEÇİRME ZORUNLU LUĞU DOĞURAN İKİ OLAY: EKİM FÜZE BUNALIMI VE KIBRIS SORUNU

İnönü koalisyonu kurulur kurulmaz siyasal sorunların yanısıra ekonomik sorunlarla da karşılaşmıştı. Türkiye'nin hızla ekonomik kalkınma sürecini başlatması gerekiyordu ama ülke bu süreci başlatacak malî güçten yoksundu. DP, MBK ve şimdi de İnönü koalisyonu döneminde Sovyetler Birliği'nin Ankara Büyükelçisi olarak görev yapan ve hiçbir dönemde İnönü ile ilişkilerini bözmayan Nikita Rijov³⁸, Türkiye ile ilişkileri düzeltmek için bu fırsatı değerlendirmeyi düşündü ve 1 Ocak 1962'de Başbakan'ı ziyaret etti. Rijov'un amacı İnönü'yü Moskova'ya davet etmek ve bu ziyareti gerçekleştirerek Türk-Sovyet ilişkilerinde en üst düzeyde yakınlaşma sağlamaktı. Tokar ekonomik konuların bu görüşmede gündeme gelmediğini belirtiyorsa da³⁹, basına Sovyetler Birliği'nin Türkiye'ye "500 milyon dolarlık" açık kredi teklif ettiği haberi sızdırıldı. Bu çok abartılı bir rakam olmakla birlikte, Dışişleri Bakanı Sarper de Moskova'nın ekonomik yardım teklifinde bulunduğu haberlerini doğrulayanlar arasındaydı ve basına verdiği demeçte her hükümet değişikliğinde Sovyetler Birliği'nin bu tür tekliflerde bulunduğunu söyledi⁴⁰. Konu kamuoyunda tartışılmaya başlandı. 6 Ocak'ta Başbakan İnönü Türkiye'nin Moskova Büyükelçisi Fahri Korutürk ile bir saat süren görüşmede durum değerlendirmesi yaptı. Korutürk Sovyetler'in gerçekten Türkiye ile yakınlaşmak istediğini ama Türkiye topraklarında NATO askerî manevraları yapılmasından ve Türkiye'nin NATO üyeliğinden rahatsız olduğunu belirtti. Aynı gün, iki ülke arasında 25 milyon dolarlık bir ticaret antlaşması imzalandıysa da, Başbakan İnönü 9

Ocak'ta yaptığı açıklamada, Türkiye'nin başka bir sistere bağlı olduğunu ve dış politikasını değiştirmesinin mümkün olmadığını bildirdi⁴¹.

Aynı dönemde Başbakan İnönü'nün ABD Büyükelçisi Raymond Hare ile yaptığı görüşmeler daha hızlı ilerliyordu. 3 Ocak'ta başlayan görüşmelerde İnönü, Türkiye'nin planlı ekonomiye geçtiğini, bu planın iç finansmanının tüm iç kaynaklar seferber edilerek sağlanacağını ama olanakların yetersiz olduğunu ve dış finansman açığı bulunduğunu, bu açığın kapatılması için ABD ve öteki NATO müttefiklerinden yardım beklendiğini dile getirdi⁴². Bu görüşmelerin sonunda Büyükelçi Hare'in hazırladığı rapor basında yer aldı. Bu rapora göre, Türkiye'ye yapılan askerî yardımlar yüksek düzeyini koruyacak, iktisadî yardım ise 1 Temmuz 1961-30 Haziran 1962 tarihleri arasında 58 milyon dolar olacaktı ki, bu bir önceki yıla göre 32 milyon dolarlık bir azalma demektir. Bununla birlikte Ereğli Demir Çelik, Karabük Etibank yardımları gibi planlanmış projelere yeni krediler açılabilir ve beş yıllık kalkınma planı beğenildiği takdirde, ABD taahhüt altına girmeyi düşünebilecekti⁴³. Hare'in raporu Türkiye'de tepkiyle karşılandı. Bununla birlikte Türkiye'nin ekonomik yardım istekleri 1962 Mayıs'ında NATO Bakanlar Konseyi'nde ses buldu ve Konsey, üye devletleri Türkiye ve Yunanistan'a ekonomik yardımı artırmaya çağırdı. Nihayet, 26 Ağustos 1962'de Ortadoğu gezisi sırasında Türkiye'yi ziyaret eden ABD Başkan Yardımcısı, Türk yöneticilerin ekonomik duruma ilişkin açıklamaları ve yardım istekleri üzerine ABD'nin Türkiye'nin uzun vadeli ekonomik planlarına destek olacağını, Washington'a döner dönmez konuyla ilgileneceğini söyledi. Gerçekten de, tüm bu girişimler olumlu sonuç verdi. ABD'nin Türkiye'ye toplam ekonomik yardımı 1961'de 126 milyona, 1962'de 188 milyona ve 1963 yılında 237 milyon dolara yükseldi⁴⁴.

Başbakan ve Dışişleri Bakanının beş yıllık kalkınma planının dış finansmanını karşılayabilmek için görüşmeleri sürdürdükleri bu dönemde iç politikada önemli sorunlar yaşandığı yukanda belirtilmişti. 22 Şubat darbe girişimi tüm dikkatlerin iç politika üzerine toplanmasına yol açtı. 22 Şubat bunalımı tümüyle iç politikayla ilgili olmakla birlikte, dış politikada önemli bir değişikliğe neden oldu. 15 Mart'ta Dışişleri Bakanı Selim Sarper istifa ettiğini basına açıkladı⁴⁵. Sarper'in istifa nedeninin dış yardım koordinasyonu ile görevli Devlet Bakanı Turhan Feyzioğlu ile arasındaki anlaşmazlık olduğu ileri sürülüyordu. Sarper'in Sovyetler Birliği'nin yardım teklifini basına sızdırması ile iki bakan arasında başlayan tartışma, Feyzioğlu'nun dış yardım koordinasyonu konusunda Sarper'i ikinci plana itmesiyle şiddetlendi. Sarper, bu konunun dışişleri bakanının yetki alanına girdiğini, başka birinin müdahale hakkı bulunmadığını belirterek, istifasını açıkladı⁴⁶. Resmî açıklama ne olursa olsun, Feyzioğlu'nun arkasında başbakanın desteği olduğu biliniyordu. Sarper'in 27 Mayıs'tan beri ordu içindeki radikal gruplarla yakın ilişkisi vardı. Yurtdışı gezileri sırasında 14'lerle görüşüyordu. Hatta cumhurbaşkanlığı seçimleri için, Erkanlı ve Kabibay, 14'ler adına Sarper'e adaylığını koymasını teklif etmişlerdi⁴⁷. Sarper, cumhurbaşkanlığına adaylığı söz konusu olmadıysa da, radikal kanatla bağlantısını korudu. 22 Şubat gecesi hareketin gidişi henüz belirsiz olduğu sırada, Çankaya'dan ayrılan tüm hükümet üyeleri İnönü ile birlikte Hava Kuvvetleri Komutanlığı'na giderken, Dışişleri Bakanının bakanlığına gitmeyi tercih etmesi ve darbe girişimi bastırılana dek orada kalması, İnönü'nün dikkatinden kaçmamıştı. Başbakan ve Dışişleri Bakanı arasındaki gergin hava bir ay boyunca sürdü ve İnönü klasik politikasını uyguladı; Feyzioğlu ile Sarper'i karşı karşıya getirerek, Dışişleri Bakanının istifa etmesini sağladı. Sarper'in yerine Londra Büyükelçisi Feridun Cemal Erkin dışişleri bakanı oldu. Böylece, dış politikada 27 Mayıs

ile tüm bağların koparılması sağlanmış olacaktı. Ancak, uluslararası ilişkilerde beklenmeyen gelişmeler, Küba Füze Bunalımı ve Kıbrıs olayları, geleneksel çizginin tipik temsilcisi Erkin'in bakanlığı döneminde, Türk dış politikasının değişim sürecinin başlamasına yol açtı.

A. Türkiye-ABD İlişkilerinde İlk Hayal Kırıklığı: Küba Füze Bunalımı

1962 yılında Türkiye'nin ABD ve NATO ile ilişkilerinin odak noktası ekonomik yardımların artmasını sağlamaktı. Bu nedenle de siyasal ve askerî konularda pürüz çıkmamasına özel bir dikkat gösteriliyordu. Ancak, Ekim sonunda patlak veren Küba Füze Bunalımının Türkiye'ye doğrudan etkisi dolayısıyla iki ülke arasındaki ilişkilerin ve Türkiye'nin NATO üyeliğinin niteliğinin yeniden sorgulanması süreci başladı. Gerçi Küba Füze Bunalımı Türk dış politikasında bir değişikliğe yol açmadı ama, resmî çevrelerde ilk hayal kırıklıklarına, muhalif çevrelerde de ilk kez açıkça soruların sorulmasına neden oldu.

Küba Füze Bunalımı⁴⁸ Kruşçev ile Castro yakınlaşması sonucunda, 1962 ilkbaharında Küba'ya orta menzilli Sovyet füzelerinin konulması ile başladı. U-2 uçuşlarıyla durumdan haberdar olan ABD, ilk önlem olarak Küba'ya abluka uygulama kararı aldı. Bu kararın etkileri Türkiye'de görüldü. 27 Eylül 1962'de Küba'ya buğday götürmekte olan iki Türk şilebi Amerikan yetkililerce geri çevrildi ve bu davranış sürdürüldüğü takdirde tüm Amerikan limanlarının Türk şileplerine kapatılacağı bildirildi⁴⁹. Öteki ülkelerin şilepleri de aynı davranışla karşılaşınca, NATO ülkeleri gösterdikleri tepkilere göre iki gruba ayrıldılar: ABD'ye daha bağımlı olan Türkiye, Yunanistan, İtalya ve Federal Almanya bu isteğe hemen uyarken, Fransa, İngiltere, Kanada ve Norveç bunun askerî olmayan ticarete yetkisiz bir müdahale olduğunu söyleyerek, isteğe uymadılar⁵⁰. Ancak, iki süpergüç arasındaki

gerilim giderek artıyordu. İlk kez 16 Ekim'de ABD Savunma Bakanı Robert McNamara Küba'da füze üslerini belirleyen hava fotoğraflarını Başkan Kennedy'ye gösterdi. Küba'ya malzeme getirmek üzere Sovyet gemilerinin yola çıkarıldığını da bildirdi. Ayın 22'sine dek teknik danışmanlarla uzun süren toplantılar yapıldı. İki görüş karşı karşıya gelmişti. Bunlardan ilkinе göre, Kruşçev bir Soğuk Savaş oyunu oynuyordu ve füzeleri sökülmeк üzere yerleştirmişti. Füzeler yerleştirilmişti ama ateşlenmeleri için gerekli malzeme henüz Küba'ya getirilmemişti. Kruşçev'in amacı kendi ülkesine komşu ülkelerdeki füzelerin yani Türkiye'deki Jüpiter füzelerinin sökülmesini sağlamaktı. 1957'den beri NATO stratejisini kitlesel karşılıktan esnek karşılığa dönüştürmeye çalışan ABD, yeni strateji gereği eskimiş olan Jüpiter füzelerinin kaldırılmasını savunma politikasına uygun bulduğuna göre, bu fırsat değerlendirilmeli ve Sovyetler Birliği ile pazarlığa oturulmalıydı. İkinci bir görüşe göre, ABD toprakları yakınlarında nükleer füzelerin yerleştirilmesi kabul edilemez bir durumdu. Bu, ayrıca statükonun da Sovyetler Birliği tarafından tek başına değiştirilmesi anlamına geliyordu. ABD her ne olursa olsun bu koşullarda baş eğemezdi. En sert biçimde yanıt vermek gerekiyordu.

İkinci görüşten daha çok etkilenen Kennedy 22 Ekim'de bir konuşma yaparak, halka durumu açıkladı. Küba'ya abluka uygulamasının başlatıldığını ve Sovyet gemilerin ablukaya uymadıkları takdirde batırılacaklarını duyurdu. Kruşçev'in ilk açıklaması, Küba'ya gönderilen malzemenin savunma amaçlı olduğu ve gemilere durmaları için emir vermeyeceği oldu. Büyük bir gerginlik tüm dünyayı kaplamışken, 27 Ekim'de Kruşçev'in Kennedy'ye gönderdiği mektup rahat bir nefes alınmasını sağladı. Kruşçev, Türkiye'deki Jüpiter füzeleri söküldüğü takdirde Sovyetler Birliği'nin de Küba'daki füzeleri sökeceklerini, Türkiye'nin

toprak bütünlüğüne ve bağımsızlığına saldırılmayacağı konusunda kendisinin güvence vermeye hazır olduğunu ama aynı güvenceyi ABD'nin de Küba için vermesi gerektiğini bildiriyordu. Pazarlıklar bir kez başlamıştı. Kennedy de üslûbunu yumuşattı. Küba'daki füzeler söküldüğü takdirde ablukanın kaldırılacağını, Küba'ya karşı bir hareket yapılmayacağı konusunda güvence verilebileceğini bildiriyor ama Türkiye'deki füzelerden söz etmekten kaçınarak, öteki silahlarla ilgili daha geniş bir düzenlemeye gidilebileceğini belirtiyordu. 28 Ekim'de Kruşçev füzelerin kaldırılacağını açıkladı, 20 Kasım'da da ABD ablukayı kaldırdı.

ABD, Küba Füze Bunalımı sırasında, öteki NATO müttefikleri gibi Türkiye ile de görüşme ve danışma toplantıları yapmamış ve sadece NATO çerçevesinde bilgilendirmek ile yetinmişti. Ancak doğrudan pazarlıklara konu olduğu için Türkiye'de endişe oldukça büyüktü. TBMM'nin 24 Ekim 1962 günkü toplantısında Başbakan İnönü Meclis'e Küba olayları ile ilgili bilgi veren bir konuşma yaptı. Türkiye'nin tek arzusunun dünya ölçüsündeki anlaşmazlıkların barış yoluyla çözümlenmesi olduğunu belirten İnönü, "Ancak hâdiseler tamamı ile bizim kontrolümüz haricinde husule gelmiştir ve o şekilde cereyan etmektedir. Buhranın ne neticeye müncer olacağını kestirmek mümkün değildir." dedikten sonra, barışçı bir çözüme ulaşılabileceği gibi bir genel savaşın çıkma olasılığı bulunduğunu da açıkladı ve Türkiye'nin alacağı tutumu şu sözlerle açıklığa kavuşturdu⁵¹:

"Biz tehlike karşısında bulunduğumuz vakit, müttefiklerimizden tesanüt vazifelerini yapmalarını isteyeceğimiz gibi, müttefiklerimizden biri vazifemizi ifa etmemizi talebettiği vakit, biz de mükellefiyetimizi elbet yerine getireceğiz. Bugünkü vaziyette Birleşik Amerikanın şikâyetini ve ciddi endişesini sadık bir müttefik olarak ehemmiyetle göz önünde bulunduruyoruz. Bu nazik zamanlarda umumî

buhrana yeni unsurlar katılmasına sebeb olmayacak bir sukûn ve itidal havası içinde vaziyeti takib ediyoruz. Böyle zamanlarda her yerde türlü haberler sızabilir. Bunları dürüst, hareketine emin olan insanların soğukkanlılığı ile karşılayacağız. Memleket içinde sabotaj hareketleri ile vaziyetimizi karıştırmak ve zayıflatmak teşebbüsleri olabilir. Kaynağı tabiatı ile dışarda olacak bu gibi teşebbüsleri kuvvetle ve metanetle karşılayacağız. Büyük buhran günlerinde haklı, kararlı ve vecibelerine sadık barışçı bir milletin yolunda yürüyeceğiz.”

Türk hükümetinin Küba Füze Bunalımı sırasındaki soğukkanlı tutumu Türk basınından genel destek görürken⁵², tek eleştiri, öteki NATO ülkelerinin Eylül’de ABD’nin Küba ile ticaretin kesilmesi isteğini reddederken Türkiye’nin buna ilk uyan ülke olmasıydı. Nadir Nadi “Kraldan Daha Kralcı” başlıklı yazısında, Türkiye’nin müttefik davalarına müttefiklerden daha fazla sahip çıkmasının Kore savaşından bu yana olumsuz etkilerine değindikten sonra İngiltere ve Fransa gibi barışın korunmasında birinci derecede sorumlu devletlerden önce Türkiye’nin Küba’daki az sayıdaki ticaret gemilerini sembolik olarak çekmesinin ne kadar yerinde bir karar olup olmadığını soruyordu⁵³. Forum dergisi de Türkiye’nin kararını eleştiriyor ve “... küçük ve önemsiz görünen bu çeşit hareketlerin büyük zararlarını sonradan çekiyoruz. Bir kere daha tekrar edelim ki, FORUM, Türkiye’nin batı ittifakı içinde yer almasını daima destekleyecektir. Fakat, şuna da inanıyoruz ki, bu ittifak içinde Türkiye’nin bir hareket serbestisi vardır ve bu serbestiden faydalanmak zorundadır. Bu açıdan bakınca da, Türkiye’nin son hareketini akıl yolundan uzak buluyoruz.” diye yazıyordu⁵⁴. Türkiye’nin geleneksel dış politikasını sürdürmesi gerektiğini savunan yazarlar dahi artık körü körüne bir Batı takipçiliğini eleştirmeye başlamışlardı. Ancak, Küba Füze Bunalımı genel olarak geleneksel dış

politikayı savunan aydınlar için iyi bir koz teşkil etmişti. Mehmet Gönlübol, bağlantısızlık ve doğu bloku ile yakınlaşma politikasını savunan yazarları iç politikadaki ideolojik görüşlerini dış politikaya aktarmakla bir kez daha suçladıktan sonra, son olayların “bugünkü şartlar içinde, milletlerarası çıkarlarımızın en iyi bir şekilde yürütülebilmesi için, Batıya yönelen, istikrarlı bir dış politika izlememiz gerektiği kanısını pekiştirdiğini” belirtiyor,

“Kuzey komşumuzun, memleketimiz üzerindeki emellerinden vazgeçmiş olduğuna inanmak için henüz yeteri kadar zaman geçmemiştir. Başımız clertteyken binbir güçlkle içine girebildiğimiz Batı camiasını ve Batılı devletlerin ittifak sistemini, Krusçev’in sözüne inanarak bir kalem darbesi ile reddetmek bizi, kolay kolay altından kalkamayacağımız durumlarla karşı karşıya bırakabilir. Bugün eğer başımız derten uzak ise, bunu bu sistemin içinde bulunmamıza borçluyuz. Sovyetler Birliği ve müttefiklerinin ‘barış içinde birarada yaşama’ prensibine gerçekten inandıklarını, bu prensibin propagandasını yaparak değil, davranışları ile isbat etmeleri gerekir.” diyerek⁵⁵, Küba Füze Bunalımını izlenmekte olan dış politikanın sürdürülmesi gerekliliğinin bir örneği olarak ortaya koyuyordu.

Türk dış politikasında değişimin gerekliliğini savunan yazarlara karşı Küba Füze Bunalımı dolayısıyla başlatılan saldırı, kısa bir süre sonra, ABD’nin Türkiye ile Jüpiter füzelerinin kaldırılması görüşmelerini başlatması üzerine kesildi. ABD, Türkiye’ye, Jüpiter füzeleri yerine güvenliğinin saklı ateşgücüne sahip Polaris füzeleri ile sağlanmasını ve eski modellerin yerine F-104 uçaklarının verilmesini önerdi. Bu, ABD’nin esnek karşılık stratejisi ile birlikte yapmayı planladığı bir değişiklikti. Daha önce de benzer önerileri Türk hükümetine götürmüş, ancak Türkiye Jüpiter füzelerinin, kamuoyunda NATO güvencesini simgelediği gerekçesiyle, kaldırılmasını reddetmişti. ABD’den gelen

baskılar üzerine Türkiye, 23 Ocak 1963'te, Jüpiter füzelerinin kaldırılmasını kabul etti, Nisan'da bu konu ile ilgili anlaşma metinleri değiştirildi ve yıl ortasında da Jüpiter füzelerinin sökülmesi tamamlandı⁵⁶.

Jüpiter füzelerinin sökülmesi görüşmeleri başladığında ve haber kamuoyunda duyulduğunda büyük bir tepki ve hayal kırıklığı ile karşılandı. ABD'nin Sovyetler Birliği ile Türkiye'nin güvenliğini pazarlık konusu yaptığı izlenimi doğmuştu. TBMM'de de muhalefet partileri dış politika konusunda açıklamalar istiyor, üst üste soru önergeleri veriyorlardı. NATO'nun Türkiye'ye bakışında bir değişiklik olup olmadığı soruluyor ve Türkiye'ye yeterli askerî ve ekonomik yardımın yapılmadığı konusunda eleştiriler sıralanıyordu. 14 Ocak 1963'de toplanan TBMM'de Dışişleri Bakanı Erkin muhalefeti yatıştıracak açıklamalar yaptı. Türkiye'nin NATO içindeki rolünün azalmadığını, tam tersine arttığını, ABD ile ilişkilerin de her zamankinden daha yakın olduğunu söyleyen Erkin, milletvekillerine şu sözlerle güvence veriyordu: "Jüpiter füzelerinin NATO ittifakı savunmasındaki rolünün sona erdiği, NATO'ca kararlaştırıldığı takdirde, ..., gerek ittifakın umumî, gerek Türkiye'mizin ferdî güvenliği, en yeni ve en müessir, klasik ve nükleer tertiplerle sağlanacaktır"⁵⁷. Aynı oturumda benzer güvenceleri Savunma Bakanı İlhami Sancâr da vermişti⁵⁸. 17 Şubat'ta Dışişleri Bakanlığı bütçesinin görüşmeleri sırasında TBMM'de yaptığı konuşmanın büyük bir bölümünü bu konuya ayıran Erkin, daha geniş açıklamalarda da bulundu ve Polaris füzelerinin Türkiye'nin güvenliğini sağlamada daha etkili olacağını, basında çıkan yeni NATO stratejisi ile Türkiye'nin stratejik önemini yitirdiği savının doğru olmadığını, tam tersine esnek karşılık ile konvansiyonel savaşların öneminin arttığını ve bu anlamda da NATO içinde önemli bir kara ordusu barındıran Türkiye'nin stratejik öneminin arttığını, ABD'nin artık Türkiye'ye yapacağı yardımları azaltacağını yanlışı değerlendirmeler olduğunu dile getirdi⁵⁹.

Hükümet yetkililerinin kamuoyunu yatıştırmaya yönelik tüm açıklamalarına rağmen, basında çıkan haber ve yorumlarda, esnek karşılık stratejisinin benimsenmesi durumunda Türkiye'nin stratejik değerinin, dolayısıyla da ekonomik yardımların azalacağı belirtiliyordu⁶⁰. Yalnız solcu yazarlar ortaya çıkan bu durumdan memnundular. ABD'nin kendi yaşamsal çıkarları söz konusu olduğunda Türkiye'yi feda edebileceğinin anlaşılmış olduğunu söylüyor ve Jüpiter füzelerinin kaldırılmasını, Türkiye'yi ilk hedef olmaktan çıkardığı için olumlu ve sevinilmesi gereken bir gelişme olarak değerlendiriyorlardı⁶¹. Avcıoğlu, Küba krizi sonrası ortaya çıkan tartışmaları Türk dış politikasında bir uyanışın başlangıcı ve bu açıdan da olumlu bir gelişme olarak nitelendiriyordu⁶².

Gerçekten de, Türk dış politikasında NATO ve ABD ile ilişkiler ilk kez Küba Füze Bunalımı'ndan sonra tartışılabilirdi. İki nokta çok açık bir biçimde ortaya çıkmıştı: Jüpiter füzelerinin kaldırılmasıyla Sovyetler Birliği ile ekonomik ve kültürel ilişkilerin geliştirilmesi önündeki en büyük engellerden biri de kalkmış ve yaşamsal çıkarları gerektirdiğinde ABD'nin tek başına aldığı bir kararın Türkiye'nin güvenliğini ve varlığını tehlikeye düşürebileceği görülmüştü⁶³. Türkiye'nin benzer bir durumda tek başına karar almasının mümkün olamayacağının, bunun ABD tarafından engelleneceğinin anlaşılması için bir yıl daha geçmesi ve Kıbrıs bunalımının çıkması gerekiyordu. Küba Füze Bunalımı sonrasında Türkiye'de NATO ve ABD ile ilişkiler konusunda başlatılan tartışma, Kıbrıs bunalımı sırasında, her kesimde, çok daha şiddetli bir biçimde sürdürülecek ve hükümetin resmî politikası üzerinde de etkili olacaktı.

B. Geleneksel Dış Politika Bağlantılarının Sorgulanması Bağlamında Kıbrıs Bunalımı

Kıbrıs Cumhuriyeti, çeşitli aşamalardan geçen bir savaşımın NATO içindeki ortak çıkarları zedelemeye başladığı noktada İngiltere, Türkiye ve Yunanistan'ın el sıkışmaları sonucunda varılan anlaşmalarla kurulmuştu. Kıbrıs halkının kendi eseri olmayan Kıbrıs Cumhuriyeti'nin yaşayabilmesi, uzun yıllar boyunca karşı karşıya getirilmiş olan Kıbrıslı Türklerin ve Rumların devleti işletme konusunda ortak arzu göstermelerine, Türklük ve Rumluk niteliklerini kültürel bir kimlik olarak saklayıp, Kıbrıs vatandaşlığı siyasal kimliğini ön plana çıkarmalarına bağlıydı. Oysa, devleti kuran anlaşmalar Kıbrıs halkının değil, bu halkın tarihsel ve kültürel bağlarla bağlı oldukları üç devletin çıkarlarını en iyi biçimde koruyacak hukuksal belgeler olarak hazırlandıkları için, ortaklıktan çok ayrılık üzerine oturtulmuştu. Ayrıca, garantör devlet olma hakkını kazanmış olan bu üç devletin Kıbrıs halkına bakışında da ağırlıklı eğilim Türk ve Rum unsurları öne çıkarmaktı.

Tüm bu olumsuz koşulları ortadan kaldırabilmenin tek koşulu Kıbrıs'da iki halkı temsil eden liderlerin ortak bir bilinç yaratma konusunda iyiniyetle çalışmalarıydı. Ancak, uzun yıllar birbirlerine karşı milliyetçi savaşım sürdürmüş olan liderlerin, Makarios ile Küçük-Denktaş ikilisinin, cumhuriyetin ilanından sonra devlet yönetiminde kalmaları, uzun yıllar boyunca savundukları enosis ve taksim tezlerini sık sık gündeme getirerek bunlardan vazgeçmediklerini satır aralarında belirtmeleri ve yüzlerini Kıbrıs adasından çok Yunanistan ve Türkiye'ye çevirmeleri bu işbirliğinin kurulamayacağını kısa sürede gösterdi⁶⁴. Kıbrıs Türk liderliği devletin işleymesini engelleyecek noktaya dek hukukî haklarını ileri sürüp, fiili duruma dikkat etmeyen bir tutum takınırken, Kıbrıs Rum liderliği düzenin "demokratik

olmayan", "çalışmayı imkânsızlaştıran" yönlerini değiştirmeyi sürekli olarak gündeme getirmeye başlamıştı⁶⁵. Birlikte yaşama konusunda iyiniyetle çalışmak isteyen muhaliflerin ise, iki tarafta da kısa sürede ortadan kaldırılmaları son şansları da yok ediyordu.

Kıbrıs'ta başlayan toplumlararası çatışmalar kısa sürede Türkiye ile Yunanistan arasında ve dolayısıyla NATO içinde bir bunalıma dönüştü. Sovyetler Birliği'nin müdahalesi ve Bağlantısızlar'ın soruna duydukları yakın ilgi Kıbrıs sorununun NATO çerçevesinden çıkararak bloklararası bir bunalım haline getirdi.

Tüm bu gelişmeler boyunca Türkiye bir gerçekle yüzyüze geldi: Diplomasi yoluyla sorunun çözüm aşamalarında son derece yalnız ve güçsüz kalıyordu. Kıbrıs sorunu dolayısıyla uluslararası yalnızlığını fark eden Türkiye'nin bu zayıf noktasını gidermek üzere harekete geçmesi 1964 sonu ve 1965 yılına rastlamaktadır. Bu girişimlerin meyveleri ise, bir başka iktidar döneminde toplanacaktır.

Bu bölümde önce Kıbrıs sorununun ortaya çıkış süreci, Müttefikler arasında yaşanan NATO içi ve daha sonra bloklararası bir bunalıma dönüşmesi ve son olarak da Türkiye'nin Kıbrıs sorununa tepkileri ve izlediği politika ele alınacaktır.

1. Kıbrıs Sorununun Doğuşu

a. Kıbrıs Cumhuriyeti'nde İlk Anlaşmazlıklar

Kıbrıs devletinin kurulmasından hemen sonra yönetimi düzenleme çalışmaları başlar başlamaz, Kıbrıs Türk ve Rum liderliği vergi toplama, kamu hizmetlerine katılma oranını saptama, silahlı kuvvetleri oluşturma ve ayrı belediyelerin sınırlarını belirleme konularında karşı karşıya geldiler⁶⁶.

İngiliz sömürge yönetiminde geçerli olan vergi yasası bağımsızlıktan altı ay sonra kadük olmuştu. Yeni vergi yasasının çıkarılması için Cemaat Meclisleri'nde ayrı ayrı çoğunluk sağlanması gerekiyordu. Kıbrıs Türkleri'nin temsilcileri yeni vergi yasasının çıkarılması için gerekli oyu veremeyince, eski yasanın üç ay uzatılması konusunda anlaşmaya varıldı. Uzatma tarihi 31 Mart 1961'de sona erdiğinde, Kıbrıslı Türkler ikinci bir uzatmayı kabul etmediler. Oysa beş yıl için hazırlanmış olan kalkınma planının uygulanabilmesi için vergilerin işlevsel biçimde toplanması gerekiyordu. Bunun üzerine Makarios 1 Nisan'dan itibaren eski vergi yasasına göre tüm gelirlerden vergi alınması kararını verdi. Denktaş bu kararın anayasaya aykırı olduğunu ileri sürerek, bir yandan Türk halkına vergileri ödememe konusunda çağrı yaptı, öte yandan da Anayasa Mahkemesi'ne kararın iptali için dava açtı⁶⁷.

İkinci anlaşmazlık noktası silahlı kuvvetlerin kurulması konusunda ortaya çıktı. İlgili kanun hükmü uyarınca ilk yıl 600 kişi askere alınacaktı. İlk askere alma işlemi başladığında, ordunun yapılması konusunda anlaşmazlıklar başgösterdi. Kıbrıslı Türk bakanlar Türk birliklerinin bir Türk komutanın idaresinde ayrı olarak kurulmasını isterken, Makarios ordu içinde ulusal birliğin oluşturulması gerektiğini, her birliğin bir Kıbrıslı Rum komutan ve bir Kıbrıslı Türk komutan yardımcısının komutasında örgütlenmesi gerektiğini ileri sürüyordu. Küçük, 20 Ekim 1962'de, dil, din, disiplin alışkanlıkları dolayısıyla karına birlik kurmanın ordu içinde disiplinsizliğe sebep olacağı ve toplumsal karmaşa yaratacağı gerekçesiyle veto hakkını kullandı⁶⁸.

Vergi ve silahlı kuvvetler yasasında Kıbrıs Türk tarafının uzlaşmaz tutumuna karşılık olarak belediyeler ve kamu hizmetleri konusunda Kıbrıs Rum tarafı uzlaşmaz bir tutum

sergiledi. 1962 yılının başında Makarios ayrı belediyelerin bütçeye ağır yük yüklediği gerekçesiyle birleştirilmesini önerdi. 29 Aralık'ta Kıbrıs Türk Cemaat Meclisi ayrı belediyelerin sürdürülmesi kararını onayladı. Buna rağmen, dört gün sonra hükümet ayrı belediyelerin kaldırılması kararını aldı. Türk belediyeler kararı yok saydılar. Makarios, aynı dönemde, kamu hizmetlerinde % 30-70 oranı uygulamının Türk nüfus içinde gerekli niteliklere sahip yeterli sayıda eleman bulunmadığı için olanaklı olmadığını bildirdi⁶⁹.

Daha devletin temel kurumlarının oluşturulması aşamasında başlayan anlaşmazlıklar karşılıklı suçlamalara yol açıyor ve iki tarafta "şahinlerin" güç kazanmasına fırsat yaratıyordu. Makarios, 1962 yılı başında, Türkler'in anayasal düzeni işletmediklerini ve mevcut koşullarda kendilerinin yapabilecekleri fazla bir şey olmadığını, en kısa zamanda devlete işlerlik kazandırmak amacıyla anayasa değişikliği yapılmasından söz etmeye, Küçük ise Makarios'un anayasayı ihlâl etme tehdidinde bulunduğunu, kendi veto yetkisini kısıtlamaya çalıştığını, dış politika konusunda, örneğin Bağlantısızlar Konferansı'nda yaptığı konuşma ile ilgili olarak kendi görüşünü almadığını ileri sürmeye başlamıştı. Her iki toplum liderliğinde etkili olan "şahinlerin" uzlaşmaz tavırları toplumlararası ilişkilerin bozulmasına yol açıyor, toplumlararası ilişkiler gerginleştikçe de "şahinler" daha bir güçleniyorlardı. Bu kısır döngüyü kırmak ve birlikte yaşamak arzusu gösteren muhalifler ise, ya ortadan kaldırılıyor ya da etkisiz hale getiriliyorlardı⁷⁰.

b. Kıbrıs'ta İlk Tedhiş Eylemleri ve Türk Kamuoyunun Tepkileri

Toplumlararası sorunların çözümlenemediği, uzlaşmazlığın egemen olduğu, siyasal yaşamın karmaşaya dönüştüğü 1962 yılı başında, 25 Mart'ta Lefkoşe'deki Ömeriye ve Bayraktar camilerinde beş bombanın patladığı haberi duyuldu.

Türkiye bu olaya tepki göstermekte gecikmedi. Yunanistan ve Kıbrıs hükümetleri nezdinde harekete geçilerek bilgi istendi. Makarios olayı kınayan açıklama yaptı. TBMM olayla ilgili bilgi almak üzere ertesi gün toplandı⁷¹.

Türkiye’de genel kanı camilere bomba’nın EOKA tarafından konulduğuydu⁷². İki toplumun birarada yaşaması ve Doğu Akdeniz’in güvenliği için de gerekli olan Kıbrıs Cumhuriyeti’nin varlığının böyle tedhiş eylemleriyle engellenemeyeceği bildiriliyordu. Camilere konulan bomba olayının tartışmaları sürerken, Kıbrıs’ta çıkmakta olan ve Kıbrıs’ın iki halkının işbirliği yapmasını savunarak Türk liderliğinin uzlaşmaz tutumunu eleştiren Cumhuriyet gazetesi bomba olayının içyüzünü ve eylemin gerçek sorumlularını açıklayacaklarını ilan etti. Bunun üzerine, Cumhuriyet’in konuyu araştıran iki gazetecisi, Ayhan Mustafa Hikmet ve Ahmet Muzaffer Gürkan 24 Nisan’da öldürüldüler. Kıbrıs İçişleri Bakanlığı bir açıklama yaparak, camilere koyulan bomba olaylarını incelemek için kurulan Soruşturma Komisyonu’nun çalışmaları sırasında, Ayhan M. Hikmet’in İçişleri Bakanı Yorgacis’le bir görüşme yaptığını bildirdi. Bu görüşme teybe kaydedilmişti ve Hikmet Yorgacis’e Türk büyükelçiliğinden aldığı bilgiye göre bomba eyleminin arkasında Kıbrıs Türk liderliğinin bulunduğunu öğrendiğini açıklıyordu⁷³.

Türkiye’de, hükümetin, camiye konulan bomba olaylarından sonra gerek Yunanistan gerekse Kıbrıs hükümetleri nezdindeki girişimleriyle olayın faillerinin derhal bulunmasını istemesine ve Makarios’u üzüntülerini bildiren bir açıklama yapmak zorunda bırakmasına karşın, iki gazetecinin öldürülmesi olayında hiçbir girişimde bulunmaması dikkati çekiyordu⁷⁴. Dikkat çeken ikinci bir nokta basının olayla ilgili tutumuydu. Sol kesim dahi, olayın fazla üzerine gitmemeyi yeğliyor ve bu gibi eylemlerin dünya kamuoyunda Kıbrıs Türkleri’nin davasına zarar verebileceği ve Kıbrıs

Türkleri'nin aralarındaki birliği korumak zorunda olduğu uyarısını yapmakla yetiniyordu⁷⁵. Böylece, Kıbrıs konusunda ideolojik yaklaşımları ne olursa olsun, tüm başının tek sesliliğe doğru gidişinin ilk işaretleri verilmiş oluyordu.

Bu arada Kıbrıs Türkleri'ne yönelik tedhiş hareketleri sona ermemişti. 17 Eylül'de Kıbrıs Türk Cemaat Meclisi Başkanı Rauf Denктаş'ın bürosunda bir bomba patladı. Sadece maddi hasara yol açan bu olayın önemli bir sonucu, Denктаş'la anlaşmazlığı ilk günderi beri sürmekte olan, Türk toplumu bünyesine yerleştirilmeye çalışılan tedhiş eylemlerine izin vermeyeceğini birçok kez açıklamış olan Türkiye'nin Lefkoşe Büyükelçisi Emin Dirvana'nın istifa ederek Ankara'ya dönmesi oldu⁷⁶.

Bir yandan iki toplum arasındaki siyasal anlaşmazlıklar sürerken, öte yandan Kıbrıs Türk toplumuna yönelik kaynağı şüpheli tedhiş eylemlerinin artması, Kıbrıs'ın büyük sorunlara gebe olduğunun işaretlerini veriyordu. Bu sırada, Türkiye'de de iç ve dış politikada sorunlu günler yaşanmaktaydı. Uzun süreli hükümetler kurulamıyor, ordu içinde darbe girişimi bastırılrsa da huzursuzluklar giderilemiyor, Küba Füze Bunalımı Türk dış politikasının odak noktası olarak tüm dikkatleri üzerinde topluyordu. Makarios, böyle sıkışık bir dönemde zemin yoklamanın uygun olacağı kanısıyla Türkiye gezisinin hazırlıklarına başladı.

Kıbrıs Cumhurbaşkanı Başpiskopos Makarios 22-26 Kasım tarihlerinde Türkiye'ye resmî ziyarette bulundu. Bu, Makarios'un dördüncü yurtdışı gezisiydi. İlk iki gezisini Mısır'a ve Bağlantısızlar konferansına katılmak için Yugoslavya'ya yapmıştı. Daha sonra Yunanistan'ı ve hemen arkasından da Türkiye'yi ziyaret ediyordu⁷⁷. Dış gezileri Makarios'un dış politikasının yönelimlerini de belirtiyordu. İlk ziyaretlerini iki bağlantısız ülkeye yaparak temel tercihi-

ni ortaya koymuştu. Yunanistan ve Türkiye ziyaretleri ise birer zemin yoklama mahiyetindeydi. Planladığı anayasa değişikliğine Atina'nın ne kadar destek, Ankara'nın ise ne tepki vereceğini anlamak istiyordu.

Makarios Ankara ziyareti sırasında resmî çevrelerce olumlu bir havada karşılandı. Ancak, Kıbrıs ile ilgili sorunları dile getirince Türkiye'nin tavrı çok net oldu. Makarios, Başbakan İnönü ile yaptığı ilk görüşmede vergi toplamakta karşılaştığı sorunları ve belediyelerin iyi çalışmamasını şikayet etti. İnönü konuyla ilgileneceğini kendisine bildirdi. İki lider arasında yapılan ikinci görüşmede bir adım daha atan Kıbrıs Cumhurbaşkanı, anayasanın belli bir maddesinden değil, tümünden şikayet etti ve Kıbrıs halkına anayasa değiştirme yetkisinin verilmesini istedi. İnönü'nün tavrı netti: Kıbrıs anayasasının tek taraflı değiştirilmesini Türkiye asla onaylamayacaktı⁷⁶.

Makarios Türkiye gezisinden istediği sonuçları elde edememişti. İnönü ise, Türkiye'deki siyasal karışıklıklar ve Küba Füze Bunalımı dolayısıyla ilgisini Makarios'un istekleri üzerinde yeterince yoğunlaştıramamıştı. Bu anlamda ziyaret tarafların karşılıklı birbirlerini yoklamaları şeklinde geçmişti. Ortak bildiride, iki tarafı ilgilendiren sorunların gözden geçirildiği ve iki ülke arasında işbirliğini artırmanın önemi konusunda tarafların fikir birliği içinde oldukları yazılmakla birlikte⁷⁹, mevcut sorunlar üzerinde yeterince durulamamış, üstelik fikir birliği içinde olmadıkları da anlaşılmıştı.

Makarios'un Türkiye ziyaretinin belki de en dikkat çekici yönü Türk kamuoyunun tepkisiydi. 22-23 Kasım günleri, Makarios'un doğrudan kişiliğini hedef alan gösterilerde aleyhte tezahürat yapıldı. Türk kamuoyu Kıbrıs konusunda yeniden alevlenmeye hazır hale getirilmeye başlanmıştı. Bu tür duygusal tepkilerin yoğunlaşması, Türk dış politikasını yönetenlerin akılcı davranışları kabul ettirmelerini de

güçleştiriyordu. Basın, Makarios'a yönelik gösterilerin doğru olmadığını yazarken, Türk Dışişleri Bakanlığı'nı da böyle bir ziyaretin zamanının uygun olmadığını öngörememekle eleştiriyordu.

Makarios'un ziyareti devletin işleyişine ilişkin siyasal sorunların görüşmeler yoluyla çözümlenemeyeceğini ortaya koydu. Hukuk yoluyla da sorunların çözümü mümkün olmadı. Kıbrıs Anayasa Mahkemesi'nin vergilendirme sorununa ilişkin 8 Şubat 1963 tarihli ve belediyeler sorununa ilişkin 26 Nisan 1963 tarihli kararları açıklandığında, iki taraftan gelen siyasal baskıların kararın alınmasında etkili olduğu anlaşıldı. Gerçekten de, Anayasa Mahkemesi'nin kararları sorunları çözmekten uzaktı. Mahkeme, varolan vergilendirme yasalarının geçerli olduğunu ama 1961'den beri Temsilciler Meclisi'nin Türk üyelerinin fiilen uyguladıkları veto nedeniyle yasaya uygun vergi toplama mekanizmasının bulunmadığını bildiriyordu⁸⁰. Belediyelere ilişkin karar da aynı şekilde belirsizdi. Hükümetin tüm belediyeleri birleştirme kararı gibi, Türk Cemaat Meclisi'nin ayrı belediyeleri sürdürme kararının da geçersiz olduğu bildiriliyordu⁸¹. Dolayısıyla, Anayasa Mahkemesi sorunların hukuksal çözümünü sağlayamamıştı. Bu kararlardan kısa bir süre sonra, 15 Temmuz 1963'te, Anayasa Mahkemesi Başkanı Profesör Forsthoff'un istifası, üzerindeki siyasal baskıların bir sonucu idi⁸².

1963 yılında Kıbrıs'ta giderek artan gerilim toplumlararası ilişkilere egemen oldu. İki tarafta da "şahinler" hazırlık içine girdiler. Başta İçişleri Bakanı Yorgacis olmak üzere hükümette EOKA'nın "temsilcisi" olarak bulunan Kıbrıslı Rum bakanlar ve siyasetçiler enosis sözünü sık sık gündeme getirmeye başladılar. Buna karşın, Kıbrıslı Türkler arasında Rumlarla birlikte yaşamının imkânsızlığı ve taksimin en iyi çözüm olacağı sık sık vurgulandı. İki kesim arasında en önemli fark, Kıbrıslı Rumlar içinde enosisi savunan "şahin-

ler”in tek egemen güç olamamaları, farklı görüşleri savunan siyasal örgütlerin de siyasal yaşamla seslerini duyurabilmeleri, buna karşın Kıbrıslı Türkler arasında “şahinler”in muhalefeti susturarak tek egemen siyasal güç olabilmeleriydi. Bunun ise, sonraki gelişmeleri etkileyen sonuçları oldu. “Kıbrıslı Rumlar adalılık niteliklerini giderek artan biçimde ilk plana geçirirken, Kıbrıslı Türkler yapay olarak kıtaya bağlandılar ve manevra yapabilme özgürlüklerini kaybettiler. Dolayısıyla, adanın Rum halkı giderek Kıbrıslı Rumlar niteliği kazanırken, Türk halkı Kıbrıs Türkleri haline geldiler”⁸³. Aralık 1963’te toplumlararası çatışmalar başladığında, iki tarafta da kamuoyu böyle bir gelişmeye psikolojik olarak hazırды.

c. Makarios’un Anayasada Değişiklik Önerileri

İlk kez 5 Ağustos 1963’te anayasanın ütöpik niteliğinden ve devletin işleyişini felce uğrattığından, dolayısıyla anayasa değişikliğinin kaçınılmaz olduğundan söz eden Makarios, Küçük ile sürdürülen görüşmelerin çıkmaza girdiğini anlayınca, 30 Kasım 1963’te anayasanın 13 maddesinde değişiklik istediğini resmen açıkladı. Makarios’a göre⁸⁴;

a. Cumhurbaşkanı ve Yardımcısının veto hakları kaldırılacaktı.

b. Cumhurbaşkanı görevinin başında bulunamadığı ya da görevini yapamayacak duruma düştüğünde, yerine Cumhurbaşkanı Yardımcısı geçecekti.

c. Cumhurbaşkanı ve Yardımcısı Temsilciler Meclisi’nin yapacağı ortak seçimlerle seçileceklerdi.

ç: Temsilciler Meclisi Başkanı görevinin başında bulunamadığı ya da görevini yapamayacak duruma düştüğünde yerine Temsilciler Başkan Yardımcısı geçecekti.

d. Bazı vergilendirme yasalarına ayrı veto uygulaması kaldırılacaktı.

e. Ayır  belediyeler kaldırılacaktı.

f. Adl  sistem birleştirilecekti.

g. Polis, jandarma ve güvenlik güçleri birleştirilecekti.

h. İdar  yapı ve ordu içindeki görevlerin sayısal dağılımı nüfus oranına uygun olarak yapılacaktı.

ı. Polis ve orduda görevlerin sayısal dağılımı yasayla belirlenecekti.

i. Kamu Hizmetleri Komisyonu'nun  ye sayısı ondan beşe indirilecekti.

j. Kamu Hizmetleri Komisyonu kararlarını basit çoğunlukla alacaktı.

k. Cemaat Meclisleri, en azından Kıbrıslı Rumların Cemaat Meclisi ilga edilecekti. Kıbrıslı Türkler eğer isterlerse kendilerininkini koruyabileceklerdi.

Makarios'un anayasanın 13 maddesinde yapt ı değişiklik  nerisi basit bir anayasa değişikliği değildi; 1960 dengesini ortadan kaldırmayı amaçlıyordu. Artık, iki toplumun eşitliği üzerine oturtulmuş dengeli bir ortaklık söz konusu olmayacak, azınlık haklarının saklı tutulduğu üniter bir devlet yapısı oluşturulacaktı. Klerides, Makarios'un anayasayı değiştirme  abalannın çok gerekli olmadığını, böyle bir davranışa, Kıbrıslı Rumlar'ın azınl a verilen geniş haklar karşısında duydukları psikolojik tepkilerin yol açtığını ileri s rmektedir⁸⁵.

Makarios önerilerini salt Cumhurbaşkanı Yardımcısı ve Kıbrıslı Türkler'in lideri Küçük'e yapmakla yetinmedi. İngiltere, Yunanistan ve Türkiye'ye de nota yollayarak, önerilerini iletti. 6 Aralık'ta Türk Dışışleri Bakanlığı'nın önerilerini kesin ve sert bir dille reddetmesi ve bunu Lefkoşe'deki büyükelçi aracılığıyla yazılı olarak Makarios'a bildirme-

sine rağmen⁸⁶, zarfı açmadığını belirterek iade eden Makarios⁸⁷, yabancı devletlere yolladığı önerilere olumlu ya da olumsuz bir yanıt beklemediğini, sadece bilgi vermek amacı taşıdığını bildirdi⁸⁸.

ç. Toplumlararası Çatışmaların Başlaması

Siyasal gerilimin etkileri toplumsal yaşama yansıyordu. Kıbrıslı Türkler birlikte yaşadıkları Kıbrıslı Rumlar'dan kendilerine yönelecek bir saldırıdan korkarlarken, Kıbrıslı Rumlar da Ankara'nın yapabileceği bir askerî müdahaleden çekiniyorlardı. Olaylar, 21 Aralık 1963 akşamı, Lefkoşe'nin bir Türk mahallesinde devriye gezen Kıbrıslı Rum polislerin bir arabayı durdurarak arama yapmak istemeleri ve arabada bulunanların buna karşı çıkmaları üzerine, olay yerine gelen Kıbrıslı Türkler'in polisle çatışmaya girmeleriyle başladı. Olaylar sırasında polisin silah kullanması iki Kıbrıslı Türk'ün ölümüne, Kıbrıslı Türkler'in taşlarla ve sert aletlerle karşılık vermesi de bir Kıbrıslı Rum polisin yaralanmasına yol açtı. Çatışmalar, 31 Aralık'a kadar tüm adada iki toplumun birlikte bulunduğu her bölgeye değişik boyutlarda yayıldı. Kıbrıs Rum güçleri Kıbrıslı Türkler'e ait tüm köy ve mahalleleri izole edip, dışardan yardım almalarını önlemeye çalıştılar. Buna karşın, 1960 antlaşmaları uyarınca adada bulunan Türk askerî güçleri Lefkoşe-Günyeli hattını denetim altına alarak, Kıbrıslı Rumların bu bölgeye girişini engellediler. Denктаş'ın yaptığı açıklamaya göre, on gün boyunca 99 Kıbrıslı Türk öldürüldü, 470'i yaralandı ve 154'ü kayıp oldu⁸⁹. Kıbrıslı Rumlar arasında ise ölü sayısı 80'e ulaşmıştı⁹⁰.

Uzun bir süreden beri Kıbrıs konusunda hassaslaşan Türk kamuoyu, toplumlararası çatışmalar başlayınca hükümete müdahale etmesi için baskı yaptı. 21 Aralık akşamı komutanlar ve dışişleri bürokratları İnönü'nün başkanlığında biraraya gelerek ilk değerlendirme toplantısını yaptılar⁹¹. İnönü sabahleyin jet filosunun ada

üzerinde ihbar uçuşu yapması, çatışmalar durdurulmadığı takdirde adanın “bombalanması” emrini verdi. Askerî hazırlıklar derhal başlatıldı. İstanbul’daki donanma Mersin’e gitmek üzere harekete geçti, Orta Anadolu’daki askerî birlikler Yunanistan sınırına kaydırıldı. Nitekim, sabahleyin Türk jetleri ada üzerinde ilk uçuşları yaptı. Toplantıda alınan ikinci karar gereğince, İngiltere ve Yunanistan’a birer nota gönderildi, adadaki İngiliz ve Yunan birliklerinin Türk birlikleriyle birlikte tarafların aralarına girmeleri istendi ve çatışmayı önlemelikleri takdirde Türkiye’nin tek tarafı olarak müdahale edeceği bildirildi. NATO nezdindeki Daimî Temsilci Muharrem Nuri Birgi aracılığıyla da durum NATO’ya yansıtıldı⁹².

Yunanistan üç garantör devletin dışışleri bakanlarının görüşmesini teklif etti ama Türkiye durumun vahameti karşısında, görüşmelerin başlaması için çatışmaların durdurulmasını ön koşul olarak ileri sürdü. İkinci girişim İngiltere’den geldi ve tarafları Londra’da toplanacak bir konferansa davet etti.

d. Londra Konferansı

Londra Konferansı 15 Ocak 1965’te toplandı. İngiltere Commonwealth Bakanı Duncan Sandys’in başkanlığını yaptığı konferansa Kıbrıs Rum cemaati temsilcisi Klerides, Kıbrıs Türk cemaati temsilcisi Denктаş, Türkiye Dışışleri Bakanı Erkin ile Yunanistan Dışışleri Bakanı Palamas katıldı. Taraflar ilk kez gerçek amaçlarını dile getirdiler ve 1960 çözümünü geçici bir çözüm olarak görmüş olduklarını ortaya koydular. Kıbrıs Türk toplumu adına söz alan Denктаş, daha sonra Türkiye’nin tezi haline gelecek olan şu görüşü ileri sürdü: 1960 çözümü Kıbrıslı Türkler’in güvenliğini sağlayamamıştı, fiilî garantilere gereksinim duyuluyordu, bunun tek çözümü de coğrafi olarak ayrılmış ve zorunlu nüfus mübadelesini gerçekleştirmiş iki toplumlu bir fe-

deral devletin kurulmasıydı⁹³. Denктаş'ın önerisi taksim tezinin yeniden gündeme getirilmesiydi. Kıbrıs Rum toplumu ve Yunanistan'ın tezi ise, çoğunluğun çıkarlarına uygun ve uygulanması teknik olarak bir öncekinden daha kolay yeni bir anayasanın hazırlanması ve yürürlüğe sokulmasıydı⁹⁴.

Tarafların gerçek niyetleri ortaya çıkınca, bunları uzlaştırmamanın mümkün olmadığı da anlaşıldı. Ancak, nihai çözüm bulunana kadar Kıbrıs'ta güvenliğin sağlanması gerekiyordu. 24 Ocak'ta İngiltere, İngiliz bir subayın komutasında 10.000 kişilik NATO gücünün adada düzen ve güvenliği sağlamakla görevlendirilmesi önerisini getirdi⁹⁵. ABD tarafından da desteklendiği açık olan bu öneri, Kıbrıs sorununun temelinde Rum ve Türk Kıbrıs halkının birarada yaşama zorluğundan çok, NATO'nun Doğu Akdeniz'deki çıkarlarının korunması kaygısı olduğunu ortaya koyuyordu. İngiltere'nin önerisi 1 Şubat'ta Türkiye, Yunanistan ve Kıbrıs Türk temsilcisi tarafından kabul edildi. ABD Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı George Ball'un Lefkoşe'ye giderek baskı yapmasına karşın Makarios öneriyi reddetti. Kıbrıs Cumhurbaşkanı çok taraflı uluslararası bir gücün adada güvenliği sağlamasına razı olmuştu ama bu güç NATO gücü değil, BM gücü olmalıydı⁹⁶.

Londra Konferansı olumlu bir sonuç alınamadan dağıldı. Ortaya çıkan tek gerçek, artık uluslararası koşulların değiştiği, NATO içinde sorunu çözümlemenin 1960 öncesi gibi kolay olmadığı ve değişen bu koşulların bilincinde olan ve cumhurbaşkanı seçildiğinden beri dış politikasını bu yönde hazırlayan Makarios'un, ABD'nin önereceği NATO içi çözümlere karşı koyarak sorunu büyük destek bulabileceği BM'ye götürmeye çalışacağıydı.

e. Kıbrıs Sorunu ve BM

Sovyetler Birliği'nden de aldığı destekle NATO içi bir çözüme Makarios'un karşı koyacağını anlaşılmaması üzerine, BM'ye gitmekten başka çözüm kalmamıştı. İngiltere 15 Şubat'ta BM Güvenlik Konseyi'ne başvurdu. Güvenlik Konseyi 4 Mart 1964'te 186 sayılı kararı kabul etti⁹⁷. 186 sayılı karara göre⁹⁸, tüm üye devletler Kıbrıs Cumhuriyeti'nde durumu kötüleştirebilecek veya milletlerarası barışı tehlikeye sokabilecek her türlü hareketten ve hareket tehdidinden kaçınacaklar, Kıbrıs hükümeti adada şiddet hareketlerini durdurmak için gerekli her türlü önlemi alacak, Kıbrıs'taki iki toplum ve liderleri itidalle hareket edeceklerdi. Kararda, ayrıca, Kıbrıs hükümetinin onayı ile Kıbrıs'ta bir BM Barış Gücü'nün kurulması tavsiye ediliyordu. Görev süresi üç ay olarak belirlenen ve görevi çarpışmaların yeniden başlamasına engel olmak, kanun ve düzeni korumak, iade etmek ve normal koşullara dönülmesine yardım etmek olarak tanımlanan Barış Gücü'nün kuruluş biçimine ve miktarına Kıbrıs, Türkiye, Yunanistan ve İngiltere ile görüş alışverişinde bulunduktan sonra BM Genel Sekreteri karar verecekti. Genel Sekreter kuvvet komutanından alacağı raporlara dayanarak ilgili hükümetlere bilgi verecekti. Bunların dışında, kararda, barışçı çözümü sağlamak üzere Genel Sekreter tarafından bir arabulucu atanacağı da bildiriliyordu. Arabulucu belirli sürelerle Genel Sekreter'e rapor verecekti.

4-14 Mart arasında geçen süre içinde Girne ve Ktima bölgelerinde çatışmalar devam etti. Türkiye Kıbrıs hükümetine bir nota göndererek, eğer çatışmalar durdurulmazsa bunu Kıbrıslı Türklerin toptan ortadan kaldırılması amacını taşıdığı gerekçesiyle uluslararası bir suç olarak kabul edeceğini ve garanti hakkını kullanarak tek başına müdahalede bulunacağını açıkladı⁹⁹. Durumu BM Genel Sekreteri'ne

de duyurdu ve Barış Gücü'nün derhal adaya gönderilmesi için gerekenin yapılmasını istedi¹⁰⁰. Kıbrıs temsilcisinin isteği üzerine 13 Mart'ta toplanan Güvenlik Konseyi 14 Mart'ta 187 sayılı (doküman s/5603) kararı kabul ederek¹⁰¹, Kıbrıs'taki durumdan kaygı duyduğunu belirttikten sonra tarafların barışı tehlikeye düşürecek eylemlerden kaçınmalarını istedi ve tüm üye devletlere 186 sayılı kararın uygulamaya konulabilmesi için Genel Sekreter'e yardımcı olmaları çağrısında bulundu¹⁰².

14 Mart 1964'te adaya çıkmaya başlayan BM Barış Gücü'nün gelişi 27 Mart'ta tamamlandı. Bu sırada, BM Genel Sekreteri U Thant Hintli General Gyani'yi BM Barış Gücü komutanlığına, Finlandiyalı Sakari Tuomioja'yı¹⁰³ da arabuluculuğa atadı.

2. NATO İçinde Bir Bunalmın Olarak Kıbrıs Sorunu

BM Barış Gücü'nün adaya gelmesi toplumlararası çatışmaları önleyemedi. 1960'ta kurulan cumhuriyetin varolabilmesinin ilk koşulu yönetimde karşılıklı iyiniyetin egemen olmasıydı. Beş yıl gibi kısa bir sürede iki tarafta da, farklı çözümler için savaşılmış olan güçler egemen olmaya başlamıştı. 1963 olayları bu güçlerin propagandalarını artırmalarına ve eyleme geçmelerine olanak sağladı. EOKA üyeleri Yunanistan'da bulunan Grivas ile ilişkiye geçtiler ve Atina'da kurulan "Kıbrıs İçin Ulusal Konsey"nin başkanlığına Grivas seçildi. Yunan ordusu ile yakın ilişkilerini sürdüren Grivas'ın çabaları sonucunda, daha BM Barış Gücü Kıbrıs'a gelmeden Yunan askerleri gizlice adaya çıkmış bulunuyordu. Silahlı güçlere komutanlık yaptığı zaman Grivas'ı denetlemenin ne denli zor olduğunu geçmiş deneyimlerinden bilen Makarios, ilk aşamada bir açıklama yaparak Grivas'ın girişimlerini adayı bir felakete sürükleyecek kişisel hırslar olarak niteledi¹⁰⁴. Aynı dönemde Kıbrıslı Türkler de

silahlanmaya başlamışlardı. TMT yeniden canlandırılıyor, Anadolu'dan gizlice silah getirilmeye çalışılıyordu.

Makarios, yeni koşullardan yararlanarak ada üzerinde tam denetimini kurmak ve 1960 antlaşmalarının sınırlayıcı hükümlerinden kurtulmak amacıyla 31 Mart 1964'te Türk ve Yunan hükümetlerine birer nota göndererek, uluslararası güç gelerek adada düzeni sağladığına göre, Türk ve Yunan birliklerinin en kısa zamanda adadan çekilmelerini istedi¹⁰⁵. Türkiye'nin bu teklifi reddetmesi üzerine de, 4 Nisan'da İttifak Antlaşmasını tek taraflı olarak feshettiğini bildirdi. Türk hükümeti, hukuksal geçerliliği olmadığını belirterek, Makarios'un tek başına aldığı bu kararı tanımadığını açıkladı¹⁰⁶.

a. Johnson Mektubu

Kıbrıs'ta gerilim sürekli artıyor ve toplumlararası çatışmalar sürüyordu. Türk hükümetinin müdahalesi uluslararası kamuoyunda beklenir hale gelmişti ve Türkiye'de de hazırlıklar başlamıştı. Müdahale tarihi olarak 6 Haziran düşünülüyordu. Başbakan İnönü, Dışişleri Bakanı Erkin'in karşı çıkmasına rağmen, 4 Haziran'da durumdan ABD'yi haberdar etme kararı aldı¹⁰⁷. NATO'nun güney kanadında müttefiklerarası bir çatışmaya ABD'nin izin vermeyeceğini, Yunanistan ve Kıbrıs üzerinde baskı yapacağını umuyordu. Ancak, beklenen gerçekleşmedi ve 5 Haziran'da ABD Başkanı Johnson'dan İnönü'ye gelen bir mektup Türk siyasal hayatının ortasına bir bomba etkisiyle düştü¹⁰⁸.

Siyasal sorumluluğu Başkan Johnson'a ait olmakla beraber, Dışişleri Bakanı Dean Rusk, Başkan'ın danışmanlarından Harlan Cleveland ve onun yardımcısı Joseph Sisco tarafından hazırlanan, müsveddesi Dışişleri Bakan Yardımcısı George Ball tarafından görülen mektubun sadece imzası Başkan Johnson'a aitti¹⁰⁹. "Ağır ve sert" bir dille yazılan mektup Türkiye'nin Kıbrıs'a yapacağı müdahaleyi ABD'nin onaylamadığını şu gerekçelerle bildiriyordu:

Yıllar boyunca Türkiye'yi desteklemiş olan ABD'nin, fikri alınmadan, tek taraflı bir kararla karşı karşıya bırakılması doğru değildir. Türkiye 1960 antlaşmaları uyarınca öteki garantör devletlerle görüşmeden Kıbrıs'a müdahale hakkına sahip bulunmamaktadır ve öteki garantör devletlerle danışma görüşmeleri yapmamıştır. Yapılacak bir müdahale 1960 antlaşmalarında yasaklanan taksime yol açacaktır. Kıbrıs'a yapılacak bir müdahale Türk-Yunan savaşının başlaması demektir ve NATO müttefiklerinin aralarında savaşmalarına ABD izin veremez. NATO müttefiklerinin tam rıza ve onayı olmadan Türkiye'nin girişeceği hareket neticesinde ortaya çıkacak bir Sovyet müdahalesine karşı NATO müttefiklerinin Türkiye'yi savunmak zorunlulukları yoktur. BM barışı sağlamak için çaba gösterirken Türkiye'nin müdahale etmesine BM üyeleri sert tepki göstereceklerdir. Türkiye 1947 anlaşmasının 14. maddesi uyarınca ABD'den aldığı askerî yardımı verilmiş amaçlarının dışında kullanamayacağına göre, Kıbrıs'a yapacağı bir müdahalede ABD'den aldığı askerî malzemeleri kullanmasına ABD onay vermeyecektir. Kıbrıs'a yapılan bir müdahale Kıbrıs Türkleri'nin hayatlarını tehlikeye atabilecek ve toptan yok olmaları ile sonuçlanabileceği gibi, uluslararası daha geniş çatışmalara da yol açabilecektir. Bunun için, ABD'nin, Türkiye'nin istediği doğrultuda davranarak Ankara'nın müdahale kararını gizli tutmasına olanak yoktur, en kısa sürede NATO Konseyi ile BM Güvenlik Konseyi'ne durumla ilgili bilgi verilecektir.

Türkiye'den Kıbrıs'a müdahalede bulunmamasını isterken, konuyla yakından ilgilendiğini de belirten ABD Başkanı Johnson, kendisi ABD'den ayrılamadığı için konuyu ayrıntıları ile görüşmek üzere Başbakan İnönü'yü ABD'ye davet ediyordu¹¹⁰.

Diğer birçok etkenle birlikte Johnson mektubu İnönü'nün Kıbrıs'a müdahale kararından vazgeçmesinde

etkili oldu. Kıbrıs'a müdahale edilmemesinden çok, bu müdahalenin yapılmamasını gerektiren nedenler Türk diplomasisini rahatsız etmişti. Türkiye'nin NATO ve ABD ile ilişkileri ve beklentilerinin gerçekliğe uymadığı ortaya çıkmıştı. Müttefik ABD, Türkiye'nin zannettiği gibi her koşulda değil, ancak kendi çıkarlarının da Türkiye'ninkilerle birlikte zarar gördüğü durumlarda NATO güvenlik ve savunma sistemini çalıştıracaklarını açıklıyordu.

İnönü Johnson'a sekiz gün sonra bir yanıt verdi. 13 Haziran tarihli mektupta Türkiye'nin Kıbrıs sorununun her aşamasında ABD ile istişare halinde olduğu örnekleriyle hatırlatıldıktan sonra, öteki garantör devletlerle de aynı durumun sürdüğü ama Yunanistan'ın Kıbrıs'ta anayasal düzenin çöküşüne destek vermekte ısrarlı olduğu ve Türkiye'nin tek taraflı müdahale hakkını kullanabilmek için gerekli tüm koşulları yerine getirdiği belirtilmekteydi. Türkiye'nin yapacağı bir müdahalenin tamamen Garanti Antlaşması'na uygun olacağı ve taksim amacı taşımayacağı bildirildikten sonra, hukuka saygıyı tüm tarihi boyunca uluslararası ilişkilerinin temeline koymuş olan Türkiye'nin niyetleri hakkında birçok kez açıkça anlatılmış olmasına rağmen yanılmış olan ABD'nin, Yunanistan'ın pacta sunt servanda ilkesini hiçe sayarak 1960 antlaşmalarına aykırı tutumlarına ses çıkarmamasının anlaşılabilir olduğu vurgulanmaktaydı. Mektubun bundan sonraki bölümünde, Türkiye'yi asıl rahatsız eden konuya geçilmekte ve ABD'nin müttefikleri arasında çatışma olan bir ittifakın düşünülmemeyeceğine ilişkin görüşlerine karşı İnönü şu sözlerle yanıt vermektedir: "Yekdiğerine karşı ahdî vecibelerini, taahhütlerini istediği zaman reddeden devletler arasında bir ittifak tasavvur edilebilir mi?" İnönü'ye göre, NATO'ya üye bir devlete yapılacak saldırı karşısında öteki üye devletlerin derhal yardım etmek yükümlülükleri bulunmaktaydı. Üye devletlerin takdirine bırakılmış olan, bu yardımın yapılıp yapılmama-

yacağı değil, miktarı ve niteliği idi. Eğer Sovyet müdahalesine uğrayan bir üye devletin haklı olup olmadığı, bu müdahaleyi tahrik edip etmediği tartışılacak olursa, Türkiye açısından NATO ittifakının temel direkleri sarsılmış ve anlamı kalmamış demektir. Başbakan İnönü özür dilemeyen ama tehdit unsuru da taşımayan bir üslûpla kaleme aldığı mektupta Türkiye'nin hayal kırıklığını belirtmekle birlikte, Başkan Johnson'ın davetini kabul ettiğini de bildiriyordu¹¹¹.

b. İnönü ve Papandreu'nun Washington Ziyaretleri

ABD Başkanı Johnson'un temel amacı, Kıbrıs sorununu, tıpkı 1959'da olduğu gibi, Türkiye ile Yunanistan arasında ABD girişimi ile varılacak bir anlaşmayla çözüme kavuşturmaktır. Bu nedenle Başbakan İnönü'yle birlikte Yunanistan Başbakanı Yorgo Papandreu'yu da Washington'a davet etmişti. Ancak, Johnson'ın gözardı ettiği 1960'ların ortasında koşulların değişmiş olduğuydu. Soğuk Savaş yerini Yumuşama'ya bırakmıştı. "Sovyet tehdidi" artık iki komşu ülkeyi Batı ittifakı içinde yaklaştırmıyordu. Tam tersine, Batı'dan gelen baskılara karşı Sovyetler Birliği destek aranacak bir seçenek olabiliyordu. Ayrıca, her iki ülkede de, 1959'daki gibi güçlü tek parti hükümetleri işbaşında değildi. Gerek Türkiye'de, gerek Yunanistan'da siyasal yaşam istikrarsızdı ve koalisyon hükümetleri, Kıbrıs gibi kamuoyuna ulusal dava olarak benimsetilmiş sorunlarda ödün verebilecek durumda değillerdi. Dolayısıyla, Washington ziyaretlerinden ABD'nin beklediği sonuç alınamadı.

Johnson-Inönü görüşmesi 22 Haziran 1964'te gerçekleşti. İki tarafın da zengin bir kadroyla¹¹² katıldıkları görüşme sıcak bir havada geçti. Amerikan heyeti Johnson mektubunun Türkiye'de yarattığı olumsuz havayı gidermek isteyen bir tavır içindeydi. İki gün süren görüşmelerde Kıbrıs sorunu ele alındı ve taraflar birbirlerinin görüşlerini doğrudan duyular ve birbirlerini anlayabildiler.

Görüşmelerin sonunda yayınlanan ortak bildiride, "Görüşmeler, mevcut antlaşmaların halihazır bağlayıcı mahiyeti noktasından hareket ederek bugünkü güçlüklerini müzakere ve mutabakat yoluyla giderilmesini sağlayabilecek yolları kapsamıştır"¹¹³ denilerek, Türkiye'nin ileri sürdüğü gibi Zürih ve Londra antlaşmalarının yasal olarak bağlayıcı olduğu ve çözüm görüşmelerinin bu antlaşmalar temelinde yapılacağı ABD tarafından da kabul edilmiş oldu. Bu noktayı kabul ettirmek Türkiye açısından büyük önem taşıyordu, çünkü Makarios ve Papandreu Kıbrıs olaylarının başından beri 1959 antlaşmalarının geçerliğinin kalmadığını ileri sürüyorlardı. Ortak bildiride, ayrıca, Kıbrıs'ta güvenliğin yeniden kurulması ve kesin bir çözüm bulunması için ABD tarafından faal çalışmalara geçileceği belirtiliyordu. Bu da Türkiye'nin elde ettiği ikinci başarıydı. Makarios'un sorunu BM'ye taşıma çabasına karşın, Türkiye Bağlantısızların ağırlıklarını duyurdukları bu örgüttense, NATO içinde ikili görüşmelerle Kıbrıs sorununa çözüm aramayı yeğliyordu.

Johnson birkaç gün sonra görüşeceği Yunanistan Başbakanı Yorgo Papandreu ile İnönü'nün Camp David'de hazırlanacak zirvede biraraya gelmelerini istiyordu. Bu teklife olumlu yanıt veren İnönü¹¹⁴, uzlaşmacı bir tutum sergiliyor ama Türk-Amerikan ilişkilerinde Johnson mektubu dolayısıyla bir kırıngılık bulunduğunu ve bunun tamirinin kolay olmadığını da her fırsatta belirtmekten vazgeçmiyordu¹¹⁵.

Johnson-Papandreu görüşmesi 24 Haziran'da gerçekleşti. Johnson, Yunanistan başbakanını da aynı sıcak havada karşıladı. Ancak, İnönü ile yapılan görüşmelerdeki olumlu havayı bulamadı. Papandreu ABD'ye rağmen Yunanistan'da başbakan olmuştu ve Yunan iç politikasına ait sorunlar dolayısıyla büyük müttefik ile iyi ilişkiler içinde değildi. Johnson'ın İnönü ile görüşmesi teklifini kesin bir dille reddetti. Bu, Kıbrıs sorununu Türk-Yunan sorunu olarak kabul

etmek anlamına gelecekti. Amerikalılar ertesi gün de Papandreu'ya baskıyı sürdürdüler. ABD Savunma Bakanı McNamara Türkiye'nin hava kuvvetlerinin çok güçlü olduğunu, bir Türk-Yunan savaşında tüm Yunanistan'ı yerle bir edebileceklerini, eğer Papandreu uzlaşmaz tutumunu sürdürürse böyle bir durumda ABD'nin parmağını bile kıpırdatmayacağını söyleyince, Papandreu'nun yanıtı sert oldu: "Türkiye'ye böylesine güçlü bir hava kuvvetleri sağladığınız için teşekkür ederiz sayın bakan. Ama izin verirseniz size, Türkiye'nin çok daha güçlü hava kuvvetleri olan bir başka ülkeyle komşu olduğunu hatırlatmak isterim. Eğer Türkler saldıracak olursa, bu hava kuvvetlerinin de çatışmaya katılması bir olasılıktan ibaret kalmayacaktır"¹¹⁶. Papandreu tutumunu açıkça ortaya koymuştu. Türkiye ile ikili görüşmelerle ve Makarios'u dışlayarak bir çözüm aramayacaktı.

Başkan Johnson iki başbakanı biraraya getirmeyi ve Kıbrıs sorununa çözüm bulmayı başaramamıştı. Yine de, bu görüşmelerin Türk-ABD ve Yunan-ABD ilişkilerinde önemli bir rolü oldu. Başkan Johnson iki başbakanı da şahsen tanımış, Kıbrıs konusunda görüşlerini öğrenmiş ve belki de en önemlisi ABD ile ilişkilerinde yeni bir bakışa sahip olduklarını anlamıştı. Bu tarihten sonra Türk ve Yunan siyasal hayatındaki gelişmeleri izlerken ABD Başkanı'nın İnönü ve Papandreu hakkında edindiği izlenimlerin etkilerini de göz önünde tutmak aydınlatıcı olacaktır¹¹⁷.

c. Cenevre Konferansı ve Acheson Planları

Kıbrıs sorunu sürdükçe Doğu Akdeniz'deki stratejik den-
gelerin sarsılacağı endişesi yaşayan ve NATO'nun güney
kanadında bir zayıflama olasılığına tahammülü olmayan
ABD, iki ülkeyi biraraya getirme konusunda gerek
Yunanistan'ı gerek Türkiye'yi tatmin edecek bir çözüm
buldu. Türkiye, Yunanistan ve İngiltere BM arabulucusu

Tuomioja'nın nezaretinde ve eski ABD Dışışleri Bakanı Dean Acheson'ın arabuluculuk yapacağı Cenevre'de görüşeceklerdi. Kıbrıs hükümeti de davet edilmiş ama Makarios gelmeyi reddetmişti.

Cenevre görüşmeleri 9 Temmuz'da başladı. Türkiye'yi Nilhat Erim temsil ediyor, askerî konularda Turgut Sunalp müşavir olarak heyette bulunuyordu. Yunan diplomatların ısrarı üzerine iki heyet masa başında bir araya gelemedi: Acheson iki tarafla da ayrı ayrı görüşüp önerileri iletiyordu. 14 Temmuz'da, Acheson, önerilerini iki heyetin başkanlarına, Erim ile Nicolareisis'e, sundu¹¹⁸. Bu, yapılan çözüm önerileri içinde enosise en çok yaklaşıyordu. Kıbrıs adasının Karpas yarımadası kısmında, Türkiye'ye, egemenlik hakları kendisine ait olacak ve anavatanın ayrılmaz bir parçası sayılacak bir arazi verilecekti. Sınırı yapılacak görüşmelerde belirlenecek olan bu alanda Türkiye istediği kadar asker bulundurabilecek, Kıbrıslı Türkler ilerde bir saldırıya uğrarsa bu bölgeye iltica edebileceklerdi. Kıbrıs'ın Rumlar veya Yunanistan'ın egemenliğinde bulunacak bölgesinde yaşayacak Türklerin çoğunlukta oldukları iki ya da üç bölge kendi kendini yönetme hakkına yani özerkliğe sahip olacaktı. Bunun dışında, adada yaşayacak Türkler Lozan'da Yunanistan sınırlarında kalan Müslüman azınlığa tanınan haklardan yararlanacaklar ve bu haklara uygun davranılıp davranılmadığını BM ya da Uluslararası Adalet Divanı tarafından atanacak bir komiser denetleyecekti. Türkiye'nin Doğu Akdeniz'den gelebilecek saldırılara karşı güvenliğini sağlamak üzere Meis adası Yunanistan tarafından Türkiye'ye terkedilecekti¹¹⁹.

Acheson böylece hem enosis hem de taksim isteklerini yanıtlamış, Türkiye'nin stratejik ve güvenlik kaygılarını gidermiş, adayı dolaylı olarak NATO'nun denetimine sokmuş ve Kıbrıs sorununun özünü oluşturan Doğu Akdeniz'i Batı bloğunun çıkarları açısından güvenli bölge

haline getirmiş oluyordu. Ancak, Cumhurbaşkanı Makarios'un giderek devlet başkanı olmanın avantajlarının farkına vardığı ve bu nedenle enosis fikrinden uzaklaştığı, Yunanistan'ın Kıbrıs üzerinde değil Kıbrıs'ın Yunanistan politik yaşamında bir baskı ögesi olduğu ve giderek ulusal ve uluslararası düzeyde gücü artan Makarios'a kendi rızası dışında bir çözümü zorla kabul ettirmenin eskisi kadar kolay olmadığı gözardı edilmişti. Nitekim, Makarios Acheson planının ardındaki niyetleri görmüş ve önerilen planı gizli bir taksim olduğu gerekçesiyle reddetmişti¹²⁰. Adada bulunan İngiliz üslerine karşı çıkan Makarios'un üçüncü bir askerî üsse izin vermesi düşünülemezdi.

20 Temmuz'da, görüşmeler yeniden başladığında, Türkiye Acheson planını görüşme zemini olarak kabul etmişti. Makarios'un direnişini yenemeyen Yunanistan ilk planı kabul etmeyince, 8 Temmuz'da ileri sürdüğü 1959 antlaşmaları temelinde görüşmelerin başlatılması önerisine geri döndü. Cenevre Konferansı'ndan sonuç alınamayacağı anlaşılnca, Atina'da gerçekleşen Makarios-Papandreu görüşmesinden sonra Yunanistan Ağustos'un ilk haftasında yeni bir öneri daha getirdi: Türkiye'ye, El Greco burnunda, 32 kilometrekarelik bir alan sadece deniz ve hava üssü olarak kullanılmak üzere 25-30 yıllığına kiralanacaktı. Daha sonra Acheson'ın müdahalesi ile bu alanın genişliği 50 kilometre kareye ve kira süresi 50 yıla çıkarıldıysa da, Türkiye teklifi Yunanistan lehine enosis'e yol açacağı gerekçesiyle reddetti¹²¹. Böylece 31 Ağustos'ta Cenevre Konferansı bir sonuç alınamadan kapandı.

Cenevre Konferansı bir gerçeği ortaya koymuştu: Türkiye ve Yunanistan ABD baskısı ile uzlaşmaya varmak isteseler de, Kıbrıs Cumhuriyeti'nin onayı olmadan bir çözüme varmak artık mümkün değildi. Kıbrıs Cumhuriyeti'nin iç ve dış politikası gerek Türkiye'den gerekse Yunanistan'dan çok farklı eğilimler taşıyordu. Makarios, ülkesinin

NATO denetimli bir Türk-Yunan yönetimi altına konmasına razı olmuyordu.

ç. Ağustos 1964 Olayları ve Türkiye'nin Kıbrıs'a İlk Müdahalesi

31 Mart 1964'te Makarios'un İttifak Antlaşmasını tek taraflı olarak feshetmesi üzerine gerilimin arttığını belirtmiştik. Bu tarihten itibaren adada silahlanma faaliyetine hız verildi. Makarios Ulusal Muhafız Birliği adı altında silahlı kuvvetlerde yeni bir örgütlenmeye giderken, Türkiye'nin müdahale tehdidini ileri süren Yunanistan ABD'nin onayını alarak adaya 5.000 asker gönderdi. 22 Haziran'da Grivas da yeniden adaya döndü. Makarios'un tüm karşı çıkmalarına rağmen, Grivas paramiliter güçler üzerinde kısa sürede denetim sağladı.

Cenevre görüşmeleri çıkmaza girdiği sırada, adada Mart ayından beri ayrı yaşayan iki taraf da sürekli olarak silahlanıyor ve yeni bir çatışmanın çıkması bekleniyordu. İlk çatışmalar, Türklerin, özellikle de TMT'nin denetiminde olan Erenköy-Mansura bölgesinde patlak verdi. Kıbrıs hükümeti, Erenköy limanından Kıbrıslı Türklere Türkiye'den silah geldiğini düşünüyor ve denize olan bağlantılarını kesmek istiyordu. Grivas komutasındaki askerlerin 6 Ağustos günü Erenköy'ü limana bağlayan yolu denetim altına almak için yaptıkları saldırıya TMT üyelerinin ateşle yanıt vermesi üzerine çatışmalar başladı. Kıbrıslı Türkler ilk çatışmada Erenköy'e çekilmek zorunda kaldılar ve hükümet güçleri tarafından ablukaya alındılar. Erenköy'de bulunan Türklerin yaşamından ciddi olarak endişe edilmeye başlanmıştı, çünkü abluka altında bulunan bölgeden haber alınamıyordu. Türkiye'nin havadan yapacağı müdahale "Erenköy direnişi"nin tek umuduydu.

Türkiye BM ve NATO'ya başvurduktan sonra, 7 Ağustos'ta Türk jetleri iltar uçuşu yaptılar. Bir sonuç alınamaması

yani Ulusal Muhafız Birliği'nin ablukayı kaldırmaması ve çatışmaları sürdürmesi üzerine 8-9 Ağustos'ta Türk jetleri bu güçlerin üzerine bomba attı¹²². 64 Türk jetinin yaptığı müdahalede 33 Kıbrıslı Rum öldü, yaralı sayısı ise 230'du¹²³. Bunun üzerine Yunanistan'ın yolladığı jetler Lefkoşe üzerinde moral uçuşu yaptılarsa da, konunun BM'ye intikal etmesi üzerine Makarios'un Güvenlik Konseyi'nin ateşkes çağrısına uyacağı ve ablukayı kaldıracağını ilan etmesi üzerine Türkiye de ateşkes çağrısına olumlu yanıt verdi. Böylece, Kıbrıs'ta sıcak bir savaşın eşliğinden dönülmüş oldu.

d. Yunanistan ve Kıbrıs Sorunu

Kıbrıs sorununun NATO içinde bunalıma dönüşmesinin bir nedeni Kıbrıs'ın Doğu Akdeniz'deki stratejik öneminden kaynaklanıyorsa, diğer bir nedeni Türkiye ve Yunanistan'ın ABD ile ilişkilerinin zedelenmesidir. "Türk Dış Politikası ve Kıbrıs Sorunu" ayrı bir başlık olarak ele alınacağı için burada Yunanistan'ın iç ve dış politikasında Kıbrıs sorununun oynadığı rol kısaca ele alınacaktır¹²⁴.

Yunanistan'da Şubat 1964'te yapılan seçimlerde Yorgo Papandreu'nun Merkez Birliği Partisi ezici çoğunlukla tek başına iktidara geldi. Bu on yıldan beri kral ve ABD ile uyumlu bir biçimde ülkeyi yönetmekte olan Karamanlis iktidarının sonu demektir. İç savaşın bitmesinde oynadığı uzlaştırıcı rolle Yunan halkının sevgisini kazanan Papandreu yılmaz bir antikomünistti. Liberal ve milliyetçi olan Papandreu'nun partisinin programında, ekonomide kalkınmaya öncelik vermek ve gelir dağılımında adaleti sağlamak, gerçek anlamda Batılı demokrasiyi işletmek ve daha bağımsız, millî çıkarlara uygun dış politika yürütmek gibi ilkeler yer alıyordu. Ancak, böylesi bir program dahi ülkeyi dilediğince yöneten kralı, silahlı kuvvetleri ve komprador Yunan burjuvazisini ve bunlar aracılığıyla Yunan politikasını denetleyen ABD'yi rahatsız ediyordu. Kıbrıs

sorunu, Papandreu'ya arkasına halkın desteğini alarak ABD'ye karşı çılabileceği bir fırsat yarattıysa da, iç politika- da yaşanan çatışmalara 1964 Kıbrıs bunalımı sırasında izlediği politika eklenince, Papandreu'nun iktidarının sonunun gelmesi kaçınılmazlaştı.

Papandreu hükümeti kurduğunda Kıbrıs'ta ilk toplum- lararası çatışmalar yaşanmış, Londra Konferansı toplanmış, NATO'nun göndereceği kuvvetin adada düzeni sağlaması fikri Yunanistan'ı kabul etmesine rağmen Makarios'un direktmesi sonucunda uygulanamamıştı. Papandreu, ikti- darının dokuzuncu gününde, 25 Şubat 1964'te, Makarios'a Yunan hükümeti ve ulusunun Kıbrıs'la dayanışma içinde olduğunu bildiren bir mesaj gönderdi. Nisan'da Makarios'un Atina'ya yaptığı ziyaret sırasında da dört nokta üzerinde anlaşmaya vardılar: Soruna NATO içinde ya da Türkiye ile Yunanistan arasında yapılacak ikili görüşmelerle değil, BM kanalıyla çözüm aranacaktı. Nihai hedef enosis olacaktı. Yapılacak hiçbir girişim Türkleri kışkırtıcı nitelik taşımaya- cak, böylece tarihsel olarak haklı bir zeminde olmaya çalışılacak ve enosis gerçekleştirildiği takdirde çatışmalar önlenmiş olacaktı. Nihayet, olası bir Türk saldırısı karşısında Yunanistan Makarios hükümetinin yardımına koşacaktı¹²⁵. Makarios-Papandreu görüşmelerinde alınan en önemli karar Yunanistan'ın Kıbrıs'a el altından silah ve asker yollaması kararıydı. Nitekim, yaz ortasına dek 20.000 Yunan subay ve erî Kıbrıs'a gitmişti¹²⁶.

Haziran'da Türkiye'nin Kıbrıs'a müdahale haberleri gelmeye başlayınca, ABD Dışişleri Bakan Yardımcısı George Ball Atina'ya gelerek Papandreu'yu uzlaşmacı bir politika izlemesi konusunda uyardı ve ABD'nin birkaç kez Türkiye nezdinde girişimde bulunarak müdahaleyi engellediğini, bir daha bunu yapmayacağını söyledi¹²⁷. Ball-Papandreu görüş- mesi, Johnson mektubunun Türkiye'de yarattığı hayal kırık- lığı ve tepkinin benzerini Yunanistan'da yaratmıştı. Papandreu'nun

Washington ziyareti ve Cenevre Konferansı'ndaki tutumu daha önce ele alındığı için bir kez daha değinilmeyecektir. Özetlenecek olursa, Yunanistan Başbakanı Makarios'la Nisan ayında yapmış olduğu anlaşmaya sadık kalmış, NATO çerçevesinde yapılan tüm önerilere hayır demişti. İlk kez Kıbrıs politikası Atina'da belirlenip Lefkoşe'ye dikte edilmiyor, Atina Lefkoşe'de belirlenen politikaya uygun davranıyordu. Yunan sağ basını Acheson planının reddedilmesini şiddetle eleştiriyor, enosis fırsatının kaçırılıclığını ileri sürüyordu. Gerçekten de, Yunanistan Türkiye'nin kabul ettiği Acheson planını redederek bugüne dek enosis'e en çok yaklaşan fırsatı kaçırmış oldu. Bunun bir nedeni Papandreu'nun ABD'den gelen önerilere sıcak bakmamasıdır. Ancak asıl neden Makarios'un bu teklifi kabul etmeye yanaşmamasıdır. Bağımsız devlet başkanlığının prestijini tadan Makarios'un uzak bir Yunan adasının piskoposu olmakla yetineceğini düşünmek saflık olurdu. Nitekim, Andreas Papandreu'nun anılarında belirttiği gibi, Makarios "sürekli Enosis'ten söz ediyor, fiiliyatta ise bağımsızlık yönünde hareket ediyordu"¹²⁸.

Papandreu'nun Makarios'la yolları Ekim 1964'te, Kıbrıs'la Sovyetler Birliği arasında askerî yardım antlaşmasının imzalanması üzerine ayrıldı. Papandreu Makarios'u Moskova ile hiçbir siyasal yükümlülük altına girmemesi konusunda uyardı. Ancak, Makarios kararlarını kendi başına almaya alışmıştı. Bu sırada Atina'da da siyasal kriz başgösterdi. Krala ve ABD'ye karşı uzlaşmaz tavrını sürdüren Papandreu'yu iktidardan düşürmek için tutucu güçler harekete geçtiler. Yorgo Papandreu'nun oğlu Andreas Papandreu'nun krala karşı bir darbe girişimi hazırladığı savı ortaya atılarak Merkez Birliği Partisi kamuoyunda zayıflatıldı ve 15 Temmuz 1965'te Yorgo Papandreu iktidardan düşürüldü. Acheson planını Yunan kamuoyuna kabul ettirmenin imkânsızlığını kendisine anlatmaya çalışan Yunanistan Büyükelçisine Başkan Johnson'ın "Amerika bir fildir, Kıbrıs

ise bir pire. Yunanistan da bir piredir. Eğer bu pireler fili kaşındırmaya devam ederlerse kafalarına hortumu yerler... Başbakanınız bana demokrasi, parlamento ve anayasa nutukları atmaya devam ederse, parlamentosuyla anayasasının ömrü uzun olmaz."¹²⁹ sözlerinin boş bir tehdit olmadığı ortaya çıkmıştı¹³⁰. Birbuçuk yıllık bir istikrarsızlık döneminde Albaylar Cuntası'nın iktidara elkoyması ABD için bir sürpriz oluşturmuyordu.

3. Bloklararası Bir Bunalım Olarak Kıbrıs Sorunu

Ağustos 1964'ten itibaren Kıbrıs'ta çatışmalar yerini diplomasiye bıraktı. Gerçi Kıbrıslı Rumlar ve Türkler ayrı bölgelerde yaşamayı sürdürüyorlar ve gerilim adada devam ediyordu ama konu BM gündeminin ayrılmaz parçası haline gelmişti. Türk-Yunan ilişkileri (dolayısıyla da NATO) içinde bir sorun olarak başlayan Kıbrıs olayları, Makarios'un etkili girişimleri ile kısa sürede uluslararası politikanın bir sorunu haline geldi. Sovyetler Birliği ve Bağlantısızlar BM'nin Kıbrıs sorununu gündemine alması üzerine konuyla yakından ilgilenmeye ve alınan kararlarda etkili olmaya başladılar. Ortaya çıkan bu yeni tabloda Makarios manevra alanını genişletirken, Türkiye uluslararası platformda ne denli yalnız kalmış olduğunu gördü ve dış politikasını gözden geçirme zorunluluğunu kabul etti.

i. Kıbrıs Sorunu ve Sovyetler Birliği

1964 Kıbrıs olaylarının NATO içinde sorun yarattığı ve bunun yalnızca Türkiye ile Yunanistan arasında sınırlı bir sorun olmakla kalmadığı, Türkiye-ABD ve Yunanistan-ABD ilişkilerini de etkilediği yukarıda belirtildi. Sovyetler Birliği NATO içindeki bu çatlaktan yararlanmakta gecikmedi ve Kıbrıs olaylarını başlangıcından itibaren yakından izledi. Moskova'nın Kıbrıs politikasında iki hedef vardı: NATO'nun denetimi altında bulunan Doğu Akdeniz'de bağlantısız bir

politika izleyen ve NATO politikalarına karşı çıkma cesareti gösteren Makarios'u destekleyerek bölgeyi NATO'nun mutlak denetimine sokmamak ve NATO'nun güneydoğu kanadında ortaya çıkan çatlaktan yararlanarak Türkiye ve Yunanistan'la ilişkileri geliştirmek.

Sovyetler Birliği kurulduğu günden beri Kıbrıs Cumhuriyeti ile yakın ilişkilerini sürdürme politikası izledi. İngiltere'ye karşı sömürge karşıtı mücadelenin liderliğini üstlenen Makarios, 1950'li yıllardan itibaren bağlantısızlık politikasını savunan liderler arasında önemli bir yere sahip olmuş, bağımsız Kıbrıs Cumhuriyeti çözümüne onay verdiği anda bile adadaki İngiliz üslerine karşı çıkmış, devlet başkanı seçildiği andan itibaren bağlantısız bir dış politika izleyeceğini açıklamış, ülkesinin NATO'ya girmeyeceğini defalarca belirtmiş, Doğu bloku ile iyi ilişkilerini sürdürmüş, bölgede NATO karşıtı bir politika benimsemiş tek lider sıfatını kazanmıştı. Doğu Akdeniz'de Türkiye ve Yunanistan gibi iki NATO üyesi devletin yanında bağlantısız Kıbrıs Cumhuriyeti'nin varlığı Moskova'nın bölgeyle önemli bir ilişki noktasıydı. Ayrıca, demokrasi geleneği bölge ülkelerinden çok daha gelişkin olan Kıbrıs'ta Doğu Akdeniz'in en çok üyeye sahip komünist partisi AKEL siyasal yaşamda serbestçe faaliyet gösteriyordu ve Moskova ile yakın ilişkisi vardı¹³¹. Dolayısıyla bağımsız Kıbrıs Cumhuriyeti'ni yakından izliyen Sovyetler Birliği'nin Kıbrıs'ta olayların başlaması ve NATO müdahalesinden söz edilmesi karşısında sessiz kalması düşünülemezdi.

Kıbrıs'ta toplumlararası çatışmaların başlaması üzerine ilk tepki Pravda gazetesinden geldi. 28 Aralık 1963'te Pravda gazetesine göre¹³²,

"Kıbrıs olaylarının nedeni, Şubat 1959'da emperyalist NATO'nun yöneticileri tarafından Kıbrıslılara empoze edilen ve kabul olunan Londra ve Zürih antlaşmalarından kay-

naklanmaktadır. Askerî üsler elde etmek için Kıbrıs topraklarının bir bölümüne el koymak, Kıbrıs'ı "garanti" yani müdahale hakları ile askerî işbirliğine zorlamak ve bağımsız bir dış siyaset takip edilmemesi için Rum ve Türk Kıbrıslılar arasında yapay ayrımı pekiştirmek dolayısıyla bu antlaşmalar Kıbrıs Cumhuriyeti için bir siyasî saatli bomba olup, Kıbrıs'ın egemenlik haklarına büyük ölçüde tecavüz etmektedir. ... NATO çevrelerinin Kıbrıs'taki olayları izlemekte ve demokrat ve vatansever davranışları bastırmak için planlar hazırlamakta olduğu görülmektedir."

Resmî görüşü yansıtması açısından önem taşıyan Pravda'daki bu yazıdan hemen sonra, Sovyet hükümeti 31 Aralık'ta Türkiye'ye oldukça yumuşak bir dille kaleme alınmış bir nota vererek, Türk uçaklarının ada üzerinde ihtar uçuşu yapmalarını protesto etti¹³³.

Londra Konferansı'nda sorunun NATO içi bir sorun olarak algılanması ve üç garantör devlet arası görüşmelerle çözümlenmeye çalışılması üzerine Sovyet tepkisi sertleşti. Kruşçev, 7 Şubat 1964 tarihinde ABD, İngiltere, Fransa, Yunanistan ve Türkiye'ye yolladığı mektuplarda NATO kuvvetlerinin adaya yollanması fikrini protesto ederek, bu öneriyi Kıbrıs Cumhuriyeti'nin egemenliğine, bağımsızlığına ve özgürlüğüne bir saldırı olarak niteledi ve böyle bir ihlâlâ izin vermeyecek olan Sovyetler Birliği'nin, resmî devlet başkanı Makarios'u kararlarında destekleyeceğini bildirdi¹³⁴. Nitekim, Moskova'dan aldığı bu destek üzerine Makarios, Londra Antlaşmaları sonrasında Türkiye ve Yunanistan'ın kabul ettiği NATO kuvvetlerinin adada düzeni sağlaması önerisini tüm baskılara karşın reddedebilmiştir.

Kıbrıs sorununun NATO içi bir krize dönüştüğü, gerek Türkiye'nin gerek Yunanistan'ın ABD ile ilişkilerinin bozulduğu Haziran 1964'te Moskova bu ülkelerle ilişkilerini geliştirmek için yeni bir fırsat yakaladığını düşündü.

İnönü'nün Kıbrıs olayları dolayısıyla gazetecilerle yaptığı röportajda sarfettiği "yeni bir dünya kurulur Türkiye'de orada yerini alır" sözü, Türkiye'nin tüm askerî gücüne karşın Sovyetler Birliği'nin daha büyük askerî gücü olduğunu Papandreu'nun Amerikalı yetkililere hatırlatması Sovyet yetkililerce Moskova'ya yeşil ışık yakıldığı biçiminde değerlendirildi.

Gerçekten de, Johnson mektubu ve İnönü'nün Washington ziyaretinden sonra Türk dış politikasında Sovyetler Birliği ile ilişkilerin geliştirilmesi eğilimi belirmeye başladı¹³⁵. Ancak, bu eğilim bir karara dönüşmeden Kıbrıs'ta başlayan Ağustos 1964 olayları Sovyetler Birliği'nin sert tepkilerine yol açtı. Moskova açısından Cenevre görüşmeleri sırasında önerilen Acheson planı, adanın fiilen taksimi yani NATO içine alınması demekti. Ağustos çatışmaları ve Türkiye'nin ilk kez askerî müdahalede bulunması, Sovyetler Birliği tarafından bu planın uygulanması olarak değerlendirildi.

Türkiye'nin askerî harekâtı başlatması üzerine, Makarios ülkesinin bağımsızlığı ve toprak bütünlüğünü korumak için Moskova'dan askerî yardım istedi¹³⁶. 9 Ağustos'ta Başbakan İnönü'ye bir mesaj gönderen Kruşçev, Türkiye'yi askerî harekâtı durdurmaya davet ettikten ve Kıbrıs halkına, Türklere olduğu gibi Rumlara da kendi ülkeleriyle ilgili tüm sorunları dış etki olmaksızın kendilerinin çözümlemesi olanağı tanınması gerektiğini belirttikten sonra, daha tehditkâr bu üslûp benimseyerek İnönü'yü şu sözlerle uyarıyordu¹³⁷: "... uzun yıllara dayanan devlet idaresindeki tecrübenizin, müstakil ve Birleşmiş Milletler üyesi olan Kıbrıs Cumhuriyeti'ne karşı askerî tecavüzde bulunmakla Türkiye'nin üzerine ne derecede bir sorumluluk almakta bulunduğunu size hissettireceğini ümit ederim." Aynı gün Makarios'a da bir mesaj gönderen Kruşçev, yabancı bir işgal karşısında Kıbrıs'a yardım edeceklerini açıkladı¹³⁸.

İnönü, Kruşçev'in mesajına yolladığı yanıtta uzun uzun Kıbrıs'taki olayların gelişim sürecini izah ettikten sonra, Türkiye'nin harekâtının uluslararası hukuka uygun olduğunu belirtti ve Kruşçev'in Türkiye'ye yaptığı teliditkâr uyarıya aynı tonda karşılık verdi¹³⁹:

"Türkiye, cihan sulhüne olan sorumluluk ve görevini tamamiyle müdriktir ve bunun bütün icaplarını kendi bakımından, muhtelif delilleri ile sabit olduğu üzere, mutlak bir samimiyetle yerine getirmiş ve bundan sonra da yerine getirmeye karardır. Ancak, Kıbrıslı rum liderlerin de cihan barışı hakkında aynı sorumluluk hissi ile hareket etmeleri ve medenî milletlerce kabul edilmiş hukukî, ahlâkî ve insanî ilkelere sadakat göstermeleri gerektiği gerçeğini takdir eylediğinizi ve onlar nezdinde nüfuzunuzu bu istikamette kullanacağınızı ümit ediyorum."

16 Ağustos'ta Kırgızistan'da bulunan Kruşçev'in açıklaması sorunu bloklararası platforma taşımaktaydı. Sovyetler Birliği'nin güney sınırlarındaki bir silahlı çatışma tehdidine ilgisiz kalamayacağını belirten Kruşçev, Türkiye'nin Kıbrıs'ı bombalayamayacağı ve buradaki yaşlı, çocuk, kadın masum insanları öldüremeyeceğini söyledikten sonra, Türkiye'nin vermek istediği zararın bumerang gibi kendisini vura-bileceği tehdidinde bulundu. Türkiye'nin bir NATO üyesi olduğunu hatırlatan Kruşçev'in olaya bakışı çok netti¹⁴⁰:

"Her akli başında insan, onay almadan Türkiye'nin böylesine tehlikeli bir askerî oyuna kalkışmayacağını anlar. Herşey göstermektedir ki Kıbrıs'a gizli saldırı tehdidi Washington ve Londra'dan başlatılmıştır. Emperyalistler Türk ve Rum toplumları arasındaki ayrılıklardan yararlanarak Kıbrıs'ın yeniden işgal edilmesini sağlamaya çalışıyorlar ve bu emperyalist bakış açıları Türkiye'yi cesaretlendiriyor."

Kruşçev için çözüm Kıbrıs'ın içişlerine karışılmaması, İngiliz askerlerinin adadan çekilmesi ve Türkiye'nin Kıbrıs'ın egemenliğine saygı duyması ile sağlanabilirdi.

Sovyetler Birliği Kıbrıs'a verdiği sözü tuttu ve 1 Ekim'de iki devlet arasında askerî yardım antlaşması imzalandı. Antlaşma uyarınca Sovyetler Birliği Kıbrıs ordusunun modernleşmesi için gerekli teçhizatı verecekti. Bu teçhizatın ne olduğu konusunda ayrıntılı bilgi verilmemekle beraber, konvansiyonel silahlar, torpido, avcı uçakları, radar sistemleri, uçaksavar topları ve roketler olduğu belirtiliyordu¹⁴¹. Ancak, bu antlaşmanın uygulanması ve malzemelerin Kıbrıs'a yollanması konusunda Moskova aynı kolaylığı gösteremedi, çünkü kendisi açısından koşullar değişti.

Sovyetler Birliği'nin Kıbrıs politikası 1964 yılı sonundan itibaren Türk dış politikasında meydana gelen değişikliklere bağlı olarak farklılaştı. 1967 yılında ikinci kez Kıbrıs'ta toplumlararası çatışmalar başladığında Moskova'nın tutumu 1964'tekinden çok daha farklı olacaktır. Bu politik tavrın farkının ilk işaretleri, daha sonra incelenecek olan Türkiye'nin kuzey komşusu ile yakınlaşma çabaları sırasında verilmiştir.

b. Kıbrıs Sorunu ve Bağlantısızlar

Bağlantısız ülkelerin Kıbrıs sorununda izledikleri politika Kıbrıs ve Türkiye'nin 1964'e dek bu ülkelere karşı izlemiş oldukları politikanın bir uzantısı olarak değerlendirilebilir. Gerçekten de Türkiye, 1955 Bandung Konferansı'nda bağlantısızlık politikasına karşı olduğunu bildirmiş ve varolan koşullarda bu politikanın komünist blokun lehine sonuçlar yaratacağını açıklamıştı. 1960 sonrasında bu katı tutum yumuşadıysa da, Türkiye bağlantısız ülkelere karşı özel bir politika oluşturmadı. Oysa, başpiskopos seçilip Kıbrıs Rum halkının lideri olduğu günden beri Makarios

bağılantısız ülkelerle yakın ilişki içinde oldu. 1960'da Kıbrıs Cumhuriyeti kurulup cumhurbaşkanı seçildikten sonra yaptığı ilk açıklamalarda yeni devletin dış politikasının bağılantısızlık olduğunu tüm dünyaya duyurdu. Nitekim, ilk resmî dış gezilerini Mısır ve Yugoslavya'ya yaparak bu politikayı sürdürüleceğini gösterdi. Makarios, kısa bir süre içinde Tito, Nasır, Nehru ve Nkrumah ile birlikte Bağılantısızlık hareketinin en önemli dört liderinden biri haline geldi. Kıbrıs sorunu sırasında halkların kendi kaderlerini belirleme hakları, tam bağımsızlık, yabancı üslere ve müdahalelere karşı olmak gibi kavram ve politikaları benimseyen ve kullanan Makarios'un bağılantısız ülkelerin sempatisini kazanacağı açıktı.

Kıbrıs'ta toplumlararası çatışmaların başladıktan kısa bir süre sonra Ekim 1964'te toplanan 2. Bağılantısızlar Konferansı'nın gündeminde Kıbrıs sorunu da yer aldı. Kıbrıs'ı temsil etmek üzere şahsen Kahire'de bulunan Makarios, konferansa katılan 56 devlet ve hükümet başkanıyla doğrudan temas ederek görüşlerini aktarırken, Türkiye, Cezayir ve Lübnan'daki büyükelçilerinin konferansa katılması için başvurmuş, ancak bu kişilere resmî temsilci sıfatı verilemeyeceği, sadece gözlemci olabilecekleri bildirilmişti¹⁴².

Bağılantısızlar nezdinde yapılan tek girişim Dr. Küçük'ün 4 Ekim'de konferansa yolladığı mesajdı. "Bağımsızlıklarına uzun ve acı mücadeleler sonunda kavuşmuş olan ülkeler, yok edilmek tehlikesiyle karşı karşıya bulunan bir cemaate yardım etmekten çekinirlerse, kendilerini savunamayan ülkeleri yok etmek isteyenlere cesaret vermiş olacaklardır" diyerek mesajına başlayan Küçük, Kıbrıs Rum yönetiminin self-determination adı altında ırk ve inanç ayrımı politikası izlediğini vurguluyordu. Küçük'e göre, Kıbrıs Rum yönetimi Kıbrıslı Türkleri yoketme politikası ile adayı Yunanistan'a bağlama amacı gütmektedir. Sorun bir self-determination sorunu değildi. Self-determination sorunu yeniden ortaya

atılırsa iki cemaate de bu hakkın tanınması gerekmektedir. Küçük, kudretli bloksuzlar platformunun milletlerarası politika alanında ırk ayrımı ve emperyalizm politikalarının desteklenmesi ve maskelenmesi için kullanılmayacağını ve self-determination'un, bağımsızlığı yıkmak değil kazanmak vasıtası olduğunun Kıbrıslı Rum liderlere anlatılmasını, siyasî bir çözüm şekli elde etmek için kuvvete başvurmanın, ekonomik abluka uygulamanın ve insan haklarını çiğnemenin kınanmasını istiyordu¹⁴³.

Ancak, sadece yazılı bir mesaj; Makarios'un çabalarının başarıyla sonuçlanmasını önlemeye yetmedi. Gözlemci olarak katılan büyükelçilerin ise, üye devlet temsilcileri ile ilişkiye geçmeleri mümkün olmadı. Dönemin Cezayir Büyükelçisi Semih Günver, anılarında, konferans boyunca konuyu bilmediği belli olsa dahi her konuşmacının konuşmasının bir bölümünü Kıbrıs'a ayırdığını, Türkiye'yi ise kendilerinden saymadıklarını belirtmektedir¹⁴⁴. Konferans boyunca Türkiye lehine tek jesti Cezayir delegasyonu yaptı ve Makarios kürsüye çıktığında Ben Bella bir kâtip bırakarak grubuyla salonu terk etti.

Konferans, bağlantısız ülkelere Ankara'dan alınacak siyasal kararlarla yaklaşılmasının mümkün olmadığını, bu ülkelerle NATO'nun belirlediği sınırları aşarak ekonomik, malî ve teknolojik yardım ilişkisine girmek gerektiğini ortaya koymuştu.

Makarios'un etkisi konferans sonunda yayınlanan kararlarda Kıbrıs'a da yer verilince belli oldu. Kıbrıs'ın toprak bütünlüğüne saygı gösterilmesi, iç meselelerine dışardan kuvvetle müdahale edilmemesi, Kıbrıs halkının bir bütün olarak kendi kaderini belirleme hakkı bulunduğu kabul edilmesi gerektiği belirtildi¹⁴⁵. Böylece 1959 antlaşmaları yok sayılıyor ve Türkiye'nin müdahale hakkı reddediliyordu. Bu kararlar, Kıbrıs konusu BM Genel Kurulu'na

geldiğinde bağlantısız devletlerin oyunun yönünü belirlemede etkili olacağı için önemliydi. Gerçekten de 1965 yılı boyunca Türkiye'nin bağlantısız devletler nezdinde iyiniyet heyetleri aracılığıyla yaptığı girişimlere rağmen, Aralık 1965'te, BM Genel Kurulu XX. dönem toplantısında Kıbrıs sorununa yer verilecek ve Kahire'de alınan kararlara uygun, tümüyle Rum kesiminin görüşlerini kapsayan bir karar alınacaktır.

4. Kıbrıs Sorunu ve Türk Dış Politikası

Kıbrıs sorunu Türk dış politikasında iki büyük değişiklik meydana getirdi. Bunlardan ilki, uluslararası platformda yalnızlığını ve ABD başta olmak üzere NATO üyesi müttefiklerinin kendi çıkarları söz konusu olduğunda Türkiye'nin çıkarlarını görmezlikten gelebileceğini anlayan Türkiye'nin, 27 Mayıs'tan beri dış politikasının genel eğilimlerini sorgulamaya ve çok yönlü bir dış politikanın ilk adımlarını atmaya başlamasıdır. İkinci değişiklik ise, Kıbrıs sorununun ulusal bir dava olarak benimsenmesi üzerine, Türk kamuoyunun dış politika konularını tartışmaya, bir anlamda hükümet üzerinde baskı oluşturarak dış politikayı yönlendirmeye başlamasıdır. Gerçekten de sağ kamuoyu kadar sol kamuoyu da Kıbrıs konusunu ulusal bir dava olarak benimsedi ve kendi ideolojik bakışıyla oluşturduğu dış politika amaçlarını dile getirme olanağını Kıbrıs sayesinde bulabildi. Bu anti emperyalist söylemin halkı rahatsız etmeden yaygınlaşmasını sağlamanın yanısıra, Türk solunun kendi kimliğini oluşturmada da rol oynadı. Kıbrıs sorunu, Türk solunun anti emperyalist söylemle birlikte milliyetçi bir söylemi benimsemesine de yol açtı.

a. Türkiye'nin Kıbrıs Politikası

Kıbrıs'ta Aralık 1963 çatışmaları başladığı sırada Türkiye yeni bir hükümet kriziyle karşı karşıyaydı ve üçüncü İnönü

koalisyonunun kurulması için çalışmalar sürdürülüyordu. 24 Aralık'ta toplanan TBMM'de Dışişleri Bakanı Erkin konuyla ilgili açıklama yaptıktan sonra sırayla tüm partilerin temsilcileri söz alarak Türk dış politikasının partiler üstü olduğunu belirttiler ve Meclis'i bilgilendirmesi koşuluyla hükümetin izleyeceği Kıbrıs politikasını destekleyeceklerini özellikle vurguladılar¹⁴⁶. Böylece Kıbrıs konusunda tek sesli bir ulusal politikanın ilk işaretleri TBMM'de verilmiş oldu.

30 Aralık 1963'te TBMM'ye sunulan yeni hükümetin programında Kıbrıs sorununa ilişkin olarak "barışçı yolları sonuna kadar iyiniyetle, sabırla fakat azmimizden zerre kadar inhiraf etmeksizin denedikten sonra, son çare olarak Garanti Antlaşmasının bize verdiği münferit müdahale hakkımızı kullanmak üzere harekete geçeceğimizi bildirdik. ... Hükümetimiz bu millî tutumun her türlü icaplarını da ahdî vazifeye ve ahdî haklara uygun olarak yerine getirmeye aynı azimle devam edecektir." deniliyordu¹⁴⁷.

Kıbrısta çatışmaların durmaması, Türk kamuoyunda, özellikle de günlük basında "Daha ne bekliyoruz, neden müdahale etmiyoruz?" sorusunun giderek artan sıklıkta sorulmasına neden oluyorduydu da¹⁴⁸. İnönü uzlaşmaz bir tutum sergilemek istemiyor ve diplomasi yollarını sonuna dek tüketmekten yana tavır alıyordu. Bu tavrın altında diplomasi alanındaki yeteneğini ve başarısını tüm yaşamı boyunca ispatlamış olan İnönü'nün temkinli kişiliğinin yanısıra, Türk ordusunun siyasî karışıklık içinde bulunması ve daha da önemlisi teknik açıdan bir deniz çıkarması yapabilecek donanıma sahip olmaması da yatıyordu¹⁴⁹. Savaş deneyimine sahip İnönü'nün ordunun içinde bulunduğu bu koşullarda diplomasiyi tercih etmesi şaşırtıcı değildi. Kıbrıs görüşmeleri sırasında İnönü'nün sergilediği ılımlı ve uzlaşmacı tutuma karşın ödün vermediği tek bir konu vardı: 1959 antlaşmalarının hukuken bağlayıcı olduğu ve yapılacak tüm görüşmelerde bu antlaşmaların temel alın-

ması. Türk diplomasisinin tüm stratejisi bunun üzerine oturmuştu.

Londra Konferansı'nda önerilen adada düzenin NATO tarafından oluşturulacak kuvvetler aracılığıyla sağlanması önerisine Türkiye olumlu yanıt verdi. Makarios'un BM'ye gidilmesinde direktmesi ve Londra Konferansı'nda yapılan öneriyi reddetmesi üzerine, Türkiye konunun BM'ye götürülmesine yine olur dedi. Johnson'ın sert üslûplu mektubuna saldırgan olmayan bir üslûpla yanıt vererek, davetini kabul etti. Washington görüşmeleri sırasında ABD'nin Papandreu ile zirve önerisine karşı çıkmayan yine İnönü idi. Tüm bu süreç boyunca Yunanistan ve Makarios'un uzlaşmaz tutumuna karşın ılımlı tavır sergileyen İnönü direndiği tek konuyu, 1959 antlaşmalarının hukuksal geçerliliği ve Kıbrıslı Türklerin statülerinin bu antlaşmalarda belirlenen statülerden daha farklı olamayacağını ABD ve İngiltere'ye kabul ettirdi.

Uluslararası kamuoyunda ılımlı ve uzlaşmacı bir tutum sergileyen İnönü hükümeti, Kıbrıs'la bağlantılı olarak en sert politikasını kendi Rum asıllı vatandaşlarına karşı yürüttü. Kıbrıs Türkleri'nin "intikamını", İstanbul Rumları'ndan aldı. Kıbrıs olaylarının başlamasıyla birlikte Türk kamuoyunun dikkati Patrikhane'nin, İstanbul Rumları'nın ve İstanbul'da ikâmet eden Yunan vatandaşlarının üzerine çekilmeye başlandı. "Vatandaş Türkçe konuş" kampanyaları, basında Rum azınlığın zenginliğine ilişkin yazıların giderek artan sıklıkta yer alması, Türk kamuoyunda Rum kökenlilere karşı düşmanlık havasının doğmasını sağladı. Türk kamuoyunun hazır olduğuna kanaat getirildikten sonra da, Türkiye ile Yunanistan arasında 30 Ekim 1930'da imzalanmış olan İkâmet, Ticaret ve Seyrisefain Antlaşması 16 Mart 1964'te feshedildi¹⁵⁰. Antlaşmanın 36. maddesine göre fesih kararının uygulanmasına altı ay sonra başlanması gerekiyordu. Ancak, Türkiye 16. maddeye dayanarak (bu madde ülke savunması

ve genel güvenliği ilgilendiren konularda ithalât ve ihracatta iki ülkenin birbirlerine tanıdıkları ayrıcalıkların kaldırılabilceğini belirtiyordu) uygulamayı hemen başlattı. Türkiye’de yaşayan Yunan uyruklu kişilerin mallarına elkondu ve sınırışı etme işlemleri başlatıldı. 1964-1965 yılında toplam 12.592 kişi sınırışı edildi. Yunan uyrukluların birçoğu Türk uyruklu Rumlarla evlenmiş oldukları için gerek ailevî nedenlerle, gerekse ülkede egemen olan anti Rum hava ve baskılar nedeniyle Türk uyruklu Rumlar da ülkeden ayrılmaya başladılar. Türkiye’yi terk eden Rumlar’ın sayısının toplam 30.000’e yaklaştığı tahmin edilmektedir¹⁵¹. Türkiye Kıbrıslı Türkler’in haklarını savunmak iddiasıyla ortaya çıkarırken, kendi azınlıklarının haklarını çığnıyor ve bundan sonraki yıllarda Türk-Yunan ilişkilerinde gündeme getirilecek yeni bir sorun daha yaratmış oluyordu¹⁵².

Müttefiklerin sorunu çözememeleri, adada çatışmaların sürmesi ve uluslararası görüşmelerde Türkiye’nin müdahalesinin engellenmesi üzerine 16 Nisan 1964’te Time dergisine bir demeç veren İnönü, “Müttefikler tutumlarını değıştirmezlerse, Batı ittifakı yıkılabilir...Yeni şartlarda yeni bir dünya kurulur ve Türkiye de bu dünyada yerini bulur” diyerek¹⁵³, Türk dış politikasında değışiklik düşüncesinin doğduğunu gösteriyordu.

-İnönü’yü bu denli sert bir demeç vermeye iten nedenlerin başında, Kıbrıs sorununun iç politikada kullanılmaya başlanması gelmektedir. Kıbrıs’taki çatışmaların sona ermemesi üzerine, İnönü’ye ve hükümete güdeceği politikaları destekleme sözü veren partiler eleştirilerini Meclis’e taşıdılar. İlk olarak 5-6 Mayıs 1964’te Kıbrıs konusunda genel görüşme yapıldı. Hükümete yöneltilen eleştiriler şu noktalarda toplanıyordu: Kıbrıs sorununun başından itibaren daha enerjik hareket etmemek ve askerî müdahalede bulunmamak, sorunu bir Türk-Yunan sorunu olarak ele almamak ve müttefikleri harekete geçirememek. Genel

görüşmenin ikinci gününde Başbakan tüm bu eleştirilere yanıt verdi. Hükümetin, sorunun başından itibaren, gerek garantör devletler, gerek NATO ve Avrupa Konseyi, gerekse BM nezdinde girişimlerde bulunarak aktif bir politika izlediğini, Garanti Antlaşması'nın hükümlerine göre müdahale edebilmek için garantör devletler nezdindeki girişimi yapmak durumunda olduğunu, aksi halde Türkiye'nin uluslararası hukuka göre haksız ve saldırgan sayılacağını belirten İnönü, müdahalenin koşulları olduğu zaman BM kuvvetlerinin adaya gelmek üzere bulunduğunu, eğer bu aşamada bir müdahale yapılırsa bunun müdafaa edilemez bir tutum olacağını ileri sürüp, müttefiklerin Türkiye'yi engellediklerini açıkladı. Kıbrıs Cumhuriyeti BM'nin üyesi iken bu devleti yok sayarak sorunu başından itibaren bir Türk-Yunan sorunu olarak ele almanın olanaksız olduğuna değinen İnönü, müttefiklerle ilişkilere de yer verdi ve "...uluslararası sahada müttefiklerimizle münasebetlerimizde sarsılmadan müsbet neticelere varmak için her dikkât gösterilecektir. Müttefiklerimizle bu meselede vakit vakit birbirimizden çok şikayet etmişizdir. Fakat insafla söylemek lâzım gelirse, bugüne kadar müttefiklerimizle bu meseleleri görüştüğümüz zaman daima ciddi bir ilgi görmüşüzdür". dedi¹⁵⁴. Sorunun hâlâ müttefikler arasında çözümlenebileceğini düşünen İnönü, Moskova'nın tutumunu "Sovyetler, Kıbrıs sorununu daha ziyade bir NATO üssü olarak ele almakta ve bugünkü Kıbrıs istiklâlinin devamını bu bakımdan istemektedirler...Milletlerarası antlaşmaların tek taraflı olarak fesholunmasını ... Sovyetler'in kabul edeceklerini farzetmek için hiçbir emare şimdiye kadar görülmemiştir". sözleriyle¹⁵⁵ ve son derece yumuşak bir üslûpla açıklarken, kuzey komşusu ile ilişkileri sertleştirmemeye özen gösteriyordu.

İnönü'nün TBMM'de yaptığı bu konuşmadan yaklaşık bir ay sonra gelen Johnson mektubu müttefiklerle ilişkilerdeki

sorunları gün ışığına çıkardı. Gerçi mektubun içeriği kamuoyuna açıklanmamıştı ama Türkiye'nin Kıbrıs'a müdahalesinin ABD tarafından engellendiği duyulmuştu¹⁵⁶. 15 Haziran'da yapılan gizli oturumda Johnson mektubu ile ilgili Meclis'e bilgi veren İnönü, Johnson'ın daveti üzerine sorunu görüşmek üzere ABD'ye gitmeden önce de Meclis'in desteğine gereksinim duydu ve güvenoyu istedi¹⁵⁷. 17 Haziran'da Meclis görüşmelere başladı. Muhalefet partileri İnönü'nün bu girişimini iç politikaya yönelik bir atılım olarak değerlendiriyorlardı ve Kıbrıs politikasını bahane ederek hükümetin varlığını sağlamlaştırma arzusuna bağlıyorlardı. Görüşmeler sırasında çok sert tartışmalar oldu ve Meclis kürsüsünden ilk kez ABD'nin tutumu şiddetle eleştirildi, Türkiye'nin gerekirse NATO'dan çekilebileceği ve kendi başına yaşayabileceği belirtildi, Başbakan'ın ABD'den gelen son mesajdan sonra bu ziyareti yapmaması gerektiği vurgulandı¹⁵⁸. Sert geçen tartışmalara rağmen TBMM hükümete güvenoyu verdi.

İnönü Washington'da ABD yetkililerine 1959 antlaşmalarının hukuksal geçerliliğini ve görüşmelerde temel alınması konularını kabul ettirmişti. Ama bir gerçeği anlamıştı: Türkiye NATO içi görüşmelerde sürekli baskı altında kalacaktı. Aynı noktaların Sovyetler Birliği'ne ve bağlantısız ülkelere de kabul ettirilmesi gerekiyordu. 1964 yazında bir yandan Cenevre görüşmeleri sürerken, bir yandan da bu yeni politika konusunda hazırlıklar yapılmaya başlandı.

Cenevre görüşmelerinde Türkiye Acheson Planı'nı kabul ederken iki temel hedefine ulaştığını düşünüyordu: Adada elde edilecek topraklar üzerinde kurulacak askerî üslerle Anadolu'nun güvenliği stratejik olarak sağlanacaktı ve eğer Kıbrıslı Türkler'e bir saldırı olursa, arında müdahale edilebilecekti. Ayrıca, taksim tezini yeniden canlandıran Türk kamuoyu da bu planla tatmin edilebilirdi. Makarios'un

planı reddetmesi ve çatışmaların yeniden başlaması üzerine Türkiye, Ağustos 1964'te müdahale kararı aldı.

Türkiye'nin adaya hava kuvvetleri ile müdahale etmesi kararının alınışında en önemli etken 21 Mayıs darbe girişiminden sonra ordu içinde yapılan "temizlik hareketi"nin silahlı kuvvetlerde yeniden disiplini sağlamış olması ve ordunun teknik eksikliklerini gidererek, bir harekâta hazır hale gelmesidir. 8-9 Ağustos harekâtından sonra Hava Kuvvetleri Komutanı İrfan Tansel bombardımanı sürdürme konusunda ısrar etti⁵⁹. İnönü açısından önemli olan hem Türkiye'nin müdahalede bulunması, hem de BM'den kınama almaması ve haklılık savını ileri sürebilmesiydi. Başbakan ile Tansel arasındaki tartışma İnönü'nün kararının uygulanması yani bombardımanın sona erdirilmesi ile neticelendi⁶⁰.

Eylül ayından itibaren "sessiz ateşkes"in uygulandığı Kıbrıs sorunu, BM arabulucusu Galo Plaza'nın raporunu 26 Mart 1965'te Genel Sekreter'e sunmasıyla Türk kamuoyunda yeniden alevlendi. Bu sırada Türkiye'de önemli bir değişiklik yaşanmış ve İnönü hükümetinin istifasıyla Ürgüplü hükümeti kurulmuştu. 26 Şubat'ta programını okuyan Ürgüplü hükümetinin, Kıbrıs konusunda eski politikayı sürdüreceği anlaşılmıştı. "Meseleye barışçı yollarla bir çözüm şekli bulunması samimî temennimizdir. Bunun için ilgililerle müzakereye daima âmaadeyiz. Bu tutumumuzu zaif telâkki etmek çok büyük hata olur. ... Kendi haklarımızın da son gücümüze kadar bekçisi olacağımızdan kimse şüphe etmemelidir."⁶¹ diyen Ürgüplü hükümeti Plaza'nın raporu üzerine büyük bir hayal kırıklığına uğradı.

Plaza, raporuna genel bir durum değerlendirmesi yaparak başlamakta ve tarafların görüşlerini uzlaştırmanın mümkün olmadığını belirtmektedir. Bununla birlikte, kendisine yetkilerini genişletme hakkını tanıyan Plaza,

görüşmelere başlanmasını sağlayacak bir zemin hazırlamak amacıyla tarafların gereksinimi ve arzularını tarafsız bir gözlemci olarak saptayıp rapor haline getirmeye karar verdiğini açıklamaktadır. Arabulucu, 1959 antlaşmalarını imzalayan beş tarafın yine Kıbrıs sorununa taraf olduğunu belirtmekle birlikte, çözümün Kıbrıs'ın iki cemaati arasında bulunması ve dışardan zorlanmaması gerektiğinin altını çizmektedir. "Kıbrıs'ta, 1963 Aralık ayından beri cereyan eden hadiseler eski duruma dönülmesini, psikolojik ve siyasî bakımlardan imkânsız kılan bir durum yaratmıştır." sözleriyle 1959 antlaşmalarının uygulanmasına artık imkân kalmadığını vurgulayan Plaza'ya göre, Kıbrıs meselesine taraflarca kabul edilebilecek bir çözüm bulunmasına yardım etmek üzere bir arabulucu ataması Güvenlik Konseyi'nin de bu görüşte olduğu izlenimi vermektedir. Plaza, "Bütün halkların güvenlik haklarını yeteri derecede koruyan tam bağımsız bir Kıbrıs devletinin kurulması"nı çözüm olarak önermektedir. Bu tam bağımsız devletin self-determination hakkı bulunacaktır. Ancak, bu hakkın, tüm halkın refahı ve Türkiye ve Türk toplumunun isteklerini karşılamak doğrultusunda kullanılması gerekmektedir, yani Kıbrıs devleti bağımsız kalmak ve bir başka devletle birleşmemek yükümlülüğünü taşımalıdır. Adanın silahlardan arındırılması önerisine Rum liderlerin sıcak baktıklarını belirten Plaza, bu gerçekleştirildiği takdirde Türkler'in kaygılarının da ortadan kaldırılacağını ama İngiliz üsleri sorununun ortaya çıkacağını söylemektedir. Bu sorun müzakerelere konu olabilecekse de genel eğilim üslerin Kıbrıs devletinin ülkesi sayılmadığı doğrultusundadır. Plaza enosişe karşı olduğu gibi adanın coğrafi taksimine de karşıdır. Ada halkının hâlâ içiçe yaşadığı düşünülecek olursa bunun insan haklarına aykırı olduğunu ve ekonomik yeterlilik açısından uygulanmasının zor olduğunu belirten arabulucu, iki halkın birlikte yaşamalarının imkânsız olduğu tezine katılmamakta ve şu anda dahi gerilimin azaldığı bölgelerde halkın aksini ispat

ettiğini söylemektedir. Elbette ki Kıbrıslı Türkler'in haklarının korunması konusuna özel bir önem verilecektir¹⁶².

Plaza raporu Yunanistan'da ve Kıbrıs'ta olumlu karşılandı. İki taraf da raporu yapıcı bulmakla birlikte, Kıbrıs devletine self-determination hakkı tanındıktan sonra, Türkiye'nin kuvvet kullanma tehditleri karşısında bu hakkın sınırlandırılması önerisini anlayamadıklarını belirttiler¹⁶³. Türkiye'de ise şok etkisi yaratan rapor, arabulucunun yetkilerini aşarak çözüm önerdiği gerekçesiyle hükümet tarafından tanınmadı. Hükümetin bu kesin tavrı muhalefetteki CHP tarafından eski hükümetin politikasında bir değişiklik olmadığı biçiminde yorumlanarak desteklendi¹⁶⁴.

Galo Plaza'nın raporu Türkiye'yi BM çerçevesinde daha etkin bir politika izlemek durumunda bıraktı. Bu İnönü'nün Washington ziyareti sonrasında aldığı bir karardı. 1964 yazında başlayan Sovyetler Birliği ile yakınlaşma girişimleri yeni hükümet tarafından da sürdürüldü. Bunlara ek olarak 1965 yılı boyunca bağlantısız ülkelerle ilişkileri geliştirme çabası başlatıldı. Türkiye geleneksel politikasının sınırlarını zorlayacaktı.

b. Türk Solu ve Kıbrıs Sorunu

27 Mayıs hareketinin açtığı özgürlükler ortamında kurulan TİP'in ve yayın hayatına başlayan Yön dergisi yazarlarının sosyalist düşünceleri kamuoyuna duyurmaya başladıkları ve bu bağlamda dış politika konularında farklı yaklaşım sergiledikleri daha önce belirtilmişti. Zaten başka konularda baskı altında olan bu çevreler, dış politika gibi partilerüstü olması gerektiği yıllarca söylenmiş duyarlı bir konuda radikal eleştiri yapma olanağından yoksundu. Kıbrıs sorunu bu engeli kaldırdı. Başta ABD olmak üzere NATO müttefiklerinin Kıbrıs konusunda takındıkları tutum kamuoyunda ve hatta parlamentoda iktidardaki partilerce

dahi eleştirilmeye başlanmıştı. ABD ve NATO karşıtı anti emperyalist söylem, Kıbrıs konusuyla bağdaştırıldığı sürece “vatan hainliği” suçlamasını ortadan kaldırıyordu. Özellikle 1965’ten sonra şiddetlenecek olan radikal dış politika eleştirilerinin ortaya çıkması Kıbrıs sorunuyla birlikte başladı.

TİP programı kaleme alındığı sırada Kıbrıs olayları henüz dikkati çekecek boyutlarda olmadığından, parti programında bu konuya yer verilmemişti. Daha sonra, Kıbrıs konusu partinin uzun süre uğraştığı bir sorun oldu. 11 Mayıs 1964 tarihli Milliyet gazetesi, Mehmet Ali Aybar’ın Bursa’da yaptığı konuşmada,

“Kıbrıs davasının duygusal tutumlu ve zikzaklı bir politika ile halledilebileceğini zannetmek hayalden ibarettir. Kıbrıs Rumlarının bir enosis davaları vardır. Adadaki nüfusun beşte birini teşkil eden Türklerin ise, işin başından beri anayurda bağlanmaları diye bir ülküleri yoktur. Hatta zaman zaman Türk liderleri İngiliz hükümetine sığınmışlardır. Biz Atatürk’ün dış politika anlayışına dönerek, Misakı Millî hudutlarımızın dışında bir davamız olmadığını belirtmeliyiz” dediğini yazdı¹⁶⁵. Konuya karşı son derece duyarlı olan Türk kamuoyu derhal tepki gösterdi. Kıbrıs Türk Yüksek Tahsil Gençliği bir bildiri yayınlayarak Aybar’ı kınadı. TİP karşı bir bildiri yayınlayarak konunun basın tarafından çarpıtıldığını ileri sürdüyse de, tepkileri yatıştırmak kolay olmadı¹⁶⁶.

Haziran 1964’te Johnson mektubunun gelişinden hemen sonra, Başbakan İnönü TİP hariç tüm parti liderlerini Çankaya’da Kıbrıs ile ilgili bir toplantıya çağırdı. TİP 11 Haziran’da durumu bir telgrafla protesto etti. Parti, Kıbrıs konusu dolayısıyla kendisine yöneltilen ayrımcı muamelelere ve suçlamalara karşı son derece duyarlı davranıyor ve derhal tepki gösteriyordu. TİP’in Moskova bağlantısını yineleyerek ulusal bir parti olmadığını ve ulusal

çıkarlara uygun davranmadığını ileri süren ve kamuoyunu etkileyenlere karşı partinin ulusal kimliğini kanıtlama savaşımı verdiği bir dönem yaşanıyordu.

Tüm söylentileri sona erdirmek üzere TİP Kıbrıs konusundaki resmî görüşünü açıkladı: Kıbrıs yabancı askerî üslerden arındırılmalı, uluslararası güvence altında tarafsızlaştırılmalı ve her iki toplumun eşit haklara sahip olduğu federal, bağımsız bir devlet olmalıdır¹⁶⁷. Kıbrıs konusunda oluşturulan bu görüş, 1966 yılında II. Büyük Kongre’de parti kararı olarak yayınlanacaktı.

Yön dergisi Kıbrıs konusunda daha duyarlıydı ve çatışmalar başlamadan çok önce kamuoyunun dikkatini soruna çekme başarısını gösterdi. 1 Mayıs 1963 tarihli Yön’de Doğan Avcıoğlu “Türkiye’yi Saran Tehlikeler” başlığı ile bir dış politika değerlendirmesi yaptı. Türkiye’nin İran hariç tüm komşularıyla sorunlu olduğunu ve kendisi hakkında iyiniyet beslemeyen ülkelerle çevrili olduğunu belirten Avcıoğlu,

“Makarios, Türk cemaatine tanınan garantileri tamamen kaldırmak ve Adada tamamen Rum hakimiyeti altında bir idare kurmak davası peşindedir... Yunanistan basınının ve muhalefetine menfî tutumu, Makarios’un manevralarıyla da birleşince, Karamanlis hükümeti, Makarios’un dümen suyunu gitmek zorunda kalmaktadır. Bu durumda Amerika ve İngiltere’nin, eskiden de görüldüğü üzere, Yunanistan’ı da Türkiye’yi de gücendirmeme endişesi ile, iki tarafa da tavizkâr davranacakları, bunun da Makarios’un işini kolaylaştıracağı söylenebilir. Kısaca, Kıbrıs konusunda, sarilh anlaşma hükümlerine rağmen imkânlarımız mahduttur ve bunu iyi hesaplayan Makarios, adım adım Kıbrıs’ı tam hakimiyeti altına almaya gitmektedir. Esasen hukukî garantiler, her zaman fazla bir şey ifade etmemektedir. Gerçek garantiler ekonomiktir. Nitekim İstanbul’daki Rumlar, Kıbrıs-

Türkleri gibi geniş garantilerin hiçbirine sahip olmadıkları halde, büyük iktisadî güçleri dolayısıyla, memleketimizin mutlu azınlığını teşkil etmektedirler. Kıbrıs Türklerinin de asıl garantisi, iktisadî bakımdan güçlü hale gelmektir. Halbuki adada durum tam tersinedir ve bu durumu değiştirmek için ciddi bir çaba gösterilmemektedir. Sorumlu idareler, daha 1950 yılından itibaren, ileri devletçi bir politikayla, Türk ekonomisine tamamen bağlayacak şekilde, Kıbrıs Türk cemaatinin iktisadî faaliyetlerini sıkı sıkıya plan-larlardı. ... Ama içerde kendi meselelerini çözemeyen ve ikti-sadî ve sosyal alanda aciz içinde çırpınan idarelerin bunları yapabilmesine imkân var mı?" sözleriyle¹⁶⁸, Kıbrıs soru-nunun, daha ortaya çıkmadan gerçekçi ve doğru bir analizi-ni yapmakta ve özellikle İstanbul Rumları ile Kıbrıslı Türkler karşılaştırmasıyla, Türk hükümetinden çok önce dikkatleri "mutlu azınlık"a çekerek milliyetçi bir tavır sergilemektedir.

- Yön 1964 yılı sonuna kadar hükümetin 1959 antlaşmaları esasına dayalı çözümden başka çözüm kabul etmeyen tutu-munu destekledi. 1964 sonbaharından itibaren Kıbrıs konusunda farklı görüşler ileri süren yazılar dergide yer almaya başladı. İbrahim Çamlı Kıbrıs konusunda yazdığı yazılarda¹⁶⁹ sorunun Türk hükümetince sağlıklı bir değerlendirmesinin yapılması gerektiğini belirterek, yaşanan olaylardan sonra 1959 antlaşmalarını devam ettir-menin mümkün olmadığını ileri sürüyor ve müzakereler yoluyla yeni çözüm arayışları içine girecek olan Türkiye'nin üç noktaya dikkat etmesi gerektiğini vurguluyordu. Çamlı'ya göre, herşeyden önce Makarios'u Grivas'la aynı kefeye koyarak bir yana itmek yanlıştı. Makarios, enosis karşısında ikircikli bir tutum sergilemekteydi ve Yunanistan'a karşı bir koz olarak kullanılabilirdi. İkinci olarak, bağlantısız ülkelerin BM'deki etkileri giderek artmakta ve uluslararası sorunlara bu ülkelerin anlayışları doğrultusunda çözüm

bulunmaktaydı. Kıbrıs Rum mücadelesi bir bağımsızlık savaşı olarak tarihe geçecekti. Bugünkü statüsüyle NATO çemberi içinde bulunan Kıbrıs'ı savunmak Bağlantısızların tepkisini çekecekti. Türkiye yeni stratejisini bu devletlerle ilişkilerini geliştirmek ve çözüm önerilerini BM'ye egemen olan yeni anlayışa uygun olarak saptamak durumundaydı. Nihayet, Kıbrıs Türkleri'nin toplumsal yapısını anlamak gerekmektedir. Türkiye, sadece Türk liderlerle temas halindeydi. Oysa, Kıbrıs Türk liderliği 1960'tan beri yapıcı bir tutum takınmamış, muhalefeti susturmuş, kendi çıkarlarını Kıbrıs Türkleri'nin çıkarı gibi sunmuştu. Oysa, Kıbrıs Türk liderlerinin çıkarı toplumun çıkarı demek değildi, Türkiye muhalif sesleri de dinlemek zorundaydı.

Yön, Kıbrıs sorunu için sağlıklı üç çözümün, federasyon, BM vesayeti, BM denetiminde bağımsız Kıbrıs olduğunu belirtiyordu¹⁷⁰. Ancak, derginin eğilimi federasyon çözümünü benimsemek oldu. Kıbrıs sorununda uzun süre resmî tutumu benimseyen Yön dergisi, 1964 sonundan itibaren farklı görüşleri savunmaya başladığında, Türk hükümeti de Yön'ün benimsediği çizgiye yakın yeni tezlerin arayışına girmişti.

Görüldüğü gibi, Türk solu Kıbrıs konusunda son derece dikkatli davrandı ve ulusal politika çerçevesini aşmayan görüşler ileri sürdü. Milliyetçi niteliğini 1963-1964 Kıbrıs bunalımı sırasında kanıtlayan Türk solu, Kıbrıs sırasında doğan Amerikan karşıtı duygulardan da yararlanarak, Türk dış politikasının NATO ve ABD bağlantısına radikal eleştiriyi 1965 sonrasında yapacaktır. Türk solunun böylesi radikal bir eleştiri kampanyası açmasını, Türk hükümetlerinin 1964'ten başlayarak Sovyetler Birliği ve bağlantısız ülkelerle yakınlaşma politikası kolaylaştıracaktır.

IV. TÜRK DIŞ POLİTİKASINDA YENİ YÖNELİMLER

Küba Füze Bunalımı ve Kıbrıs sorunu Türkiye'ye dış politikasına ilişkin iki gerçeği göstermişti. Özellikle İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra güvenliğini ve savunmasını bağladığı NATO, ulusal çıkarlarının korunması söz konusu olduğu zaman Türkiye'yi yalnız bırakabiliyor, hatta müttefiklerin çıkarları gerektirdiğinde tehdit edebiliyordu. Türkiye bu gerçeği gördüğü zaman bir başka gerçekle daha karşı karşıya kaldı. Dış politikasını o denli tek yönlü olarak Batı'ya bağlanmıştı ki uluslararası sistemde meydana gelen gelişmeleri ve Doğu bloku ile bağlantısızların artık uluslararası ilişkilerde etkin bir güce sahip olduğunu farkedememişti. Kendi ulusal çıkarını doğrudan ilgilendiren bir sorun uluslararası platforma geldiğinde, Türkiye yalnızlığının farkına vardı. 1964 sonrası Türk dış politikasındaki değişiklikler, bu gerçeklerle yüzleşen Türkiye'nin uluslararası sistemde meydana gelen değişikliklere kendini uydurma, ulusal çıkarlarını daha işlevsel yollarla koruma ve daha aktif bir politika izleme çabalarının ürünüdür.

A: Sovyetler Birliği'yle İlişkilerde Yumuşama

İnönü'nün iktidara gelmesi üzerine Sovyetler Birliği Türkiye ile ilişkilerde yeni bir atak başlattı. Büyükelçi Rijov, muhalefette iken de İnönü ile ilişkilerini sürdüren ve DP iktidarının sert tepkilerine rağmen belirli aralıklarla İnönü'yü ziyaret eden hemen hemen tek büyükelçiydi. İnönü başbakan olur olmaz üst üste gelen yardım teklifleri Moskova'nın niyetini ortaya koyuyordu ama içerde sürekli siyasal krizlerin yaşandığı bir ortamda Türkiye'nin dış politikasından en küçük bir sapma yapması söz konusu olamazdı. Sovyetler Birliği'nin bu iyiniyetli girişimleri Küba Füze Bunalımı sırasında ilişkilerin yeniden gerginleşmesi üzerine kesintiye uğradıysa da, 29 Mayıs-14 Haziran 1963

tarikhleri arasında Cumhuriyet Senatosu Başkanı Suat Hayri Ürgüplü'nün başkanlığında bir parlamento heyetinin Sovyetler Birliği Yüksek Şurası'nın daveti üzerine Sovyetler Birliği'ne yaptığı iyiniyet gezisi sırasında Sovyet yöneticilerden gördüğü ilgi, bu kesintinin geçici olduğunu göstermişti¹⁷¹. Ziyaret sırasında ikili ilişkilerde yumuşama isteği Kruşçev'den geldi. Heyette bulunan Çağlayangil anılarında Kruşçev'in sözlerini şöyle özetlemektedir: "Vazgeçin şu Amerika'dan bizim yanımıza gelin, size onlardan daha fazla yardım edelim. Bunu istemezseniz o zaman tarafsız kalın. Yok o da olmaz NATO'dan çıkamayız dersiniz bize de bu kadar kapanmayın. Kültür ve ekonomi alışverişi yapalım. Ticareti arttıralım"¹⁷².

İki ülke arasındaki ilişkilerde yumuşamanın başladığı sırada meydana gelen Kıbrıs sorunu, Sovyetler Birliği'nin olayı NATO'nun Doğu Akdeniz'e bir müdahalesi olarak değerlendirmesi ve Türkiye'nin adaya müdahalesini silahlı bir saldırı olarak nitelemesi üzerine yeniden kesintiye uğradı. Dışişleri Bakanı Erkin, Gromiko'nun daveti üzerine 23 Mart 1964'te yapmayı planladığı Moskova ziyaretini erteledi. Ancak, bu sırada gelen Johnson mektubu ve İnönü'nün yaptığı ABD görüşmeleri Türkiye'de büyük bir hayal kırıklığına neden olunca ve İnönü Sovyetler Birliği'ni dışlayarak Kıbrıs sorununa çözüm bulmanın olanaksızlığını anlayınca, yeni bir dış politikanın adımları atılmaya başlandı. Sovyetler Birliği'ne, Kıbrıs'ta cumhuriyetin 1959 antlaşmalarının temel ilkesi olan iki toplumun eşitliği ilkesi üzerinde kurulduğu fikrinin anlatılması ve kendisinin de yabancı olmadığı federasyon çözümünün benimsenmesi gerekiyordu. Erkin'in 1964 sonunda yaptığı Moskova ziyareti böyle bir atmosfer içinde gerçekleşti.

30 Ekim-6 Kasım tarihleri arasında gerçekleşen ziyaretin amacını Erkin TBMM'de şu sözlerle açıklamaktadır¹⁷³:

“Bu seyahatimin, umumî, dış politikamızın prensiplerine tamamiyle uygun olduğuna kaaniim. ... Bugünkü dünya şartları altında ve bilhassa nükleer bir harbin tehdidi karşısında, bütün barış sever dünya milletlerinin, ideolojileri ne olursa olsun, bir çatışmayı önlemek maksadiyle anlaşma imkânlarını âzami derecede araştırdıklarını müşahade etmekteyiz. Türkiye’nin bu cereyana karşı bigâne kalması ve büyük komşusunun karşılıklı münasebetlerimizi ıslah hususundaki çağrılarını mukabelesiz bırakması, kabili tasavvur olmadığı gibi, menfaatlerimize de uygun düşmezdi. Hükümetimiz, bu düşüncelerle mütelhali olarak, Türkiye’nin etrafında bir barış çemberi yaratmak, bütün komşularıyla dostane münasebetler kurmak, Asya-Afrika memleketleriyle daha kesif ve daha canlı münasebetler tesis etmek, Türkiye’nin, dünya politikasında önemli bir rol deruhte etmesini sağlayacak şartları yaratmak ve millî dâvalarımıza kabül olduğu kadar, geniş destek temin etmek azim ve karardır.”

Erkin, ziyareti sırasında, SBKP Genel Sekreteri Brejnev, Sovyet Prezidyumu Başkanı Mikoyan, Başbakan Kossigin, Başbakan Yardımcısı Varnoj, Dışişleri Bakanı Gromiko ve Dış Ticaret Bakanı Patoliçef ile görüşmelerde bulundu¹⁷⁴. Ziyaret sonunda yayınlanan ortak bildiride iki tarafın şu ilkeler üzerinde görüş birliğine vardıkları belirtiliyordu¹⁷⁵:

- Bağımsızlık, toprak bütünlüğü ve hak eşitliği ilkelerine karşılıklı saygı göstererek iki ülke arasındaki ilişkiler geliştirilecektir. Sosyal sistemleri farklı devletlerin barış içinde birarada yaşama ilkesi bu yüksek amaçları gerçekleştirmeyi kolaylaştıracaktır.

- Milletlerarası barış ve güvenliğin korunması için BM Örgütü desteklenecek ve ilkelerine uygun davranılacaktır.

- İki taraf da, Kıbrıs meselesinin, Kıbrıs’ın bağımsızlığına ve toprak bütünlüğüne saygı esasını ve her iki ulusal top-

lumun yasal haklarına saygı ve adada iki ulusal toplumun varlığını tanıma esası üzerine barış içinde yaşamalarını sağlayacak bir şekilde barışçı yollarla çözümlenmesine taraftar kalacaklardır.

-İki ülke arasında ticarî ve kültürel ilişkiler geliştirilecektir.

Bu ziyaret sırasında imzalanan ortak bildirinin Kıbrıs'la ilgili bölümü, Sovyetler Birliği'nin 1959 antlaşmalarının temeli olan Kıbrıs Cumhuriyeti'nin iki toplumun eşit haklara dayalı varlığını kabul ettiğini ilan ediyordu. Böylece, Moskova enosisi reddettiğini açıklıyordu.

Ziyaret sırasında bir kültür antlaşması imzalandı ve ticareti artırmak amacıyla piyasa koşulları ve alınabilecek mallar üzerinde inceleme yapmak üzere karşılıklı olarak uzman heyetlerin ziyareti konusunda anlaşmaya varıldı.

Erkin'in Moskova ziyaretinden iki önemli sonuç elde edildi: Kıbrıs konusunda Sovyetler Birliği Türk görüşlerini kabul etti ve iki ülke arasındaki ilişkilerin geliştirilmesi için zemin hazırlandı. Zaten bu iki sonuç birbirine bağlıydı. Türkiye, Kıbrıs konusunu ikili ilişkilerin geliştirilmesinin önkoşulu olarak görüyordu. Sovyetler Birliği ise, ikili ilişkilerin geliştirilmesi koşuluyla Kıbrıs konusunda tutum değiştirebileceğini belirtiyordu. Türkiye gibi büyük bir ülke ile ilişkiler söz konusu olunca, Moskova'nın Kıbrıs ile ilişkileri gözardı edebilmesi uluslararası ilişkilerin mantığına aykırı bir gelişme değildi. Erkin, "Kıbrıs mevzuunda Sovyetler Birliği ile Türkiye'nin görüşleri arasında, hakikaten dikkate değer bir benzerlik kurulmuş bulunmaktadır. Bu sebeple, Kıbrıs politikamız bakımından, Moskova'da alınan neticelerin tâtminkâr olduğuna inanıyorum" diyerek ziyaretin gerçekçi bir değerlendirmesini yapıyordu¹⁷⁶.

Erkin'in Moskova ziyaretinden hemen sonra 4-13 Ocak 1965 tarihlerinde Sovyet Yüksek Prezidyumu üyesi

Podgorny başkanlığında sekiz kişilik bir Sovyet parlamento heyetinin Türkiye'yi ziyaret etmesi, iki ülke arasında başlayan ilişkileri geliştirme sürecinin uzun vadeli olacağının işaretiydi. 5 Ocak'ta TBMM'de bir konuşma yapan Podgorny, Türk-Sovyet ilişkilerinin tarihçesini anlattıktan ve Atatürk-Lenin dönemine uzun uzun yer verdikten sonra "... sonraki yıllarda Türk-Sovyet münasebetleri, bildiğiniz gibi, gölgelenmiştir.... Bu bakımdan, Sovyetler Birliğinde yapılan yersiz ve yanlış beyanatlar menfi bir rol oynadı, gerçi karşı tarafın da bütün davranışları ideal bir şekilde oldu denemez tabii. Bununla beraber Sovyetler Birliği, bahsi geçen beyanatların yanlış olduğunu açıkça belirtmiştir." diyerek ikili ilişkilerdeki gerilim döneminin nedenlerini açıkladı ve bu dönemin geçmişte kalması gerektiğini, bundan sonra iyi komşuluk ilişkilerini geliştirmek istediklerini bildirdi. Uzun konuşmasının büyük bir bölümünü Sovyetler Birliği'nin ekonomik gelişmesini tamamlama sürecini ve uluslararası ilişkilerde barışı sağlamaya yönelik politikasını anlatmaya ayıran Podgorny, Kıbrıs konusunda Ekim ayında Sovyetler Birliği'nin kabul ettiği ilkeleri yineleyerek, sorunun "hiçbir yabancı müdahale ve bilhassa askerî müdahale olmadan barışçı yollarla halledilmesi" gerektiğini, müdahalenin gerek Türk gerek Rum tüm Kıbrıs halkına felâket getireceği inancında olduklarını bildirdi¹⁷⁷.

21 Ocak'ta TASS ajansına bir açıklama yapan Podgorny, Kıbrıs'ta iki halkın da meşru haklarını güvence altına alan bağımsız ve toprak bütünlüğüne saygı gösterileri bir devletin bulunmasından yana olduklarını, adadaki tüm yabancı kıtaların ve üslerin geri çekilmesi gerektiğini ve devletin şeklinin Kıbrıs halkı tarafından federal bir çözüm de dahil olmak üzere tartışılıp belirlenmesinin en iyi çözüm olduğunu belirtti. Sovyetler Birliği'nin Kıbrıs için federasyonun da bir çözüm olabileceğini söylemesi Türk Dışişleri Bakanlığı tarafından olumlu karşılanırken, Yunanistan ve Kıbrıs'ın tepkileri sert oldu. Yunanistan Başbakanı Papandreu,

“Yunan dış siyasetinin başkalarının onayına ya da muhalefetine bağlı olmadığını” bildirdi¹⁷⁹.

Türk-Sovyet ilişkilerindeki gelişme 17-22 Mayıs 1965'te Sovyet Dışişleri Bakanı Gromiko'nun Türkiye'ye, Türk Başbakanı Ürgüplü'nün de 8-17 Ağustos 1965'te Sovyetler Birliği'ne yaptıkları ziyaretlerle sürdü. Bu ziyaretler sırasında da herhangi bir antlaşma imzalanmadı ama birtakım projeler üzerinde görüşmeler başlatıldı. Ayrıca, Kıbrıs konusunda Sovyetler Birliği federasyon çözümünü benimsediği ve enosis'e karşı olduğu netlik kazandı¹⁸⁰.

İnönü hükümeti zamanında başlatılan Türk-Sovyet ilişkilerinin iyileştirilmesi çabaları, AP ağırlıklı Ürgüplü hükümeti döneminde de sürdürülmüştür. Başlatılan süreç TBMM'de grubu bulunan tüm partiler tarafından da destekleniyordu. 25 Mayıs 1965'te Dışişleri Bakanlığı bütçesini görüşmek üzere toplanan TBMM'de partiler dış politika konusundaki görüşlerini açıkladılar. CHP adına söz alan Nihat Erim, “Batı savunması manzumesi içinde yer almak demek, dış ilişkilerde hareket serbestimizi terk etmek demek değildir. Türkiye coğrafya durumunun, tarihinin ve öncelikle Cumhuriyet devrinde güttüğü dış politikanın ışığı altında, komşularıyla normal ve dostça ilişkiler güdecektir. Toprak bütünlüğümüze, politik ve ekonomik bağımsızlığımıza tam saygı gösteren ve göstermeye devam edeceği intibasını veren her devletin uzatdığı dost eli boş çevirmek doğru olmaz.”¹⁸¹ derken, AP adına konuşan Erol Y. Akçal “Türk-Rus dostluğu tarafların karşılıklı itimat ve eşitlik prensipleri üzerine bina edildiği nisbette faydalı olacaktır. Esasen bu dostluk Türkiye'deki her iktidarı memnun edecektir. ...İttifaklarımıza halel gelmeden devam ettirilecek iyi komşuluk münasebetleri ... bizleri memnun edecektir. Dâvalarımızda ise bizi desteklemeleri, hakkaniyete verdikleri önemi belirtme bakımından dostluğun ve iyi komşuluk münasebetlerinin kuvvetli bir misalini teşkil edecektir.”¹⁸² sözleriyle izlenen

politikaya partisinin desteğini veriyordu. MP adına söz alan Ahmet Bilgin biraz daha temkinli davranarak, iki ülke arasındaki ilişkilerin geliştirilmesine taraftar olmakla birlikte "Rusların dostluk kisvesi altında istismarlara girişebileceği hususunun da gözden uzak tutulmaması"¹⁸³ gerektiğini belirtiyordu. CKMP adına Cevad Odyakmaz da ilişkilerin geliştirilmesinin Türkiye'nin yararına olduğunu düşündüklerini söyledikten sonra "... millet olarak, Hükümet olarak rejimimizi korumak hususundaki dikkatimizi de ...ayrıca ve ehemmiyetle kaydetmek" istediğini¹⁸⁴ belirterek aynı endişeleri dile getiriyordu.

Aynı oturumda söz alan yeni Dışişleri Bakanı Hasan Esat Işık Türk-Sovyet ilişkilerinin gelişmesinin Türkiye'nin bağlı olduğu ittifakları olumsuz yönde etkilemeyeceğini, bunun iki ülke tarafından da bilindiğini belirttikten sonra, 1960'tan sonra başlayan kuzey komşumuzla ilişkilerin geliştirilmesi niyetlerinin uygun bir zemin oluşur oluşmaz gerçekleştirildiğini, bunun belirli bir olayın gereği olmadığını, dolayısıyla Kıbrıs sorununa bağlanamayacağını söyledikten sonra "Türkiye ile Sovyetler Birliği arasındaki münasebetlerin düzelmesini Kıbrıs meselesine bağlamak doğru değilse de, Sovyetler Birliğinin Kıbrıs meselesindeki tutumunun iki memleket arasındaki münasebetler üzerinde de bir tesiri olacağını da unutmamak lâzımdır."¹⁸⁵ diyerek, ilişkilerin gelişmesiyle ilgili ilk savlarını yine kendi sözleriyle şüpheye düşürüyordu.

Gerçekten de 1960 sonrası yaratılan demokratik ortamda dış politikada değişiklik yapılması konusunda resmî ve gayri resmî açıklamalar böyle bir değişikliğin Türk kamuoyunca kabul edilebilmesi için gerekli ortamı yaratmıştır, ancak bu kararın uygulamaya konulması Kıbrıs olaylarının sonucunda somut olarak başlamıştır. Nitekim 1964-1965 yıllarında iki ülke arasında iyiniyet işaretleri resmî ziyaretler, Kıbrıs konusunda Moskova'nın tutum değiştirmesi dışında, somut

işbirliği adımlarının atılması ile sonuçlanmadı. İki ülke arasında özellikle ekonomik ve ticarî ilişkilerin gelişmesi ve projelerin gerçekleşmesi için 1960'lı yılların ikinci yarısını beklemek gerekecekti.

B. Bağlantısızlar Nezdinde Girişimler

Türkiye, bir yandan Sovyetler Birliği'ne 1959 antlaşmalarının yasallığını dolayısıyla Kıbrıs'ta eşit haklara sahip iki ulusal toplumun varlığını kabul ettirmeye çabalarını sürdürürken, öte yandan bağlantısız ülkeler nezdinde de girişimlerini yoğunlaştırdı. BM Genel Kurulu'nun XX. dönem toplantısının gündemine Kıbrıs sorunu alınmıştı ve Türkiye Aralık ayına kadar Bağlantısızlar'a Türkiye'nin görüşlerini anlatarak, verecekleri oyun aleyhine olmasını engellemeyi amaçlıyordu.

Sovyetler Birliği ile ilişkileri geliştirmek görece daha kolaydı, çünkü 1953'ten beri Moskova da aynı niyetle hareket ediyordu. Oysa, çoğu Afrika ve Latin Amerika ülkesi olan Bağlantısızlar için Türkiye uzak, ilişki içinde bulunulmayan ve üstelik başka bir blok içinde yer alan bir ülkeydi.

Türkiye, 1965 yılı içinde, Kıbrıs sorununda Türk görüşünü anlatmak üzere siyaset adamları, diplomatlar, gazeteciler ve öğretim üyelerinden oluşan yedi iyiniyet heyetini çeşitli Asya, Afrika ve Latin Amerika ülkelerine gönderdi¹⁸⁶. Dışişleri Bakanı Işık, Dışişleri Bakanlığı bütçe görüşmeleri sırasında Cumhuriyet Senatosu'nda yaptığı konuşmada iyiniyet heyetlerinin amaçlarının Kıbrıs konusundaki Türk görüşleri ile sınırlı olmadığını şu sözlerle belirtmekteydi¹⁸⁷:

“Üçüncü dünyanın muhtelif memleketlerine müteveccihen yola çıkardığımız 7 iyiniyet heyetinden üçünün Afrika'ya gittiğini ve aralarında yapılan bölge taksimi neticesinde temas etmedikleri Afrika memleketi kalmamasına

itina edildiğini tebarüz ettirmek isterim. İyiniyet Heyetlerimizin vazifesi yalnız Kıbrıs mevzuuna münhasır kalmakta, bu heyetlerin faaliyetleri Afrika'nın genç ülkeleriyle aramızda teessüsüne çalıştığımız samimî ve yakın münasebetlere yeni bir hız vermek gibi müsbet bir tesir de icra eylemektedir.

İyiniyet heyetlerinden beklediğimiz bu yapıcı faaliyetlerin Asya ve Lâtin Amerika memleketleile idame edegel-
diğimiz iyi münasebetlere de aynı istikamette tesir eyleyeceğini ümit ve temenni ediyoruz. Keza bu iki kıtada da, Afrikada olduğu gibi mevcut temsilciliklerimizin tavzif edildikleri memleket sayısını arttırmak suretiyle mümkün olduğu kadar çok ülkede temsil edilmek için gayret sarfediyoruz."

İyiniyet heyetleri beklenen sonucu vermedi, zaten vermesine de olanak yoktu. Hiçbir altyapı hazırlığı yapılmadan gerçekleştirilen bu gezilerle Türkiye'nin Üçüncü Dünya ülkeleriyle ilişkilerini geliştirmesini beklemek aşırı bir iyimserlikti. Nitekim, bu ziyaretlerin olumlu bir etkisi olmadığı BM XX. dönem toplantısında ortaya çıktı. 16 Aralık 1965'te Kıbrıs konusu Genel Kurul'da görüşüldü. Birinci Komite'de oylanan tek tasarı olan 32 Devlet Önerisi Genel Kurul'da 5 olumsuz ve 54 çekimser oya karşılık 47 oyla kabul edildi¹⁸⁸. 2077(XX) sayılı kararda, Genel Kurul'un, 10 Ekim 1964 tarihli Kahire Konferansı kararlarını ve 26 Mart 1965 tarihli Galo Plaza raporunu gözönünde tuttuğu belirtildikten sonra, Kıbrıs Cumhuriyeti'nin BM'nin eşit bir üyesi olarak BM Anayasası uyarınca, herhangi yabancı bir müdahale olmaksızın tam egemenlik ve bağımsızlık hakkı bulunduğu belirtilmekte, tüm üye devletler Kıbrıs Cumhuriyeti'nin egemenliğine, bağımsızlığına ve toprak bütünlüğüne saygı göstermeye ve herhangi bir müdahalede bulunmaktan kaçınmaya çağrılmakta, BM'nin arabuluculuk çalışmalarını sürdürmesi önerilmektedir¹⁸⁹. Böylece, BM Genel Kurulu Kıbrıs'ın tam egemen bir devlet olduğunu belirterek müda-

haleye karşı çıkıyor, bir anlamda 1959 antlaşmalarının varlığını reddediyordu. Tümüyle Makarios'un ve Yunanistan'ın görüşlerini içeren bu karar BM'nin aldığı kararlardan Türkiye açısından en olumsuzuydu¹⁹⁰.

Bağlayıcı nitelik taşımamakla beraber karar siyasî açıdan Türkiye'nin uluslararası platformdaki yalnızlığını ortaya koymuştur. Nitekim, 1965 yılından sonra, Türkiye iyiniyet heyetleri gibi etkisiz araçlarla değil, doğrudan kendi dış politikası çerçevesinde yaptığı değişikliklerle, başta komşu Arap devletleri olmak üzere üçüncü dünya ülkeleriyle siyasal, ekonomik ve kültürel ilişkilerini geliştirme yolundaki çalışmaları başlatacaktır.

NOTLAR

1. Türkiye'de yaşanacak 1971 askerî müdahalesi ve 1980 darbesinin 1960'lı yıllardakilerden temel farkı hiyerarşik düzen içinde yapılmış olmalarıdır. Bu da 1961-1965 döneminde sistemi rayına oturtma çabalarının bir sonucudur.
2. Feroz ve Bedia Turgay Ahmad, **Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi 1945-1971**, Ankara, Bilgi, 1976, s. 239. Partilerin oy oranlarına bakacak olursak, katılım oranı % 81.41'di. Meclis seçimlerinde CHP % 36.7, AP % 34.7, CKMP % 13.9 ve YTP % 13.7 oranında oy aldı. Senato seçimlerinde katılım oranı aynıydı ve CHP % 37.2, AP % 35.4, YTP % 13.9 ve CKMP % 13.4 oranında oy aldı.
3. İsmet İnönü başkanlığında kurulacak hükümete bir şans tanınması gerektiğini düşünen Hava Kuvvetleri temsilcilerinin imzalamaktan kaçındıkları protokol, TBMM toplanmadan önce Türk Silahlı Kuvvetleri'nin fiilî duruma müdahale edeceğini ve hedeflenen devrimi milletin gerçek ve ehliyetli temsilcilerine devre-deceğini, tüm siyasal partilerin faaliyetlerinin yasaklanacağını ve MBK'nin feshedileceğini, bu kararların en geç 25 Ekim'e kadar uygulamaya konulacağını bildiriyordu. Bkz. Can Kaya İsen, **Geliyorum Diyen İhtilâl**, İstanbul, Tan, 1964, s. 19.
4. Erdoğan Örtülü, **Üç İhtilâlin Hikâyesi**, Ankara, Ayyıldız, 1966, s. 147.
5. Bu koşullar Gürsel'in cumhurbaşkanı seçilmesi, Yassıada tutuklularına af çıkarılmaması, Emînsu'ların yeniden orduya alınmamaları ve 147'lerin üniversiteye geri dönmemeleriydi.
6. Şimdilik kaydıyla Yassıada malûkumlarına af çıkarılmayacağı, Emînsu'ların orduya döndürülmeyecekleri, siyasal partilerin

Cumhurbaşkanlığı için aday göstermeyecekleri konusunda anlaşmaya vardılar. Parti liderlerinin ısrarı sonucunda sivil hayatı ilgilendiren 147'lerle ilgili koşul protokole sokulmamıştı. Sadi Koçaş, **Atatürk'ten 12 Mart'a**, C. 3, İstanbul, Cem-May, 1977, s. 1039-1040.

7. Ahmad, **op. cit.**, s. 240.
8. 22 Şubat darbe girişimi için bkz. Talât Aydemir, **Talât Aydemir'in Hatıraları**, İstanbul, Kitapçılık, t.y., **passim**.
9. Örtülü, **op. cit.**, s. 423.
10. Feroz Ahmad, **The Turkish Experiment in Democracy 1950-1975**, London, C. Hurst Company, 1977, s. 223.
11. Bu dönemde TBMM'de temsilcisi bulunmadığı ve öteki partilerden çok farklı ve radikal değişiklik içeren bir dış politika benimsediği için TİP bu başlık altında ele alınmayacaktır.
12. Erkin Topkaya, **Anayasa, Siyasi Partiler Kanunu, Program ve Tüzükleriyle Türkiye'de Başlıca Siyasi Partiler**, Ankara, Ulusal, 1969, s. 125, 180, 319 ve 595-596.
13. **Ibid.**, s. 180.
14. **Ibid.**, s. 125 ve 596.
15. **Ibid.**, s. 126, 319 ve 596.
16. **Ibid.**, s. 126.
17. **Ibid.**, s. 319.
18. İki hükümet programının dış politika ile ilgili tam metinleri için bkz. Kâzım Öztürk, **Türkiye Cumhuriyeti Hükümetleri ve Programları**, İstanbul, Ak, 1968, s. 506-510 ve 539-545.
19. **Ibid.**, s. 510.
20. **Ibid.**, s. 541.
21. **Ibid.**, s. 508 ve 543.

22. **Ibid.**, s. 543.
23. **Ibid.**, s. 576.
24. **Ibid.**, s. 575.
25. **Ibid.**, s. 601.
26. **Ibid.**, s. 600-601.
27. **Ibid.**, s. 602.
28. **Ibid.**, s. 603-604.
29. Bu sav Kıbrıs sorununu incelerken daha açıklık kazanacaktır.
30. TİP'ten sonra 1962 yılında Çalışanlar Partisi adıyla yeni bir parti kurma çabaları görüldü. Türk-İş üyeleri, Yön dergisi yazarları ve SBF öğretim üyelerinin katıldığı çalışmalarda partinin programı hazırlandı. SBF öğretim üyesi Türkkaya Ataöv tarafından hazırlanan ve oldukça radikal bulunan dış politika bölümü bağlantısız bir dış politika güdüleceğini belirtiyordu. Ancak, bu parti kurma girişimi başarılı olamadı ve katılanlar arasındaki fikir uyuşmazlığı dolayısıyla dağıldı. Bkz. Sadi Koçuş, **Atatürk'ten 12 Mart'a**, C. III, İstanbul, May, 1977, s. 1115-1131.
31. Topkaya, **op. cit.**, s. 442.
32. **Ibid.**, s. 443-444.
33. Sadun Aren, **TİP Olayı 1961-1971**, İstanbul, Cem, 1993, s. 67-68.
34. Halûk Ülman, "Dış Politikamızın Değişkenleri I," **Yön**, No. 26 (1962), s. 14-15.
35. Halûk Ülman, "Dış Politikamızın Değişkenleri II," **Yön**, No. 27 (1962), s. 16.
36. Türkkaya Ataöv, "Atatürk'ün Dış Politikası," **Yön**, No. 47 (1962), s. 18.
37. Fahir H. Armaoğlu, "Türkiye ve NATO," **Forum**, No. 193

(1962), s. 18.

38. Metin Toker, **Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları, 1944-1973: İnönü'nün Son Başbakanlığı 1961-1965**, 2. Basım, Ankara, Bilgi, 1992, s. 49.
39. **Ibid.**, s. 53-54.
40. **Yön**, No. 4 (1962), s. 4-5.
41. Ahmad et al., **Türkiye'de Çok Partili ...**, s. 243.
42. Toker, **op. cit.**, s. 51.
43. **Yön**, No 4, 10 Ocak 1962, s. 4-5.
44. Oral Sander, **Türk-Amerikan İlişkileri 1947-1964**, Ankara, AÜSBF, 1979, s. 206'dan **Economic and Social Indicators-Turkey**, s. 58.
45. Ahmad, **Türkiye'de Çok Partili...**, s. 246.
46. **Yön**, No. 14, 21 Mart 1962, s. 4.
47. Orhan Erkanlı, **Askerî Demokrasi: Orhan Erkanlı'nın Anıları**, İstanbul, Güneş, 1987, s. 201-206.
48. Küba Füze Bunalımını ile ilgili özet şu kaynaklara dayanılarak yapılmıştır: André Fontaine, **Histoire de la Guerre Froide II**, Paris, Fayard, 1967, s. 483-512; J. B. Duroselle, **Histoire Diplomatique de 1919 à Nos Jours**, Paris, Dalloz, 1974, s. 643-650; Charles L. Robertson, **International Politics Since World War II**, New York, John Wiley and Sons, 1966, s. 340-345; Louis J. Halle, **The Cold War as History**, New York, Harper Colophon Books, 1971, s. 400-411.
49. Mehmet Gönlübol et al., **Olaylarla Türk Dış Politikası 1919-1973**, Beşinci Baskı, Ankara, AÜSBF, 1982, s. 338.
50. Sander, **op. cit.**, s. 218'den Susan Strange, "Cuba and After", **The Yearbook of World Affairs**, 1963, s. 7.

51. **TBMM Tutanak Dergisi**, C. 8 (1962), Birleşim 135, Oturum 1, s. 246-247.
52. Duygu Sezer, **Kamuoyu ve Dış Politika**, Ankara, AÜSBF, 1972, s. 130-131.
53. Nadir Nadi, "Kraldan Daha Kralcı", **Cumhuriyet**, 2 Ekim 1962.
54. "Ve Türkiye Birinci", **Forum**, No. 205 (1962), s. 9.
55. Mehmet Gönlübol, "Kıssadan Hisse", **Forum**, No. 207 (1962), s. 18-19.
56. Gönlübol, **et al., op. cit.**, s. 339; George S. Harris, **Troubled Alliance: Turkish-American Problems in Historical Perspectives 1945-1971**, Washington, Stanford, AEI-Hoover Institute on War, 1972, s. 91-94.
57. **TBMM Tutanak Dergisi**, C. XI, (1963), Birleşim 30, Oturum 1, s. 104-105.
58. **Ibid.**, s. 110-112.
59. **TBMM Tutanak Dergisi**, C. CIII, (1963), Birleşim 52, Oturum 4, s. 221-225.
60. Sezer, Küba Füze Krizi sırasında günlük basının dış politikaya ilgisizliğinin kırıldığını ancak yazarların genellikle Jüpiter füzelerinin kaldırılmasından sonra Türk savunma sisteminde doğacak boşluk konusuna eğildiklerini ve hükümetin açıklamalarından sonra da tatmin olduklarını belirtmektedir. Sezer'e göre, sadece **Cumhuriyet** gazetesi yazarı İlhan Selçuk ve **Milliyet** gazetesi yazarı Çetin Altan konuyu uluslararası sistende meydana gelen değişiklikler ve bunun Türk dış politikasına yapacağı etkiler açısından ele almakta ve daha derin çözümlemeler yapmaktadırlar. Bkz. Sezer, **op. cit.**, s. 134-151.
61. Doğan Avcıoğlu, "Füzeler Kalkarken", **Yön**, No. 59 (1963), s. 3.
62. **Yön**, No. 46 (1962), s. 3.

63. Sander, **op. cit.**, s. 220-226.
64. Niyazi Kızılyürek, Kıbrıs Cumhuriyeti'nin kuruluşundan sonra tarafların tutumlarını şu sözlerle anlatmaktadır: "Birlikte var olmak için, hiçbir zaman ortaya, siyasal-ideolojik bir çaba konmadı. Kıbrıs'ı salt bir coğrafya parçası olmaktan çıkarak bütün Kıbrıslıların siyasal evine dönüştürecek bir uğraş olmadığı gibi, bu yöndeki çabaların hor bakıldı. Kıbrıslı seçkinler Kıbrıs'ı Yunan ve Türk uluslarının çerçevesinde ele aldılar ve yerel bir kimliğin oluşmaması için her türlü "ulusal" tedbire başvurdular. Herşeye karşın, özlenen "ulusal zafere" ulaşamadı ve Kıbrıslı Rum ve Türk seçkinler çoğulcu bir toplumda birbirlerini dikkate almak zorunda bırakıldılar. Bu noktadan sonra Kıbrıslı seçkinlerin siyasal davranışlarını belirleyen temeldürtü, karşılıklı bağımlılıktan kurtulmak, çoğulcu toplumsal yapıyı bozmak ve tikel "ulusçu zafer" peşinde koşmak olacaktı." Niyazi Kızılyürek, **Ulus Ötesi Kıbrıs**, Lefkoşe, by, 1993, s. 13.
65. Faruk Sönmezoğlu, "Kıbrıs Sorununda Tarafların Tutum ve Tezleri (Başlangıcından 1974 yılına kadar)", s. 110'dan Toktamış Ateş, **et al, Türk Dış Politikasında Sorunlar**, İstanbul, Der, 1989.
66. Nancy Crawshaw, "Cyprus: Collapse of the Zurich Agreement", **The World Today**, C. 20, No. 8 (1964), s. 339.
67. **Keesing's Contemporary Archives**, 1962, s. 18641.
68. **Ibid.**, s. 18641.
69. **Ibid.**, s. 18641.
70. Demokrasi geleneği daha eskiye dayanan Kıbrıslı Rumların muhalefet hareketleri örgütlü oldukları için seslerini daha fazla duyurabiliyor ve tehditlere daha kolay göğüs gerebiliyorlardı.
71. **TBMM Tutanak Dergisi**, 1962, C. 4, Birleşim 65, Oturum 1, s. 120-121.

72. Oysa bu bombalama eylemlerinin TMT tarafından gerçekleştirildiği iki gazetecinin öldürülmesi sonrasında yapılan soruşturmada ortaya çıkmıştır.
73. Ayhan M. Hikmet'in kardeşi Hirber Ayhan da yaptığı açıklamada kardeşi ve arkadaşının Kıbrıslı Rumlarla kardeşlik içinde birarada yaşamak idealile işbirliğinden yana oldukları için aşırı uçlar da yer alan Türkler tarafından öldürüldüklerini söylüyordu. **Keesing's Contemporary Archives**, 1963, s. 19257-19258; Ahmet An, **Kıbrıs'ta Fırtınalı Yıllar (1942-1962)**, Lefkoşe, Galerî Yayınları, 1996, s. 125-136.
74. "Kıbrıs'taki Cinayetler", **Forum**, No. 195 (1962), s. 7.
75. **Yön** dergisi de hi konuyla ilgili olarak şu satırları yazıyordu: "Fikirleri ne olursa olsun, iki Türk gazetecinin öldürülmesi, Türkiye'de ve dünyada iyi karşılanmadı. Gazetecilerin, Rumlarla işbirliğine taraftar oldukları ve canıdaki bomba olayının içyüzünü açıklayacaklarını ilan ettikleri için öldürüldüğü sanılıyor. Türk cemaatinin tam bir birlik içinde bulunması şart. Fakat bu birliğin ikna yoluyla değil de, terör ile sağlanmaya çalışılması uzun vadede davaya zarar vermekten başka birşeye yaramayacak. Türk liderleri, kendilerini demokratik metodlara alıştırmalı ve gözlerini artık ciddî şekilde cemaatin iktisadî ve sosyal meselelerine çevirmelidir." **Yön**, No. 28 (1962), s. 15.
76. "Bomba Modası", **Forum**, No. 204 (1962), s. 13.
77. Stanley Mayes, **Makarios: A Bibliography**, London, Macmillan Press, 1981, s. 158-159.
78. Toker, **op. cit.**, s. 187. Toker, İnönü'nün bu kesin tutumuyla ilgili ilginç bir değerlendirme yapmakta ve eğer ABD'nin 1964'te takınacağı tutumu tahmin edebilseydi, İnönü'nün görüşmeler için kapıyı açık bırakabileceğini, belki de Kıbrıs sorununun başka bir gelişim çizgisi izleyeceğini söylemektedir.
79. **Cumhuriyet**, 27 Kasım 1962.
80. **Keesing's Contemporary Archives**, 1964, s. 20113; Stanley Kyriakides, **Cyprus Constitutionalism and Crisis Government**,

Philadelphia, University of Pennsylvania Press, 1968, s. 83-92.

81. **Keessing's Contemporary Archives**, 1964, s. 20113; Kyriakides **op. cit.**, s. 94-103.
82. Profesör Forsthoff'tan boşalan göreve 16 Aralık 1963'te İngiliz hakim K. S. Jacobs atandı.
83. Jean François Drevet, **Chypre: Île Extrême**, Paris, Syros, 1991, s. 157.
84. Thomas Ehrlich, **International Crisis and the Role of Law: Cyprus 1958-1967**, London, Oxford University Press, 1974, s. 37.
85. Glafkos Clerides, **Cyprus: My Deposition**, C. 1, Nicosia, Alithia, 1989, s. 130.
86. Yapılan açıklamada "Kıbrıs Cumhuriyetinin muhtırası Zürih ve Londra Antlaşmalarının ve Kıbrıs anayasasının tadilini teklif etmektedir. Kıbrıs'taki Türklerin hayati hak ve menfaatlerinin teminatını ihtiva eden bu vesikalar üzerinde müzakere açılmasını isteyen böyle bir teklifin kabulüne imkân olmadığından reddine karar verilmiştir." deniliyordu. Toker, **op. cit.**, s. 189.
87. **TBMM Tutanak Dergisi**, C. XXIII (1963), Birleşim 18, Oturum 1, s. 510.
88. **Keessing's Contemporary Archives**, 1964, s. 20113.
89. **Ibid.**, s. 20113-20114.
90. **Ibid.**, s. 20114.
91. Toplantıda Genelkurmay Başkanı Orgeneral Cevdet Sunay, İkinci Başkan Korgeneral Memduh Tağmaç, Dışişleri Bakanı Feridun Cemal Erkin, Genel Sekreter Fuat Bayramoğlu ve Kıbrıs işlerine bakan dairenin Genel Müdürü Turan Taluy bulundu.
92. Toker, **op. cit.**, s. 191-192.
93. **Dışişleri Bakanlığı Belleteni**, No. 1 (1964), s. 5.

94. **Ibid.**, s. 6.
95. **Idem.**
96. Sülha Bölükbaşı, **The Turkish-American Relations and Cyprus**, New York, University Press of America, 1988, s. 65.
97. Söz konusu karar Bolivya, Brezilya, Fildişi Sahili, Fas ve Norveç'in 2 Mart'ta sundukları uzlaştırıcı karar tasarısının oybirliği ile kabulü üzerine çıkmıştır.
98. Kararın metni için bkz. **Yearbook of the United Nations (1964)**, New York, Office of Public Information-UN, 1966, s. 165.
99. Notanın metni için bkz. **Dışişleri Bakanlığı Belleteni**, Ek IV, No. 1 (1964), s. 98.
100. **Ibid.**, ek VI, s. 102-104.
101. Karar tasarısı Bolivya, Brezilya, Fildişi Sahili, Fas ve Norveç tarafından hazırlandı.
102. **Yearbook of the United Nations (1964)**, New York, Office of Public Information-UN, 1966, s. 165-166.
103. Tuomioja'nın 9 Eylül 1964'te ölümü üzerine, Ekvator Devlet Başkanı Galo Plaza arabulucu olarak atandı.
104. **Keessing's Contemporary Archives**, 1964, s. 20117. Türkiye'de egemen olan kanının aksine Makarios ve Grivas aynı amaçlar için hareket eden iki lider değillerdi. Temel amaçları ve politika yapma yöntemleri İngiltere'ye karşı sürdürülen sömürge karşıtı savaşımdan yani 1950'li yıllardan beri farklıydı. Grivas Atina'dan emir alan ve bu emirlere tümüyle uyan, gerilla yöntemlerini benimseyen su katılmamış bir enosis taraflısıyken, Makarios çok daha ince politik ve diplomatik yöntemler kullanan, Atina'yı kendi amaçları için araç olarak kullanan ve siyasal amaçları koşullara göre değişme gösteren bir devlet adamıydı.

105. **Ibid.**, s. 20121.
106. **Dışışleri Bakanlığı Belleteni**, No. 1 (1964), s. 11.
107. Etkin, Arcayürek'e şu açıklamayı yapar: "Paşaya 'Büyükelçiye yapacağımızı söylersek, derhal karşı çıkar. Alınan bir karar uygulanmadan önce başka bir devlete, hele Birleşik Amerika'ya bildirilir mi Paşamı' dedim. Dinletemedim. İsmet Paşa bana karşı direndi. ... (A)çıklamalarımın İsmet Paşa'nın hiç etkilendiğini görüyordum. Hükümet başkanıydı, başka yapacak bir şey yoktu. Amerikan elçisini makamıma çağırđım, 'Türk hükümetinin antlaşmalara dayanarak Ada'ya asker göndermeye karar verdiğini' söyledim." Arcayürek, **op. cit.**, s. 274. Rıfkı Salim Burçak kendisiyle 5 Temmuz 1996'da yaptığımız görüşmede, ordunun teknik olarak adaya çıkarma yapacak olanaktan yoksun bulunduğunu bilen İnönü'nün ABD'ye haber vermesindeki amacın harekâtın engellenmesini sağlamak olduğunu ileri sürdü. Böylece, harekât yapılmayacak, Yunanistan'a Türkiye'nin ciddiyeti anlatılmış olacak ve baskı yapan Türk kamuoyuna da ABD engeli gerekçe gösterilerek, hükümete yöneltilecek eleştiriler bertaraf edilmiş olacaktır.
108. Toker, **op. cit.**, s. 205-206; Halûk Şahin, **Gece Gelen Mektup: Türk-Amerikan İlişkilerinde Dönüm Noktası**, İstanbul, Cep, 1987, s. 21-26.
109. Şahin, **op. cit.**, s. 13.
110. Johnson mektubunun metni için bkz. **Hürriyet**, 13 Ocak 1966.
111. İnönü'nün yanıt mektubunun metni için bkz. **Milliyet**, 16 Ocak 1966.
112. Türk heyetinde Başbakan İnönü dışında Dışışleri Bakanı Feridun Cemal Erkin, Nihat Erim, Halûk Bayülken, Suat Bilge, Turan Tuluy, Orhan Eralp, Tuğgeneral Turgut Sunalp ve Washington Büyükelçisi Turgut Menemencioğlu bulunuyordu. ABD heyeti ise, Başkan Johnson dışında Dışışleri Bakanı Dean Rusk,

yardımcısı George Ball, Ankara Büyükelçisi Raymond Hare ve Genelkurmay Başkanı Maxwell Taylor'dan oluşuyordu.

113. Ortak bildirinin metni için bkz. **Dışışleri Bakanlığı Belleteni**, No. 1 (1964), s. 16-17.
114. Toker, **op. cit.**, s. 209.
115. Şahin, **op. cit.**, s. 89-90.
116. Andreas G. Papandreu, **Namlunun Ucundaki Demokrasi**, 2. basım, çev. Semih Koray ve Mehmet Emin Yıldırım, Ankara, Bilgi, 1988, s. 167.
117. Toker, 1964 yılında İnönü'nün, 1965 yılında da Yorgo Papandreu'nun iktidardan düşürölmesini ABD'nin Kıbrıs sorununda uzlaşmaz tutum benimseyen bu iki liderden kurtulma isteğine bağlamaktadır. Türkiye'ye 1964 yazında gelen Porter isimli Amerikalı, AP Genel Başkanı Gümüşpala'nın ölümünden sonra yapılacak seçimler için, Morrison firmasının temsilciliğini de yapmış olan Süleyman Demirel ile ilgili görüşmeler yapmış ve Demirel'in başkanlığındaki AP, 1965 başında, İnönü'yü başbakanlıktan düşürmüştü. Yorgo Papandreu da, 1965'te Kral Konstantin tarafından yasal olmayan bir işlemle başbakanlıktan alınmış ve 1967'de ABD'ye yakınlıkları bilinen Albaylar Cuntası iktidarı ele geçirmişti.
118. Nilhat Erim, **Bildiğim ve Gördüğüm Ölçüler İçinde Kıbrıs**, Ankara, Ajans-Türk, 1975, s. 350.
119. Acheson önerisi için bkz. **Dışışleri Bakanlığı Belleteni**, No. 2 (1964), s. 6-7.
120. Kyriakos Markides, **The Rise and Fallof the Cyprus Republic**, New Haven, Yale University Press, 1977, s. 128-130; Halil İbrahim Salih, **Cyprus: The Impact of Diverse Nationalism on a State**, Alabama, Alabama University Press, 1990, s. 47-50.
121. **Dışışleri Bakanlığı Belleteni**, No. 2 (1964), s. 7.

122. **Ibid.**, s. 10.

123. Gönlübol **et al.**, **op. cit.**, s. 400-405.

124. İkinci Dünya Savaşı sonrasında büyük bir iç savaşı geçiren Yunanistan, Truman Doktrini ile ABD'nin etkisi altına girmesinden ve böylece iç savaşı komünistler aleyhine sonuçlanmasından sonra Türkiye'ye benzer siyasal bir süreçten geçti. 1952'de General Papagos, 1955'te de halefi Karamanlis başkanlığında kurulan sağı eğılinli hükümetler 1963 yılına dek ülkenin istikrarlı bir dönem geçirmesini sağıladılar. ABD ve kralın desteğı ile iktidarda kalabilen bu iktidarlar, dış politikada Batı bağılantılı bir çizgi benimsemişlerdi. 1952'de NATO'ya  ye olundu ve ABD yardımları giderek artan biçimde Yunan ekonomisinde belirleyici rol oynamaya başladı. Tıpkı Türkiye'deki gibi kalkınma ikinci plana itildi, temel altyapı yatırımlarına (yol yapımı, elektrik üretimine yönelik baraj yapımı vs.)  ncelik verildi. Bu ekonomi politikasının doğıal sonucu olarak da ekonomik büyüme sağılandı ve kişi başına düşen millî gelir arttı. Ancak yapısal bir değışim sağılanamadığı için gelir dağılımındaki eşitsizlik, işsizlik, dış g  , eğıitim ve sağılık hizmetlerinde gerilik ve yetersizlik dolayısıyla toplumsal hoşnutsuzluk artarak sürdü. Bu toplumsal hoşnutsuzluk baskı yöntemleriyle sindiriliyordu. Başta komünistler olmak üzere etkili muhalifler hapse atılıyor ya da yurtdışına kaçmak zorunda bırakılıyordu. Dış politika- da Soğıuk Savaş s yl ni benimsemiş ve NATO içi bir çatışmaya yol a mamak için kamuoyunun tüm tepkisine karşın Kıbrıs konusunda Türkiye ile el sıkışılımtı. 1961 seçimlerinde Karamanlis'in Ulusal Radikal Birliğı'nin iktidara gelmesini sağılamak amacıyla ordu se erber edildi. Özellikle kırsal kesimde jandarmanın halk üzerinde uyguladığı baskı dikkat çekici boyutlara ulaştı. Sonuçta, Ulusal Radikal Birliğı'nin iktidarda kalması sağılanmış oldu. Ancak, Yorgo Papandreu'nun Merkez Birliğı Partisi bu "yasadışı seçimler"i protesto etti ve iki yıl boyunca "Anendotos" (sonuna kadar mücadele) kampanyasını başlattı. Kampanyanın temel hedefi dürüst seçimlerin yapılması, demokrasinin tüm

kurum ve kurallarıyla işlerlik kazanması, kralın yetkilerinin anayasa ile sınırlandırılması ve silahlı kuvvetlerin tarafsızlaştırılarak siyasal yaşamdan çekilmesinin sağlanmasıydı. Papandreu'nun yürüttüğü kampanya başarılı oldu ve 1963'te seçimler yenilendi. 1963 seçimlerinden Merkez Birliği Partisi birinci parti olarak çıktı ama tek başına iktidara gelemedi. Bunun üzerine seçimlerin yeniden yapılmasını istedi ve Şubat 1964'te yinelenen seçimlerde ezici çoğunlukla iktidara geldi. Bkz. C. M. Woodhouse, **Modern Greece: A Short History**, 4. Baskı, London, Boston, Faber and Faber, 1968, s. 265-294.

125. Papandreu, **op. cit.**, s. 164.
126. **Ibid.**, s. 164. Papandreu'ya göre, Yunanistan'ın Kıbrıs'a uzaklığı dolayısıyla bu yardım sözü Türk müdahalesinden sonra bir anlam ifade etmeyecekti. Bu nedenle herhangi bir müdahaleden önce Kıbrıs'ın savunma yönünden güçlendirilmesi gerekiyordu. Ayrıca, yollanacak bu askerler Türklere karşı pazarlık gücünü yükseltecekti.
127. **Ibid.**, s. 165.
128. **Ibid.**, s. 162. Makarios'un 1960-1967 yılları arasında izlediği politikayı ve amaçlarını anlayabilmek için kullandığı sözcüklerden ve konuşmalarından çok, davranışlarını ve aldığı kararları incelemek gerekmektedir. Söz konusu dönemde iç politikada kuvvetler dengesi politikası izleyen Makarios, bir yandan bağlantısız bir dış politika ve Moskova'yla yakın ilişkilerle AKEL'in, öte yandan **enosis** söylemini sürekli gündemde tutmak suretiyle EOKA üyelerinin desteğini sağlıyordu. Başpiskopos sıfatını da bunlara ekleyince siyaset üstü bir lider olarak, mutlak iktidarını kurmak istemişti. İçerde sağlayacağı bu güçle Atina'dan tamamen bağımsız, gerçek bir devlet başkanı olabileceğini planlıyordu. Ancak, Kıbrıs Rum iç politikasında böyle bir konum edinmek Makarios'u tüm Kıbrıs halkının lideri olmaktan uzaklaştırdı.

129. Şahin, **op. cit.**, s. 20'den Lawrence S. Witner, **American Intervention in Greece**, Columbia, Columbia University Press, -1982, s. 303.
130. Andreas Papandreu da "Yunanistan'da demokrasinin ölümüne yol açan trajik siyasal gelişmelerin altında Kıbnssonunu yatırmaktaydı" derken aynı olguyu vurgulamaktadır. Papandreu, **op. cit.**, s. 174.
131. AKEL ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. T.W. Adams, **AKEL: The Communist Party of Cyprus**, Stanford (California), Hoover Institution Press, 1971, passim; T.W. Adams, "Communism in Cyprus", **Problems of Communism**, C. XV, No. 3 (1966), s. 22-30.
132. **The Current Digest of Soviet Press**, C. XV, No. 52 (1964), s. 26-27.
133. Aysel İ Aziz, "1964 yılında Kıbrıs Buhranı ve Sovyetler Birliği", **SBF Dergisi**, C. XXIV, No. 3 (1969), s. 171.
134. **Keessing's Contemporary Archives**, 1964, s. 20117; Stavros Pantelli, **A New History of Cyprus**, Londra, Woodhouse, 1984, s. 130.
135. Aziz, **op. cit.**, s. 185-188.
136. **Keessing's Contemporary Archives**, 1964, s. 20266.
137. **Dışişleri Bakanlığı Belleteni**, Ek VI, No. 2 (1964), s. 31.
138. **Keessing's Contemporary Archives**, 1964, s. 20266.
139. **Dışişleri Bakanlığı Belleteni**, Ek IX, No. 2 (1964), s. 35-38.
140. **Keessing's Contemporary Archives**, 1964, s. 20266.
141. **Ibid.**, s. 20371.
142. **TBMM Tutanak Dergisi**, C. 42 (1965), Birleşim 144, Oturum 1, s. 231-233.
143. **Dışişleri Bakanlığı Belleteni**, Ek 1, No. 3 (1964), s. 15-17.

144. Semih Günver, **Tanınmayan Meslek: Anılar ve Portreler**, Ankara, AÜSBF, 1982, s. 156-160.
145. **Forum**, No. 253 (1964), s. 7.
146. **TBMM Tutanak Dergisi**, C. XXIII (1963), Birleşim 18, Oturum 1, s. 512-516.
147. Öztürk, **op. cit.**, s. 574-575.
148. Sezer'e göre, Türkiye'de günlük basın Kıbrıs sorununda ilk tepki olarak hükümeti enerjik davranmaya ve sorunu çözmek için kesin hareket etmeye çağırdı. Basının hükümetten beklediği enerjik politika Garanti Antlaşması'nın 4. maddesinin işletilmesiydi. Hükümetin müdahale etmemesi üzerine, başlangıçta hep birlikte hükümeti destekleyen basın ikiye ayrıldı. **Son Havadis, Tercüman** ve **Adalet** gibi sağ gazeteler, müdahaleyi tek başarı ölçütü kabul ederek, hükümeti başarısızlıkla suçladılar. Buna karşılık **Milliyet, Cumhuriyet, Akşam** ve **Ulus** gazeteleri hükümetin Kıbrıs politikasını desteklerken, müdahaleyi başarı için tek ölçüt olarak kabul etmediler. Bu gazetelere göre, müdahale zorunlu olduğu anda ve hukukî tabana oturtulduğunda alınabilecek bir önlemdi. Hükümetin başarısı müdahale hakkını kullanıp kullanmadığına göre değil, yürüttüğü genel politikaya göre değerlendirilmeliydi. Bu genel değerlendirme sonucunda da hükümet genel çizgilerde doğru yolda yürümekteydi. Bkz. Sezer, **op. cit.**, s. 171 ve 180.
149. Toker, **op. cit.**, s. 192-193.
150. Antlaşma metni için bkz. Hülya Demirve Rıdvan Akar, **İstanbul'un Son Sürgünleri**, 3. Baskı, İstanbul, İletişim, 1994, s. 43-51.
151. **Ibid.**, s. 91'den The Greeks of Turkey, Helsinki Watch, 1992, s. 9.
152. 1964'te alınan 1930 antlaşmasını feshetme kararı gerek Türkiye açısından gerek Türk-Yunan ilişkileri açısından önemli sonuçlar doğurdu. Herşeyden önce, 6-7 Eylül olaylarından sonra dahi İstanbul'dan ayrılmayan Rumlar'ın bu olaydan sonra

kitle halinde göçü Türkiye'nin önemli bir insan zenginliğini kaybetmesine yol açtı. Çoğunlukla ticaretle uğraşan İstanbul Rumları'nın göçü yalnızca ekonomik olarak değil, değeri daha sonraki yıllarda ortaya çıkacak olan kültürel anlamda da büyük bir kayıptı. 1964 kararının Batı Trakya Türkleri üzerinde de önemli bir etkisi oldu. Lozan Antlaşması'na göre, Batı Trakya Türkleri ile İstanbul Rumları Türk-Yunan ilişkilerinde karşılıklı bir denge oluşturunlardı. 1964'ten sonra İstanbul Rumlarının hızla Yunanistan'a göç etmeleri bu dengeyi bozdu. Karşılıklılık ilkesi ortadan kalkınca, Yunanistan Batı Trakya Türkleri'ne karşı yürüttüğü politikada iyice serbest kalmış oldu. Bkz. Baskın Oran, **Türk-Yunan İlişkilerinde Batı Trakya Sorunu**, İkinci Basım, Ankara, Bilgi, 1991, s. 298-299.

153. **Cumhuriyet**, 17 Nisan 1964.
154. **TBMM Tutanak Dergisi**, C. XXX, 6 Mayıs 1964, Birleşim 98, Oturum 1, s. 298-302.
155. **Idem..**
156. Günlük basında dış politika tartışmaları Mayıs 1964'ten itibaren ağırlık kazandı. Hükümetin politikasını eleştiren ve destekleyen gazetelerin, ABD'nin tutumu ile ilgili görüşleri uyuyuyordu: Batı, NATO ve özellikle ABD Türkiye'yi haklı davasında ve doğru politikasında yüzüstü bırakmıştır. Bu davranış, bu dış unsur Kıbrıs sorununun çözülmemiş olmasının başlıca nedenlerinden biriydi. Batı'nın Kıbrıs politikasından yakınmak ortak tutum olmakla birlikte, bunu genel dış politika tercihleri içinde çözümleyen yazar sayısı azdı: **Cumhuriyet**'ten İlhan Selçuk ve Ecvet Güresin, **Milliyet**'ten Çetin Altan Batı bağlantısını genel bir çerçevede sorgularken, **Tercüman**'dan Ahmet Kabaklı sorunu din karşıtlığı temelinde inceleyerek, Türkiye'nin kardeş müslüman ve Arap ülkelerle yakınlaşması gerektiği sonucunu çıkarıyordu. Bkz. Sezër, **op. cit.**, s. 188-202.
157. Kennedy'nin cenaze töreni için Kasını 1963'te ABD'de iken

ve yeni Başkan ile görüşmeleri sürdürürken koalisyon ortaklarının hükümetten çekilmeleri üzerine yetkisiz kalan İnönü, Kıbrıs gibi önemli bir konunun görüşmeleri sırasında benzer bir konuma düşmeyi göze alamıyordu. İç politikadaki karışıklıklar dış politikada hükümetin ne denli dar bir manevra alanına sahip olduğunu ortaya koyuyordu.

158. MP grubu adına konuşan İsmail Hakkı Akdoğan'ın konuşması konumuz açısından ilginçtir: "Haksız ve hayal kırıcı ithamları ile yarattığı hava Amerika tarafından tadil edilmeden ve müsait bir zemin hazırlanmadan Başvekilin Johnson'ın telkinlerine uyarak Amerikaya gitmesini de umumî efkârın hissiyatına aykırı ve her bakımdan mahzurlu buluyoruz. ... Amerika mı bize karşı gelecek. Topyekûn o zaman NATO'dan çekilmesini biliriz. Tarafsız bir memleket olarak yaşamasını da biliriz. Biz hiçbir zaman Amerika'nın, şunun veya bunun bize yapacağı yardımlarla minnetaltında kalıp onun dümen suyunda gitmeye tenezzül edecek bir millet değiliz." **TBMM Tutanak Dergisi**, C. XXX, (1964), Birleşim 107, Oturum 1, s. 598 ve 618.
159. Tansel basına verdiği demeçte, "Harekâtımız henüz bir başlangıçtır. Yanlış yol tutanlar doğru yola gelmediği takdirde bu işi kökünden hallederiz" diyordu. **Milliyet**, 12 Ağustos 1964.
160. Toker, **op. cit.**, s. 214-215.
161. Öztürk, **op. cit.**, s. 604-605.
162. Plaza Raporunun metni için bkz: **Dışişleri Bakanlığı Belleteni**, Belge 2, No. 7 (1965), s. 41-62.
163. Yunanistan hükümetinin ve Makarios'un bildirileri için bkz. **Ibid.**, s. 62-63.
164. **TBMM Tutanak Dergisi**, C. XXXVIII (1965), Birleşim 85, Oturum 1, s. 4-7.
165. **Milliyet**, 11 Mayıs 1964.
166. TİP genel merkez binasına saldırılar yapıldı ve bina tahrip

edildi, Aybar'ın Ankara'ya sokulmayacağı söylendi, daha da önemlisi TİP'in iki senatöründen biri olan Esat Çağa parti aleyhinde bir bildiri yayınlayarak istifa etti. 30 Mayıs'ta Aybar İstanbul'da il başkanlarının katıldığı toplantıda Bursa konuşması hakkında bilgi verdi ve partinin tam desteğini sağladı. Aren, **op. cit.**, s. 97.

167. **Ibid.**, s. 98. Bu tezin daha sonra kabul edilecek federasyon resmî tezine oldukça yakın olması ilginçtir.
168. Doğan Avcıoğlu, "Türkiye'yi Saran Tehlikeler", **Yön**, No. 72 (1963), s. 1.
169. İbrahim Çamlı, "Kıbrıs Gerçeği", **Yön**, No. 78 (1964), s. 8-9; Çamlı, "Kıbrıs Meselesinin Çözümü Üçüncü Dünyanın İçindedir", **Yön**, No. 108 (1965), s. 7.
170. **Yön**, No. 79 (1964), s. 6-7.
171. Ziyaret boyunca, Sovyet yöneticiler Türkiye'den toprak talebinde bulunmadıklarını vurguladılar ve ticarî ilişkileri geliştinmeyi, Türkiye'ye Batılı ülkelerden daha iyi koşullarda ekonomik yardım yapmayı teklif ettiler. Sürekli olarak iki ülke arasında Lenin-Atatürk zamanındaki dostluğu hatırlattılar. Bkz. Suat Bilge, **Türkiye-Sovyetler Birliği İlişkileri 1920-1964: Güç Komşuluk**, Ankara, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1992, s. 347.
172. İhsan Sabri Çağlayangil, **Anıların**, İstanbul, Güneş, 1990, s. 314.
173. **TBMM Tutanak Dergisi**, C. XXXIII (1964) , Birleşim 12, Oturum 1, s. 533.
174. Türk heyetinde Erkin'den başka Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreteri Ü. H. Bayülken, Genel Sekreter Yardımcısı K. Gürün, Birinci Daire Genel Müdürü P. Subaşı ve Özel Kalem Müdürü N. Akıman bulunuyordu. **Dışişleri Bakanlığı Belleteni**, No. 3 (1964), s. 18.
175. Ortak bildirinin metni için bkz. **Ibid.**, s. 17-20.

176. **TBMM Tutanak Dergisi**, C. XXXIII (1964), Birleşim 12, Oturum 1, s. 533.
177. Podgorny'nin konuşma metni için bkz. **Dışişleri Bakanlığı Belleteni**, Belge 1, No. 4 (1965), s. 41-48.
178. **Ibid.**, Belge 10, s. 56-57.
179. **Ibid.**, Belge 12, s. 59.
180. Aysel İ. Aziz, "Sovyetler'in Kıbrıs Tutumları 1965-1970", **SBF Dergisi**, C. XXIV, No. 4 (1969), s. 201-221.
181. **TBMM Tutanak Dergisi**, C. 40 (1965), Birleşim 115, Oturum 1, s. 545.
182. **Ibid.**, s. 553.
183. **Ibid.**, s. 559.
184. **Ibid.**, s. 561.
185. **Ibid.**, s. 568.
186. 1. İyiniyet Heyeti Milletvekili Erol Akçal başkanlığında büyükelçi Kâmuran Acet ve gazeteci Şerîsi Kuseyri'den oluşuyordu ve 9 Ocak-8 Şubat tarihleri arasında Cezayir, Fas, Moritanya, Liberya, Gana, Nijerya, Sierra Leone ve Senegal'i ziyaret etti.
2. İyiniyet Heyeti gazeteci Cihat Baban başkanlığında milletvekilleri Sırrı Öktem ve Oğuz Oran'dan Kamerun, Gabon, Kongo (Brazaville), Merkezî Afrika Cumhuriyeti ve Cad'ı ziyaret etti.
3. İyiniyet Heyeti büyükelçi Faruk Berkol başkanlığında Prof. Fahir Armaoğlu ve gazeteci Cavit Yamaç'tan oluşuyordu ve 6 Ocak-27 Şubat 1965 tarihleri arasında Habeşistan, Kenya, Somali, Burundi, Ruanda, Tanzanya, Malavi, Malagazi, Sudan, Libya ve Tunus'u ziyaret etti.
4. İyiniyet Heyeti milletvekili Prof. Fethi Çelikbaş başkanlığında senatör İlhan Sabri Çağlayangil ve milletvekili Ertuğrul Akçal'dan oluşuyordu ve 31 Aralık 1964-9 Ocak 1965 tarihleri arasında

Hindistan, Nepal, Birmanya, Tayland, Kamboçya, Laos, Endonezya, Malezya, Filipinler, Seylan, Afganistan, Pakistan ve İran'ı ziyaret etti.

5. İyiniyet Heyeti milletvekili Zihni Betil başkanlığında büyükelçi Fethi Aşkın ve Kemal Kurdaş'tan oluşuyordu ve 4-9 Ocak 1965 tarihleri arasında Meksika, Guatemala, Salvador, Honduras, Nikaragua, Kosta Rika, Panama, Jamaika ve Dominik'i ziyaret etti.

6. İyiniyet Heyeti milletvekilleri Ahmet Kırımlı ve Kasım Gülek'ten oluşuyordu ve 4 Ocak-28 Şubat 1965 tarihleri arasında Trinidad, Tobago, Venezüela, Kolombiya, Ekvator, Peru, Bolivya, Arjantin, Şili, Uruguay, Paraguay ve Brezilya'yı ziyaret etti.

7. İyiniyet Heyeti senatör Sadi Koçaş başkanlığında milletvekili Vahap Dizdaroğlu ve gazeteci Nilüfer Yalçın'dan oluşuyordu ve 28 Aralık 1964-27 Şubat tarihleri arasında Irak, Kuveyt, Filistin, Ürdün, Suriye ve Lübnan'ı ziyaret etti.

187. **Dışişleri Bakanlığı Belleteni**, Belge 1, No.5 (1965), s. 63.

188. Lehte oy veren devletler Yunanistan, Kıbrıs, Birmanya, Burundi, Kamerun, Orta Afrika Cumhuriyeti, Seylan, Çad, Şili, Kongo (Brazaville), Kongo Demokratik Cumhuriyeti, Kosta Rika, Küba, Dahomey, Dominik Cumhuriyeti, Ekvator, Salvador, Habeşistan, Gabon, Gana, Gine, Haiti, Hindistan, Fildişi Sahili, Jamaika, Kenya, Lübnan, Liberya, Malavi, Mali, Nepal, Nijerya, Panama, Paraguay, Ruanda, Sierra Leone, Somali, Suriye, Togo, Trinidad ve Tobago, Uganda, Birleşmiş Arap Cumhuriyeti, Tanzanya, Yukarı Volta, Uruguay, Yugoslavya, Zambiya; aleyhte oy veren devletler Türkiye, Arnavutluk, İran, Pakistan, ABD; çekimser oy veren devletler Afganistan, Cezayir, Arjantin, Avustralya, Avusturya, Belçika, Bolivya, Brezilya, Bulgaristan, Beyaz Rusya, Kanada, Çin, Kolombiya, Çekoslovakya, Danimarka, Finlandiya, Fransa, Guatemala, Macaristan, İzlanda, Irak, İrlanda, İsrail, İtalya, Japonya, Ürdün, Kuveyt, Laos, Libya, Lüksemburg,

Malezya, Moritanya, Meksika, Moğolistan, Fas, Hollanda, Yeni Zelanda, Norveç, Peru, Filipinler, Polonya, Portekiz, Romanya, Senegal, Güney Afrika, İspanya, Sudan, İsveç, Tayland, Tunus, Ukrayna, Sovyetler Birliği, İngiltere, Venezüela; bulunmayan devletler ise, Kamboç, Gambia, Honduras, Madagaskar, Maldiv Adaları, Malta, Nikaragua, Nijer, Singapur ve Yemen'dir.

189. Kararın metni için bkz. **Yearbook of the United Nations (1965)**, New York, Office of Public Information-Un, 1967, s. 213.

190. **Ibid.**, s. 223-226.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

1965-1971 AP DÖNEMİ VE ÇOK YÖNLÜ DIŞ POLİTİKAYA GEÇİŞ

Türkiye’de 1965-1971 yılları ekonomide sanayileşmeye dayalı hızlı büyümenin görüldüğü, siyasette uzun bir aradan sonra parlamentoda çoğunluğa sahip bir partinin tek başına iktidara geldiği, 1961 Anayasası’nın geniş özgürlükler tanıyan çerçevesi içinde kamuoyunun siyasetle içiçe yaşadığı, çok sesli demokratik rejimin Türkiye tarihinin hiçbir dönemiyle karşılaştırılamayacak biçimde varolduğu bir dönemdir. Bununla birlikte, 1960’ta ordunun müdahale- si ile iktidardan uzaklaştırılmış DP ile aynı çizgide yer alan AP ordunun denetimini sürekli olarak üzerinde hissetti ve bir denge politikası uygulamak için özel çaba sarfetti. Ancak, öğrenci ve işçi hareketleri silahlı eyleme dönüştükçe, demokratik yollarla sorunlara çözüm aramak konusunda siyasal partilerin direnmelerine karşın, ordu yeniden müda- hale etme gereğini duydu ve 12 Mart 1971’de Genelkurmay Başkanı ve üç Kuvvet Komutanının imzasını taşıyan muhtıra ile ara rejime geçildi. Halkın çoğunluğu tarafından seçimle

iktidara getirilen sağ bir parti yeniden askerî bürokrasinin engellemesiyle karşılaşarak, iktidardan ayrılmak zorunda bırakıldı.

1965-1971 döneminde siyasal hayatta görülen çok seslilik uluslararası koşulların da elvermesiyle dış politikaya yansıdı. 1960'tan beri tartışılan, 1964 Kıbrıs sorunuyla birlikte resmî çevrelerce de benimsenen çok yönlü dış politika bu dönemde uygulanmaya başlandı. Sovyetler Birliği ile ısınma aşamasındaki siyasal ilişkiler, ortak ekonomik projelerin gerçekleştirilmesi ile sağlıklı bir altyapıya dayalı yakınlaşma aşamasına geçti. Başta komşu Arap ülkeleri olmak üzere Bağlantısızlarla siyasal ilişkiler kuruldu. Bunlardan daha da önemlisi, bir önceki bölümde belirttiğimiz gibi zedelenmeye başlayan Türk-Amerikan ilişkileri yeniden gözden geçirildi ve Batı ile ilişkilerde ilk kez ABD'ye seçenek olarak Avrupa ile ilişkileri geliştirmek doğrultusundaki çabalara hız verildi. 12 Mart müdahalesinde, Türkiye'nin kendi ekonomik ve siyasal koşullarından kaynaklanan nedenlerin yanı sıra, Türk dış politikasındaki bu değişikliklere müttefiklerin gösterdikleri tepkilerin de rol oynadığı ileri sürülebilir.

• I. 1965-1971 DÖNEMİNDE SİYASAL GELİŞMELER

10 Ekim 1965 seçimlerinde nisbî sistemin yanısıra "ulusal artık" (millî bakiye) denilen bir seçim sistemi uygulandı. İnönü, ülke çapında alınan oyların da hesaba katılması yoluyla CHP'ye avantaj sağlamak üzere bu sistemi parlamentoda kabul ettirdiyse de umut ettiği sonuçları elde edemedi¹. Yeni sistem CHP'ye değil, küçük partilere yaradı. Seçimlerin belki de en önemli sonucu Türkiye'de ilk kez sosyalist olduğunu açıkça söyleyen bir partinin, Türkiye İşçi Partisi'nin, Meclis'e girebilmesiydi. Gerçekten de, bu dönemde sadece ekonomi ve iç politikada değil, dış politikada da radikal eleştiriler Meclis kürsüsünde duyulacaktı.

1965 seçimlerinde halk 1960'ta kaldığı yerden yoluna devam etmek istediğini belirtmişti. AP, 27 Ekim'de Süleyman Demirel'in başbakanlığında kurulan ilk hükümeti açıkladı. DP'nin devamı olduğunu vurgulayan AP, DP'nin geçirdiği deneyimlerden de sonuna kadar yararlandı. Özel sermayeye dayalı liberal kapitalizm ile ekonomik kalkınmanın sağlanacağını ileri süren sağ bir ideoloji partisinin genel başkanı olmakla birlikte, Demirel Menderes'ten farklı bir politika izledi. Herşeyden önce 27 Mayıs sonrası gelişmeleri yaşamış biri olarak planlı ekonomik kalkınmadan yana tavır aldı. Ayrıca, büyük bir halk desteğine ve Meclis'te mutlak çoğunluğa sahip olmakla birlikte siyasette sert polemiklerden kaçındı, uzlaşmacı bir yaklaşım benimsedi.

Demirel hükümetinin liberal programının ekonomik alandaki ana hedefi, altyapısı Menderes hükümetleri döneminde önemli ölçüde hazırlanmış olan sanayi toplumuna geçiş sürecini tamamlamaktı. Liberal program gereğince bu ekonomik hedefe ulaşabilmek için toplumsal yapıyı da dönüştürmek gerekiyordu. Toplumsal güç ilişkilerini geleneksel ve otoriter yapıdan kurtarmak, yatay ve dikey geçişkenliği sağlamak için 1960 anayasası hukuksal çerçeveyi de oluşturmuştu. Demokratikleştirme süreci, göreceğimiz gibi tüm merkezkaç güçlerin siyasal platforma çıkmalarına yol açtı. Otoriter yapıyı kırmak için ise, devlet mekanizmasında bürokrasinin gücünü kırmak ve bu kesimi dönüştürmek amaçlanıyordu. Böylesi çok yönlü bir dönüşümü sağlamak için Demirel'in tüm ekonomik, siyasal ve toplumsal güçler arasında denge politikası izlemesi kaçınılmaz bir gereklilikti². Bu güçlerin başında da işadamları ve ordu geliyordu. Demirel, seçimlerin hemen ertesinde kalkınma için planın vazgeçilmez olduğunu belirtmekle birlikte özel sektöre her türlü yardımın yapılacağını ve yabancı yatırımların destekleneceğini açıklayarak iş çevrelerine güvence verdi³; Gürsel'in sağlık nedenleriyle görevini yapa-

mayacağı anlaşılnca, Genelkurmay Başkanı Cevdet Sunay'ın 28 Mart 1966'da cumhurbaşkanı seçilmesini sağlayarak ordunun nabzını elinde tutmaya çalıştı⁴; Türk siyasal yaşamında İnönü'nün ağırlığını ve rolünü bildiği için parti olarak CHP'yi karşısına alsa dahi, İnönü ile ilişkilerini özel bir saygı çerçevesinde yürüttü, önemli sorunlarda onun görüşünü almaya özen gösterdi⁵.

A. Siyasal Ayrışmalar

Daha 1965 seçim propagandaları sırasında, CHP, şimdiye dek kendi tekelinde bulunan sol oyların TİP'e yöneleceğini ve artık soldan bir rakiple karşı karşıya bulunduğunu anladı. Bu nedenle seçim sloganı olarak "ortanın solu" kavramını kullandı. Ancak, bu kavramı halka anlatabilmek için yeterli zamanın bulunmaması ve AP'nin "Ortanın solu, Moskova yolu" karşı sloganıyla ortaya çıkışı CHP'nin seçimlerden beklediği başarıyı kazanamamasına yol açtı. TİP'in on beş milletvekilini Meclis'e sokabilme başarısı karşısında parti yeni arayışlar içine girdi. Bülent Ecevit'in başını çektiği genç ekip, altı oktan devrimciliğin öne çıkarılması ve "demokratik sol" ideolojiyle partinin siyasal yelpazede ortanın solunda ama sosyalist olmayan niteliğinin vurgulanması gerektiğini ileri sürdü ve bu görüşü başta İnönü olmak üzere partiye kabul ettirdi. Bunun üzerine, Turhan Feyzioğlu ile 48 CHP milletvekili ve senatör partinin giderek Kemalizm'den uzaklaştığını ve sosyalizme kaydığını ileri sürerek partiden istifa ettiler ve 12 Mayıs 1967'de Cumhuriyetçi Güven Partisi (CGP) adıyla yeni bir parti kurdular⁶.

Benzeri bir siyasal ayrışma, Süleyman Demirel'in genel başkanlığı sırasında İzzetli bir kimlik değişimi içine giren AP 'de de görüldü. DP döneminde Türk burjuvazisi yaratma çabası başarıya ulaşmıştı; AP'nin misyonu ise sanayileşmeyi gerçekleştirmektir. Bu nedenle, 1965 sonrasında parti sanayi burjuvazisi ile kaynaşma sürecine girince, geleneksel

Anadolu esnafı ile bağları zayıfladı. Bu kopuş, Demirel ve grubunun DP'lilere siyasal af konusunda gösterdikleri isteksizlik sonucunda Celâl Bayar ve eski DP'lilerle aralarının açılmasında siyasal ifadesini buldu. 18 Aralık 1970'te AP'den ayrılan 26 milletvekili Bayar'ın desteğiyle eski DP'nin tabanı olan Anadolu esnafına dayanmak düşüncesiyle Demokratik Parti'yi kurdular⁷.

Demirel'in sanayi kapitalizmine geçiş programı Anadolu esnafının tepkisini çekerken, batılılaşma karşıtlığı biçiminde ortaya çıkacak İslâmcı tepkiyi de doğurdu⁸. Bugün gazetesi aracılığıyla örgütlenen İslâmcı kesim, partileşme sürecini, 1969'da Anadolu esnafının oyuyla Türkiye Ticaret ve Sanayi Odaları Birliği'nin genel sekreterliğine seçilmiş olan ve AP'nin polis zoruyla bu görevden uzaklaştırdığı Prof. Necmettin Erbakan'ın genel başkanlığında, 26 Ocak 1970'te, Millî Nizam Partisi'ni (MNP) kurarak tamamladı⁹.

Demirel'in Batı ile bütünleşmeye yönelik sanayi kapitalizmine geçiş programına üçüncü tepki radikal milliyetçi kesimden gelmekte gecikmedi. 27 Mayıs'ın önemli isimlerinden Albay Alpaslan Türkeş, tepeden inme yöntemiyle iktidarda kalma denemeleri başarısızlığa uğradıktan sonra, 1965 yılında arkadaşlarıyla birlikte CKMP'ye üye oldu. Türkeş ve arkadaşlarının üye olmalarından sonra CKMP önemli ölçüde dönüşüme uğradı. Özellikle ekonomik yaşam koşulları sınırlı küçük kent ve kasaba gençleri arasında örgütlenen parti, yeni kimliğine uygun olarak 8-9 Şubat 1969'da adını Milliyetçi Hareket Partisi (MHP) olarak değiştirdi.

TİP de bölünme sürecinden kurtulamadı. 1965 seçimlerinde kazandığı büyük başarı TİP'i birarada tutmaya yetmedi. Aybar'ın parti içinde merkeziyetçi eğilimlerine muhalefet çok daha önce başgöstermiş olmasına karşın, ilk açık ayrılık 1968'de Sovyetler Birliği'nin Çekoslovakya'yı işgali üzerine parti içi tartışmalarda ortaya çıktı. Aybar'ın

“güleryüzlü sosyalizm” kavramıyla simgeleşen sosyalizm yorumu ve Millî Demokratik Devrim tartışmalarının ortaya çıkardığı bölünme 1969 seçimlerinde uğranılan başarısızlıkla birleşince, Aybar ve grubuna yapılan eleştiriler şiddetlendi ve 15 Kasım 1969’da Aybar istifa etmek durumunda kaldı. Önce Aybar’ın desteklediği Mehmet Ali Aslan genel başkan seçildiyse de, daha sonra Şaban Erik’in parti başkanı, Behice Boran ve Hüsamettin Güven’in genel sekreter seçilmeleri ve 29-31 Ekim 1970’te yapılan 4. Büyük Kongre’de Behice Boran’ın genel başkan olmasıyla parti yeni kimliğini kazandı¹⁰.

Gerek sağda gerek solda yaşanan bu bölünmeler, 1969 seçimlerine girerken iki merkez partisini sert polemiklere yöneltti. AP, CHP’nin “komünist” olduğunu sık sık dile getirirken, İnönü AP’nin oy toplamak amacıyla İslamcı kesimleri desteklediğini ve laiklikten ödün verdiğini vurguluyordu. Ekonomide görülen büyüme, tüm olumsuz siyasal koşullara rağmen AP’yi yeniden iktidara getirdi.

B. 1969 Seçimleri ve 12 Mart’a Giden Yol

12 Ekim 1969’da yapılan genel seçimlerde ulusal artık sisteminin uygulanmaması küçük partilere darbe vururken, tek başına iktidar olma başarısını göstermekle birlikte AP de oy kaybetti¹¹. Gerçi Meclis’teki sandalye sayısı arttı ama oy oranında önemli bir düşüş vardı. AP’nin oy oranındaki azalma, ekonomik büyümeye bağlı olarak büyük ve küçük burjuvazi arasındaki ittifakın dağılmasına ve iktidar partisinin büyük burjuvaziden yana ağırlığını koymasına bağlanabildi¹². Nitekim, Demirel yeni hükümeti kurduktan sonra başlatmış olduğu liberal programını daha da genişleterek uygulamaya koymak kararındaydı. Ancak, Türkiye’nin iç kaynakları hızlı bir büyümeye yetmediğine göre iç kaynak bunalımını çözmek ve ABD kredileri giderek kısıtıldığı, Sovyetler Birliği’nden başka kredi verecek büyük bir güç de

olmadığı için dış ödemeler çıkmazından kurtulmak gerekiyordu. Demirel birinci sorunu yeni bir vergi reformu, ikinci sorunu da devalüasyonlarla dış satımı canlandırmak yoluyla çözmeyi planladı¹³.

1970 bütçesinin iç kaynaklarını karşılamak üzere yeni vergi öneren olağanüstü bir paket 21 Mayıs 1970'te Meclis'e getirildi. 29 Temmuz'da Senato'dan geçerek yasallaşan bu öneri ile Türk ekonomisinin geleneksel yapısına önemli bir darbe vuruldu¹⁴. Bunun ardından 10 Ağustos 1970'te % 66.6 oranında bir devalüasyon yapıldı¹⁵. Türkiye'nin uygulayacağı liberal ekonomik kalkınma programının önkoşulları hazırlanmıştı. Ancak, toplumsal huzursuzluğun arttığı ve siyasal isteklerin silahlı eylemlerle dile getirildiği Türkiye'de bu programı uygulamak için gerekli zaman Demirel'e tanınmadı.

1970 yılına gelindiğinde Türkiye büyük bir dinamizm içindeydi¹⁶. Bu ekonomik dinamizm toplumsal alana da yansdı ve özellikle 1968 yılından itibaren önce öğrenci, daha sonra işçi eylemleri giderek arttı. Türkiye'de toplumsal huzursuzluğun ilk işaretleri öteki Avrupa ülkelerine paralel biçimde 1968 Mayıs'ında öğrenci eylemleriyle başladı. Eğitimde reform isteyen öğrencilerin boykotları, Haziran ayında İstanbul Üniversitesi'nin tümünü kapsayan işgallere dönüştü ve Ankara'ya da yayıldı. Başlangıçta devlet güçleri ile müdahale etmekten kaçınan Demirel hükümeti, öğrenciler siyasal istemlerde bulunmaya ve özellikle ABD ve NATO karşıtı gösteriler yapmaya başlayınca sadece polis güçleriyle yetinmedi, kendilerine "Komando" adını veren MHP'li gençleri de bu öğrenci eylemlerinde kullandı.

Öğrenci eylemlerini işçi eylemleri takip etti. Grevler ve işyeri işgalleri başladı. İşçi kesiminin eyleme geçmesi devrimci öğrencilerin radikalleşmesine yol açtı. 12 Ekim 1969'da Fikir Klüpleri Federasyonu'nun adı Devrimci

Gençlik Federasyonu (Dev-Genç) olarak değiştirildi ve örgüt TİP denetiminden çıktı. 1969'da köylü eylemleri de başladı. Özellikle Ege bölgesinde köylüler Hazine'ye ve özel kişilere ait toprakları işgal ediyorlardı. Tüm bu gelişmeler karşısında İslamcı ve radikal milliyetçilerin tepkisi gecikmedi.

Türkiye 1970 yılına bir yandan Demirel'in liberal ekonomi programının uygulamaları, öte yandan boykot, işgal ve grevlerle girdi. 15-16 Haziran'da DİSK'li işçiler genel greve giderken, en önemli gelişme Filistin kamplarında eğitim gören silahlı sol militanların gerilla savaşını başlattıklarını ilan etmeleri oldu.

25 Ocak 1970'te toplanan Milli Güvenlik Kurulu'nda Hava Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Muhsin Batur "muhtıra" niteliğinde hazırladığı bir raporu okudu¹⁷. Erken seçimlere gitmesi konusunda yapılan baskılara direnen Demirel demokratik yollarla iktidara geldiğini, Meclis'te güvenoyu alamazsa istifa edeceğini, her sorunda askerlerin yönetimi ele geçirmelerine ses çıkarılmazsa bunun adına demokrasi denilemeyeceğini belirtmekle yetindi.

Ordu içinde bazıları sivil aydınlarca da desteklenen cunta planları yapılmaya başlanmıştı. Yüksek Komuta Heyeti yeni bir 27 Mayıs sendromu ile karşılaşmamak için gerekli önlemleri alarak erken davranıdı ve 12 Mart 1971'de Genelkurmay Başkanı Memduh Tağmaç, Kara Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Faruk Gürler, Hava Kuvvetleri Komutanı Muhsin Batur ve Deniz Kuvvetleri Komutanı Oramiral Celâl Eyicioğlu imzalarını taşıyan belge saat 13.00'de radyo haberlerinde okundu¹⁸. Komutanlar, "parlamento ve hükümetin süregelen tutum, görüş ve icraatıyla yurdumuzu anarşi, kardeş kavgası, sosyal ve ekonomik huzursuzluk içine sokmuş" olduğunu, Anayasa'nın öngördüğü reformları gerçekleştiremediğini ve ülkenin

geleceğini ağır bir tehlike içine düşürdüğünü belirtiyorlardı. Türk Silahlı Kuvvetleri çareyi “partilerüstü bir anlayışla Meclislerimizce değerlendirilerek mevcut anarşik durumu giderecek ve Anayasa’nın öngördüğü reformları Atatürkçü bir görüşle ele alacak ve inkılâp kanunlarını uygulayacak kuvvetli ve inandırıcı bir hükümetin demokratik kurallar içinde teşkili”nde görüyordu. Eğer bu öneri hayata geçirilmezse, Türk Silahlı Kuvvetleri idareyi doğrudan doğruya üzerine almaya kararlı olduğunu bildiriyordu.

Parlamento kapatılmadı, siyasal partiler faaliyetlerini sürdürdüler ve askerler yönetime doğrudan elkoymadılar ama sıkıyönetim yaygınlaştırılarak askerlerin siyasal iktidarı denetlemeleri sağlandı. Türkiye 1961 anayasası ile hukuksal çerçevesi çizilen demokratik hakların kullanıldığı, ekonomik kalkınmanın en hızlı yaşandığı dönemi yine bir askerî müdahale ile kapattı.

II. 1965-1971 DÖNEMİNDE DIŞ POLİTİKA

Demirel, Cüneyt Arcayürek’e yaptığı açıklamada, iktidara geldikleri zaman izleyecekleri dış politikanın ana kurallarını saptadıklarını ve bunların şu şekilde özetlenebileceğini belirtmektedir¹⁹:

- a. Savunma için ek güvenceler aramak,
- b. Kalkınma için yeni ekonomik olanaklar sağlamak,
- c. Çevre devletlerle sıcak ilişkiler kuran bir çember yaratmak,
- ç. Uluslararası ortamlarda bağlı olunan antlaşmalar dışında da destek bulmak.

Cumhuriyet döneminde Tevfik Rüştü Aras’tan sonra en uzun süre dışişleri bakanlığı koltuğunda oturan, Demirel iktidarlarının Dışişleri Bakanı İhsan Sabri Çağlayangil de

1946'da başlayan ve 1959'a dek süren Türk dış politikasının ana çizgilerini 1965-1971 döneminde revize ettiklerini belirterek, "Biz hassas bir bölgede yaşıyoruz. Hangi bloka dahil olursak olalım, burada çok iyi komşuluk ilişkileri içinde olmamız gerekir. İyi komşuluk ilişkileri olabildiğince tarafsız olmaktır. Atatürk, bir ideolog olmaktan ziyade bize gerçekçiliği ve akılcılığı öğretti." demekte ve kendi döneminin dış politika anlayışını şu şekilde özetlemektedir: "Biz bağımsız, ama bağlantılarımıza sadıkız. Malımızı istediğimiz yere satarız, istediğimiz yerden istediğimizi satın alırız ve bize uygun olan istediğimiz teknolojiyi ikame ederiz."²⁰

Gerçekten de 1965-1971 yıllarında Türkiye çok yönlü dış politika uygulamasını başlattı. Bu, aslında 1960'tan beri hazırlanan bir süreçti. 1965'te gerek ülke içi, gerek uluslararası koşullar Türkiye'nin çok yönlü bir dış politika uygulamasına olanak tanıdığı gibi, ekonomik gereksinimler de bunu zorunlu kıldı.

A. AP Hükümet Programları ve Dış Politika

3 Kasım 1965 tarihli AP hükümet programında, izlenecek dış politikanın ana hedefleri, memleketin güvenliğini sağlam esaslara dayandırmak, Türkiye'nin itibar edilen ve işbirliği aranan bir devlet olarak milletlerarası ilişkilerinin çerçevesini daha da genişletmek, dış politikanın ekonomik kalkınma çabalarına yardımcı olmasını sağlamak ve Kıbrıs sorununu "bütün ilgili tarafların meşru hak ve menfaatlerini ihlâl etmeden Türkiye'nin hak ve menfaatlerini de behemehal koruyacak bir çözüm şekline bağlamak" olarak belirtiliyordu²¹. Böylece ekonomik gereksinimlerin dış politikada önemli bir rol oynayacağı ve buna bağlı olarak Türkiye'nin gerek nicelik gerek nitelik olarak uluslararası ilişkilerini genişleteceği ilk kez bir hükümet tarafından açıkça dış politika hedefi olarak bildiriliyordu.

Programda ayrıca, Türkiye'nin coğrafi ve stratejik konumu gereği ortak güvenlik sistemine gereksinim duymasının bir sonucu olarak NATO, CENTO ve bölgesel ittifaklara üye olduğu belirtilerek, Batı bağlantılı geleneksel dış politikaya bağlılık bildirildikten hemen sonra, bu politikanın gözden geçirilmesinin uluslararası sistemde meydana gelen değişikliklerin bir gereği olduğu şu sözlerle açıklanıyordu²²:

“Türkiye'nin muhtelif bölgesel anlaşmalara dâhil olması, dış siyasetinde zümreci bir görüşle hareket edeceği mânasına gelmez. Son yıllarda vukubulan milletlerarası gelişmelerin mütebariz vasfı, mahiyeti ne olursa olsun münhasır blok mefhumunun dünya realitelerine uygun düşmediğinin anlaşılmış olmasıdır. Bir ittifaka veya bir ideolojiye bağlı olmak, başka bir ittifaka veya bir ideolojiye mensub olan veya bugün ekseriyeti teşkil eden tarafsız memleketlerle münasebetlerin geliştirilmesine mâni değildir. Bilâkis, bütün memleketler arasında münasebetlerin ve işbirliğinin artması, gerginliğin azalmasına ve barışı takviye edecek karşılıklı bir itimat havasının doğmasına yardım etmektedir. Bu zihniyetle, Türkiye'nin bütün devletlerle âzami ölçüde ilişkilerini artırmasının her bakımdan faydalı olacağına inanmaktayız ve bu inanç bu alandaki icraatımızda bize rehber olacaktır.”

Yeni hükümet sadece Sovyetler Birliği ile ilişkileri geliştirerek değil, başta Ortadoğu ve Magrip'teki Arap ve Müslüman “kardeş” ülkeler olmak üzere tüm Asya-Afrika ülkeleri ile “Birleşmiş Milletler Yasası ve Bandung Konferansı prensiplerine sadık olarak dostluk münasebetlerini kuvvetlendirmeye” çalışacağını ve çok yönlü bir dış politika izleyeceğini bildiriyordu²³. Böylece iki bloklu uluslararası sistemde “Sovyet tehdidi” temel alınarak oluşturulan ve Bağlantısızlarla ilişkileri asgarî düzeyde tutan dış politika anlayışı terk ediliyor ve Türkiye 1955'te karşı çıktığı Bandung Konferansı'nda kabul edilmiş olan ilkeleri artık benimseydiğini ilân ediyordu.

Yeni hükümet Kıbrıs politikasında da değişik bir üslûp kullanıyordu. Gerçi "Türk Cemaatine müteveccih yeni baskı ve tecavüzlere karşı müsamaha göstermemekte devam edeceği"ni belirtmekle birlikte, Kıbrıs sorununu Türk-Yunan ilişkileri çerçevesinde değerlendireceğini de açıkça söylüyordu. Kıbrıs'ın Zürih ve Londra antlaşmalarında kabul edilen statüsünün Lozan Andlaşması ile Türkiye ve Yunanistan arasında oluşturulan dengenin bir unsuru olduğu ve bu dengenin bozulmaması gerektiği belirtildikten hemen sonra, başlamış olan Türk-Yunan görüşmelerinin sorunun barışçı yollarla çözülmesi konusunda ümit doğurduğunu bildiriyordu²⁴. Gerçekten de AP döneminde Kıbrıs sorununun iki ülke arasında sürdürülen görüşmelerle çözümlenmesi konusunda, başarıya ulaşınasa da, önemli adımlar atıldığı görülecektir.

1965 tarihli AP hükümet programı önceki hükümet programlarından gerek üslûp gerek içerik bakımından önemli farklılıklar göstermekteydi. Bu değişiklikler AP'nin ideolojik tercihlerinin bir sonucu olmaktan çok, daha sonra inceleyeceğimiz gibi, uluslararası sistemin değişen koşullarının ve bu koşullara ekonomik gereksinimlerinin de zorlamasıyla Türkiye'nin uyum gösterme çabalarının bir sonucuydu.

İkinci AP hükümetinin programı 7 Aralık 1969'da TBMM'de okundu. Bu, 1965'te başlatılan yeni dış politika anlayışına uygun ve onu tamamlayan bir programdı. 1965'te saptanan hedeflerin aynen korunduğu "Dış politika icraatımız; son dört yıllık tatbikatın hazırlamış olduğu müsait zemine dayanılarak yürütülecek, bu alanda benimsemiş olduğumuz devamlılık, açıklık ilkelerine bağlı kalınacak; dış siyasetimizin yapıcı, barışçı ve çok yönlü karakteri muhafaza edilecektir." sözleriyle açıklanıyordu²⁵.

1969 hükümet programında dış politika konusunda dikkati çeken iki önemli nokta Arap ülkeleriyle ilişkiler ve Kıbrıs konusundaki yeniliklerdi. Arap ülkelere geleneksel çizgiden ayrılarak çok uzun bir yer ayrılmıştı. Bu tutum, 1967 savaşıdan itibaren Türkiye'nin Arap ülkeleri ile giderek yakınlaşma çabalarının bir sonucudur. Tarihî ve manevî bağlarımız bulunan Arap ülkeleriyle dostluğa dayalı ilişkilerin kurulması için harcanan çabaların başarılı sonuç verdiği ve bu ilişkileri geliştirmek için çalışmaların sürdürüleceği belirtildikten sonra,

“Hükümetimiz daima açıklamış olduğu üzere, ihtilâfların kuvvet istimali suretiyle halli, kuvvet yolu ile toprak kazancı sağlanması ve müzakere pozisyonutakviyesi ve emrivâkilerin çözümlere esas olarak ileri sürülmesi metotlarına muarızdır. Bu itibarla Orta-Doğu bölgesinde barış ve istikrarın tesisine hizmet etmesi düşünülecek herhangi bir çözümün Arap memleketlerinin meşru hak ve menfaatlerini iyice vikaye etmesi [koruması] gerekeceği kanaatindeyiz.” denilerek, ilk kez Ortadoğu sorununda Türkiye'nin Arap devletlerinden yana tutumu açıkça hükümet programına konuluyordu²⁶.

Kıbrıs konusu yine programın önemli maddelerinden birini oluşturuyordu. Toplumlararası görüşmelerin başlamış olmasını barışçı çözüm arama yolunda önemli bir adım olarak değerlendiren AP hükümeti, bağımsızlık çözümünün, iki tarafın da üzerinde uzlaştığı bir çözüm olduğunu belirttikten hemen sonra, çok taraflı bir sorun olan Kıbrıs sorununda ancak bütün tarafların haklarını ve meşru menfaatlerini bağdaştırmak suretiyle çözüme ulaşmanın mümkün olduğunu, bunun yolunun da görüşmelerden geçtiğini vurgulayarak önceki hükümetlerden çok daha yumuşak bir üslûp kullanmaktaydı²⁷.

1965 yılında dış politikanın temel hedefi olarak hükümet programında yer alan uluslararası ilişkileri çok yönlü-

leştirmek konusunda, 1969'a gelindiğinde, önemli adımlar atılmıştı. İkinci AP hükümeti bu konudaki çabaları sürdürme kararlılığını yineledi. Diplomatik alanda görülen bu gelişmeler Türkiye'nin daha yumuşak bir üslûp benimsemesine ve sorunları görüşmeler zeminine çekmesine yol açtı. Gerçekten de bu dönemde izlenen dış politika incelendiğinde, Türkiye'nin ekonomik kalkınma ana eksenini etrafında dış ilişkilerini oluşturduğu ve bu hedefe varmak için yumuşak bir diplomatik üslûp kullanarak uluslararası platformdaki siyasal ve ekonomik etkinliğini artırma çabası içinde olduğu görülmektedir.

B. 1965-1971 Dış Politika Olayları

1965-1971 döneminde Türk dış politikasında görülen temel değişiklik, 1967 yılı bir tarafa bırakılacak olursa, Kıbrıs sorununun merkezî konumunu yitirmesidir. Bununla birlikte, bu sorunun yansımaları öteki ülkelerle ilişkileri etkilemiş, söz konusu dönemde Türk-Sovyet ilişkileri ekonomik temelde büyük bir yakınlaşma içine girmiş, Arap ülkeleriyle Cumhuriyet tarihinin hiçbir döneminde olmadığı kadar sıkı ilişkiler kurulması yolunda adımlar atılmış ve Türk solunun da ülke içinde artan etkinliğine koşut olarak Türkiye'nin ABD ve NATO ile ilişkileri sorgulanmaya ve gözden geçirilmeye başlanmıştır. Tüm bu gelişmelerin sonucunda, Türkiye yeni dış politikası çerçevesinde Doğu, Batı ve Arap ülkeleri arasında kendisini dengede tutabilecek tek dayanak noktası olarak Avrupa Ekonomik Topluluğu'nu görerek Batı Avrupa ile bütünleşme sürecine hız kazandırmak istemiş ama 12 Mart muhtırasıyla kesintiye uğrayan Türk siyasal hayatı dış politikada da başlamış sürecin tanımlanmasına olanak tanımamıştır.

1. Kıbrıs Sorununda Yeni Gelişmeler

AP hükümetinin ilk karşılaştığı dış politika sorunu, 16 Aralık 1965'te BM Genel Kurulu'nda kabul edilen ve önceki

bölümde ele alınan 2077 sayılı, Yunanistan ve Kıbrıs Rum kesiminin görüşleri doğrultusunda alınan karardı. Sovyetler Birliği ve Bağılantısızlar nezdinde yapılan tüm girişimlere karşın Türkiye uluslararası platformda açık bir biçimde başarısızlığa uğramıştı.

Kamuoyunda büyük bir tepkiyle karşılanan BM kararı üzerine Meclis 27 Aralık 1965'te Kıbrıs sorununa ilişkin genel görüşme başlattı. Genel görüşme açılması konusunda CHP ve AP iki ayrı önerge verdiler. CHP "Birleşmiş Milletler Asamblesi'nde Kıbrıs davası için son alınan karar karşısında, Millet Meclisi'nin aydınlanmasına ve millî menfaatlere uygun tedbirlerin ortaya konmasına imkân vermek üzere" bir genel görüşme talebinde bulunurken, AP "Türk umumî efkârının, Kıbrıs davasının geçirmiş olduğu safhalar ve varılmış olan merhale ve sebepleri hakkında bilgi sahibi olabilmesini ve milletvekillerinin düşünce ve kanaatlerini ifade edebilmelerini" sağlamak üzere genel görüşme yapılmasını istiyor, bu yolla BM'nin son kararından kendisinin de ortak olduğu Ürgüplü hükümetinin tek başına sorumlu olmadığını, bu sonucun başlangıçtan beri izlenmekte olan Kıbrıs politikasının bir ürünü olduğunu daha önerge başlığında vurgulamaya çalışıyordu.

İki gün süren görüşmeler sırasında tüm partilerin görüş birliği içinde oldukları iki konu vardı: Türkiye başlangıçtan bu yana Kıbrıs konusunda millî bir politika oluşturamamış, olayların akışına göre günlük tepki politikaları uygulamış ve uzun vadede bunun zararlarını görmüştü. Yapılması gereken, en kısa zamanda millî bir politika oluşturmaktır. Üzerinde uzlaşmaya varılan ikinci nokta ise, Türk dış politikasının Batı bağlantısı dolayısıyla bağımsızlıklarını yeni kazanan ülkelere sırt çevirdiği için bugün uluslararası platformda yalnız kalmış olduğuydu.

Alınması gereken önlemler konusunda muhalefetteki küçük partiler somut öneriler getirdiler. MP adına söz alan Osman Bölükbaşı, Türkiye'nin Garanti Antlaşması'na dayanan silahlı müdahale hakkını kullanmak üzere gerekli tüm maddî ve manevî koşulları hazırlaması ve bu hakkını kullanarak Kıbrıs sorununu tek başına çözümlemeye kararlı olduğunu ilân etmesi gerektiğini belirtti. Bölükbaşı'na göre, bundan sonra yapılacak şey dış politikanın gözden geçirilmesi idi. NATO ile ilişkiler ve ABD ile ikili anlaşmalar yeniden ele alınmalı ve Yunanistan'la ilişkiler derhal kesilmeliydi²⁸. TİP adına söz alan Mehmet Ali Aybar ise, partisinin Kıbrıs için öngördüğü çözümü çok açık bir biçimde ifade ediyordu: Kıbrıs askerî üslerden temizlenmeli, milletlerarası garanti altında tarafsızlaştırılmalı ve her iki cemaatin eşit haklarına dayanan federatif, bağımsız bir ülke haline konulmalıydı. Bu çözüme ulaşmak için Türkiye'nin alması gereken önlemler konusunda TİP'in önerisi artık hukukî varlığı kalmamış olan Makarios hükümetinin tanınmaması ve BM'de tanınmaması için de gerekli girişimlerin başlatılması, Yunanistan hükümeti muhatap sayılarak Kıbrıs'taki Türk birliğine veya Kıbrıslı Türkler'e yapılacak bir silahlı saldırının bir savaş sebebi (casus belli) sayılacağı'nın ilan edilmesi ve kesif bir propaganda faaliyeti başlatılarak Türkiye'nin tezlerinin başta Üçüncü Dünya olmak üzere tüm dünyaya anlatılmasıydı²⁹. CKMP adına konuşan Alparslan Türkeş, Kıbrıs sorununun salt Kıbrıs Türklerinin geleceğiyle ilgili olmadığını belirterek, sorunun doğrudan Türkiye'yi ilgilendiren yönleri üzerine açıklamalar yaptı. Türkiye, eğer üç kıyıdan çevrenmek ve Yunanistan'ın doğrudan saldırısına uğramak istemiyorsa³⁰ Kıbrıs'ı stratejik çıkarları gereği denetim altında tutmak zorundaydı. Ayrıca, Türk-Yunan ilişkileri çerçevesinde enosis gerçekleşirse Yunanistan megali idea politikasında yeni

bir adım atnuş sayılacak ve bununla yetinmeyerek yeni isteklerde bulunacaktı. Türkeş'e göre, hızlı bir propaganda ve diplomatik faaliyetlerin yanısıra, büyük devlet fobisini bir tarafa bırakarak Kıbrıs'ta kuvvete dayanan fiilî bir durum yaratmak gerekmekteydi³¹. Muhalefet partileri, siyasal yelpazedeki konumları ve ileri sürdükleri gerekçeler büyük farklılıklar taşımakla birlikte, Türkiye'nin silahlı müdahalede bulunması görüşünde birleşiyorlardı.

Küçük partilerin somut öneriler getirdikleri genel görüşme sırasında, AP ve anamuhalefet partisi CHP Kıbrıs sorununun özüne ilişkin tartışmaya girmekten kaçınarak, karşılıklı suçlamalarda bulunmayı yeğlediler. CHP adına konuşan Nihat Erim, Kıbrıs sorununun başlangıcından itibaren konuyu alarak partisinin izlediği politikayı özetledi. Partisinin bağımsız, hükümlan, iki millî cemaatin haklarını koruyan bir Kıbrıs formülünü savunduğunu belirten Erim'e göre, Türkiye'nin müdahale hakkını kullanması ABD tarafından Johnson mektubuylu engellenmişti. Bunun üzerine, İnönü hükümetleri diplomatik atağa geçerek Sovyetler Birliği ve Üçüncü Dünya ülkeleri nezdinde girişimlerde bulunmuş ve bu ülkeleri Türk tezi konusunda aydınlatmış, önemli bir başarı da kazanmıştı. Ancak, AP'nin de içinde bulunduğu Ürgüplü hükümetinin "basiretsiz" politikası dünya kamuoyunu yeniden Türkiye'nin aleyhine çevirmişti. Eğer hükümet 1964'te gizli bir oturumda Meclis'de okunan Johnson mektubunu kamuoyuna açıklamış olsaydı, ki CHP bunu özellikle istiyordu, Türkiye'nin 1964'te müdahale olanağı bulunmadığı ortaya çıkacaktı³².

Bu noktadan sonra genel görüşmenin seyri değişti ve bir AP-CHP tartışmasına dönüştü. Dışışleri Bakanı İhsan Sabri Çağlayangil, tüm hukukî ve fiilî koşullar hazırken İnönü hükümetinin adaya müdahale etme cesareti bulamadığını, antlaşmalarda ABD'ye danışma gibi bir zorunluluk bulun-

mamasına ve çıkarmanın yapılabilmesi için gizlilik gerekmesine rağmen, Türkiye'nin ABD'yi haberdar ederek ABD'nin tutumunu kendi ürkek politikasına bir bahane olarak kullandığını, ayrıca BM Genel Kurulu kararının 4 Mart 1964 tarihli Güvenlik Konseyi kararından özü itibariyle farklı olmadığını belirtti³³. Çağlayangil, Erim'in Johnson mektubunun açıklanmasına ilişkin isteğine de değinerek, bir devlet başkanından bir hükümet başkanına yollanan bir mektubun kamuoyuna açıklanmasının diplomatik geleneğe aykırı olduğunu, Johnson'ın izni alınmadan bunun söz konusu olamayacağını, aksi takdirde Türkiye'nin güvenilirliğini yitireceğini ve yabancı devletlerin artık mesaj yollamak yerine gazeteye ilan verebileceklerini söyledi ve bu isteği reddetti³⁴.

TBMM'de Kıbrıs konusunda yapılan genel görüşme sırasında AP ile CHP arasında yürütülen "sorumlu" arama tartışması kamuoyunun gündemine Johnson mektubu sorununun getirdi. ABD Büyükelçisi Parker Hart'ın 3 Ocak'ta gazetecilere verdiği demeçte Washington'un Türkiye'nin müdahale girişimine engel olmadığını, sadece tavsiyede bulunduğunu söylemesi konuyu zaten alevlendirmişti³⁵. CHP Kıbrıs'a müdahale edememesinin nedenini anlatmak ve sorumluluktan kurtulmak için mektubun açıklanması konusunda ısrar ederken, AP CHP'yi suçlamak için mektupta önemli bir tehdit bulunmadığını göstermek istiyor ama ABD'nin tepkisini çekmemek için resmî yollardan diplomatik bir belgeyi açıklamaktan çekiniyordu.

13 Ocak 1966'da Cüneyt Arcayürek tarafından ele geçirilen mektubun Hürriyet gazetesinde yayınlanmasıyla olay başka bir boyut kazandı³⁶. "Hükümetin resmen açıklamayı reddettiği bir mektubun gazetede yayınlanması Cüneyt Arcayürek'e gazetecilik ödülü kazandırmakla birlikte, 'devlet sırlarını ifşa ettiği' gerekçesiyle hakkında soruşturma açılmasına da neden oldu. Ancak, soruşturmadan bir sonuç

alınamadı.”³⁷ Ertesi gün Milliyet gazetesi İnönü’nün Johnson’a cevabını yayınladı. Genel kanı hükümetin mektubu basına sızdırdığı yolundaydı. Johnson Mektubu’nun basında açıklanmasının hemen ertesinde hükümet emrivaki karşısında kaldığını söyleyerek, resmen açıklanmasına da karar verdi.

Meclis gizli oturum tutanaklarında yer alan ve devlet arşivlerinde bulunan bir belgenin basınına eline geçmesi büyük bir tepki yarattı. 14 Ocak’ta toplanan TBMM konuyu görüştü. Muhalefet partileri mektubun açıklanmış olmasından memnurluk duymakla birlikte, bu sonuca TBMM’nin onayı ve hükümetin kararıyla değil de, yasal olmayan yollarla zorunluluk gereği ulaşılmış olmasına tepki duyuyor ve suçluların en kısa zamanda bulunmasını istiyorlardı³⁸.

a. AP Hükümeti’nin Kıbrıs Politikası ve Demirel-Kollias Görüşmeleri

1965 yılı sona ererken Türkiye ve Yunanistan’da meydana gelen önemli değişiklikler doğal olarak Kıbrıs sorununa da yansdı. Türkiye’de ve Yunanistan’da Kıbrıs sorununda uzlaşmaz tutum takınan İnönü ve Papandreu hükümetleri arka arkaya devrilmiş ve yerlerine ABD tarafından desteklenen Demirel ile Stefanopulos hükümetleri gelmişti. Yıllardan beri sürmekte olan ve NATO’nun güneydoğu kanadını zayıflatan Kıbrıs konusunun müttefikler arasında çözüme kavuşturulması konusunda ABD’den gelen baskılar giderek arttı. İki hükümetin de bu baskılara direnecek gücü yoktu. Yunanistan önemli bir siyasal kriz içindeydi. Yorgo Papandreu hükümeti çeşitli komplolar sonucunda iktidardan uzaklaştırılıp yerine Stefanopulos’un başkanlığında sağcı ve krala bağlı partilerden oluşan bir koalisyon hükümeti kurulmuştu. Halk desteğinden yoksun bu hükümetin dolayısıyla da kralın varolabilmesinin tek

koşulu ABD'den alınacak ekonomik ve siyasal destekti. Demirel hükümetinin ise tek bir hedefi vardı: Ekonomik kalkınma sürecini başlatmak. Bu hedefe ulaşmanın gerektirdiği dış yatırım ve kredileri artırmanın koşulu ise istikrarı sağlamaktı. ABD desteğiyle siyasal yaşama girmiş olan Demirel'in gerek ekonomik, gerek siyasal olarak ABD'yi karşısına almak istemeyeceği açıktı.

Daha 1966 yılı başında Türkiye ile Yunanistan arasında ikili görüşmelerin zemini hazırlanmaya başlandı. 8 Ocak'ta hükümeti ile görüşmek üzere Atina'da bulunan Yunanistan'ın Ankara büyükelçisi Aleksandros Sgurdeos Türk gazetecilere verdiği demeçte, "Ankara'ya bir hayli yüklü dönüyorum. Hükümetinize hükümetim adına tekliflerde bulunacağım. Ağır havayı dağıtma zamanı gelmiştir, kanısındayım. İkili görüşmelere devam edileceğini ve bu defa bundan olumlu sonuç alınacağını zannediyorum." diyerek, ilk adımları attı³⁹. Gerçi Sgurdeos kısa bir süre sonra merkeze alındı ama Yunanistan Dışişleri Bakanı bu kararın Yunan dış politikasındaki bir değişikliğe işaret etmediğini; büyükelçilerin sadece hükümetin belirlediği politikaları uygulayan teknisyenler olduğunu belirterek, başlayan sürecin sona ermediğini duyurdu⁴⁰.

Sgurdeos'un açıklamasından bir gün sonra Fazıl Küçük ılımlı bir tavır sergileyen demeci verdi: "Ben öyle inanıyorum ki, barışçı bir hal çaresi bulmak amacı ile ilgili bütün taraflar arasında önceden hiçbir şart ileri sürülmesizin bir yuvarlak masa konferansı için zaman henüz geç değildir. Ben şahsen, böyle bir konferansa katılmak için Çin'e dahi gitmeye hazırım. Mamafih, böyle bir konferansın yapılmasını, devamlı surette reddetmenin, en sonunda Kıbrıs'ı felâkete sürükleyecek başlıca bir faktör olduğu takdir edilmelidir."⁴¹

Kıbrıs konusunda duyarlı bir hale getirilmiş olan Türk kamuoyunun baskısı karşısında Demirel hükümeti ikili

görüşmeler konusunda açıklama yapmaktan kaçınmakla beraber, ılımlı politikasını aldığı kararlarla ortaya koydu. 28 Ocak'ta 504 Kıbrıslı mücahitin "tahsillerini tamamlamak üzere" adadan ayrılarak, Türkiye'ye gelmeleri kararı alındı. Söz konusu mücahitler 1963-1964'te Kıbrıs bunalımı başladığında liseyi bitirmiş ama yüksek öğrenimlerini yapmak üzere Türkiye'ye gelecekken, Türk Mukavemet Teşkilâtı'na katılarak Kıbrıs'ta silahlı hareket icinde yer almışlardı. O dönemde Türkiye'nin adaya çıkarma yapacağı beklentisi içindeki Kıbrıslı Türkler, bunun sonucunda çıkabilecek bir savaşa hazırlanıyorlardı. İki yıl gibi uzun bir süre geçip de Türkiye'nin müdahale yapmayacağı anlaşılınca, bu mücahitlerin tahsillerini tamamlamak isteklerine Türk hükümeti olumlu cevap verdi ve bu kişilerin Türkiye'ye gelecekleri bildirildi.

Bu kararın altında yatan neden, ikili görüşmeleri başlatmak isteyen Türk hükümetinin tutumu ve giderek gücü artan TMT karşısında konumu zayıflayan Küçük'ün isteğiydi. Nitekim, 1964'ten beri adaya girmesi yasak olduğu için Ankara'da ikamet eden ve TMT ile yakınlığı bilinen "şahinler" grubunun lideri Denktaş bir açıklama yaparak, bu böyle devam ederse, "... adada tek bir mücahit kalmayacak, papaz da muradına erecektir. Bu bir çözülmüştür." diyerek, karara karşı çıktı⁴². Türkiye, Yunanistan ve Fazıl Küçük'ün ikili görüşmelerin başlamasına destek vermelerine karşın, Kıbrıslı Türk ve Rum toplumu içindeki "şahinler" direniyorlardı. Denktaş'a göre, davanın kazanılması herşeyden önce Kıbrıslı Türkler'in mukavemetinin devamına ve Türkiye'ye olan inanç bağlılıklarının hiçbir şekilde sarsılmamasına bağlıydı⁴³. Eski EOKA'cılar ile Yunanistan arasında sıkışan Makarios ise, yine bir denge politikası izlemek durumunda kaldı ve "... Türk-Yunan müzakereleri ile bir uyuşmaya varılabileceğini ileri sürenler vardır. ... Enosis esası üzerinde olmak şartı ile ben bu çeşit müzakerelere karşı değilim.

Ayrıca Enosis karşılığında toprak verilmesi bahis konusu olmamalıdır.” diyerek net bir tutum takınmaktan kaçındı⁴⁴.

1966-1967 yılları, Türkiye ile Yunanistan arasında ikili görüşmelerin hazırlıklarıyla geçti. ABD, enosis karşılığında adada Türkiye'ye üs verilmesi, böylece Kıbrıs'ın NATO denetimine girmesi çözümü üzerinde ikili görüşmelerin başlaması için yaptığı girişimleri sürdürdü. Türk ve Yunan hükümetleri perde arkasında hazırlık çalışmalarını yürütüyorlardı ama bu gelişmeleri kamuoyuna açıklamaları son derece zordu. Kıbrıs iki ulus tarafından da ulusal dava olarak benimsenmişti. Enosis ve Türkiye'ye toprak vermek üzerinde temellenen bir çözüm, enosis sözünü duymaya dahi tahammülü kalmamış Türk kamuoyuna, Türkiye'ye toprak verilmesi çözümünü ise Yunan kamuoyuna kabul ettirmek imkânsızdı. Her iki hükümet de bir yandan görüşmelere zemin hazırlarken, bir yandan sorunu dondurarak bekle-gör politikası izlemeye başladılar. Türkiye ile Yunanistan arasında yakınlaşma süreci yaşanırken ve Kıbrıs'ta iki toplumun yakınlaşması için gerekli koşulları yaratmak üzere ödün vermez tutum takınanları uzaklaştırma politikası izlenirken, her iki ülkenin Kıbrıs Türk ve Rum toplumlarıyla ilişkileri giderek daha gerilimli bir nitelik kazandı.

Türkiye'nin Kıbrıs Türk toplumunun resmî temsilcisi olan Fazıl Küçük ile bir sorunu yoktu. Kendi toplumu içinde desteği giderek zayıflayan Küçük için tek dayanak noktası Türkiye'ydi ve kendisi Türk hükümetinin politikasının sadık bir takipçisiydi. Ancak, TMT ve bu örgütün tam güvenini kazanmış olan Denктаş Yunanistan'la yapılan ikili görüşmelere karşı tavır alıyor ve bekle-gör politikası ile kazanılan zamanın Kıbrıs Rum yönetiminin lehine işlediğine inanıyorlardı.

Türk hükümetinin, Kıbrıslı genç mücahitleri eğitimlerini bahane ederek Türkiye'ye getirmeye başlamasından sonra

ortaya çıkan ikinci sorun Türk askerî ateşesi Kemal Coşkun'un Kıbrıs hükümeti tarafından istenmeyen kişi (persona non grata) ilan edilmesi oldu. 1966 Şubatı'nda Kıbrıs Rum kesimindeki birçok tesise sabotaj yapılması üzerine, İçişleri Bakanı Yorgacis bir açıklama yaparak bunun Türk Askerî Ateşesi Kemal Coşkun tarafından planlandığının ve onun eğittiği mücahitler tarafından gerçekleştirildiğinin ortaya çıkarıldığını, Coşkun'un istenmeyen kişi ilan edildiğini açıkladı. Türk hükümeti söz konusu iddiaları reddetti ve Küçük'ün anayasa gereği onayından geçmeyen bu kararı tanımayacağını bildirdi⁴⁵. 10 Mart'ta Kıbrıs hükümetinin tanıdığı süre bitmesine karşın ödünsüz politika takip edilmesini savunan Albay Coşkun adada kalmaya ve mücahitlerin eğitime yardımcı olmaya devam etti. Türk-Yunan görüşmelerinde yol katedildikçe, iki taraf da pürüzleri ortadan kaldırmaya başladılar. Nitekim, Türk hükümeti 1967 başında Coşkun'u Ankara'ya geri çağırdı. Coşkun'un istenmeyen kişi ilân edilmesinden 11 ay sonra alınan bu kararın, albayın görev süresinin bitmesine bağlı olduğunun hükümet tarafından açıklamasına karşın, Türk basını kararı Türkiye'nin politika değişikliğinin işareti olarak yorumladı⁴⁶. Nitekim, Türkiye'nin Kıbrıs Büyükelçiliği Müsteşarı Nusret Aktan'ın "Kemal Coşkun'un gitmesini Amerikalılar da istemişti. Siz mi mani olacaksınız?" sözlerine yer veren basın, bu demecin Türkiye'nin aldığı kararlarda rol oynayan etkenleri en açık biçimde ortaya koyduğu değerlendirmesinde bulundu⁴⁷.

1967 yılından itibaren, Türk hükümeti ile Kıbrıs'ta silahlı mücadeleden başka çözümün mümkün olmadığını savunan "şahinler" arasında ilişkiler giderek bozulmaya başladı. İlginç olan nokta bu dönemde sol eğilimli aydınların ABD denetiminde başlatılan Türk-Yunan görüşmelerini emperyalizmin bir oyunu olarak değerlendirerek, Denktaş'a destek verecek biçimde Türk hükümetini eleştirmeleri idi.

1967 Kıbrıs bunalımını “şahinlerin” uzlaşmacılar karşısında kazandığı yeni bir zafer olacaktır.

Türkiye ve Kıbrıs Türk toplumu içinde yaşanan bölünmenin çok daha şiddetlisi, 1966-1967 döneminde Yunanistan ile Kıbrıs Rum toplumu arasında yaşandı. Türk-Yunan görüşmeleriyle ilgili hazırlık çalışmalarının başlaması sırasında, yeni Yunan hükümetinin tavrını öğrenmek üzere Atina'yı ziyaret eden Makarios'un bu gezisi sonrasında 2 Şubat'ta yayınlanan ortak bildiride, “İki Hükûmet, ENOSİS'i önleyen, direkt veya indirekt olarak Ada'nın taksimini öngören çözüm yolunu terketmekte, Kıbrıslı Türklerin azınlık haklarının korunması yolundaki B.M. garantisini kabul edeceklerini tekrarlamaktadırlar. İki Hükûmet, Kıbrıs meselesinin, Türk-Yunan ilişkileri üzerindeki etkilerine rağmen, bir Türk Yunan ihtilâfı teşkil etmediği görüşünde ısrar etmektedirler.”⁴⁸ denildi ve iki hükûmet arasında bir görüş ayrılığı olmadığı izlenimi verildi.

Enosise kapıyı kapatacak kayıtsız şartsız bağımsızlık çözümünün Kıbrıs ve Yunanistan tarafından reddedildiğinin açıklanması, BM'deki Bağlantısız ülkelerin tepkisini çektiği gibi, Türk hükümetini de harekete geçirdi. Kıbrıs-Yunan ortak bildirisinin yayınlanmasından sonra Millî Güvenlik Kurulu olağanüstü bir toplantı yaptı ve hükûmet 5 Şubat'ta Atina'ya bir nota göndererek, “Türkiye'ye karşı ahdî vecibelerini bu kadar aşikâr bir şekilde ihlâl etmiş olmasından dolayı vukubulacak gelişmelerin mesuliyetinin tamamen kendisine râci olacağı”nı Yunanistan'a bildirildi⁴⁹.

Yunanistan ve Kıbrıs hükümetleri tümüyle ortak bir politika izlediklerini ifade eden bildiriler yayınlasalar da, iki ülke arasında sorunların ortaya çıkması için çok zaman geçmesi gerekmedi. Başlangıçta Makarios-Grivas anlaşmazlığı⁵⁰ olarak ortaya çıkan sorun, giderek Kıbrıs-Yunanistan sorununa dönüştü. Makarios, Yunan askerleriyle birlikte adaya

geri dönen ve Yunan birliklerinin komutanlığı görevini sürdüren Grivas'ın yetkilerinin kısıtlanmasını istiyordu. To Vima gazetesinde yayınlanan, Makarios'un Yunanistan Başbakanı Stefanopulos'a gönderdiği 16 Mart tarihli mektuptan anlaşıldığına göre, Kıbrıs Cumhurbaşkanı Yunan birliklerine komutanlık yapan Grivas'ın Kıbrıs Millî Muhafız Birliklerine komutan olmasına karşı çıkıyor ve bu yetkinin Yunan hükümetine ait olmadığını bildiriyordu. 1964 anlaşmasına göre Grivas'ın sadece bir Türk işgali söz konusu olursa tüm birliklere başkomutanlık yapabileceğini belirten Makarios, Yunanistan'ın Kıbrıs'a yönelik oldubittiler yapmasına karşı çıkıyor ve Grivas'ın Kıbrıs'ın içişlerine müdahale etmesine izin verilemeyeceğini vurguluyordu⁵¹. Yine Grivas'ın Makarios'a gönderdiği ve Mesimerini gazetesinde yayınlanan 25 Mart tarihli mektuptan anlaşıldığına göre, Yunanistan ve özellikle adada bulunan Yunan birlikleri ile Kıbrıslı Rumlar arasında önemli çatışmalar yaşanıyordu. Kıbrıslılar Yunan boyunduruğundan bahsediyor, Yunan birliklerinin adadan çekilmesinin Kıbrıs'ın geleceği için daha iyi sonuçlar vereceğini yayıyor ve Grivas'ın başta AKEL olmak üzere Kıbrıs komünist ve sosyalistleri üzerine uyguladığı baskılardan şikayet ediyorlardı⁵².

Tüm bu gelişmeler, Kıbrıs Rum yöneticilerinin devletleşme sürecini tamamladıklarını ve Yunanistan'dan çok daha iyi ekonomik ve siyasal koşullara sahip olan ülkelerinin yönetiminde "anavatan"dan emir almak istemediklerini ortaya koyuyordu. Kıbrıs Rum liderliğine göre, Yunanistan Kıbrıs'ın Türkiye ile ilişkilerinde destek olmakla yetki alanını sınırlamalı, Kıbrıs'ın içişlerine karışmamalıydı. Makarios Türk-Yunan görüşmelerinde kendisi dışlanarak Kıbrıs sorununa bir çözüm bulunmasından endişe ediyordu. Bu sonucu engellemek için ikili bir politika uyguluyordu. Bir yandan Türk-Yunan görüşmelerine

enosis zemininden hareket edilerek başlanması gerektiğini sık sık yineleyerek Yunan hükümetini açmaza sokuyor, öte yandan Kıbrıs Türk toplumu ile ilişkileri yumuşatma yolunda Lefkoşe'nin Türk kesimine uygulanmakta olan ablukanın kaldırılması gibi adımlar atıyordu. Makarios, Kıbrıs'a yönelik Türk-Yunan ortak NATO harekâtından çekiniyordu. Bunu önlemek üzere sosyalist ülkeler ve Bağlantısızlarla ilişkilerini geliştirirken, Kıbrıs Millî Muhafız Birliğini ulusal savunmaya hazırlamak üzere Aralık 1966'da Çekoslovakya'dan silah almaya başladı. Bu haber Türkiye'de olduğu kadar Yunanistan'da da büyük tepkiyle karşılandı. Türk hükümeti Kıbrıs hükümetine bir protesto notası gönderirken, BM, Yunanistan ve Çekoslovakya nezdinde girişimlerde bulundu. Türkiye'nin girişimleri sonucunda Çekoslovakya hükümetinden bir daha adaya silah gönderilmeyeceği konusunda güvence alındı. BM Barış Gücü gelen silahları depolarda teftiş etti ve bu silahların polise dağıtılmayacağı, BM denetiminde tutulacağı konusunda teminat verdi⁵³. Bir süre sonra BM'nin kararıyla Çekoslovakya'dan gelen silahlar BM Barış Gücüne teslim edildi⁵⁴.

Yunanistan ile Kıbrıs Rum liderliği arasındaki ilişkilerde kesin kopuş, 21 Nisan 1967 tarihinde Yunanistan'da Albaylar Cuntası'nın yönetirne el koymasıyla başladı. Halk desteğinden yoksun olan ve CIA'nın desteği ile iktidarı ele geçiren albayların, dikkatleri içerdeki huzursuzluk kaynaklarından uzaklaştırabilmek için bir dış başarıya ihtiyacı vardı. ABD'nin Kıbrıs konusunun çözüme kavuşturulması için yaptığı baskıların yeni yönetim üzerinde daha da etkili olması kaçınılmazdı. Nitekim, Kollias'ın başbakanlığında kurulan yeni hükümet bir yandan Türkiye'yle ikili görüşmelerin hazırlık çalışmalarına hız verirken, öte yandan Makarios'tan kurtulma yollarını aramaya başladı.

Türkiye için bu dönem Kıbrıs'la ilişkileri geliştirmek ve doğrudan Makarios ile toplumlararası görüşmeleri başlat-

mak için bir fırsattı. Ancak, Türk hükümeti bu fırsatı değerlendirmek basiretini gösteremedi. Makarios'un Kıbrıs Türk liderliğiyle yakınlaşma çabalarını yanıtsız bırakırken, faşist Yunan Cuntası ile hazırlık görüşmelerine hız verdi. Nihayet, Eylül 1967'de iki ülke başbakanları biraraya geldiler.

Demirel ile Kollias 9-10 Eylül'de önce Keşan'da, ertesi gün de Dedeoğlu'da görüştüler. Gazetecilere tamamen kapalı olan görüşmelerin olumlu bir hava içinde geçtiği mesajı verilmekle birlikte, Hürriyet gazetesi farklı bir yorum yapmaktaydı. Cüneyt Arcayürek imzalı habere göre, Yunanlılar gündemin birinci maddesi olarak enosisi getirmişler, Başbakan Demirel görüşülecek bir nokta kalmadığını söyleyerek toplantıyı terk edecekken, darbenin lideri Papadopoulos'un müdahalesiyle Yunan heyeti bir yanlış anlama olduğunu belirttikçe özür dilemiş ve bundan sonra görüşmelere devam edilmişti⁵⁵.

Gerçekten de basına yansıtılan olumlu gelişmelerin kaydedildiği havasına rağmen, 10 Eylül'de yayınlanan ortak bildiride somut adım atılmadığı ortaya çıkıyordu. Söz konusu ortak bildiride Kıbrıs ile ilgili şu sözler yer alıyordu⁵⁶:

“...iki başbakan Kıbrıs sorununa ilişkin görüşlerini ayrıntılı olarak izah etmiş ve bu konuya her iki memleket Kamu oyunun atfettiği çok büyük önemi belirtmişlerdir. İki memleket arasında iyi ilişkilerin ve samimiyetin yeniden teessüsünün evvel emirde bu meselenin haklı bir çözüme kavuşturulmasına bağlı olduğunu kabul etmişlerdir. Bu anlayışla Başbakanlar bu konuya ilişkin görüşlerini yaklaştırmaya imkânlarını uygun yollardan araştırmaya devam etmek hususunda mutabık kalmışlardır. Başbakanlar ayrıca Kıbrıs'da gerginliğin artmasına mani olacak ve sulhçu ve anlaşmalı bir çözüme ulaşmak yolunda sarfedilen gayretleri muhafaza ve kolaylaştıracak gerekli tedbirleri almak lüzumunu kabul etmişlerdir.”

Kendi kamuoylarının baskısı altında bulunan Türk ve Yunan başbakanlarının enosis ve federasyondan ödün vermeleri çok zordu. Türkiye’de, özellikle sol basın, Keşan-Dedeoğaç görüşmelerini ABD emperyalizminin bir oyunu olarak değerlendiriyordu⁵⁷. Nitekim, tam iki ay sonra patlak veren yeni Kıbrıs bunalımı ikili görüşmelerin başarısızlığının fiili ifadesi oldu.

b. 1967 Kıbrıs Bunalımı

Kıbrıs sorununun çözümünde başarılı olamasa da Türk ve Yunan başbakanlarının görüşmelere başlaması, askerî müdahale dışındaki çözümlere başından beri karşı çıkarak çözümsüzlüğü çözüm olarak benimseyen Denktaş ve TMT mücahitleri ile Rum toplumunda enosis dışı çözümleri reddeden Grivas ve EOKA grubunu rahatsız etti. İlk harekete geçen Denktaş oldu.

Dört yıl boyunca Ankara’da zorunlu ikamet halinde bulunan Denktaş, Nejat Konuk ve Erol İbrahim adlı iki arkadaşıyla birlikte 27 Ekim’de bir balıkçı motoru ile gizlice İskenderun’dan yola çıktı. 31 Ekim’de Kıbrıs’a vardığında Rum polisi tarafından yakalandı. Denktaş’ın gizlice Kıbrıs’a girerken yakalanması diplomatik krize dönüştü. Kıbrıs hükümeti nasıl bir tutum takınacağını bilemez durumdaydı. Denktaş’ı mahkemeye verip yargılama sürecini başlatacak olsa Kıbrıslı Türkler’in büyük tepkisiyle karşılaşacaktı. Serbest bıraksa berizer bir tepki Kıbrıslı Rumlar’dan gelecekti. Makarios, Kıbrıs’taki iki toplum arasında ilişkileri yumuşatmaya çalıştığı sırada meydana gelen bu olay karşısında şaşkınlığa düşmüştü. Kıbrıs hükümeti, Türk hükümetinin durumdan habersiz olduğunu ve Denktaş’ın adaya dönmesine izin verdiğini söyleyerek Ankara’yı kınayan bir açıklama yaptı. Türk hükümeti verdiği yanıtta Denktaş’ın hükümetin bilgisi dışında gizli olarak Ankara’dan ayrıldığını ileri sürdü⁵⁸. Kıbrıs hükümeti içine düştüğü

ikilemden konuyu mahkemelere sevkettirmeden, siyasal çözüm yoluna giderek kurtuldu. Başsavcı Tornarides'in önerisi üzerine bir mektup yazan Denктаş, başsavcıdan hakkında kovuşturma açılmadan ve bir daha adaya kanunsuz şekilde girmeye teşebbüs etmeyeceği taahhüdü ile Türkiye'ye iadesini talep etti. Savcı, açılmış olan dava dosyalarının kapatılmayacağını bildirerek Denктаş'ın talebini kabul etti ve tutuklandıktan on üç gün sonra Denктаş Türkiye'ye geri döndü⁵⁹.

Denктаş olayının önemli sonuçları oldu. Denктаş'a yürekten bağlı olan ve bekledikleri Türk askerî müdahalesi bir türlü gerçekleşmediği için hayal kırıklığı içinde bulunan mücahitler büyük bir miting düzenlediler. Başlangıçta düzenli geçen miting alayı bir süre sonra Türkiye Büyükelçiliği önüne gelerek aleyhte tezahüratta bulundular, binaya taş atarak camları kırdılar. Büyükelçi Yavuzalp'in yorumu ilginçtir: "Sıkıntılar çeken ve bu sıkıntılarda, Rumlar kadar, askerî müdahale yapmayan Türkiye'nin de payı olduğu düşüncesini benimseyenlerin, Türkiye'nin Denктаş'ın adaya dönmesi hususunda sırf Dr. Fazıl Küçük'ü kollamak için ciddi çaba harcamadığı yolundaki propagandaların etkisi altında bulunanların varlığı, kuşkusuz tahrikçilerin işini kolaylaştırdı."⁶⁰ Kıbrıs Türk toplumu artık Türkiye'ye tepkisini açıkça belirtiyordu.

Denктаş olayı dolayısıyla Kıbrıslı Türkler arasında gerilim sürerken, toplumlararası ilişkilerin yumuşamasından rahatsız olan Grivas'ın fırsatı kaçırmayarak Geçitkale ve Boğaziçi köylerine saldırması yeni bir bunalımın doğmasına yol açtı. İki tarafta da "şahinler" harekete geçti. Olay önce yerel bir sorun olarak ortaya çıktı. Geçitkale Lefkoşe'yi Limasol'a bağlayan anayolun üzerinde son derece stratejik bir konuma sahipti. Boğaziçi ise, anayolun üzerinde bulunmamakla birlikte, Rumların egemen olduğu bir bölgede Türk varlığını sürdürüyordu. Ayrıca, Türkiye'den Kıbrıslı

Türkler'e gelen yardım bu bölgeden geçiyordu. Çatışmalar, Rumların Boğaziçi köyü yolunda polis devriyesini başlatmak istemeleri üzerine çıktı. Türk Büyükelçisi Ankara'ya yolladığı raporda, esnek mukabelede bulunulmasını, zaman kazanmak için isteklere ilke olarak karşı çıkılmamasını, durum yatıştıktan sonra konunun ele alınacağını bildirilmesini önerdi. Bununla birlikte, bölgedeki mücahitlerin komutanı ve Ankara'daki askerî çevreler isteğin kesin olarak reddedilmesinde ısrar ettiler⁶¹. Ankara üzerinde de etkili oldular. 14 Kasım saat 13:30'da Millî Muhafız Birliği, Barış Gücü eskortu olmaksızın biri kuzeyden biri güneyden Boğaziçi köyünde iki devriye ekibiyle harekete geçti. Türk tarafı sessiz kalınca, Rumlar aynı gün bölgeye askerî takviyede bulundular. 15 Kasım günü kuşatma altındaki Boğaziçi köyünün yoluna TMT bir barikat kurdu. Rumların barikatı yıkma girişimleri üzerine çatışmalar başladı. Grivas bundan sonra asıl hedef olan Geçitkale'ye yöneldi. Akşam saat 21:00'de her iki köyde de Türk clirenışı sona erdi ve Millî Muhafız Birliği bölgeyi denetim altına aldı. 22 kişi ölmüş, 9 kişi yaralanmıştı ve önemli sayıda maddi hasar vardı⁶².

15-16 Kasım gecesi Ankara'da Bakanlar Kurulu toplandı. 1964'te hükümete Kıbrıs'a müdahale etme yetkisi veren TBMM kararı yürürlükteydi. Toplantıda Genelkurmay Başkanı Cemal Tural, Hava Kuvvetleri Komutanı İrfan Tansel, Kara Kuvvetleri Komutanı Refik Yılmaz ve Deniz Kuvvetleri Komutanı Necdet Uran da hazır bulundular. Demirel Bakanlar Kurulu'nun müdahale kararını açıkladıktan sonra Kara Kuvvetleri Komutanı Yılmaz'ın "Hedef ne olacak?" sorusu ile askerlerin bir çıkarma planları olmadığı, başarılı bir harekât için gerekli güçleri adaya taşıyacak deniz araçlarının bulunmadığı ortaya çıktı⁶³.

Sorun Yunanistan nezdinde yapılan girişimlerin sonuç vermesiyle ve Kollias'ın emri üzerine Millî Muhafız Birliği'nin ertesi sabah saat 8:00'de köyleri boşaltmasıyla

sona erdi. Atina'daki yetkili çevreler, Kıbrıs'taki son saldırının, Grivas tarafından, Atina ve Makarios'a danışılmadan yapıldığını bildirdiler⁶⁴. Bununla birlikte gergin ortam sürüyordu. Kıbrıs Türk toplumu Türkiye tarafından bir kez daha hayal kırıklığına uğratılmıştı. Çatışmanın fiilen sona ermesine rağmen o hafta boyunca Türk jetleri Kıbrıs üzerinde ihtar uçuşları yaptılar. Kıbrıs hükümeti tamamen sessiz kaldı ve bir tepki göstermedi.

17 Kasım 1967'de Dışişleri Bakanı Çağlayangil Yunan Büyükelçisi'ne bir nota vererek, Yunanistan'ın iki ülke arasındaki ilişkilerde sistematik olarak gerginlik yaratan bir tutum içinde olduğunu belirtti ve Türkiye'nin Yunanistan'dan Kıbrıs'taki durumla ilgili olarak derhal alınması gereken ne gibi tedbirler beklediğini bildirdi⁶⁵. Notanın metni açıklanmamakla beraber, Türkiye'nin Yunanistan'dan şu isteklerde bulunduğu ileri sürülmekteydi⁶⁶:

- a. İttifak Antlaşması'na aykırı olarak adaya sokulan Yunan askerlerinin geri çekilmesi,
- b. General Grivas'ın adadan çıkarılması,
- c. Millî Muhafız Kuvvetleri'nin dağıtılması,
- ç. Çatışmanın meydana geldiği bölgeyle ilginin kesilmesi,
- d. Türk toplumuna kendi bölgesinde mahallî idareler ve zabıta kuvveti kurma hakkının tanınması,
- e. Son olaylardan ötürü Türkler'in uğramış oldukları zararların tazmin edilmesi,
- f. Bu tür saldırıların tekrarlanmaması için Barış Gücü kuvvetlerinin artırılması.

Yunan hükümeti cevabî notasında, mevcut gergin havanın ortadan kaldırılması için karşılıklı olarak gerekli

tedbirlerin alınması gerektiğini bildirdi ve gerek bu tedbirleri gerekse bunalıma yol açan nedenleri incelemek üzere Türkiye ile görüşmeye hazır olduğunu açıkladı. Türk hükümeti bu yanıtı tatminkâr bulmadı ve Kıbrıs Türk toplumu üzerindeki tehdit kalkmadığı sürece Yunanistan'la masaya oturmanın mümkün olmadığını belirtti⁶⁷.

İki ülke arasında gerilimin tırmanmaya başlaması üzerine ilk olarak NATO içinde ABD, İngiltere ve Kanada adına Kanada Başbakanı Pearson bir öneri getirdi. Buna göre, İttifak Antlaşması'nda öngörülenin dışında adada bulunan Türk ve Yunan askerleri geri çekilecek, BM Barış Gücü genişletilecek, Kıbrıslı Türkler'in son olaylar dolayısıyla uğradıkları zarar tazmin edilecek ve Türkiye gelecekte tek taraflı olarak adaya silahlı müdahalede bulunmayacağına dair güvence verecekti⁶⁸. Bu girişimin başarısızlığa uğraması üzerine BM ve ABD yeniden devreye girdiler. 22 Kasım'da BM Genel Sekreteri U-Thant Türkiye, Yunanistan ve Kıbrıs hükümetine bir çağrıda bulunarak çatışmaların yeniden başlamasına yol açacak davranışlardan kaçınmalarını istedi ve özel temsilcisi Jose Rolz-Bennet'i adaya gönderdiğini açıkladı. Aynı gün, Washington da bir açıklama yaparak, üç hükümete yardımcı olmak ve Doğu Akdeniz'de bir savaş tehlikesini ortadan kaldırmak için istişarede bulunmak üzere Başkan Johnson'ın özel temsilcisi Cyrus Vance'i görevlendirdiğini bildirdi.

Vance'in üç ülke arasında yaptığı girişimlerden sonra 30 Kasım'da Türkiye, Yunanistan ve Kıbrıs Hükümeti arasında bir anlaşmaya varıldı. Anlaşma metni açıklanmamakla birlikte şu noktaları içerdiği belirtilmekteydi⁶⁹:

a. Türkiye ve Yunanistan Kıbrıs Cumhuriyeti'nin bağımsızlığına ve ülke bütünlüğüne saygı göstermek yükümlülüğü altında bulunduklarını onaylarlar.

b. Türkiye ve Yunanistan antlaşmalar dışında adada bulundurdıkları kuvvetleri bir buçuk ay içinde kademeli olarak geri çekeceklerdir. Kuvvetleri ilk önce ve en kısa zamanda Yunanistan geri çekecektir.

c. Kuvvetlerin geri çekilmesi işi takviye edilmiş ve yetkilendirilmiş BM Barış Gücü'nün denetimi altında yapılacaktır. Anlaşmaya varıldığını ilk olarak BM Genel Sekreteri U'Thant dünya kamuoyuna açıklayacak, bu çağrıya önce Yunanistan ve daha sonra da Türkiye uyduklarını bildirecektir.

ç. Bu işlemler gerçekleştirildikten sonra Türkiye almış olduğu savaş tedbirlerini kaldıracaktır.

d. Boğaziçi ve Geçitkale köylerinde uğranılan zarar tazmin edilecek ve ölenlerin ailelerine gerekli ödemeler yapılacaktır.

e. Barış Gücü'nün denetimi altında ve tarafların da katıldığı bir komite, adada bulunan kanundışı silahlara el koyacaktır.

f. Grivas. herhangi bir sebeple adaya geri dönmeyecektir.

g. Adada iki toplumun kurmuş oldukları "millî" kuvvetler de kademeli olarak dağıtılacaktır.

c. Kıbrıs Geçici Türk Yönetiminin Kurulması ve Toplumlararası Görüşmelerin Başlaması

1967 bunalımı sonrasında varılan anlaşma ne olursa olsun, Kıbrıslı Türkler Türkiye'nin avantajlı konumundan yararlanarak 1964'ten beri fiilî olarak sürdürdükleri ayrı yaşama konumunu hukukî bir çerçeveye kavuşturdular ve 28 Aralık 1967 günü "Kıbrıs Geçici Türk Yönetimi" ilan edildi. Geçici Türk Yönetimi'nin başkanı Fazıl Küçük, yardımcısı da Rauf Denktaş oldu. Kıbrıs Türkleri'nin yönetimine ilişkin

19 maddelik bir prensipler listesi yayınlandı. Bu listenin 19. maddesine göre, bu kurallar, 16 Ağustos 1960 tarihli anayasa bütün kurallarıyla uygulanıncaya kadar yürürlükte kalacaktı, dolayısıyla geçiciydi⁷⁰. Kıbrıs Türk toplumunun yasama, yürütme ve yargı işleri düzenlenerek, federe bir devlet örgütü gerçek anlamıyla kuruldu. Ancak, Dışişleri Bakanı Çağlayangil yaptığı açıklamada, alınan bu kararın fiilî durumun gerekliliğinden kaynaklandığını bildirdikten sonra, barışçı çözüm şekli aramaktan uzaklaşılması şeklinde yorumlanmasının tamamen gerçeklere aykırı olduğunu belirtti⁷¹.

13 Nisan 1968'de Rauf Denktaş resmî yollardan adaya döndü ve Geçici Türk Yönetimi'nin başkan yardımcılığı görevini üstlendi. İki toplumun birbirlerinden kopuk küçük bir adada yaşamalarının zorluğu her geçen gün daha iyi anlaşılnca, toplumlararası görüşmelerin başlaması doğrultusunda niyetler belirdi. BM Genel Sekreteri'nin özel temsilcisi Osario-Tafall'ın girişimleri sonucunda, iki eski arkadaş olan Denktaş ve Klerides ilk olarak 2-5 Haziran 1968'de Beyrut'ta bir araya geldiler ve görüşmelerin Lefkoşe'de sürdürülmesi konusunda anlaşmaya vardılar. Resmî görüşmelerin ilk bölümü 24 Haziran'da başladı ve Eylül 1971'e dek dört safha halinde sürdü⁷².

Görüşmeler boyunca, tüm teknik ayrıntılar bir tarafa bırakılacak olursa, tamamen üniter bir devlette azınlık olan Kıbrıslı Türkler'e orantısız bir temsil hakkı ve sınırlı yerel yönetim teklifi ile yola çıkan Kıbrıslı Rumlar, iki toplumun katılımının sağlandığı üniter bir devleti ve genişletilmiş özerk yerel yönetimleri kabul eden bir noktaya geldiler. Nüfus değişimi ile coğrafi federasyon üzerinde ısrar eden Kıbrıslı Türkler ise, toplumlarına tanınacak siyasal özerklikle yetinmeye razı oldular. Ancak verilen tüm ödünlere rağmen, tam anlaşmaya varılacak denilen dönemlerde taraflardan biri ya da ikisi birden geri adım attılar ve görüşmeler çözüme ulaşmadan sona erdi.

ç. 1967 Kıbrıs Bunalımının Sonuçları

1967 Kıbrıs bunalımı bir kez daha ABD'nin araya girmesiyle savaşa varmadan atlatıldı. Ancak, bunalımın üç ülke üzerinde de uzun vadeli sonuçları oldu. Herşeyden önce Makarios ile Yunan hükümeti arasındaki bağlar kesin olarak koptu. Adadaki Yunan askerî varlığının ortadan kalkmasıyla, Makarios yetkileri dışında davranan ve kendisine tehdit oluşturan bir güçten kurtulmuş oldu. Bununla birlikte, bu tarihten başlayarak Yunanistan Makarios'u ortadan kaldırmak için gizli faaliyetlerini artırdı ve suikast girişimi de dahil olmak üzere her türlü yolu denedi. Yunanistan'ın baskısından kurtulan Makarios hem uluslararası ilişkilerinde daha rahat bir bağlantısızlık politikası izledi, hem de bağımsız Kıbrıs'ı dış güçlerin etkisinden kurtarmak için Kıbrıs Türk toplumu ile görüşmeleri başlattı. Makarios'un gerek iç, gerek dış politikası tepki üzerine tepki doğuracak ve 15 Temmuz 1974'te Yunan Cuntası tarafından tezgâhlanan bir darbe girişimiyle sonuçlanacak yolu açacaktı. Türkiye, bu dönemde, Kıbrıs ile Yunanistan arasındaki ayrılıktan yararlanmadı ve Makarios ile yakınlaşma politikası izlemekten kaçındı. Bunun yerine Yunanistan ile ilişkileri geliştirmeyi yeğledi. Oysa, Yunanistan'ın yerine Makarios'la anlaşma yoluna gitseydi, Kıbrıs halkı için çözüm çok daha kolay bulunabilirdi.

Kıbrıs Türk toplumu ise büyük bir hayal kırıklığı içinde Türkiye'den müdahale beklemek yerine, kendisi inisiyatif üstlendi. Resmî yollardan adaya dönüşünü sağlayan Denktaş, fiilen Kıbrıs Geçici Türk Yönetimi'nin sorumluluğunu aldı. Türkiye'den herhangi bir askerî müdahalenin gelmesinin henüz söz konusu olmadığını anladığı için, toplumlararası görüşmeler ve kendi kişisel diplomatik çabalarıyla Kıbrıs Türk toplumunun ayrı varlığını Makarios yönetimine kabul ettirme sürecini başlattı. Toplumlararası görüşmeler boyunca "çözümsüzlük çözümü"nü benimseyen

Denktaş nihaî çözüme yaklaştıkça tavır değiştirerek zaman kazandı ve bu zaman içinde de Kıbrıslı Türkler'in ayrı yönetimlerini örgütleyerek mevcut durumu Kıbrıslı Rumlar'a kabul ettirmeye çalıştı. 1974'te Türk ordusunun müdahalesi, Denktaş'ın hazırlamış olduğu diplomatik ve siyasal koşulların askerî güçle desteklenmesi ve kabul ettirilmesinden başka birşey değildi.

1967 Kıbrıs olayları Yunanistan'da tıpkı 1974'te olduğu gibi siyasal karışıklıklara yol açtı. Bir yıl boyunca darbeyi gerçekleştiren subaylarla Kral Konstantinos'un arası giderek bozulmuştu. Kıbrıs "başarısızlığını" fırsat bilen Kral, 13 Aralık'ta Yunanistan'ın kuzeyinde bulunan kendisine bağlı birlikleri Cunta'ya karşı isyan ettirdi. Cunta kısa sürede isyanı bastırdı, Kralın yetkilerini elinden alarak Korgeneral Zoitakis'i kral naibi ilan etti. Ertesi gün Kral ailesi ile birlikte Yunanistan'ı terk ederek Roma'ya kaçtı. Askerî diktatörlük baskıcı yönetimin tek söz sahibi oldu. Ancak, demokrasi taraftarlarıyla birlikte şimdi Kral taraftarları da iktidara muhalefet eden gruba katılmışlardı. Halk desteğini tam anlamıyla yitiren, Avrupa'dan dışlanmış olan Cunta'nın tek desteği ABD'ydi. Tüm iç ve dış politikasını ABD rotasına göre izlemek durumundaydı. Bu nedenle bir yandan "Akdeniz'in Castro'su" Makarios'a karşı darbe ve suikast planları hazırlarken, bir yandan da NATO içinde müttefiki Türkiye'yle ittifakın güneydoğu kanadını zayıflatmamak için el sıkışma yollarını aradı.

Türkiye'de ise, 1967 bunalımından sonra Kıbrıs konusu Türk dış politikasının ana eksenini olmaktan 1974'e dek çıktı. Ancak, 1967 bunalımının iki önemli sonucu oldu. Herşeyden önce Kıbrıslı Türkler saldırıya uğramıştı ve Türkiye yine müdahale edememişti. Üstelik, bu defa neden olarak ileri sürülebilecek bir Johnson mektubu da söz konusu değildi. Gerçek tek neden, ordunun hazırlıksız oluşuydu. Nitekim, 1967'den sonra hızla "Kıbrıs'ın su derinliğinden

çıkarma yapılabilecek yerlerin ayrıntılı haritalarına değin her türlü planlama yapılmaya başlandı. Yüz adet çıkarma teknesi yapımına geçildi. Amerika'dan, İtalya'dan ve Fransa'dan on beş bin paraşüt alındı. Bu müdahale için 6 helikopter satın alındı. Transallar getirildi. Özel timlerin yetiştirilmesine hız verildi."⁷³ 1974'e gelindiğinde, Türk ordusu Kıbrıs'a yapılacak bir müdahale için her türlü teknik hazırlığını tamamladı ve ABD'nin tüm arabuluculuk girişimleri bu defa dikkate alınmadan müdahale yapıldı. 1967 bunalımının Türk dış politikası açısından ikinci önemli sonucu, sol çevrelerde başlamış olan ABD ve NATO karşıtlığının tüm kamuoyuna yayılmasıdır. Kıbrıs sorunu öne çıkarılarak, Türk dış politikasının ittifak ilişkilerine yapılan eleştiriler nicelik ve nitelik olarak yoğunlaşmıştı ve hükümeti ABD ile ilişkilerde radikal sayılabilecek kararlar almak zorunda bırakmıştı.

2. AP Hükümeti ve Sovyetler Birliği ile İlişkiler

1964 Kıbrıs bunalımı sonrasında uluslararası platformda yalnızlığını gören Türkiye, uzun zamandan beri Sovyetler Birliği'nin ilişkileri normalleştirme teklifine olumlu yaklaşmış ve aynı yılın son aylarında Dışişleri Bakanı Feridun Cemal Erkin'in Moskova ziyaretiyle iki ülke arasında siyasal ilişkiler yumuşamaya başlamıştı. Moskova'yla yakınlaşma süreci Ürgüplü hükümeti döneminde de devam etmiş ve bu politikanın olumlu sonuçları Kıbrıs sorununa yansımıştı.

Demirel hükümeti Moskova'ya yönelik bu yeni politikayı geliştirerek sürdürdü. Ancak, 1965-1971 döneminde iki ülke arasındaki ilişkiler salt siyasal nitelik taşımakla kalmadı, ekonomik tabanda da gelişti. Ekonomik kalkınmaya öncelik veren Demirel hükümetinin Moskova'yla ilişkileri geliştirmesinin Kıbrıs sorununa olumlu yansımaları olmakla

birlikte, artık temel neden bu değil, ekonomik projelere verilen Sovyet kredileri ve teknik yardımlarıydı.

Türk-Sovyet ilişkilerinde görülen bu gelişmenin, Türkiye’de aynı dönemde ortaya çıkan ABD ve NATO eleştirileri de gözönünde tutulduğunda, bazı çevrelerde kaygı yarattığı açıktı. Nitekim Çağlayangil, 19 Şubat 1966’da TBMM’de Dışişleri Bakanlığı bütçesi görüşmeleri sırasında yaptığı konuşmada bu konuyu altını çizerek açıklığa kavuşturdu⁷⁴:

“Hakikaten ideoloji farkı olmak ne Türkiye’nin Rusya’yı kapitalist yapmaya, ne de Rusya’nın Türkiye’yi komünist yapmaya gücü yetmeyecektir. Bu şerait karşısında bu münasebetlerin inkişafına bir mâni yoktur. Sonra yine izahı müşkül olan bir nokta da Rusya ile iyi münasebetler tesisi halinde muhakkak Amerika ile kötü münasebet haline girmek veya Amerika ile iyi münasebetin devam ettiği müddetçe Rusya ile asla dost olamamak gibi bir kaziye de yok. Niçin ikisiyle de dost olmalıyım veya iyi geçinmiyelim?”

Sovyetler Birliği’nin Batılı devletlerle ilişkilerini geliştirmesinin mevcut ittifaklarında bir değişiklik yapmayacağı Moskova tarafından da vurgulandı. Ekim Devriminin yıldönümü dolayısıyla okunan yıllık raporda barış içinde birarada yaşama ilkesine uygun bir siyaset izlendiğine örnek olarak Fransa, İtalya, Japonya, Kanada, Finlandiya, Afganistan, İran ve Türkiye ile ilişkilerde kaydedilen gelişmeler gösterildikten hemen sonra, “Sovyetler Birliği, Doğu ve Batı arasında her alanda işbirliğinde bulunulması ve askerî blokların kaldırılması taraflısıdır. Fakat etkili bir güvenlik sistemi kurulmadıkça, Varşova savunma andlaşması teşkilâtının takviyesine devam edeceğiz.”⁷⁵ denilerek, kurulan ilişkilerin niteliğine açıklık getirildi.

1966 yılı Türk-Sovyet ticarî görüşmeleriyle başladı. 19 Ocak’ta başlayan görüşmeler bir ay kadar sürdü ve 1

Nisan'da yürürlüğe girecek yedinci protokolün imzalanmasıyla sona erdi. Bir yıl önceye göre iki ülke arasındaki ticaret hacmi % 90 oranında artacak ve 66 milyon dolara çıkacaktı. Türkiye Sovyetler Birliği'ne tütün, kuru üzüm, fındık, yapağı, pamuk, canlı hayvan ve narenciye satacak, karşılığında demir, gazete kâğıdı, kimyevî gübre ve çeşitli sanayi tezgâhları satın alacaktı⁷⁶. Türk-Sovyet ticaret görüşmeleri sırasında yeni bir adım daha atıldı ve demir-çelik, alüminyum, rafineri, liv levha, sülfürik asit ve alkollü içkilerle ilgili 7 sanayi tesisinin yatırım projesi üzerinde öngörüşmeler yapıldı⁷⁷. Ayrıca, 19 Mart 1966'da Arpaçay üzerinde ortak bir baraj yapımı konusunda teknik esasları kapsayan metinler teati edildi⁷⁸.

Sovyetler Birliği ile geliştirilen ticaret ilişkileri ve sanayi yatırımı projeleri siyasal ziyaretlerle de onaylandı. 27 Temmuz'da 16 kişilik bir parlamento heyeti ile Millet Meclisi Başkanı Ferruh Bozbeyli'nin Moskova ziyaretini, 20-27 Aralık tarihlerinde Sovyetler Birliği Başbakanı Aleksi Kosigin'in Türkiye ziyareti izledi. Kosigin Türk-Sovyet ilişkileri tarihinde Ankara'yı ziyaret eden ilk Sovyet başbakanı oldu. Görüşmeler boyunca iki taraf da başlamış olan dostluk ilişkilerini geliştirmek ve uzun bir tarih boyunca yer etmiş karşılıklı kuşkuları gidermek istediklerini dile getirdiler. Demirel, ikili görüşmeler sırasında Türkiye'nin Boğaz önlerinde çalışma yapan Sovyet gemilerinden, Bizim Radyo'nun yayınlarından rahatsız olduğunu vurguladı. Kosigin ise, Bizim Radyo'nun Sovyet topraklarından yayın yapmadığını belirttikten sonra, Türkiye'deki askerî üslerle ülkesinin çevrili olduğunu, Amerikan gemilerinin sürekli Karadeniz'de faaliyette bulunduğunu ve tüm bunların kendi ülkesinde de aynı derecede rahatsızlık yarattığını söyleyerek, Sovyetler'in Boğazlar ya da herhangi bir yerde üs ve toprak talebi bulunmadığını, bu noktayı defalarca açıkladıklarını ama eğer Türkiye isterse bir kez daha yazılı

olarak taahhüt edeceklerini belirtti. Kosigin'e göre tüm bu anlaşmazlık konularını içeren bir anlaşma imzalanabilirdi⁷⁹. İkili görüşmelerde karşılıklı tedirginlik yaratan konuların dile getirilmesi görüşmelerin olumlu havasını etkilemedi. Ziyaretin sonunda yayınlanan ortak bildiride, Sovyetler Birliği'nin Kıbrıs sorunundaki tutumunu yeniden teyit ettiği ve enosis'e karşı olduğu belirtildi ve iki ülke arasında ticaret ilişkilerinin olumlu gelişmesini sürdürmesi isteği dile getirildi⁸⁰. Kosigin'in Ankara ziyareti Kıbrıslı Rumlar arasında tepki doğmasına yol açtı. Lefkoşe'deki Sovyet Büyükelçiliği'nin önünde gösteriler yapıldı ve Kosigin'in Ankara'da verdiği demeçler kınandı⁸¹.

Kosigin'in Türkiye ziyareti Türk-Sovyet ilişkilerinde önemli bir aşamaya geçişin simgesidir. İki ülke ilişkilerindeki yakınlaşmanın salt Kıbrıs sorununa bağlı tepkisel ve geçici olmadığı, ekonomik işbirliğine dayalı uzun vadeli bir süreç olduğu ortaya çıktı. Nitekim, TBMM'de grubu bulunan partiler bu gelişmeleri son derece olumlu karşıladılar. Tek istisna TİP'ti. 17 Şubat 1967'de Dışişleri Bakanlığı bütçesi Meclis'te görüşülürken, partisi adına söz alan Behice Boran Türk-ABD ilişkilerini uzun uzun eleştirdikten sonra Türk dış politikasında çok yönlülüğe bir geçiş olduğuna inanmadıklarını şu sözlerle ifade etti⁸²:

"Bu son zamanlarda Dışişleri Bakanlığımız gerek Sovyet ve diğer Doğu Bloku memleketleriyle, gerek Üçüncü Dünya devletleriyle ve bu arada Arap ülkeleriyle temaslarda bulunuyor, ilişkileri geliştirme arzusu gösteriyor. Ama bu gibi temaslar acaba gerçekten tek taraflı bir politikadan kurtulmanın işaretleri midir, yoksa çok dar ve kısa vadeli bir takım politik hesaplarla girilmiş yüzeyde taktikler midir? Bunun hakkında henüz kesin ve güvenli bir kanaate varmış değiliz. Değiliz, çünkü meselâ Sovyetlerle 7 proje üzerinde yapıldığı söylenen anlaşmaların üzerinden bir hayli zaman geçtiği halde bu projelerin uygulanmasının ilerlediğine dair

haberler duymuyoruz. Yapılmış olan kültür anlaşması hâlâ Meclise sevk edilmiş değildir.”

Boran'ın şüpheleri Türk-Sovyet ortak projelerinin uygulanmaya başlanmasıyla haksız çıkarıldı. İlk olarak 25 Mart 1967'de öngörüşmeleri tamamlanmış olan yedi sanayi tesisinin yapımına ilişkin Türk-Sovyet ekonomik yardım antlaşması imzalandı. Bu antlaşmaya göre, Sovyetler Birliği Türkiye'de inşa edilecek yedi fabrika için makina aksamı ve teknik yardım yapacaktı. Bu antlaşmanın imzalanmasından kısa bir süre sonra, 5 Ağustos'ta Seydişehir alüminyum tesislerinin, 17 Ağustos'ta da İzmir Aliğa petrol rafinerisinin temelleri atıldı⁸³.

Yunan Başbakanı ile Keşan-Dedeagaç görüşmelerini yaptıktan kısa bir süre sonra ve Kasım ayında başlayacak Kıbrıs bunalımından önce, 19-29 Eylül 1967 tarihlerinde Başbakan Demirel, Kosigin'in ziyaretini iade etmek üzere Sovyetler Birliği'ne resmî ziyarette bulundu. Ekonomik ilişkilerin yanısıra çeşitli uluslararası sorunların da ele alındığı görüşmelerden sonra yayınlanan ortak bildiride, taraflar, uluslararası barışın korunması, silahsızlanma, özellikle de nükleer silahların yayılmasının önlenmesi konusunda görüş birliği içinde olduklarını belirttikten sonra, halen sürmekte olan üç sıcak çatışma hakkında ortak fikirlerini ifade ettiler. Arap-İsrail çatışmasına yer verilen ortak bildiride, “Başbakanlar emrivakilerin şayanı kabul olamayacağını, kuvvet istimalinin ise arazi ilhakını haklı kılamayacağını ve siyasî avantaj sağlayamayacağını beyan etmişlerdir. Başbakanlar İsrail kuvvetlerinin askerî harekât neticesinde işgal ettikleri araziden çekilmesinin lüzum ve müstaceliyetini belirtmişlerdir.” denildi. Daha sonra Vietnam'daki durumdan başbakanların duyduğu endişe dile getirilip, sorunun Vietnam halkının kendi kaderini belirleme hakkına saygı duyularak çözümlenebileceği vurgulandı. Nihayet Kıbrıs sorununa da değinilerek, “Hükümet başkanları Kıbrıs mes'e-

lesinin, Kıbrıs devletinin bağımsızlığı ve toprak bütünlüğünün muhafazası esasına istinaden, Türk ve Rum millî cemaatlerinin kanunî haklarını ve menfaatlerini ve güvenlik ve karşılıklı itimat içinde yaşamalarını sağlayacak şekilde barışçı yollarla hâledilmesi gerektiğini beyan etmişlerdir.” denildi⁸⁴. Böylece Sovyetler Birliği bir kez daha enosise karşı olduğunu onaylıyordu.

Demirel’in Moskova gezisinin giderek krize giren ekonominin bir gereği olduğu ve görüşmelerde ekonomik konuların ağırlık taşıdığı Türkiye’de herkesin üzerinde anlaştığı noktalardı. Ancak, sol basın gezi ile ilgili olumlu değerlendirmeler yapmakla birlikte, Başbakan Demirel’in Kosigin’le yanyana pozlar verirken Türkiye’de birçok insanın Moskova sözünü ağzına aldığı anda hapse girdiğini ve baskılara maruz kaldığını vurgulamadan geçemiyor ve “Sükan’ın polisleri neredesiniz?” diye manşet atmaktan kendini alıkoyamıyordu⁸⁵. Gerçekten de, oy aldığı taban ve izlediği iç politika göz önünde tutulacak olursa Demirel için bu ziyaret kolay değildi. Nitekim, ziyaret sırasında da sıkıntılar yaşandı. Onuruna verilen yemeklerde “Kadehimi Türk-Sovyet dostluğu şerefine kaldırıyorum.” sözünü Türkiye’de yaratacağı tepkileri düşünerek söylememekte diretmesi Büyükelçi Hasan Esat Işık ile tartışmalarına neden olmuş ve Işık’ın “Bu nezaket formülünü kullanmak istemeyen bir hükûmet başkanı Moskova’ya gelmemeliydi.” uyarısı üzerine durumu kabullenmek zorunda kalmıştı⁸⁶.

1967 Kıbrıs bunalımı sırasında Sovyetler Birliği’nin Türkiye’ye karşı tutumu 1964 bunalımı ile kıyaslandığında çok daha yumuşaktı⁸⁷. Bu tutumda, Yunanistan’daki faşist Albaylar Cuntası’nın yönetimde olmasının da payı vardı. Enosis gerçekleştiği takdirde Kıbrıs da albayların yönetimine geçecek ve gerçek anlamda bir NATO üssüne dönüşecekti. Bu nedenle, Sovyetler Birliği ilk andan itibaren enosise karşı çıkarak, sorunun “adayı NATO’nun bir savaş üssü haline

çevirmek isteyen gerici Yunan çevrelerinin gerici politikasıyla yakından ilgili” olduğunu belirtti ve Kıbrıs Cumhuriyeti’nin egemenlik, bağımsızlık ve toprak bütünlüğü esasına göre çözüm bulunması gerektiğini açıkladı⁸⁸. Sovyetler Birliği Makarios’u ve toprak bütünlüğü korunan bağımsız Kıbrıs Cumhuriyeti’ni desteklemekle birlikte, Türkiye’yi karşısına almaktan çekinerek, son derece ılımlı bir üslup kullandı.

1968-1969 yıllarında, iki ülke arasında somut projelere ilişkin anlaşmalar imzalandı ve uygulamaya kondu. 19 Nisan 1968’de İstanbul-Moskova aktarmasız yataklı vagon anlaşması, 7 Mayıs’ta üçüncü demir-çelik ön proje anlaşması, 19 Haziran’da Arpaçay barajı ile ilgili protokol, 10 Ekim 1969’da İskenderun demir ve çelik fabrikasının anlaşması imzalandı. 8-12 Temmuz 1968’de Çağlayangil’in Sovyetler Birliği ziyareti sırasında Sovyet yetkililer daha uzun vadeli ticaret ve ekonomi anlaşmaları yapmayı önerdilerse de, Çağlayangil bu tür anlaşmaların Türkiye’nin ekonomi sistemine uygun olmadığını açıkladı⁸⁹. 12-21 Kasım 1969’da Cumhurbaşkanı Sunay Sovyetler Birliği’ni ziyaret etti. Türk-Sovyet ilişkileri tarihinde ilk kez bir devlet başkanı Moskova’yı ziyaret ediyordu. Böylece 1964’te başlayan yakınlaşma süreci diplomatik anlamda en üst düzeye çıkıyordu.

1965 sonrasında AP hükümeti salt Sovyetler Birliği ile ekonomik ilişkileri geliştirmekle yetinmedi, Bulgaristan, Arnavutluk, Romanya, Yugoslavya ve Çekoslovakya gibi Doğu Bloku ülkeleriyle de ticarî ve ekonomik ilişkiler kurdu⁹⁰. İktidarda sol bir hükümet bulunsaydı, Türkiye’nin Doğu blokuyla böyle yakın ilişkiler kurması çok zor olurdu. Bununla birlikte, kendi ülkesinde sol adına her türlü hareketi bastıran, sosyalist öğrencilerin karşısına çıkarmak için ülkücü komandolara eğitim kampları açan, NATO ve ABD ile ilişkilerini Türk kamuoyundan gelen şiddetli eleştiri-

rilere karşın savunan ve koruyan AP hükümetinin, başta Sovyetler Birliği olmak üzere Doğu Bloku'na yönelik politikasını doğru değerlendirmek gerekmektedir.

Demirel'in ekonomik kalkınma tutkusu ve aynı dönemde ABD'nin Türkiye'ye yaptığı dış yardımları denetlemesi ve azaltması, yeni hükümeti Sovyetler Birliği'ne iten temel nedendi. 12 Mart muhtırası ile Demirel iktidardan uzaklaştırıldığında, tüm bu gelişmeler 1959-1960 Menderes dönemi ile kıyaslanarak, ülke ekonomisini geliştirmek üzere Sovyetler Birliği ile yakınlaşan hükümetlerin ordu tarafından uzaklaştırıldığı, bunun da arkasında ABD'nin bulunduğu ileri sürüldü. Ancak, bu iddiada bulunanlar bir gerçeği gözardı ediyorlar: Uluslararası koşullar iki dönem arasında önemli değişikliklere uğramıştı. Menderes-Zorlu ikilisi Moskova ziyaretini planlarken, 1947'den beri bir Türk hükümeti ilk defa kendi başına karar alarak harekete yelteniyordu. "Soğuk savaşın henüz hızını kaybetmediği bir dönemde NATO üyesi bir müttefikin Amerika'dan izin almadan Moskova ile dialog kurmaya kalkışması NATO içinde ve 'Hür Dünya'da siyasî dalgalanmalara yol açacak nitelikte bir olaydı ve cezasız bırakılmamalıydı."⁹¹ Oysa 1960'lı yıllarda iki süpergüç kendi denetimlerindeki bloklardan ayrılmamak koşuluyla müttefiklerinin karşı blok ülkeleriyle ilişkiye girmelerine izin vermişlerdi. Türkiye bu ilkenin çerçevesini iyice anlamış ve harfiyen uygulamıştı. Doğu bloku ile ticarî ve ekonomik ilişkileri geliştirirken, siyasal ve askerî olarak NATO'ya bağlılığını her defasında belirtmişti⁹².

AP hükümetinin Doğu Bloku'na yönelik politikası tümüyle ekonomik nedenlerden kaynaklanıyordu ve Batı bağlantısına alternatif olarak değil, Batı bağlantısıyla birlikte yürütülüyordu. O kadar ki, Türkiye bir yandan Kıbrıs sorusunda Makarios'un etkili olduğu BM'de Sovyet desteğini ararken, öte yandan ABD'nin girişimleriyle Albaylar Cuntası

ile uzlaşmanın yollarını arıyordu. Ancak, tüm bunlar, Demirel hükümetinin çok yönlü dış politikaya geçiş sürecinde Doğu Bloku'na yönelik attığı adımın önemini azaltmamaktadır.

3. AP Hükümeti ve Arap Ülkeleriyle İlişkiler

1965'te iktidara gelen AP, birinci hükümet programında, başta Ortadoğu ve Magrip'te bulunan Müslüman ve Arap "kardeş" ülkeler olmak üzere, Asya ve Afrika ülkeleri ile çok yönlü bir dış politika izleneceği belirtiyordu. Bununla birlikte, tüm Bağlantısız ülkelere yönelik değil, sadece komşu Arap ülkelere yönelik politikada somut adımlar atılmıştır. Arap ülkeleri ile yakınlaşma politikası DP döneminde başlatılmıştı. Ancak, DP'nin Ortadoğu politikası NATO politikasının bir yansımasıydı. Menderes hükümeti Batılı müttefiklerinin Ortadoğu'daki çıkarlarını korumak amacıyla, bu bölgedeki feodal rejimlerle bir ittifak kurarak Batı'nın sözcülük ve gözcülük görevini üstlenmiş, bu nedenle de başta Mısır'daki olmak üzere emperyalizmin desteğinde iktidar olan feodal unsurları tasfiye amacı güden "devrimci" Arap hareketlerini karşısına almıştı. 1960'lı yıllarda sömürgelerin bağımsızlık hareketleri başarıya ulaştıkça ve Arap ülkelerindeki feodal rejimler arka arkaya devrilip "devrimci" güçler iktidara geldikçe, Türkiye'nin 1950'li yıllarda izlemiş olduğu ve 1960 sonrasında da radikal değişiklik yapmadığı politikaya duyulan tepkilerin etkisi kendini göstermeye başladı. Bunun en somut göstergesi 1964 Kıbrıs bunalımı sırasında BM'deki oylamalar oldu. Gerçi 1961'den itibaren aydın kesim Türkiye'nin Üçüncü Dünya'ya yönelik politikasını değiştirmesi gerektiğini dile getirmişti ama hükümet ancak uluslararası ilişkilerde yalnız kaldığını anlayınca somut adım atma gereksinimi duydu ve 1964 sonundan itibaren bu ülkelerle ilişki kurmanın yollarını aradı. Başlangıçta yollanan iyiniyet heyetlerinin tek bir

amacı vardı: Üçüncü Dünya ülkelerini Kıbrıs konusunda tutum değiştirmeye ikna etmek. Bu denli tek taraflı çıkarların korunmasına yönelik bir politik girişimin uluslararası ilişkilerde başarı kazanma şansı elbette çok düşüktü ve umulan sonuç elde edilemedi. 1965 yılında Kıbrıs ile ilgili olarak BM'de yapılan oylamada Türkiye yine yalnız kaldı.

AP böyle bir tarihsel yükü iktidara geldiğinde, Üçüncü Dünya ülkeleriyle daha sağlam temellere dayanan bir dış politika izlemek zorunda kaldığını biliyordu. Tarihsel ve kültürel ortaklıkların bulunduğu Arap ülkeleriyle işe başlamak gerektiğini görerek, bu ülkelerle siyasal, ekonomik ve kültürel bir yakınlaşmanın ilk adımlarını attı. AP hükümetinin önceki hükümetlerden temel farkı, Ortadoğu politikasını salt Batı politikasının bir türevi olarak algılamamak ve bölgedeki "ilerici" hükümetlerle de ilişki kurarak Türkiye'nin olumsuz imajını silmek oldu. Böylece, Araplık ve Müslümanlık kavramlarını kullanarak bölge ile yakınlaşma sürecinde kendi muhafazakâr oy tabanının desteğini kazandığı gibi, bağımsızlık hareketlerine ılımlı yaklaşımı ile sol kamuoyunun eleştirilerini de uzaklaştırmış oldu. Prof. Ömer Kürkçüoğlu'nun ifadesi ile⁹³,

"1965'den sonra, Türkiye'nin Arap ülkelere yakın bir politika izlemeye başlaması, hem Orta Doğu'daki Arap mücadelesinin Batı -daha kesin ifadesiyle Amerikan- aleyhtarı olması dolayısıyla, genel olarak solda yer alan aydın kitle tarafından ve hem de din faktörü dolayısıyla sağ kanat tarafından olumlu karşılanmıştır. Kamu oyunun ve siyasal güçlerin farklı nedenlerle de olsa Orta Doğu sorununda aynı noktada birleşmeleri, Türkiye'nin Arap taraftarı bir politika izlemesi için elverişli bir ortam yaratmış oluyordu."

1966 yılında Türkiye'nin temel dış politika konuları Kıbrıs sorunu ve bununla bağlantılı olarak NATO ve ABD ile ilişkilerdi. Nitekim, Dışişleri Bakanlığı'nın bütçe görüşmeleri

sırasında muhalefet partileri bu iki konu etrafında konuşmalarını yoğunlaştırdılar. Dışışleri Bakanı söz konusu eleştirileri yanıtlar ve izlenecek dış politika hakkında bilgi verirken, Arap ülkeleriyle ilişkilere özel bir yer veriyordu⁹⁴:

“Türkiye’yi Arap ve İslâm Âlemine yakın bir zamanlara gelinceye kadar müştereken yaşanmış bir tarih ve derin kökleri olan dinî, sosyal ve kültürel rabıtarlar bağlamaktadır. Misakı Millî günlerinden başlayarak, Osmanlı İmparatorluğunun dağılmasıyla himaye rejimleri altına konmak istenen Arap ülkelerinin tam bağımsızlıkları prensibini müdafaa edegelmişizdir. Bizim samimî temennimiz, Araplar arasında bir tesanüt havasının teessüs etmesi ve bu müsait atmosfer içinde Arap ülkelerinin iktisadî kalkınmalarını gerçekleştirmeleridir. Bu şekilde ortaya çıkacak mütesanit ve müreffeh bir Arap âlemiyle, Orta-Doğu ve Doğu Akdeniz bölgesinde sulh ve istikrarın tarsinirne müştereken çalışmaktan Türkiye billhassa memnuniyet duyacaktır.”

Çağlayangil’in Türk-Arap ilişkilerinin tarihi hakkındaki, gerçeğe de fazla uymayan değerlendirmesi Türkiye’nin geçmişi unutarak farklı bir yaklaşım benimseme niyetinin ifadesiydi. Nitekim yeni hükümetin gerek programında, gerek bütçe görüşmeleri sırasında Arap ülkelere yönelik ifadeleri bu devletlerde yankı bulmakta gecikmedi. İlk olumlu tepki Irak’tan geldi. 7-11 Şubat 1966 tarihleri arasında Türkiye’yi ziyaret eden Irak Dışışleri Bakanı Adnan El Paçacı iki ülke arasındaki ilişkilerin geliştirilmesinin kendileri tarafından da arzulandığını belirtti ve Kıbrıs ile ilgili olarak Kıbrıs’taki Türk toplumunun davalarında haklı olduklarını ve uluslararası antlaşmalarla sağlanmış olan bu hakların savunulması gerektiğini belirtti⁹⁵.

Irak Dışışleri Bakanının ziyaretinden sonra Türkiye çeşitli Arap ülkeleriyle ticarî ve kültürel yakınlaşma sürecini başlattı. Dışışleri Bakanlığı Genel Sekreteri Halûk Bayül-

ken'in Mısır'a yaptığı ziyaret sırasında, 16 Mart 1966'da Birleşik Arap Cumhuriyeti ile bir ticaret antlaşması imzalandı. 15 Nisan'da bir parlamento heyeti Suudi Arabistan'ı ve 23-26 Mayıs'ta Çağlayanil Bağdat'ı ziyaret etti. 29 Ağustos'ta Suudi Arabistan Kralı Faysal Türkiye'ye geldi. 1-6 Aralık'ta ise Cumhurbaşkanı Sunay Tunus'a gitti.

1966 yılında Türkiye'nin Arap ülkeleri ile yakınlaşma çabaları, o sırada Suudi Arabistan Kralı Faysal tarafından ortaya atılan ve dünya kamuoyunun gündeminde yer alan İslam Paktı veya İslam Konferansı tartışmalarına rastladı⁹⁶. Gerek "devrimci" Arap ülkeleri gerekse Türk kamuoyu Demirel hükümetinin, üstelik de 1960 hareketinin izleri hâlâ sürerken ve askerlerin etkisini üzerinde hissederken, bu konuda nasıl bir tavır takınacağını merak ediyordu. Başbakan 17 Şubat'ta bir açıklama yaparak, "Türkiye'nin politik gaye taşımayan, gruplaşmalara yol açmayan İslam Konferansı'na katılabileceğini" söyledi⁹⁷. Bu belirsiz demeçten sonra Hartum'da çıkan, Türkiye'nin İslam Konferansı'na katılacağı ve İsrail ile ilişkilerini keseceği yolundaki haberin Dışişleri Bakanlığı sözcüsü tarafından yalanlanması⁹⁸ Türkiye'nin tutumunu daha net bir biçimde ortaya koydu. Türkiye şimdilik Arap ülkeleriyle siyasal bir örgütlenme içine girmekten kaçınıyordu. Nitekim, Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreteri Halûk Bayülken'in Kahire ziyareti sırasında verdiği demeç Türkiye'nin Arap ülkelere karşı geliştirdiği yakınlaşma politikasının altındaki amacı tüm açıklığıyla ortaya koyuyordu: "Dış politikada bugünkü açık ve samimi tutumumuza devam edersek, Arap âleminde çok iyi ilişkiler kurmamız mümkündür. Bu açık ve samimi dış politikayı takip edersek, etrafımızda emin bir grup, mallarımızı satacak pazarlar ve Birleşmiş Milletler gibi müşterek toplantılarda bizi anlayabilecek dostlar buluruz."⁹⁹

Türkiye tıpkı Sovyetler Birliği ile ilişkilerini geliştirirken izlediği politika gibi Arap ülkeleriyle ilişkilerini de önce

ekonomi ve ticaret, bunun yansıması olarak da Kıbrıs üzerinde temellendirmeyi planlıyordu. Ancak, Moskova'nın çıkarları bu sınırların ötesinde bir beklentiye gereksinim duymuyordu. Oysa Arap ülkeleri, özellikle de "devrimci" Arap ülkelerinin beklentisi çok daha farklıydı. Filistin sorusunda Türkiye'yi yanlarında görmek istiyor, CENTO aracılığıyla bölgede Batı'nın ve İsrail'i destekleyen ABD'nin çıkarlarını savunan Türkiye'ye sıcak bakmakta zorlanıyorlardı. Nitekim, Bağdat-Ankara yakınlaşması bazı çevrelerde eleştirilene başlanınca, Irak Başbakanı El-Bazzaz şu açıklamayı yapmak zorunluluğunu duydu¹⁰⁰:

"Komşularımızla düşman olmak menfaatlerimize uyar mı? ... Arap devletleriyle münasebetlerimizi gözden uzak tutmadan, komşularımızla da dost geçinmek mecburiyetindeyiz. Türkiye kendine has bir siyaset güder, bu iş ona aittir. Ve bu da her bağımsız devletin hakkıdır. ... Şunu da belirtiyim ki, Türk devlet adamlarından hiç kimse bize 'Cento'ya giriniz' diye bir talepte bulunmadı."

1967 yılında Arap-İsrail gerginliği arttıkça, Arap ülkeleri Türkiye'nin açık tavrı almasını beklemeye başladılar. 1967 bütçe tartışmaları sırasında Çağlayangil bu konudaki politikalarını açıklarken, bölgede huzursuzluklara yol açacağı düşüncesiyle İsrail devletinin kurulmasına karşı çıkmış olan Türkiye'nin bu devlet kurulduktan sonra tanıyarak normal ilişkilerini sürdürdüğünü belirtti ve şu sözlerle devam etti¹⁰¹:

"Bu münasebet hiçbir zaman Arap dostlarımızın aleyhine bir inkişaf göstermiyecektir. Arap dostlarımız nasıl diğer devletlerle münasebet tesis ederken İsrail ile olan münasebetleri hakkında bir şart sürmüyorlarsa; siyasetinde ipotek olmıyan ve ipotek kabul etmiyeceğini tasrih eden Türk devletine karşı da böyle bir şart dermeyan etme lüzumunu elbette hissetmeyeceklerdir veya böyle bir lüzum Türk Devleti tarafından elbette şayanı kabul görölmiyecektir"

Başbakan Demirel de, 7 Mart'ta Kahire'de çıkmakta olan El Cumhuriye gazetesine verdiği demeçte Türkiye'nin Arap ülkeleriyle ilişkilerini geliştirmesinin amacının Kıbrıs konusunda bu ülkelerin desteğini almak olmadığını belirtmek zorunda kalarak, Filistin mültecilerinin davasını daima desteklediklerini, 1948'de İsrail devletinin kuruluşu aleyhinde oy kullanmış bir devlet olan Türkiye'nin bu devletin kuruluşundan sorumlu tutulamayacağını vurguladı¹⁰²:

1967 Mayıs'ında Mısır BM Banş Gücü'ne Sina çölünü tahliye etmesi konusunda baskı yapınca ve BM komutanı bu baskıya uyarak kuvvetleri çekince Mısır ile İsrail orduları karşı karşıya kaldılar. Yeni bir savaşın çıkması an meselesiydi. Arap-İsrail gerilimi artınca Türkiye politikasını netleştirme gereğini duyarak, Orta Doğu ülkelerinde görevli büyükelçilerini çağırdı ve Genel Sekreter Halûk Bayülken'in başkanlığında bir toplantı yaptı¹⁰³. Toplantıda hükümetin Arap politikası üç ilkeye bağlandı: Tüm Arap ülkeleriyle ikili ilişkileri her alanda geliştirmeye çalışmak, Araplar'ın kendi aralarındaki anlaşmazlıklara karışmamak ve taraf tutmamak, Araplar'ı böylecek paktlara veya bölge antlaşmalarına katılmamak¹⁰⁴. 22-24 Mayıs tarihlerinde yer alan bu toplantıdan kısa bir süre sonra, 5 Haziran'da Arap-İsrail savaşı başladı.

Savaş başlar başlamaz TBMM derhal toplandı. CHP sözcüsü Nihat Erim, hükümetin iki taraf arasında barışın yeniden kurulması için yapacağı girişimleri destekleyeceklerini bildirirken, Güven Partisi adına söz alan Turhan Feyzioğlu Türkiye'deki NATO üslerinin Ortadoğu bölgesindeki savaşa müdahale amacıyla kullanılmasına müsait olmadığını müttefiklere hükümetin resmî görüşü olarak bildirilmesini istedi. TİP adına söz alan Çetin Altan da aynı kaygıları dile getirerek, Türkiye'nin ABD tarafından bir oldubitti ile karşı karşıya bırakılmayacağı konusunda güven sahibi olmadıklarını ve Türk hükümetinin bölgede ağırlığının artması için bir formül önermesi gerektiğini belirt-

ti¹⁰⁵. Soruları ertesi gün, 8 Haziran'da yanıtlayan Dışişleri Bakanı Çağlayangil,

"Bunlar, müşterek üs ve tesislerdir ve Türkiye'nin iradesi dışında, Türkiye'nin menfaatleri ile, politikası ile bağdaşmayacak şekilde kullanılmaları asla mevzuubahis değildir, asla mümkün değildir. Müttefiklerimizin bu husustaki görüşlerimizi gayet iyi bildiklerinden Sayın Prof. Feyzioğlu'nun emin olmasını bilhassa rica ederim. ... Şunu açıkça belirtmek isterim ki, bu üslerin hükümlerlik haklarımızı ihlâl ettiği veya şu bu maksatlar için kullanılacağı şüphesi ne Orta-Doğu devletlerinde, ne de bunu kullanmak istediği iddia olunan devletlerde, ne de Türk Hükümeti'nde yoktur." diyerek, Türkiye'deki üslerin Arap devletlerine karşı kullanılmayacağı konusunda Meclis'e güvence verdi¹⁰⁶.

Türkiye, BM'de Araplar lehindeki tutumunu çok açık bir biçimde ortaya koydu. 22 Haziran'da Genel Kurul'da bir konuşma yapan Çağlayangil, Türkiye'nin Arap ülkelerinin halklarına duyduğu dostluk hislerini belirttikten sonra, Türk hükümetinin kuvvete başvurulması yoluyla toprak kazanımlarını kabul edemeyeceğini açıkladığını hatırlattı ve BM Genel Kurulu'nun, İsrail kuvvetlerinin işgal ettikleri topraklardan geri çekilmesi konusunda ısrar etmesi gerektiğini vurguladı¹⁰⁷. Genel Kurul'daki oylama sırasında da ABD ve Batılı ülkelerden ayrılarak Araplarla birlikte İsrail'in 5 Haziran'dan önceki sınırlarına çekilmesi konusundaki önerilere oy verdi. Böylece, Türkiye 1950'den beri izlemekte olduğu Ortadoğu politikasında önemli bir değişiklik yaptığını uluslararası platformda da gösterdi ve gelişmelerin her aşamasında adım atmadan önce Arap ülkeleri üzerinde uyandıracağı tepkiyi göz önünde tuttu¹⁰⁸.

1967 Savaşı sonrasında Mısır ve Suriye gibi ülkelerin dahi Türkiye'ye teşekkür etmeleri Türkiye'nin 1965'ten beri izlemekte olduğu Arap ülkeleriyle yakınlaşma politikasının

gerçek bir temele oturduğunun kanıtı sayılabilir. Nitekim, 1967 sonrasında da Türkiye bu tutumunu sürdürdü. Araplarla İsrail arasında çıkan her silahlı çatışmada İsrail'i protesto ettiği¹⁰⁹ gibi, 21 Ocak 1968'de ABD Dışişleri Bakan Yardımcısı Eugene Rostow'un İngiliz Silahlı Kuvvetleri'nin 1971'de Süveyş'in doğusundan çekilmeleri üzerine Basra Körfezi bölgesinde meydana gelecek boşluğu doldurmak için Türkiye, İran, Pakistan, Suudi Arabistan ve Kuveyt'in bir güvenlik anlaşması imzalamaları teklifini reddetti ve basına hükümete böyle bir teklif yapılmadığını bildirdi¹¹⁰.

Türkiye artık Batı'nın Ortadoğu'daki çıkarlarının koşulsuz temsilcisi olmayacağını gösteriyordu. Kendisinin bölgede özgün çıkarları vardı ve bu doğrultuda Batı'dan ayrı politikalar izlemek istiyordu. AP hükümetinin Arap ülkelerine karşı bu yeni tutumunda Arap ülkelerinden gelecek tepkiyi göz önünde tutmak kadar, Türk kamuoyunun tepkisinin de rolü vardır. Türkiye'de, Arap ülkelerine sıcak bakan sağ kadar; Filistin davasını emperyalizme karşı verilen onurlu mücadele olarak destekleyen ve bu yolla bir kez daha ABD emperyalizmine karşı tavır alan sol da hükümetin Ortadoğu politikasını yakından takip ediyordu. Bu dönemde gerek milliyetçi sağın gerek sosyalist solun silahlı mücadeleye varacak denli etkinlik gösterdiği düşünülecek olursa, hükümetin Ortadoğu politikasında Türk kamuoyunun etkisini anlamak kolaylaşacaktır.

Türkiye'nin Arap ülkeleriyle ilişkileri 1969 yılında İslam Zirve Konferansı'nın toplanması sırasında Ankara açısından bir krize yol açtı. 21 Ağustos 1969'da Kudüs'ün İsrail işgali altında bulunan Arap kesimindeki El Aksa Camii'nin yanması başta Arap ülkeleri olmak üzere tüm Müslüman ülkelerde büyük bir tepkiyle karşılandı ve Ürdün Kralı Hüseyin Arap devlet başkanlarına bir mesaj göndererek, bir zirve toplanmasını önerdi. Konferansın toplanması için gerekli girişimleri Suudi Arabistan ve Fas üstlendi.

Türkiye devlet başkanı olarak Cevdet Sunay da davet almıştı. Sunay, Türkiye'nin laik bir devlet olduğunu, bu yüzden adı İslam olan bir konferansa katılmayı düşünmediğini açıklayarak, hükümetin konferansa katılma ve göndereceği temsilcinin düzeyi hakkında karar verme konusunda yetkili olduğunu bildirdi¹¹¹. Hükümet açısından konferansa katılma kararı hem iç hem de dış politika açısından kritik bir karardı. Anayasasında laik olduğu belirtilen Türkiye devletinin İslam ortak paydasında toplanan bir konferansta yer alması iç politikada büyük tepkilere, özellikle de hükümetin politikasından giderek rahatsız olan ve bunu belirtmeye başlayan ordunun tepkilerine yol açacaktı. Ayrıca, konferansın toplanması için çaba gösteren devletlerin büyük bölümü feodal rejimlerle yönetilen gerici Arap ülkeleriydi ve konferansı toplamaktaki bir amaçları İsrail'e karşı gövde gösterisinde bulunmak ise, asıl gizli amaç Mısır ve "devrimci" Arap ülkelerini azınlıkta bırakarak, Arap dünyasının liderliğine soyunan Nasır'a karşı cephe almak, Arap Birliği'ni İslam Birliği'ne dönüştürmektir¹¹². Türkiye ise, böyle bir kutuplaşmada taraf olmanın kendisinin Ortadoğu çıkarlarına aykırı olacağının farkındaydı. Sonuçta konferansa dışişleri bakanı düzeyinde gözlemci statüsüyle katılma kararı aldı. Başbakan Demirel kararla ilgili açıklamasında,

"Rabat Toplantısına memleketimiz dâvet edilmiştir. Toplantının ismi ne olursa olsun, gündemi bellidir. Gündemde Mescid-i Aksa'nın yakılması ve Kudüs meselesi bulunmaktadır. ... Rabat'ta yapılacak toplantı, bölgemizi alâ-kadar eden bir konuda, dinî değil, siyasî bir toplantıdır. Müslüman memleketlerin iştirâk edeceği bir toplantı olması, bu toplantıya iştirâki, laikliğe aykırı bir fiil haline getirmez. Böyle bir düşünce, İslâm ve Müslüman kelimelerinin bulunduğu her yerden kaçmamızı icabettirir. ... Rabat Toplantısına iştirak, Türkiye Cumhuriyeti hükümetinin dış politikasına aykırı değildir." diyerek, adeta bir ön savunma yaptı¹¹³.

İslam Zirvesi Konferansı'nda iki önemli karar alındı: İsrail'in işgal ettiği tüm topraklardan çekilmesini ve Daimî Sekreterlik kurarak Müslüman ülkelerin dışişleri bakanlarının her yıl toplanmasını sağlamak. Sonuçlar Arap ülkeleri açısından çok olumlu sayılmazdı. İsrail ile diplomatik ve ekonomik ilişkilerin kesilmesi gibi radikal bir karar aldıramadıkları gibi, Arap devletleri arasındaki kesin kutuplaşma bir kez daha su yüzüne çıkmıştı. Çağlayan'gil daha konferansın başlangıcında yaptığı konuşmada Türkiye'nin laik bir devlet olduğunu hatırlattı ve BM'de alınmış olan ve Türkiye'nin de katıldığı kararlara aykırı kararlara katılmasının olanak dışı olduğunu bildirdi¹¹⁴. Ayrıca bu son konuda konferans sonunda kabul edilen karara da bir çekince koydurdu¹¹⁵.

Hükümet tüm temkinliliğine rağmen öngördüğü eleştirilerden kurtulamadı. Konferans sonrasında "devrimci" Arap ülkeleri, İsrail karşısında daha sert önlem alamamalarını suçlusu olarak CENTO üyesi devletleri ilan ettiler. Türkiye 1965'ten beri izlediği politika ile Araplar nezdinde silmeye çalıştığı "Batı'nın sözcüsü" imajını yeniden canlandırmış oldu. Ayrıca, başta sol aydınlar ve CHP olmak üzere iç politikada AP'nin laikliği çiğneyen tutumunu eleştiren çevreler İslam Zirvesi Konferansı'ndan sonra bu eleştirilerinin dozunu daha da artırdılar¹¹⁶. Bu eleştiriler karşısında Türkiye 1970'te Cidde'de yapılan İslam Ülkeleri Dışişleri Bakanları Konferansı'na dışişleri bakanını değil, bakanlık genel sekreterini göndererek ilişkilerin düzeyini düşürdü¹¹⁷. Ancak kapı bir kez açılmıştı. Türkiye'nin Arap ülkeleriyle ikili ilişkilerin dışında İslam Zirve Konferansı'na katılması, daha sonraki yıllarda gerek iç politikasında gerek dış politikasında 1960'lı yıllardan çok daha farklı amaçlarla ve daha denetimsiz olarak İslâm unsuruna verilecek önemin başlangıcı oldu.

İslam Zirvesi Konferansı sonrasındaki eleştirileri unutmayan Türkiye 1970 Ürdün bunalımı sırasında çok daha dikkatli davrandı. Ürdün'e yerleşmiş Filistinli gerillaların tedhiş eylemlerinden rahatsız olan Ürdün hükümetinin harekete geçmesi üzerine ülkede kanlı çatışmalar başladı. Suriye birliklerinin Filistinli gerillalar safında çatışmaya katılmalarına rağmen, Ürdün hükümeti duruma egemen oldu ve Araplar arasındaki bu savaş, 27 Eylül 1970'te, 10 Arap devlet başkanının bulunduğu bir törende Kral Hüseyin ile Yaser Arafat'ın iç savaşı sona erdiren bir anlaşmayı imzalamalarıyla son buldu¹¹⁸. Türk hükümeti 22 Eylül'de bir açıklama yaparak Araplar arasındaki bu iç savaş dolayısıyla duyduğu üzüntüyü bildirdikten sonra, "Türkiye, Ürdün olaylarını bu ülkenin kendi meselesi olarak telâkki etmekte ve bu sebeple dış müdahalelerin durumu ağırlaştırmaktan başka, çatışmaların bir an evvel nihayetlenmesi için girişilen gayretlerin başarıya ulaşmasını da engelleyeceğine kani bulunmaktadır."¹¹⁹ diyerek kendi tutumunu açıkladı. Ayrıca, bunalım sırasında Türkiye İncirlik üssünün ABD tarafından kullanılmasına izin vermedi. Kürkçüoğlu, 1950'li yıllarda Lübnan ve Ürdün bunalımlarında Türkiye'nin izlediği politikayı 1970 bunalımı ile karşılaştırarak,

"1958 Lübnan çıkarılmasında ABD'nin İncirlik üssünden yararlandığı hatırlanacak olursa, Türkiye'nin 1970 Ürdün buhranı sırasında, Amerikan Altıncı Filosu'na limanlarındaki yararlanma iznini vermemesinin önemi kendiliğinden ortaya çıkmaktadır. Öte yandan, 1957 yılında da Suriye ile Ürdün arasında bir gerginlik ortaya çıkmış ve Türkiye, Suriye karşısında takındığı tutumla, buhranın bir Türkiye-Suriye anlaşmazlığı haline gelmesine yol açmıştı. 1970 yılında ise, yine Suriye ile Ürdün'ün karşı karşıya geldiği bir buhran ortaya çıkmış, fakat bu sefer Türkiye, 1957'deki yanlışı tekrarlamamıştır. Nitekim, 1957'deki benzer durum-

da, Türkiye ile bir çatışma durumuna giren Suriye, 1970'de, ... Türkiye'nin tutumunu takdirle karşıladıklarını açıklıyordu. Bu da herhalde, Türkiye'nin Arap Orta Doğu'suna karşı izlediği politikanın önemli bir gelişme kaydetmiş olduğunu göstermektedir." demektedir¹²⁰. Ancak, Türkiye'nin 1970 Ürdün bunalımı sırasında izlediği politikada Arap ülkeleriyle ilişkilerinde meydana gelen değişiklik kadar, ABD ile ilişkilerindeki değişiklik de rol oynamıştır.

4. AP Hükümeti ve ABD ile ilişkiler

1965-1971 döneminde Türk dış politikasının ana sorunu ABD ve NATO ile ilişkilerdi. Johnson mektubu ile ortaya çıkan ABD'yle ilişkilerdeki sorunlar, sol eğilimli aydınların bu çerçevede kazandığı "hak"la birlikte eleştirilerini yoğunlaştırmaları ve anti emperyalist bir kampanya açmalarıyla kamuoyunun gündeminin birinci maddesine yerleşti. Gerçekten de söz konusu dönemde ele alınan her dış politika olayı ABD ile ilişkilendirildi ve Türk-Amerikan ilişkileri ana temasının çerçevesinde tartışıldı. Bu durum çok paradoksal sonuçlara yol açtı: ABD desteği ile iktidara geldiği söylenen ve merkez-sağda yer alan AP hükümeti döneminde, ABD ile ilişkilerde izlenen politika gözden geçirilmek durumunda kaldı.

Daha önce de belirttiğimiz gibi, AP iktidara gelir gelmez ilk dış politika sorunu olarak 1965 yılında Kıbrıs ile ilgili BM Genel Kurulu'nda yapılan ve Türkiye'de büyük hayal kırıklığına yol açan oylamanın sonuçları ile karşı karşıya kaldı. Gerçi bu oylama sırasında ABD kabul edilen karar aleyhinde oy kullanan dört ülkeden biriydi ama bu Türk kamuoyunu yatıştırmaya yetmedi. Nitekim, 27 Aralık'ta konuyu görüşmek üzere toplanan Millet TBMM'de tüm muhalefet partileri, alınan sonucun Türk dış politikasında yıllardan beri izlenmekte olan kayıtsız şartsız NATO'ya bağlı politikalar göz önünde tutulursa şaşırtıcı olmadığını

söylediler ve Türkiye'nin ittifak ilişkilerini yeniden gözden geçirmesi gerekliliği üzerinde durdular. MP grubu adına konuşan Osman Bölükbaşı,

"Dış politikamızın önemli zaıflarından birine daha temas etmek istiyoruz. Her hangi bir ittifak ve mesela NATO ittifakı çerçevesinde birleşmek kanaat ve şahsiyet sahibi olmaya mâni değildir. ... Türk hükümetleri, vaktiyle mazlum milletlere hürriyet yolunda rehber ve misâl olduğumuzu unutarak, her meselede müttefiklerimizin ağzına bakmış ve onları memnun etmek düşüncesiyle, prensiplerden ve şahsiyet şartlarından uzak kalmışlardır. ... Türkiye haklının ve zayıfın değil, kuvvetlinin ve zenginin dostudur, kanaatinin doğmasına sebeb olmuştur. Bu tutum, dış itibarımız için en büyük darbe olmuştur. (...) Türkiye Kıbrıs mevzuunda, Amerika'nın zevahiri korumak ve yasak savmak için verdiği rey hariç tutulursa NATO devletleri tarafından da yalnız bırakılmıştır." diyerek, Türk dış politikasını eleştirdi¹²¹. TİP adına konuşan Aybar da, Atatürk'ün bağımsız ve bağlantısız dış politika çizgisinden ayrılanın karşılaşılan durumun nedeni olduğunu belirttiikten sonra, ABD dışındaki NATO devletlerinin çekimser oy kullanmalarının aslında Yunan tezini desteklemek anlamına geldiğini belirterek, ABD'nin her zaman kendisiyle birlikte oy kullanarı bu devletleri peşinden sürüklememiş olmasına dikkat çekti¹²². Nihayet, CHP'li Nihat Erim Kıbrıs sorununda izlenen politikanın tarihçesini ele aldıktan sonra Johnson mektubu'na değinerek, ABD'nin Türkiye'nin Kıbrıs'a yapacağı müdahaleye engel olduğunu belirtti ve bu mektubun içeriğinin kamuoyuna açıklanmasını istedi¹²³.

Johnson mektubunun Türk kamuoyuna açıklanması süreci yukarıda ele alınmıştı. Aslında Johnson mektubunun içeriği 1964'ten beri kamuoyunca tahmin ediliyordu. 1966'da tam metnin yayınlanması daha çok bir AP-CHP çekişmesinin sonucuydu ve dış politikadan çok iç politikaya

yönelik bir karardı. Bununla birlikte Türk dış politikasında uzun vadeli sonuçları olacak önemli bir hareketi, Türk basınında ve genellikle solda yer alan aydınlar arasında ABD ve NATO karşıtı bir kampanyayı başlattı.

a. Türk Kamuoyunda ABD ve NATO Karşıtlığı

Duygu Sezer, 1966 yılından sonra basında Türk dış politikasını eleştiren yazarları, dış politikanın değiştirilmesini isteyenler ve gözden geçirilmesini isteyenler olarak ikiye ayırmaktadır. Türk dış politikasının değiştirilmesini isteyenler¹²⁴, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Türkiye'nin Atatürk'ün izlediği dış politikayı terk ederek Batı'ya, özellikle de ABD'ye bağımlı bir dış politika izlediğini, ekonomik, siyasal ve askerî açıdan bağımlı bir hale geldiğini, ABD güdümlü bir dış politika ile kendi ulusal çıkarlarını değil, Amerika'nın ulusal çıkarlarını savunduğunu ileri sürerek, bu duruma son vermek için ABD'yle ve ABD önderliğindeki NATO'yla bağlantılara son verilmesini savunmaktadırlar¹²⁵. Bu yazarlara göre, Türkiye ile ABD arasındaki bağımlılık ilişkileri ikili anlaşmalarla düzenlenmiştir. Bu nedenle de ikili anlaşmaların, özellikle de "ABD'ye ekonomik, siyasal ve adlî ayrıcalıklar tanıdığı için ve Türkiye'de askerî üsler kurarak Türkiye'nin güvenliğini ve bağımsızlığını doğrudan doğruya tehlikeye sokmasını sağladığı için bütün ikili antlaşmalar içinde en hayati yeri" tutan savunma anlaşmalarının iptal edilerek, ABD'nin Türkiye üzerindeki egemenliğine ve sömürüsüne son verilmelidir¹²⁶. Yine bu yazarlara göre, NATO sisteminden ve Türkiye'nin işbirliğini ulusal çıkarları NATO çıkarlarına eşitlemesinden kaynaklanan nedenlerden ötürü Türkiye dış politikada ulusal çıkarlarının gerektirdiği kararları alamamaktadır. Ayrıca NATO üyeliği Türk ordusunu yabancı komutası altına sokarak bağımsızlığını sona erdirdiği gibi, Türkiye'nin güvenliğini de sağlayamamaktadır. NATO Sovyet tehdidine

karşı kurulmuştur ve son Kıbrıs olaylarının da gösterdiği gibi Türkiye'ye tehdit kuzeyden değil batıdan, müttefikî Yunanistan'dan gelmektedir ve Türkiye, NATO üyeliği dolayısıyla doğrudan kendisine yönelik bu tehdit karşısında ulusal güvenliğini sağlayamamaktadır. Türkiye'nin NATO üyeliği kendi bağımsızlığına ve güvenliğine değil, Batı'nın ve özellikle ABD'nin güvenliğine hizmet eden ve bu yüzden Türkiye'yi tehlikeye sokan bir ilişkiler düzeni kurmaktadır. Bu durumdan kurtulmak için Türkiye'nin NATO üyeliğine son verilmelidir¹²⁷.

Türk dış politikasının gözden geçirilmesini isteyen yazarlar¹²⁸, Türk dış politikasının başarısız, hatalı ve yetersiz olduğu konusunda birinci grupla aynı fikirlere sahip olmakla birlikte, çözüm konusunda farklı yaklaşım benimsemektedirler. Ayrıldıkları nokta NATO içinde kalıp kalmamaktır. İkinci grup yazarlar, "gerçekçi ve kişilikli, yâni ittifaklar-bağlantılar içinde bağımsız bir dış politika" istemektedirler¹²⁹. Bu yazarlara göre, Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı sonrasında Sovyetler Birliği'nden gelen tehdit sonucunda güvenliğini sağlamak için önce ABD ile ikili anlaşmalar yapması, sonra da NATO'ya girmesi özünde yanlış değildir. Ancak, bu ikili ve çok taraflı ilişkiler, yardımlaşma ve işbirliği ilkelerinin sınırlarını aştığı için, Türkiye, egemenlik hakları kısıtlı, savunma konusunda verdiği tâvizlerden dolayı güvenliği tehlikede ve ekonomik bakımdan sömürülen bir ülke durumuna girmiştir. İlişkilerin bu duruma gelmesinden ABD'nin dış politika anlayışı kadar Türkiye'nin dış politika anlayışı da rol oynamıştır. Türkiye, kişilikli ve gerçekçi davranabilseydi bağımsızlığından fedakârlık yapmaz, ABD'nin nüfuzu altına girmez ve güvenliğinden ve ekonomik kaynaklarından ödün vermezdi. İkili savunma anlaşmalarının temel sakıncaları, Türkiye'ye nükleer başlıklı silahların yerleştirilmesi, bunların kullanım hakkı ve yetkisinin Amerikalı komutana ait olması ve Türk hükümetinin

bilgi ve denetimi dışında bulunmasıdır. Bu yolla, Türkiye Sovyetler Birliği'nin ilk ve doğrudan nükleer hedefi haline gelmektedir. Türkiye acilen ikili antlaşmaları gözden geçirmeli, sakıncalı yönlerine son vermeli, eğer gerekiyorsa bütünüyle iptal etmelidir¹³⁰. NATO üyeliğine gelince, yine bu yazarlara göre, NATO içi ilişkiler Türkiye'nin ulusal davalarda davranışlarını kısıtlamakta ve savunma stratejisi sadece Sovyet tehdidi üzerine oluşturulduğu için Türkiye'nin güvenliğini tam olarak sağlamamaktadır. Bununla birlikte, bu ciddi sakıncaların ortadan kaldırılması, "... bağımsızlık, ortak güvenlik ve eşitlik ilkelerinin gerçek anlamda uygulanması koşuluyla NATO üyeliği Türkiye'nin savunması için yararlıdır. ... Gelecekteki bir saldırı tehlikesine karşı korunmak amacı ortak amaç olarak kaldığı ve bu amaç diğer ulusal çıkarların gerektirdiği bağımsız davranışları engellemediği sürece NATO üyeliği Türkiye'nin savunmasını güçlendiren bir unsur olarak görülmelidir."¹³¹.

Televizyonun bulunmadığı bir ortamda günlük gazetelerin artan önemi düşünülecek olursa, 1965'ten itibaren gazetelerde sorgulanmaya ve eleştirilmeye başlanan ABD ve NATO ilişkilerin halkta yankı bulmasının çok da zaman almayacağı tahmin edilebilir. Günlük gazete yazarlarının yanı sıra, daha akademik nitelik taşıyan haftalık ve onbeş günlük dergiler de dış politikanın ana sorunu olarak ABD ve NATO ile ilişkileri ele almaktaydılar.

Forum ve Yön dergilerinin, 1961 yılından itibaren dış politikada değişiklik gerekliliği üzerinde durdukları ikinci bölümde belirtilmişti. Ancak, 1965'e dek vurgulanan, Türkiye'nin tek yönlü bir politika izleyerek bağımsızlıklarını yeni kazanan ülkelerin oluşturduğu Bağlantısızlar grubunu ihmal ettiği ve bunun Atatürk'ün bağımsız dış politika anlayışına uymadığıydı. Oysa 1965'ten itibaren, özellikle Yön ve 1967'de yayın hayatına giren TİP çizgisindeki Ant dergisi, ABD ve NATO ile ilişkileri eleştirmeye, ABD'nin tüm

dünyada izlediği emperyalist politikaları yazmaya, Türkiye'nin NATO üyeliğinden çıkması gerektiğini vurgulamaya başladılar. Söz konusu iki dergide, dış politikaya ilişkin her konu ABD ile ilişkiler çerçevesinde ele alınmakta ve Türk dış politikasının kararları mutlaka ABD ile ilişkilendirilerek eleştirilmekteydi. Özellikle Türkiye'deki ABD üsleri ve ikili antlaşmaların Türkiye'nin egemenlik ve bağımsızlığına uygun olmadığı ve acilen bunların gözden geçirilmesi ve iptal edilmesi gerektiği belirtilmekteydi¹³². Ayrıca, 1968 yılında Ant dergisi "NATO'ya Hayır" kampanyası açarak, çeşitli kişi ve kuruluşların yolladıkları bildirilere sayfalarında yer verdi.

1965 sonrasında akademik çevreler de daha eleştirel bir yaklaşımla Türk dış politikası tarihi üzerine çalışmalar yapmaya başladılar, ABD ve NATO ile ilişkilerin gözden geçirilmesi ve Türk dış politikasında değişiklik gerekliliği üzerinde durdular. Bu tür çalışmalar 1970'li yıllarda artacak olmakla birlikte ilk örnekleri 1960'lı yıllarda AÜ SBF öğretim üyelerince verildi¹³³.

Türk kamuoyunda ABD ve NATO karşıtı düşüncelerin doğmasında etkisi olan bir başka unsur da TİP'di. TİP yalnızca milletvekilleri ve senatörleri aracılığıyla Meclis kürsüsünden Türk-Amerikan ilişkilerini ve NATO'yu eleştirmekle kalmıyor; halka yönelik toplantılarda da konunun üzerinde duruyor ve bir tepki üretmeye çalışıyordu. TİP parti programında emperyalizm karşıtlığı üzerinde durulmakla birlikte, o günün koşullarında kapatılma tehlikesi göze alınamadığı için, ABD ile ilişkilere, ikili anlaşmalara ve NATO'ya özel olarak yer verilmediğine ikinci bölümde değinilmişti. Parti'nin ilk kez bu konulardan açıkça söz etmesi 1964 sonrasında Johnson mektubunun kamuoyunda tartışılmaya başlamasıylaadır. İlk kez Genel Başkan Mehmet Ali Aybar 10 Nisan 1965'te yaptığı bir konuşmada NATO'ya ve ikili antlaşmalara karşı olduğunu

açıkladı. Daha sonra 1965 seçim kampanyasında bu konu da işlendi ve Aybar seçim kampanyasını açtığı konuşmada "Bugün 35 milyon metrekairelik vatan toprağı Amerikan işgali altındadır. Bu üslerde Amerikan bayrağı dalgalanır ve bu üsler birer küçük Amerika'dır. Bu üslere Türk polisi giremez. Bu üslere Türk hakimi giremez." dedi¹³⁴. Seçimlerden sonra, 10 Temmuz 1966'da TİP Mersin'de Amerikalılar'a karşı pasif direnme kampanyasını başlattı ve halktan Amerikalılar'a hizmet vermemelerini, Amerikalılar'ın yanında çalışmamalarını, Amerikalılar'la ilişkiye girmemelerini istedi¹³⁵. Nihayet, 20-24 tarihlerinde toplanan İkinci Büyük Kongre'de TİP dış politika ilkelerini sayarken ikili antlaşmalara ve NATO'ya karşı olduğunu çok net biçimde açıkladı¹³⁶.

ABD ve NATO karşıtı yazılar ve eylemler incelendiğinde göze çarpan ilk özellik bunların milliyetçi bir üslûp taşımasıdır. Bu da son derece doğaldır. Türkiye'de ABD ve NATO karşıtlığının dile getirilebilmesine olanak sağlayan olay, "ulusal bir dava" olan Kıbrıs sorunudur. Bu karşıtlığı gerekçelendiren Türk egemenliğinin ve Türk bağımsızlığının kısıtlanmasıdır. Nitekim, gerek basında, gerek akademik çevrelerde, gerek TİP içinde başlatılan ABD ve NATO karşıtı kampanyanın en fazla etkilediği kesim olan üniversite gençliğinin 1968'den sonra şiddetlenecek ve silahlı nitelik kazanacak olan hareketi, sosyalist olduğu kadar milliyetçi motifler de taşıyacaktır.

Türk kamuoyunda sol hareketle birlikte artan ABD ve NATO karşıtlığının iki önemli sonucu oldu. Bunlardan ilki, Türkiye'de merkez sağ ve solda yer alan kişi ve siyasal kurumların da ABD ve NATO karşıtı bir tutum benimsemeleridir. 1965 sonrasında koşulsuz NATO taraftarlığı artık milliyetçilikle uyumsuz bir hale gelmişti ve 1964 öncesinde ABD'ye ve NATO'ya karşı olmak nasıl "vatan hainliği" damgasının vurulmasına yeterli bir gerekçe

oluşturuyorduyşa, 1965'ten sonra da ABD ve NATO'yla ilişkilerde statükonun korunmasını savunmak aynı sonucu doğuruyordu. Nisan 1968'de Ant dergisinde de yayınlanan "NATO Bildirisi"ne imza veren öğretim elemanlarının 308 gibi büyük bir sayıya ulaşması oldukça dikkat çekicidir. Söz konusu bildiri, başta Fransa olmak üzere tüm üye ülkelerde NATO'yu eleştiren bir akım başladığını belirttikten sonra,

"Yirmi yıllık tecrübelerden sonra, NATO'nun ulusal savunma ve güvenliğimize uygun bir andlaşma olmadığı gerçeği ortaya çıkmıştır. Olaylar Türkiye'nin kendi ulusal gücünü kendi güvenliği için NATO'dan izin almaksızın kullanamayacağını göstermiştir. NATO'nun ileri bir karakolu olarak telâkki edilen Türkiye, kendine sorulmadan nükleer bir savaşın felâketi içine itilmek tehlikesi ile karşı karşıyadır. Yabancı üslerden kalkan uçaklar Türkiye'yi nükleer bir savaşın eşiğine götürecektir.

Türk aydınları olarak, yurdumuzun atom ve hidrojen silâhları ile radyoaktif serpintilerin muhtemel bir hedefi olması tehlikesi karşısında bütün parlamenterlerimizi ve halkımızı Türkiye'nin NATO ile ilişkisini yeniden düşünmeğe ve basınımızı bu konuyla daha fazla ilgilenmeğe çağırıyoruz. Kanımızca basınımızda yayınlanan birkaç yazı konunun hayatî önemi gözönünde tutulduğunda yeterli sayılamaz. NATO ile ilişkilerimizi bütün yönleri ve ayrıntılarıyla halkımıza anlatmak zorundayız. Savaş felâketinin büyüğü halkın kendi omuzlarına çöker. Bütün NATO ülkelerinin bu ittifakı kendi ulusal çıkarları açısından yeniden inceledikleri bugünlerde, Türk halkı da kendi geleceği hakkında karar vermek durumundadır. Bu hususun tam bir serbestlik ve açık yüreklilikle tartışılması gerektiğini belirtiriz." diyerek şona ermektedir¹³⁷.

İlginç olan diğer bir nokta, ikinci bölümde ele aldığımız gibi, Forum dergisinde yayınlanmış olan Türk dış poli-

tikasının değiştirilmesi gerektiğini savunan bir yazıyı 1962'de cevaplayan ve Türkiye'nin NATO'dan çıkmasının ulusal çıkarlarına aykırı olduğunu, bu görüşü savunanların ideolojilerine dış politikayı alet ettiğini açıklayan dört öğretim üyesi arasında yer alan Prof. Dr. Mehmet Gönlübol'un da "NATO Bildirisi"ni imzalayan isimler arasında yer almasıdır. Gönlübol örneği, altı yıl gibi bir süre içinde Türkiye'de meydana gelen bakış açısı değişikliğini ortaya koymaktadır¹³⁸.

Türk kamuoyunda artan ABD ve NATO karşıtlığının ikinci önemli sonucu ise, Türk hükümetinin artan baskı karşısında ABD ile ilişkilerini gözden geçirmek zorunluluğunu duyması ve ikili antlaşmaların yeniden ele alınmasını sağlamasıdır.

b. Türkiye-ABD İlişkileri

1966 yılına gelindiğinde Kıbrıs sorunu kamuoyunun gündeminin birinci maddesini oluşturmakla birlikte, ABD ile ilişkiler ve ikili antlaşmalar da tartışılıyordu. Bu tartışmalar hükümete de yansdı. Nitekim, hükümet programında ve daha sonra her fırsatta NATO'ya bağlı kalacağını ve ABD ile dostluk ve müttefiklik ilişkilerini geliştirerek sürdüreceğini belirten AP hükümetinin Dışişleri Bakanı Çağlayangil, 6 Ocak 1966'da gazetecilere "ABD ile aramızda imzalanmış olan ikili andlaşmaları gözden geçiren bir çalışma içindeyiz." dedi¹³⁹. 4 Nisan'da ise, Başbakan Demirel, "55 kadar ikili anlaşma vardır. Bunların hepsi hükümet tarafından gözden geçirilmiştir. Bunların bizim kendi düzenimiz açısından bir tek anlaşma haline getirilmesi için çalışılmaktadır." dedikten sonra, Amerikan üsleri ile ilgili olarak "Türkiye'de üs yoktur. Türkiye'de tesisler vardır. ... Bu tesisler Türkiye'nin rızası ile kurulmuştur ve Türkiye'nindir." biçiminde çok da net olmayan bir açıklama yaptı¹⁴⁰. 7 Nisan 1966'da Türk hükümeti ABD'ye bir muhtıra vererek ikili antlaşmaların "tedvin ve

islâhı” gerektiğini bildirdi. 18 Nisan’da ABD’nin olumlu cevabı üzerine, 1954 tarihli Askerî Tesisler Andlaşması ve buna dayanılarak yapılan 13 ikili antlaşmayı düzenlemek, açıklığa kavuşturmak ve tek bir metin haline getirmek için çalışmalar başladı¹⁴¹.

AP hükümetinin bu çalışmaları başlatması sadece kamuoyundan gelen tepkilerle açıklanamaz. İkili antlaşmaların mevcut durumu hükümetin çalışmalarında da pratik zorluklara neden oluyordu. Bu antlaşmaların bir bölümü sözlü mutabakatlar biçiminde yapılmıştı, yazılı metinleri dahi yoktu. Türkiye görüşmeler sırasında, ABD’nin yapılmış olduğunu ileri sürdüğü antlaşmaların metninin isbatını isteyince, ABD 54 antlaşma metnini Türkiye’ye vermek zorunda kaldı¹⁴². Ayrıca bu antlaşmalar farklı Türk makamları ile yapıldıklarından bazılarının metinleri bulunamıyordu. Amerikan üslerinin statüsü, bu üslerde çalışan Amerikalı personelin sayısı, yetkileri, hak ve ayrıcalıkları tam olarak tesbit edilmemişti ve tanındığı iddia edilen adli ayrıcalıklar dolayısıyla bu görevlilerin işledikleri kaçakçılık, trafik gibi suçlar dahi Türk adli makamlarının yetkisi dışında kalıyor ve doğal olarak Türk kamuoyunda tepkiyle karşılanıyordu. Türk hükümeti, ikili antlaşmalarla ilgili çalışmaları başlatırken ikili bir amaç güttü: ABD ile ilişkilerde karşılaştığı pratik güçlükleri ortadan kaldırmak ve bu vesileyle de ABD aleyhine yaratılmakta olan tepkiyi yatıştırmak. Bunun dışında, henüz ABD ile ilişkilerde değişiklik yapmak gibi bir politikası yoktu. Nitekim, TBMM’de Ocak 1966’da TİP milletvekili Melimet Ali Aybar tarafından ikili antlaşmalarla ilgili olarak verilen sözlü soruyu yedi ay boyunca yanıtsız bıraktığı gibi, 13 Temmuz’da yine bir TİP milletvekili olan Çetin Altan imzalı “Amerika ile Türkiye arasındaki ilişkilerin bütün ayrıntılarıyla yeniden gözden geçirilmesini sağlamak üzere verilen gensoru açılmasına dair öneri”nin Meclis tarafından

görüşülmesi sırasında Başbakan Demirel Bakanlar Kurulu adına yaptığı konuşmada, AP'nin iktidara geldiğinden beri tek bir ikili antlaşma imzalamadığını¹⁴³, daha önce yapılmış antlaşmalarda tek bir virgülü dahi Türkiye'nin aleyhine olacak şekilde değiştirmedeğini, seçim kampanyası sırasında NATO ve CENTO'dan ayrılmak fikrini savunan TİP'in bu politikası halktan rağbet görmeyince, ikili antlaşmalar ve askerî üsler konusunu gündeme getirip milletin millî hislerini uyandırarak ABD düşmanlığı yaratmayı ve bu yolla amacına ulaşmayı planladığını söyledi¹⁴⁴ ve öneri AP oylarıyla reddedildi.

1966'da ABD ile AP hükümeti arasında herhangi bir sorun bulunmuyordu. Kıbrıs sorununun NATO içinde çözülmesi için Washington, Yunanistan ve Türkiye'de girişimlerde bulunuyor ve olumlu sonuçlar alıyordu. Bir yandan da Kıbrıs'a yaptığı ekonomik yardımın 1967'den itibaren kesileceğini Makarios hükümetine bildirerek, Makarios'u zayıflatıp bertaraf etme politikasını başlatıyordu¹⁴⁵. Türkiye'nin Sovyetler Birliği ile ilişkilerindeki yumuşama ise, NATO içinde alınan Doğu Avrupa ülkeleriyle ilişkileri geliştirme kararının yansıması olarak görülüp, henüz ABD'nin tepkilerini çekecek boyuta ulaşmamıştı.

2-13 Nisan 1967'de Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay ABD'ye resmî ziyarette bulunmak için giderken, AP hükümetinin, kalkınma planına ekonomik destek arayışını Batı'da sürdürmek istediği mesajını da beraberinde götürdü. Ancak Türkiye ne ekonomik yardım ne de Kıbrıs konusunda aradığı desteği bulabildi. ABD Türkiye'nin arzuladığı yatırımları gerçekleştirmek için gerekli ekonomik yardımcı vermek konusunda istekli olmadığı gibi, Kıbrıs konusunda da 1959 antlaşmalarının geçerli olduğunu açıklıkla ifade etmeyip, ortak bildiride,

"Türkiye ile Yunanistan arasında cereyan eden ikili görüşmeler konusunda iki Başkan, bu görüşmelerin adada

yaşayan cemaatler de dahil olmak üzere bütün ilgili tarafların meşru menfaatlerini uzlaştıracak şerefli bir çözüm tarzına müncer olması ümidini izhar etmişlerdir. Her iki Başkan, bu görüşmelerinde, mevcut andlaşmaların bağlayıcı vasfı olduğu fikrinden hareketle bu andlaşmaların böyle bir hal tarzı aranmasında esaslı bir unsur olmaya devam edeceği hususunda mutabık kalmışlardır.” gibi Yunanistan’ın tepkisini çekmeyecek dolambaçlı bir ifadeyi yeğledi¹⁴⁶.

Sunay’ın gezisi Türk-Amerikan ilişkilerinde önemli bir dönemeç noktası oldu. Ziyaretten umduğunu elde edemeyen Türkiye, bu tarihten sonra Sovyetler Birliği ile ilişkilerin ekonomik yönüne ağırlık vermeye, tasarlanan projelerin uygulamasına geçmeye başladı. 5 Haziran’da başlayan Arap-İsrail Savaşı’nda ilk kez ABD’den ayrı bir politika izledi. Eylül ayında Yunanistan’la yapılan Keşan-Dedeoğaç görüşmelerinde ABD’nin tüm çabalarına karşın uzlaşma sağlanamadı ve 1967 Kıbrıs bunalımında Türkiye kararlı tutumunu sürdürerek, isteklerinin Yunan hükümetince kabul edilmesi için arabulucu olarak gelen Cyrus Vance üzerinde baskı yaptı ve kabul ettirdi. 1968 yılı başında ise, Kıbrıs Geçici Türk Yönetimi’nin ilan edilmesi ve ABD’nin dışlamaya çalıştığı Makarios ile toplumlararası görüşmelerin başlatılması Türkiye’nin sınırlı tepkisinin ifade siydi.

8 Mart 1968’de, ABD, Türkiye’ye yapacağı ekonomik ve askerî yardımı azaltacağını açıkladı¹⁴⁷. Bu karar, Türkiye’de öğrenci eylemlerinin giderek siyasal talepler taşımaya başladığı ve bunların başında da ABD karşıtlığının yer aldığı bir döneme denk düşmüştü. 15 Temmuz’da, 6. Filo İstanbul’u ziyarete geldiğinde, üniversite öğrencilerinin Dolmabahçe önünde düzenledikleri büyük bir protesto gösterisi ile karşılaştı. Aslında 6. Filo’nun İstanbul’u ziyaretinde olağanüstü bir durum yoktu, her yıl aynı ziyareti tekrarlardı.

1968'de değişen Türkiye ve Türk kamuoyuydu. Gösteri sırasında Amerikalı denizciler denize atıldı. Polisle çıkan çatışma sonrasında İTÜ yurduna kaçan öğrenciler takip edildi ve Vedat Demircioğlu isimli bir öğrenci yurdun penceresinden atılma sonucunda öldü. Bu, öğrenci olaylarının giderek silahlı çatışmaya dönüşmesinin ilk işaretiydi.

Kasım ayında başka bir göreve atanan ABD Büyükelçisi Parker T. Hart'ın yerine Robert W. Komer'in ABD büyükelçisi olarak göreve başlaması Türk kamuoyunda tepkileri artırdı. Daha önce Vietnam'da CIA görevlisi olarak çalışan Komer'in Ankara'ya gelişi, basında, yakın bir tarihte Yunanistan'da CIA desteği ile Albaylar Cuntası'nın iktidarı ele geçişi hatırlatılarak yer aldı. 6 Ocak 1969'da Komer'in ODTÜ rektörünü ziyareti sırasında, arabasının öğrenciler tarafından devrilerek yakılması bu tepkinin somut ifadesiydi ve iki ülke arasında diplomatik krize yol açtı. Dışişleri Bakanlığı bir bildiri yayınlayarak Türk hükümetinin üzüntülerini dile getirdi ve her türlü maddi zararın ödeneceğini bildirerek, konuyu kapatmaya çalıştı¹⁴⁸. Ancak, Türk-Amerikan ilişkilerinin daha da zedelenmesini önlemek için Komer'in istifası iki ülke tarihinde ilk kez yaşanan diplomatik bir krizdi. Komer veda mesajında "Beni hedef tutanların esas hedefi, bana öyle geliyor ki, NATO, Avrupa ve ABD ile bütün Türkiye'nin münasebetleriydi." derken durumun doğru analizini yapıyordu¹⁴⁹. Komer'in istifası ABD karşıtı olayların engellenmesine doğal olarak yetmedi. Şubat ayında yeniden İstanbul'u ziyaret eden 6. Filo, yine öğrencilerin protesto gösterilerine neden oldu.

ABD karşıtı gösteriler sürerken, 3 Temmuz 1969'da 1967'den beri sürmekte olan ikili antlaşmalara ilişkin çalışmalar tamamlandı ve "Ortak Savunma ile İlgili İşbirliği Antlaşması" imzalandı. Söz konusu anlaşmaya göre¹⁵⁰;

a. Türkiye, ortak savunma tesislerine ayrılan alanın ve bu alan üzerindeki binaların mülkiyetine sahiptir. Ancak, antlaşmada herhangi bir kira öngörülmemiştir.

b. Türkiye, bütün tesislere, uygun gördüğü askerî ve sivil personeli tayin etmek hakkına sahiptir.

c. Herbir ortak savunma tesisinin mahiyet, amaç ve süresinin Türk hükümeti tarafından onaylanması gerekmektedir.

ç. Türkiye, bu tesislerin antlaşmalarda belirtilen amaçlara uyduğunu tesbit edebilmek için bütün tesisleri denetleme hakkına sahiptir.

d. Bu antlaşma hükümleri içinde ABD hükümetinin TC hükümetinden hiçbir hususu gizli tutmadığı açıktır.

e. Ortak savunma tesislerinde görevli yabancı personel, TBMM tarafından da onaylanmış bulunan 1951 tarihli NATO Kuvvetler Statüsü Sözleşmesine bağlıdır.

f. Ortak savunma tesislerinin işletilmesi ve kullanılması ortaklık ilkesine uygun olacaktır.

g. Ortak savunma tesislerinin inşasında mahallî el emeği kullanılacak, gerek duyulan malzeme ABD tarafından en geniş ölçüde temin edilecektir.

h. Ortak savunma tesislerine tayin olunan Amerikan askerî personeli ile askerî personel tarafından kullanılan sivil müstahidem ve bunların yakınları TC yasalarına uymakla yükümlüdürler.

ı. Millî bayrakların çekilmesine ilişkin, TC mevzuatına uygun özel bir talimatname olacaktır.

i. Olağanüstü ulusal durumlarda, Türkiye, olağanüstü hal süresi boyunca, ulusal varlığın korunması için gerek duyulan kısıtlayıcı önlemleri almak hakkına sahiptir.

j. ABD, Kongre'nin kararlarına bağlı olarak Türkiye'nin savunma çabalarına destek-sağlayacaktır.

Antlaşmanın nasıl bir ruh halinde kaleme alındığı ise, basına yapılan açıklamanın son cümlesinden anlaşılmaktadır: "Her iki Hükûmet, yukarıda temel vasıfları belirtilen Anlaşmanın, iki memleket arasındaki savunma işbirliğini düzenleyeceğine ve yanlış anlamalar ile tenkidleri önleyeceğine inanmaktadırlar."¹⁵¹ Gerçekten de, bu antlaşmanın imzalanmasından sonra ikili antlaşmalar konusunda sürdürülen tartışmalar belirgin bir biçimde azalmıştır¹⁵².

Ekim 1969 seçimleri sonrasında ikinci kez iktidara gelen AP hükümetinin başbakanı olarak Demirel'in tıpkı daha önce sözü edilen temel ekonomik kararlar gibi, dış politika-da da temel kararlar alması gerekiyordu. ABD ile ilişkiler, ekonomik yardımların azalması ve Türk kamuoyunun Amerika karşıtı tepkileri gibi nedenlerle giderek bozuluyordu. Türkiye'nin dış politikasında Sovyetler Birliği ile yakın bir siyasal ilişki kurması söz konusu olamazdı. Türkiye'yi ABD, Doğu Bloku ve Arap/İslâm dünyası arasında dengede tutabilecek bir dayanak noktasına gereksinim vardı. Demirel bu dayanak noktasını Avrupa olarak tesbit etti ve 1970 yılı boyunca Avrupa Ekonomik Topluluğu ile bütünleşme çabalarını hızlandırdı¹⁵³. Yunanistan'ın Albaylar Cuntası'nın iktidara gelişinden beri Avrupa'dan dışlanmış olması Türkiye için elverişli koşulları da yaratmıştı. Ancak, Demirel'in tasarladığı süreç tamamlanamadan, 12 Mart muhtırası verildi ve Türkiye ara rejime girerek Avrupa ile ilişkilerinde büyük darbe yedi.

İkinci Demirel hükümetinin Avrupa'ya yöneldiği 1970 yılı Türk-Amerikan ilişkilerinin afyon sorunu dolayısıyla son derece gerginleştiği bir dönem oldu. ABD Adalet Bakanı John Mitchell 21 Temmuz 1970'te Kongre'de yaptığı bir

konuşmada, ABD'yi bir salgın gibi kaplayan uyuşturucu madde trafiğinin arkasında Türkiye'de üretilen afyonun bulunduğunu, ABD'ye giren afyonun onda sekizinin Türkiye kökenli olduğunu öne sürerek, eğer Ankara haşhaş ekim alanını kısıtlamazsa, Türkiye'nin ekonomik yönden cezalandırılması tekliflerini onaylayacağını açıkladı¹⁵⁴.

Türkiye 1960'ta 21 ilde yapılan haşhaş ekimini, 1968'de 11 ile, 1970'de de dört ille sınırlandırılmıştı. Oy tabanı kırsal kesime dayanan AP'nin haşhaş ekimini daha da sınırlandırması büyük tepkilere yol açacaktı. AP hükümeti bu tepkileri göze alabilecek durumda değildi. Dışişleri Bakan Vekili Turhan Bilgin, 24 Temmuz'da yaptığı açıklamada "Hiçbir devletin Türkiye'nin işlerine karışmasına müsaade etmeyeceğiz." diyerek kesin bir tutum takındı¹⁵⁵. Demirel hükümeti üzerinde etkili olamayan ABD 12 Mart sonrasında kurulan Erim hükümeti üzerinde etkili olacak ve 1971 yılında, 1972'den itibaren geçerli olmak üzere Türkiye'de haşhaş ekiminin kesin olarak yasaklanacağı bildirilecektir¹⁵⁶.

AP hükümeti 1965'ten beri başlattığı çok yönlü dış politikaya geçiş sürecini tamamlayamadan uzaklaştırıldı. Beş yıl gibi bir süre içinde Sovyetler Birliği ile özellikle ekonomik alanda ilişkiler geliştirildi, Arap ülkeleri ile siyasal ilişkilerde varolan mesafe kaldırıldı, Kıbrıs sorununun çözümü uzun vadeye bırakılarak, Türkiye'nin teknik askerî hazırlıkları yapılmaya, eksikleri giderilmeye başlandı, herşeyden önemlisi Avrupa ile bütünleşme süreci başlatıldı. ABD'nin, Akdeniz ve Ortadoğu bölgesinde "en değerli" müttefiki olan Türkiye'ye, kendisinin denetiminden çıkabilecek bu gelişmeleri tamamlama iznini vermeyeceği açıktı. Türkiye'deki ekonomik ve siyasal koşullar da Demirel hükümetinin aleyhindeydi. İçerden ve dışardan gelen baskılar, 12 Mart muhtırası

ile somutlaştığında, Demirel hükümetine direnme olanağı verebilecek hiçbir dayanak kalmamıştı.

NOTLAR

1. 1965 seçimlerinde kayıtlı 13.679.753 seçmenden 9.748.678'i oy kullandı. Katılım oranı % 71'di. AP oyların % 52.87'sini alarak 240, CHP % 28.75'ini alarak 134, MP % 6.16'sını alarak 31, CKMP % 2.24'ünü alarak 11, YTP % 3.72'sini alarak 19, TİP % 2.97'sini alarak 15 milletvekili çıkardı. Oyların % 3.19'unu alan bağımsızların ise yeni seçim sistemi ile Meclis'e girmeleri mümkün olmadı. Bkz. Feroz ve Bedia Turgay Ahmad, **Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıldamalı Kronolojisi 1945-1971**, Ankara, Bilgi, 1976, s. 299.
2. Ali Gevgilili, **Yükseliş ve Düşüş**, 2. basım, İstanbul, Bağlam, 1987, s. 326-330.
3. Feroz Ahmad, **The Turkish Experiment in Democracy 1950-1975**, Londra, C. Hurst Company, 1977, s. 238.
4. Cüneyt Arcayürek, **Cüneyt Arcayürek Açıklıyor 5: Demirel Dönemi 12 Mart Darbesi 1965-1971**, 3. basım, Ankara, Bilgi, 1992, s. 85-95.
5. Metin Toker, **Demokrasimizin İsmetPaşa'lı Yılları 1944-1973: İsmet Paşa'nın Son Yılları 1965-1973**, Ankara, Bilgi, 1993, s. 108.
6. **Ibid.**, s. 86-106.
7. Ahmad, **The Turkish Experiment...**, s. 346-348. Ferruh Bozbeyli'nin genel başkan olduğu partide Sadettin Bilgiç ve Yüksel Menderes başkan yardımcısıydılar.
8. Gevgilili, **op. cit.**, s. 405.
9. Ahmad, **The Turkish Experiment...**, s. 245-246.

10. Sadun Aren, **TİP Olayı 1961-1971**, İstanbul, Cem, 1993, s. 126-138.
11. Kayıtlı 14.788.552 seçmenden yalnız 9.516.035'inin oy verdiği ve oy verme oranının % 64.35 gibi son derece düşük olduğu seçimlerde AP oyların % 46.63'ünü alarak 256, CHP % 27.36'sını alarak 143, GP % 6.58'ini alarak 15, BP % 2.80'ini alarak 8, MP % 3.22'sini alarak 6, MHP % 3.03'ünü alarak 1, TİP % 2.68'ini alarak 2 ve YTP % 2.18'ini alarak 6 milletvekili çıkarırken 13 bağımsız da TBMM'ye milletvekili olarak girebildi.
12. Tuncer Bulutay, "Türk Toplumsal Hayatında İktisadî ve Siyasal Gelişmeler," **SBF Dergisi**, C. XXV, No. 3 (1970), s. 84-85.
13. Gevgilili, **op. cit.**, s. 440-442.
14. **Ibid.**, s. 447-451.
15. **Ibid.**, s. 453.
16. Gayrı safi millî hasıla içinde yatırım payı 1962'de % 15.2'den 1970'te % 21.8'e çıkmıştı. Ulusal gelirden 1965-1970 arasında % 6.6'lık bir büyüme sağlanmış, bu pay içinde sanayi geliri % 72.4 oranında büyümüştü. Kişi başına düşen millî gelir % 4.3 oranında artmış ve bu artış % 3'lük nüfus artışıyla birlikte sağlanmıştı. Söz konusu dönemde Seydişehir alüminyum fabrikası, İskenderun demir-çelik fabrikası, Alağa petrol rafinerisi, Keban barajı, Boğaziçi köprüsü gibi büyük yatırımlar da gerçekleştirildi. Bkz. **ibid.**, s. 496-500'den **Millet Hizmetinde Adalet Partisi, 1965-1971**, Ankara, AP, 1972, s. 95 ve sonrası.
17. Raporun metni için bkz. Muhsin Batur, **Anılar ve Görüşler**, İkinci Baskı, İstanbul, Milliyet, 1985, s. 157-179.
18. 12 Mart Muhtırası'nın metni için bkz. Gevgilili, **op.cit.**, s. 509-510.
19. Arcayürek, **op. cit.**, s. 125.
20. İhsan Sabri Çağlayangil, **Anılarım**, İstanbul, Güneş, 1990, s. 125-126.

21. Kâzım Öztürk, **Türkiye Cumhuriyetleri Hükümetleri ve Programları**, İstanbul, Ak, 1968, s. 658.
22. **Ibid.**, s. 660-661.
23. **Ibid.**, s. 663.
24. **Ibid.**, s. 664-665.
25. **TBMM Tutanak Dergisi**, C. 1 (1969), Birleşim 4, Oturum 1, s. 66.
26. **Ibid.**, s. 67.
27. **Ibid.**, s. 68.
28. **TBMM Tutanak Dergisi**, C. 2 (1965-1966), Birleşim 28, Oturum 1, s. 22-23.
29. **Ibid.**, s. 32-33. TIP'in bu görüşmeler sırasında sergilediği tutum şaşırtıcıdır. İlk Kıbrıs olayları çıktığında Aybar "sınırlarımız dışında bir davamız olmanmalıdır" derken ve 1967'den sonra sorunun Türk-Yunan ilişkileri çerçevesinde çözümlenmesine karşı çıkarken, genel görüşmeler sırasında yaptığı konuşma TIP'in o sırada aldığı milliyetçi olmama eleştirilerini bertaraf etme çabasıyla açıklanabilir.
30. Türkeş, Yunan jetlerinin Yunanistan'dan kalkarak Ankara'ya kadar gelmesinin imkânsız olduğunu, dolayısıyla Yunanistan'ın doğrudan Türkiye'ye saldırı olanağının bulunmadığını, bunu ancak Kıbrıs'ı ele geçirirse yapabileceğini ileri sürüyordu.
31. **TBMM Tutanak Dergisi**, C. 2 (1965-1966), Birleşim 30, Oturum 1, s. 159.
32. **TBMM Tutanak Dergisi**, C. 2 (1965-1966), Birleşim 28, Oturum 2, s. 34-42.
33. **TBMM Tutanak Dergisi**, C.2 (1965-1966), Birleşim 30, Oturum 2, s. 171-186.
34. **Ibid.**, s. 186.

35. **Dışişleri Bakanlığı Belleteni**, No 16 (1966), s. 38.
36. Cüneyt Arcayürek mektubun yayınlanış öyküsünü şöyle anlatmaktadır: "... Ben bu mektubu gece 23:00 dolaylarında masanın üzerine koydum. ...Gazeteye telefon ettim. Dedim ki siz hep bir mektuptan bahsediyorsunuz. Karşıdan yine alaylı sesler geldi. Gayet ciddi 'aldım' dedim, derin bir sükut doğdu. 'Derhal gel' dediler. Ama gecenin saat 23:00'ü. Soğuk sisli bir hava. İstanbul-Ankara yolu devamlı kar-buz içinde.... Mektubu bir zarfa koydum. Yarımda kamyonla yola çıktık. 8:00'de İstanbul'a vardık. Gazeteye geldim. Yazışleri müdürü Necati Zincirkıran'dı. Bir odaya çekildik. Dosyayı önüne koydum. Necati bir baktı. Kapıyı açtı, 'Bana Muammer Ustayı çağır' dedi. Usta geldi. Dedi ki, 'Çok önemli bir belge yayınlayacağız. Bu belgeyi sen dizeceksin. Provasını sen çekeceksin. Tashihini Cüneyt yapacak ve bundan tek bir satır dışarıya çıkmayacak...' Dizgi yapıldı. Tashihini yaptıktan sonra, saat 7:00'den sonra gazetede sıkı yönetim ilan edildi sanki. İçeri giren dışarı çıkmadı. Kapılar kilitlendi, sayfa hazırlandı." **Cumhuriyet**, 26 Mayıs 1982.
37. Toker, **op. cit.**, s. 68.
38. TİP adına konuşan Çetin Altan tüm TBMM üyelerinin zan altında bulunduğunu söyleyerek, arşivlerini koruyamayan bir hükümetin hükümet etme kabiliyetini yitirmiş olduğunu belirtiyordu. **TBMM Tutanak Dergisi**, C. 2 (1965-1966), Birleşim 35, Oturum 1, s. 387-388.
39. **Dışişleri Bakanlığı Belleteni**, No. 16 (1966), s. 50.
40. **Ibid.**, s. 65
41. **Ibid.**, s. 50.
42. **Yön**, No. 149 (1966), s. 4-5.
43. **Dışişleri Bakanlığı Belleteni**, No. 16 (1966), s. 64.
44. **Ibid.**, s. 55.

45. **Dışışleri Bakanlığı Belleteni**, No. 18 (1966), s. 24, 29, 31, 33-34.
46. Söz konusu dönemde Kıbrıs'ta görev almış yetkili kişiler, Kemal Coşkun'un adadan özel nedenler dolayısıyla çıkarılmak zorunda kalındığını, bu olayın Türk dış politikasındaki bir değişiklik belirtisi olarak yorumlanmasına olanak bulunmadığını belirtmektedirler.
47. "AP İktidarının Kıbrıs Planı," **Yön**, No. 212 (1967), s. 16. Şubat 1997'de kendisiyle yaptığım görüşmede, Büyükelçi Nusret Aktan, bu sözlerin asla kendisine ait olmadığını, o dönemde Kıbrıs'tan tüm gazete ve dergileri izleme olanağı bulunmadığı için de söz konusu yayından haberi olmadığını ve tezip göndermediğini belirtti.
48. **Dışışleri Bakanlığı Belleteni**, Belge 1, No. 17 (1966), s. 51.
49. **TBMM Tutanak Dergisi**, C. 3 (1966), Birleşim 50, Oturum 3, s. 588-589.
50. Grivas-Makarios anlaşmazlığının kökenleri, İngiltere'ye karşı sömürge karşıtı mücadelenin yürütüldüğü 1950'li yıllara dayanmaktadır. Faşist Grivas'ın terör üzerine oturduğu politikaya Makarios sürekli olarak karşı çıkmış ve koşulların mümkün kıldığı her fırsatta bu "askerî lideri" adadan uzaklaştırmıştır. Ancak, her bunalım döneminde Grivas Kıbrıs'a geri dönme yollarını bulmuş ve bağımsız bir siyasal güç gibi davranarak, Makarios'un otoritesine karşı davranmaktan çekinmemiştir.
51. Mektubun metni için bkz. **Dışışleri Bakanlığı Belleteni**, No. 20 (1966), s. 63-65.
52. Mektubun metni için bkz. **Ibid.**, s. 65-67.
53. **TBMM Tutanak Dergisi**, C. 13 (1967), Birleşim 56, Oturum 3, s. 364.
54. **Dışışleri Bakanlığı Belleteni**, No. 29 (1967), s. 11.
55. **Hürriyet**, 10 Eylül 1967. Arcayürek, anılarında söz konuyu

bilgiyi toplantıdan birara çıkmış olan Başbakanlık Özel Kalem Müdürü Muammer Ekonomi'dan aldığını belirtmektedir. Arcayürek, **op. cit.**, s. 117.

56. Ortak bildirinin tam metni için bkz. **Dışişleri Bakanlığı Belleteni**, No. 36 (1967), s. 40-41.
57. **Ant**, No. 37(1967), s. 4-5; Hüseyin Baş, "Emperyalizmin Kıbrıs Oyunu," **Ant**, No. 38 (1967), s. 13.
58. Çağlayangil'in TBMM'ye verdiği bilgi için bkz. **TBMM Tutanak Dergisi**, C. 22 (1967), Birleşim 4, Oturum 1, s. 79. Bu dönemde Türkiye'nin Lefkoşe büyükelçisi olarak görev yapmakta olan Ercüment Yavuzalp anılarında Denktaş'ın adaya gelişi hakkında Ankara'dan kendilerine hiçbir bilgi verilmediğini belirtmektedir. Ercüment Yavuzalp, **Kıbrıs Yangınında Büyükelçilik**, Ankara, Bilgi, 1993, s. 47-48.
59. **Ibid.**, s. 54-55.
60. **Ibid.**, s. 60.
61. **Ibid.**, s. 69-71.
62. **Keesing's Contemporary Archives**, 1968, s. 22435.
63. Arcayürek, **op. cit.**, s. 120-124.
64. Murat Sarıca, Erdoğan Teziç ve Özer Eskiuyurt, **Kıbrıs Sorunu**, İstanbul, Fakülteler Matbaası, 1975, s. 144.
65. **Dışişleri Bakanlığı Belleteni**, No. 38 (1967), s. 24.
66. Şevin Toluner, **Kıbrıs Uyuşmazlığı ve Milletlerarası Hukuk**, İstanbul, Fakülteler Matbaası, 1977, s. 235; Sarıca, **et. al.**, **op. cit.**, s. 146; Thomas Ehrlich, **International Crisis and the Role of Law: Cyprus 1958-1967**, Londra, Oxford University Press, 1974, s. 105.
67. **Dışişleri Bakanlığı Belleteni**, No. 38 (1967), s. 31.
68. Ehrlich, **op. cit.**, s. 110-111.

69. Sarıca, **et. al., op. cit.**, s. 148-149; Toluner, **op. cit.**, s. 239; Ehrlich, **op. cit.**, s. 106; **Keessing's Contemporary Archives**, 1967, s. 22437.
70. Kıbrıs Geçici Türk Yönetiminin işleyişini düzenleyen prensipler listesi için bkz. **Dışişleri Bakanlığı Belleteni**, Belge 19, No. 39 (1967), s. 78-79.
71. **Ibid.**, Belge 20, s. 80-81.
72. 24 Haziran-25 Temmuz 1968'deki birinci safhada prosedür sorunları ele alındı ve bu görüşmelerin amacının bağımsız, egemen ve üniter bir Kıbrıs devletini temel alan anayasal sorunların çözümüne ilişkin çeşitli olasılıklar tartışmak olduğu belirtildi. Denktaş Kıbrıslı Türkler'e geniş bir özerklik tanınması koşuluyla Makarios'un 13 değişiklik önerisinden bazılarını kabul edebileceğini, Türk memurlarının oranının % 30'dan % 20'ye inebileceğini, adalet mekanizmasında birliğin sağlanabileceğini ve cumhurbaşkanı ve yardımcısının ortak seçilebileceğini bildirdi. İkinci safha 29 Ağustos-27 Aralık 1968 tarihlerinde yer aldı. Devlet mekanizmasının işleyişine ilişkin somut sorunların ele alındığı görüşmelerde, taraflar arasında uzlaşmaz ayrılıklar belinmeye başladı. 20 Ocak 1969-17 Ağustos 1970 tarihlerinde görüşmelerin üçüncü safhası gerçekleşti ve taraflar ilkeler üzerinde anlaştılar. İki teknik komite kurulacaktı: Birinci komite yasama yetkisi ve seçim sistemi üzerinde, ikinci komite Kıbrıslı Türkler'in yarı özerk kamu kuruluşlarına katılımı üzerinde çalışacaktı. 21 Eylül 1970'te görüşmelerin dördüncü safhası başladı ve tarafların uzlaşma noktasından giderek uzaklaştıkları ortaya çıktı. Bkz. Polyvios Polyviou, **Cyprus: Conflict and Negotiation 1960-1980**, Londra, Duckworth, 1980, s. 62-75.
73. Arcayürek, **op. cit.**, s. 121.
74. **TBMM Tutanak Dergisi**, C. 3 (1966), Birleşim 50, Oturum 3, s. 591.
75. **Dışişleri Bakanlığı Belleteni**, No. 26 (1966), s. 21.

76. **Dışışleri Bakanlığı Belleteni**, Belge 13, No. 17 (1966), s. 78.
77. **Dışışleri Bakanlığı Belleteni**, Belge 4, No. 21 (1966), s. 56.
78. **Dışışleri Bakanlığı Belleteni**, No. 18 (1966), s. 48.
79. Arcayürek, **op. cit.**, s. 139-148. Arcayürek kitabında Demirel ile Kosigin arasındaki ikili görüşmelerin yayınlanmamış tutanaklarına yer vermektedir.
80. Ortak bildirinin tam metni için bkz. **Dışışleri Bakanlığı Belleteni**, Belge 27, No. 27 (1966), s. 102-104.
81. **Dışışleri Bakanlığı Belleteni**, No. 27 (1966), s. 35.
82. **TBMM Tutanak Dergisi**, C. 13 (1967), Birleşim 56, Oturum 3, s. 350.
83. **Dışışleri Bakanlığı Belleteni**, No. 35 (1967), s. 11 ve 19.
84. Ortak bildirinin metni için bkz. **Dışışleri Bakanlığı Belleteni**, Belge 28, No. 36 (1967), s. 83-86.
85. **Ant**, No. 38 (1967), s. 4.
86. Mahmut Dikerdem, **Üçüncü Dünyadan**, İstanbul, İstanbul Matbaası, 1977, s. 24.
87. Aysel Aziz, "Sovyetler'in Kıbrıs Tutumları 1965-1970," **SBF Dergisi**, C. XXIV, No. 4 (1969), s. 235-239.
88. **Dışışleri Bakanlığı Belleteni**, No. 38 (1967), s. 32-33.
89. **Dışışleri Bakanlığı Belleteni**, Belge 10, No. 46, s. 50.
90. Mehmet Gönübol, **et al.**, **Olaylarla Türk Dış Politikası 1919-1973**, 5. baskı, Ankara, AÜSBF, 1982, s. 550.
91. Dikerdem, **op. cit.**, s. 22-25.
92. Kemal H. Karpat, **et al.**, **Turkish Foreign Policy in Transition 1950-1974**, Leiden, E.J. Brill, 1975'den Kemal H. Karpat, "Turkish Soviet Relations", s. 94-105.

93. Ömer Kürkçüoğlu, **Türkiye'nin Arap Orta Doğusu'na Karşı Politikası 1945-1970**, Ankara, AÜSBF, 1972, s. 140-141.
94. **TBMM Tutanak Dergisi**, C. 3 (1966), Birleşim 50, Oturum 3, s. 587.
95. **Dışişleri Bakanlığı Belleteni**, Belge VI, No. 17 (1966), s. 64.
96. Dünya İslam Birliği'nin daveti üzerine Mayıs 1965'te Mekke'de 18 Müslüman devletin katıldığı bir toplantı yapılmıştı. Somali başbakanının teklifi üzerine bir zirve konferansı yapılması kararlaştırılmış ve Suudi Arabistan kralı Faysal da gerekli girişimleri yapmayı üstlenmişti.
97. **Dışişleri Bakanlığı Belleteni**, No. 17 (1966), s. 39.
98. **Dışişleri Bakanlığı Belleteni**, No. 18 (1966), s. 35.
99. **Ibid.**, s. 51.
100. **Dışişleri Bakanlığı Belleteni**, No. 22 (1966), s. 20-21.
101. **TBMM Tutanak Dergisi**, C. 13 (1967), Birleşim 50, Oturum 3, s. 362.
102. **Dışişleri Bakanlığı Belleteni**, No. 30 (1967), s. 15-16.
103. Toplantıya Türkiye'nin Cezayir Büyükelçisi İsmail Soysal, Şam Büyükelçisi Bedii Karabuçak, Bağdat Büyükelçisi Ali Binkaya, Amman Büyükelçisi Halûk Kura, Cidde Büyükelçisi Necdet Özmen, Kahire Büyükelçisi Semih Günver, Kâbil Büyükelçisi Hamit Batu ve Tel Aviv Maslahatgüzarı Sakip Bayaz katıldılar. **Dışişleri Bakanlığı Belleteni**, No. 32 (1967), s. 34.
104. Semih Günver, **Tanınmayan Meslek: Anılar ve Portreler**, Ankara, AÜSBF ve Basın-Yayın Yüksek Okulu Basımevi, 1984, s. 242.
105. **TBMM Tutanak Dergisi**, C. 18 (1967), Birleşim 114, Oturum 1, s. 132-137.
106. **Ibid.**, Birleşim 115, Oturum 1, s. 168-169.

107. **Dışışleri Bakanlığı Belleteni**, No. 33 (1967), s. 55-56.
108. Kürkçüoğlu, **op. cit.**, s. 160.
109. **Ibid.**, s. 159-160.
110. **Dışışleri Bakanlığı Belleteni**, No. 40 (1968), s. 22.
111. Çağlayangil, **Anılarıım**, s. 63.
112. **Ibid.**, s. 64.
113. **Dışışleri Bakanlığı Belleteni**, No. 60 (1969), s. 19-20.
114. **Ibid.**
115. Kürkçüoğlu, **op. cit.**, s. 169.
116. Kemal H. Karpat, **et al.**, **op. cit.**'den Kemal H. Karpat, "Turkish and Arab-Israeli Relations"; s. 131.
117. **Dışışleri Bakanlığı Belleteni**, No. 66 (1970), s. 27.
118. Kürkçüoğlu, **op. cit.**, s. 173-178.
119. **Dışışleri Bakanlığı Belleteni**, No. 72 (1970), s. 27.
120. Kürkçüoğlu, **op. cit.**, s. 181-182.
121. **TBMM Tutanak Dergisi**, C.2 (1965-1966), Birleşim 28, Oturum 1, s. 16 ve 20.
122. **Ibid.**, s. 31.
123. **Ibid.**, s. 38.
124. Bu grubun içinde **Akşam** gazetesinden Çetin Altan ve İlhami Soysal, **Cumhuriyet** gazetesinden İlhan Selçuk bulunmaktadır.
125. Duygu Sezer, **Kamuoyu ve Dış Politika**, Ankara, AÜSBF, 1972, s. 359.
126. **Ibid.**, s. 368-369.
127. **Ibid.**, s. 374-382.
128. Bu grubun içinde **Cumhuriyet** gazetesinden Ecvet Güresin ve

Kayhan Sağlamer, Milliyet gazetesinden Abdi İpekçi ve Metin Toker, **Ulus** gazetesinden Cihad Baban, Ahmet Şükrü Esmer ve Fikret Ekinci, **Tercüman** gazetesinden Şükrü Baban ve Mehmet Ali Kışlalı bulunmaktadır. Sezer, **Ömür** yazarlarından Nadir Nadi ve Mehmet Barlas'ın yaklaşımlarında tam bir açıklık olmamakla beraber daha çok Türk dış politikasının gözden geçirilmesini savunan grupta yer alımları gerektiği kanısındadır. **Ibid.**, s. 387-388.

129. **Ibid.**, s. 396.

130. **Ibid.**, s. 400-402.

131. **Ibid.**, s. 415.

132. Doğan Avcıoğlu, "Türkiye'deki Amerikan Üsleri", **Yön**, No. 139 (1965), s. 8-9; "Modern Kapitülasyonlar ve Amerikan Kaçakçılığı", **Yön**, No. 140 (1965), s. 8-9; Şevket Süreyya Aydemir, "Müttefikimiz Amerika", **Yön**, No. 144 (1965), s. 6; Mustafa Ok, "Milli Savunma Stratejisi", **Yön**, No. 149 (1966), s. 16; İffet Aslan, "NATO Meselesi", **Yön**, No. 155 (1966), s. 16; Doğan Avcıoğlu, "Dış Politika Tabuları", **Yön**, No. 156 (1966), s. 3; Ahmet Şükrü Esmer, "Anlaşmalar Üzerine Görüşmeler", **Yön**, No. 162 (1966), s. 7; Nahit Arda, "Türkiye'deki Amerikan Üsleri", **Yön**, No. 191 (1966), s. 7; Haydar Tunçkanat, "Millî Savunma Stratejimiz Değiştirilmelidir", **Yön**, No. 202 (1967), s. 8-9; "Adana Üssü Olayı", **Yön**, No. 203 (1967), s. 8-9; Doğan Avcıoğlu, "Pax Americana", **Yön**, No. 219 (1967), s. 3; Mekin Gönenc, "Amerikan Askerî Yardımının İçyüzü", **Ant**, No. 16 (1967), s. 8-9; Mehmet Ali Aybar, "Türkiye NATO'dan Çekilmelidir", **Ant**, No. 26 (1967), s. 7; Emre Kocaoğlu, "Amerika Türk Askerini Nasıl İstismar Ediyor?", **Ant**, No. 48 (1967), s. 12-13; Doğan Özgüden, "NATO'ya Hayır", **Ant**, No. 50 (1967), s. 3; Hüseyin Baş, "NATO Kovulmalıdır", **Ant**, No. 50 (1967), s. 7; Sadun Aren, "Ödemeler Dengesi ve NATO Meselesi", **Ant**, No. 51 (1967), s. 7; Doğan Özgüden, "Hayır İnönü! Türkiye NATO'da Kalamaz", **Ant**, No. 108 (1969), s. 3; "NATO'yu Savunmak Halka İhanettir", **Ant**, No. 161 (1970), s. 6-7.

133. 1960'lı yıllarda Türk dış politikasını eleştirel bir yaklaşımla inceleyen çalışmalara örnek olarak bkz. Türkkaya Ataöv, **Amerika, NATO ve Türkiye**, 2. Basım, Ankara, Aydınlık, 1969; Türkkaya Ataöv, "Türk Dış Politikası Üzerine Düşünceler", **SBF Dergisi**, C. XXIV, No. 1(1969), s. 95-122; Baskın Oran, "Türkiye'nin Kuzeydeki Büyük Komşu Sorunu Nedir? (Türk-Sovyet İlişkileri 1939-1970)," **SBF Dergisi**, C. XXV, No. 1 (1970), s. 41-94; Halûk Ülman, "Türk Ulusal Savunması Üzerine Düşünceler", **SBF Dergisi**, C. XXI, No. 4 (1966), s. 197-226; Halûk Ülman, "NATO ve Türkiye", **SBF Dergisi**, C. XXII, No. 4 (1967), s. 143-167.

134. Sadun Aren, **TİP Olayı**, İstanbul, Cem, 1993, s. 68.

135. **Ibid.**, s. 68-69.

136. Bu ilkeler şöyle sıralanabilir:

a. Bağımsızlık ve egemenlik haklarımızla bağdaşmayan bütün ikili anlaşmaların feshedilmesi, Amerikan üslerinin kaldırılması ve Amerikalıların elinde olan radar şebekesinin Türkiye emrine ve Türk komutasına verilmesi,

b. 1969'da sona erecek olan NATO ittifakından çıkmaya hazırlanmak ve bu maksatla NATO entegre komutanlığı emrine verilmiş olan silahlı kuvvetlerimizin, ekonomik gücümüz ve nüfusumuzla orantılı olarak ve başlıca üye devletlerin bu komutanlık emrine verdikleri kuvvetler de göz önünde tutularak azaltılması, NATO'dan geri çekeceğimiz kuvvetlerle bağımsız ve millî bir savunma gücü oluşturulması, NATO ittifakı gereğince kurulmuş üslerin münhasıran Genelkurmay Başkanlığımız emrinde bulunması ve Türk komutanların komuta zinciri içine alınması, bu üslerde atom başlıklı silahların ve bunları taşıyacak araçların bulundurulmaması,

c. Silahlı kuvvetlerimizin, anavatan müdafaası, millî kurtuluş stratejisi ve taktiğine göre ve halkla omuz omuza tam bir dayanışma içinde savaşı yürütebilecek şekilde yeniden örgütlenmesi, eğitilmesi ve donatılması,

ç. Bütün komşu devletlerle iyi komşuluk ilişkileri geliştirilmesi,

d. Bizim gibi millî kurtuluş savaşı vermiş veya venmekte olan anti-emperyalist, az gelişmiş Üçüncü Dünya devletleriyle yakından ilişkiler kurulmasına özellikle dikkat edilmesi, milletlerarası kurul ve müzakerelerde Türkiye'nin bu devletlerin yanında yer alarak bu devletlerin haklarını savunması, onlarla birlikte emperyalist devletlere cephe alması,

e. Partinin Kıbrıs için ileri sürdüğü-çözüm şeklinin bugün için de geçerli olduğunu tasdik ve bu "üslerden ve silahlardan arınmış, milletlerarası garantialtında tarafsızlaştırılmış, bağımsız, federatif bir Kıbrıs Devleti" tezinin, hem Türkiye'nin ve Kıbrıs Türk cemaatinin menfaatlerine, hem de dünya barışının idamesine en uygun tez olduğu ve bunu gerçekleştirmek üzere elden gelen gayretin esirgenmemesi,

f. Vietnam'a müdahalesi ve Güneydoğu Asya'daki tırmanma politikası dünya barışını gitgide daha fazla tehdit etmekte olan ABD'nin BM ve Cenevre kararları ile genel devletler hukuku ve insanlık ilkelerini hiçe sayan bu tutum ve davranışının önlenmesi ve üçüncü bir dünya savaşı ihtimalinin bertaraf edilebilmesi için, Amerika'nın önsartsız Vietnam'dan çekilmesini ve Cenevre Konferansı kararları ışığında bir konferans toplanmasını temin etmek için milletlerarası politikada bütün barışçı devletlerle harekete geçilmesi.

137. "308 Bilim Adamının NATO Bildirisi", **Ant**, No. 67 (1968), s. 7.
138. Mehmet Gönlübol, kendisiyle Haziran 1996'da yaptığım görüşmede, Türkiye'nin batılılaşma ülküsü doğrultusunda her zaman NATO üyeliğini savunduğunu, ancak dış politika amaçlarının salt ulusal çıkar açısından değerlendirilmesi gerektiğini, bu anlamda da 1964 Johnson mektubundan sonra Türk ulusal çıkarlarının NATO'yu sorgulama gereğini ortaya koyduğunu, dolayısıyla dış politikayı yorumlama kriteri esas alındığında 1962 ile 1968 arasında kendi tutumunda bir çelişki bulunmadığını söyledi.
139. **Dışişleri Bakanlığı Belleteni**, No. 16 (1966), s. 44.

140. **Dışışleri Bakanlığı Belleteni**, No. 19 (1966), s. 41 ve 78.
141. Gönübol, et. al. , **op. cit.**, s. 528-529.
142. Ali Halil [Ali Gevgilili], **Atatürkçü Dış Politika ve NATO ve Türkiye**, İstanbul, Gerçek, 1968, s. 206.
143. Gerçekten de 21 Ocak 1967'de Dışışleri Bakanlığı tarafından yapılan açıklanmada bu 54 antlaşmanın 3'ünün 1950'den önce, 31'inin 1950 ile 1960 arasında, 20'sinin de 1960 ile 1965 arasında imzalandığı bildirildi. **Dışışleri Bakanlığı Belleteni**, No. 28 (1967), s. 37.
144. **TBMM Tutanak Dergisi**, C. 7 (1966), Birleşim 110, Oturum 1, s. 691-716.
145. **Dışışleri Bakanlığı Belleteni**, No. 25 (1966), s. 29.
146. Ortak bildinin tam metni için bkz. **Dışışleri Bakanlığı Belleteni**, Belge 9, No. 31 (1967), s. 60-62.
147. **Dışışleri Bakanlığı Belleteni**, No. 42 (1968), s. 16-17.
148. **Dışışleri Bakanlığı Belleteni**, No. 52, s. 16.
149. **Dışışleri Bakanlığı Belleteni**, Belge 6, No. 56, s. 40-41.
150. **Dışışleri Bakanlığı Belleteni**, Belge 2, No. 58 (1969), s. 30-32.
151. **Ibid.**, s. 32.
152. Gönübol, et al., **op. cit.**, s. 530.
153. Gevgilili, **op. cit.**, s. 439-440. Gerçekten de TBMM Tutanak Dergisi incelendiğinde, 1970 yılında Meclis'te yapılan dış politika görüşmelerinin büyük bir bölümünde Avrupa Ekonomik Topluluğu'na üyelik sorununun tartışıldığı görülmektedir.
154. **Ibid.**, s. 471; Dışışleri Bakanlığı Belleteni, No. 70 (1970), s. 22.
155. **Dışışleri Bakanlığı Belleteni**, Belge 16, No. 70 (1970), s. 75.
156. Afyon sorunu için bkz. Çağırhan, **Beyaz Savaş: Türk-Amerikan İlişkilerinde Afyon Sorunu**, Ankara; Bilgi, 1996, passim.

SONUÇ

27 Mayıs 1960'ta başlayan ve 12 Mart 1971'de sona eren dönemde, Türkiye büyük bir dönüşüm yaşadı. 1961 anayasasının hukuksal çerçevesini çizdiği çok partili demokratik rejim içinde, siyasal yelpazede sosyalist soldan ırkçı ve İslamcı sağa kadar uzanan siyasal partiler seslerini duyurdular ve aktif olarak siyasal yaşam içinde yer aldılar. Özellikle 1965 sonrasında AP'nin ekonomik kalkınma programıyla hızlı ekonomik büyüme sürecine girildi, yüksek nüfus artışına rağmen millî gelir yükseldi. Kırsal kesimden ekonomik merkezler haline gelen büyük kentlere göç, siyasal yaşama da yansıyan toplumsal ve kültürel dönüşümü beraberinde getirdi. Siyasal, ekonomik ve toplumsal alanda görülen bu büyük devinim ve dönüşüm dış politikayı da kapsamına almakta gecikmedi.

DP iktidarına son veren 27 Mayıs, teknik ve mikro düzeyde bakıldığında, bir hükümet darbesiydi. Bununla birlikte, geleceğe yönelik doğurganlığı gözönüne alındığında basit bir hükümet darbesinin çok ötesinde sonuçlara yol açtı. "Atatürk'ün başlattığı reformların tamamlanması" 27

Mayıs'ı gerçekleştirenler kadar sahiplenilenlerin de amacı oldu. Özgürlükçü 1961 anayasasının sağladığı olanaklarla, gereksinim duyulan reformların gerçekleştirilmesi doğrultusunda her türlü düşüncenin tartışıldığı, büyük bir düşünsel canlılığın ve zenginliğin yaşandığı bu dönemde geleneksel yapılar sorgulandı. Cumhuriyetin başlangıcından beri kamuoyunun gündemi dışında tutulan ve dar bir kadronun tekelinde bulunan dış politika, kendine özgü nitelikleri dolayısıyla, bu sorgulanma sürecine en geç, en yavaş ve en ılımlı biçimde dahil oldu.

27 Mayıs günü yayınladıkları bildiride, yeni yönetimin NATO'ya ve CENTO'ya bağlı kalacağını bildirmelerine rağmen, her alanda DP'nin izlediği politikayı eleştiren 27 Mayısçılar, dış politika konusunda da DP'ye tepki olarak Batı'yla ilişkilerde eşitlik ilkesine vurgu yaptılar ve hükümet programında çok yönlü dış politika izleneceğini belirttiler. Ancak, gerek uluslararası koşullar gerek Dışişleri Bakanlığı'nın geleneksel çizgiyi koruma konusundaki ısrarı, 27 Mayısçılara dış politikada radikal değişiklik yapma olanağı tanımadı. İlk olarak 1961 yılı sonunda aydınlar Türk dış politikasında değişiklik gerektiğini, özellikle II. Dünya Savaşı'ndan sonra yüzünü Batı'ya dönen Türkiye'nin ilk anti emperyalist savaşı kazanan ülke olmasına rağmen bağımsızlığını yeni kazanan ülkeler nezdinde saygınlığını yitirdiğini, ulusal çıkarların Atatürk'ün bağımsızlık ve bağlantısızlık politikasına dönülmesiyle daha iyi korunabileceğini yazmaya ve tartışmaya başladılar.

1961 seçimlerinden sonra kurulan İnönü başbakanlığındaki koalisyon hükümetleri iç politikada sistemi rayına oturtma ve geleneksel yapıya kavuşturma çabalarını sürdürürken, sisteme dışardan müdahale yapmak isteyen güçleri teker teker tasfiye ettiler. 22 Şubat ve 21 Mayıs darbe girişimleri 27 Mayıs sonrası kutuplaşmanın sonucuydu ve başarisizlıklar geleneksel yapıyı korumak isteyenlerin başarısı oldu.

Bu kutuplaşma dış politikada aynı sonucu vermedi. Geleneksel yapı çok daha sağlam olmakla birlikte, uluslararası koşullardan kaynaklanan nedenler resmî dış politikanın gözden geçirilmesini ve yeni hedeflerin saptanmasını zorunlu kıldı. Aydınların sözünü ettiği bağlantısız dış politika izleme gerekliliği resmî çevrelerce de kabul edildi. 1964 Kıbrıs bunalımı sonrasında, başta sol eğilimli çevreler olmak üzere kamuoyunun artan baskısı, resmî çevreleri de Türkiye'nin Batı ile ilişkilerinin sorgulamak zorunda bıraktı.

1960'lı yılların ilk yarısında, özellikle ordu içinde yaşanan huzursuzluk Türkiye'de siyasal istikrarın tam olarak sağlanmasına izin vermiyordu. Sürekli kurulan ve dağılan koalisyonlar "güçsüz hükümetler" görüntüsü vererek istikrarsızlığı daha da artırıyordu. Başbakan İnönü'nün arzuladığı en son şey, herhalde, böyle bir siyasal ortamda dış politikada da sorunlarla karşılaşmaktı. 1964'te Kıbrıs bunalımı ortaya çıktığında, İnönü'nün ılımlı bir tutum benimsemesinin ve ABD ile sürekli irtibat kurarak Kıbrıs'a yapacağı müdahaleden bile büyük müttefikini haberdar etmesinin altında yatan temel neden, sorunu çatışmaya varmadan çözümleme arzusuydu. Ancak, 1961'den beri hazırlanan kamuoyunun Kıbrıs gibi "ulusal bir dava" söz konusu olduğunda sessiz kalması beklenemezdi. Kıbrıs bunalımı dolayısıyla uluslararası platformda yalnız bırakıldığını gören Türk kamuoyunun tepkisi, hükümeti, yeni dış politika arayışlarına gereksinim duyulduğu konusunda resmen açıklama yapmak zorunda bıraktı. İnönü'nün kabul ettiği bu gerçek, Ürgüplü döneminde de sürdürülecek olan yeni girişimleri başlattı. Türkiye, uzun bir zamandan beri kendisiyle ilişki kurmak isteyen Sovyetler Birliği ve giderek uzaklaştığı Bağlantısızlarla yakınlaşma çabasına girdi.

1965 yılında yapılan seçimlerden çoğunluk partisi olarak çıkan ve uzun bir zamandan beri ilk kez güçlü bir hükümet kuran AP döneminde siyasal istikrar sağlanmış, Türkiye'nin

temel sorunları değişmişti. Artık ekonomik kalkınma süreci-
ni hızlandırmak gerekiyordu. Türkiye'nin kendi kay-
naklarıyla ekonomik kalkınmasını sağlama olanağı yoktu ve
yabancı kredilere ihtiyaç vardı. Kıbrıs bunalımı dolayısıyla
başlayan süreç Demirel hükümetine dış kaynak arama
konusunda gerekli ortamı hazırlamıştı. Demirel'in, Kıbrıs
bunalımı sonrasında Moskova'yla kurulmuş olan siyasal
ilişkileri ekonomik ilişkilere ağırlık vererek sağlamlaştırması
zor olmadı. Türkiye'nin ikinci yönelimi Üçüncü Dünya
ülkelerineydi. 1964-1965 yıllarında bu ülkeler nezdinde
yapılan girişimlerin, 1950'lerden beri kopuk ve bozuk
ilişkileri onarması kolay değildi. Demirel hükümeti ilgisini
tarihsel ve kültürel ortaklıkların bulunduğu Arap ve
Müslüman ülkeler üzerinde yoğunlaştırdı. 1967 Arap-İsrail
Savaşı ilk siyasal yakınlaşmanın sağlanmasına olanak tanıdı.
Ama bu ilişkilerin ekonomik altyapıya kavuşmasına zaman
izin vermedi ve 12 Mart Muhtırası Demirel hükümetini ikti-
dardan uzaklaştırdı.

Türkiye'de çok yönlü dış politika arayışı, 27 Mayıs ile
başlayan siyasal dönüşüm isteğinin dış politikaya da
yansımalarıyla ortaya çıktı, Kıbrıs bunalımı sonrasında resmen
kabul edildi ve Demirel'in ekonomik kalkınma programı
gereği zorunlu hale geldi. Kıbrıs bunalımı bu gerekliliğin
sadece bir simgesiydi.

Türkiye'de çok yönlü dış politika arayışı ilk olarak
aydınlar, özellikle de sol eğilimli aydınlar arasında son
derece çekingen bir biçimde başladı. Dış politika geleneksel
olarak partilerüstü kabul ediliyor ve bu konuda öze ilişkin
tartışma yapılmıyordu. Dış politikanın geleneksel eğilim-
leriyle ilgili olarak soldan gelecek radikal bir eleştirinin tepki
uyandırması kaçınılmazdı. Bu nedenle, ilk eleştiriler ılımlı
bir üslûpla kaleme alındı ve Batı'ya yönelik geleneksel dış
politikanın eleştirilmesinden çok, bağlantısız ülkelerle
ilişkilerin geliştirilmesi üzerinde duruldu.

Kıbrıs sorunu, sol üzerindeki bu ambargoyu kaldırdı. Artık başta ABD olmak üzere Batı ile ilişkileri eleştirmek "komünist" ya da "vatan haini" olmayı gerektirmiyor, tam tersine milliyetçiliğin bir gereği sayılıyordu. 1966'dan itibaren ABD ve NATO ile ilişkilerin radikal bir biçimde değiştirilmesi gerektiği hususunun gündemin ilk maddesi haline gelmesinde, Türk solu üzerinden kalkan ambargonun ve yine bu kesimin kamuoyu oluşturmaktaki başarısının rolü oldu. Ancak, Batı ile ilişkileri eleştirebilmenin önkoşulu Kıbrıs konusunda resmî görüşü benimsemek, bu alanda "milliyetçiliği" kanıtlamaktı. Bundan dolayıdır ki, Türk solu dış politikada sesini duyurabildiği ve kamuoyu oluşturabildiği sürece kendisi de nitelik değiştirdi. Anti emperyalist söylem milliyetçi söylemle örtüştü ve Türk solu milliyetçi çizgiler kazandı. 1960'lı yıllarda Türk solunun temsilcisi olan TİP'in Genel Başkanı Mehmet Ali Aybar'ın, 1965'te Kıbrıs sorunuyla ilgili olarak Türkiye'nin Misakı Millî sınırları dışında bir arzusu olamayacağını söylerken, 1967'de askerî müdahale ile fiilî durum yaratmak gerektiğini ve sorunun fiilen ortadan kalkmış Makarios yönetimi yerine Türkiye ile Yunanistan arasında çözümlenmesini savunur hale gelmesi bu değişimin en iyi örneğidir.

Kıbrıs sorununun dış politikanın belirlenmesi sürecine ikinci büyük katkısı, kamuoyunun gündemine dış politikayı sokması oldu. Milliyetçilik duygularının alabildiğine uyarıldığı Kıbrıs sorunu dolayısıyla kamuoyu doğrudan dış politikayla ilgilenmeye başladı. Dış politika artık iç politikadan daha öncelikli bir konuma sahipti. Bu gelişime Türk solunun yaptığı büyük katkı gözardı edilemez. 1960'lı yılların ikinci yarısında Türkiye'nin ABD ve NATO'yla ilişkilerinin kamuoyunda eleştirilmesi, ABD ve NATO karşıtı duyguların topluma egemen olması Türk solunun bu konuda gösterdiği çabanın bir sonucuydu. Kısaca, 1960'lı yılların ilk yarısına dek dış politika konularında hükümetlerce yön-

lendirilen Türkiye kamuoyu, 1964'ten sonra hükümetlerin dış politika konusunda alacakları kararlarda göz önünde tutmak zorunda kaldıkları güçlü bir unsur oldu. Örneğin, 1969'da İslam Zirve Konferansı'na katılma kararı alan Demirel hükümeti, laiklik konusunda hassas olan kesimin tepkilerini göğüslemek zorunda kaldı ve yine kamuoyunun baskısı sonucunda bir yıl sonraki toplantıya diplomatik düzeyi düşürerek, dışişleri bakanı değil, genel sekreter düzeyinde katıldı.

Kıbrıs bunalımının Türk-Yunan ilişkilerinde de uzun vadeli sonuçları oldu. İki ülke arasındaki ilişkileri onarılmaz biçimde yaraladı. Bu sadece Kıbrıs sorunu dolayısıyla iki ülkenin ve iki halkın karşı karşıya gelmelerinden kaynaklanan bir durum değildi. Kıbrıs sorunu, Türk aydınları ve Türk solu tarafından milliyetçiliğin mihenk taşı haline getirildiği için Türk dış politikasının öze ilişkin eleştiri kabul etmeyen tek konusu oldu. Öteki tüm ülkelerle ilişkiler eleştirilirken ve Türk dış politikası bu eleştirileri gözönünde tutarak yönlendirilirken, Kıbrıs ve Yunanistan bu sürecin dışında bırakıldı ve Türkiye bu alanlarda özeleştiri yapma olanağı bulamadı. Bugüne dek süren bir tutumla Kıbrıs ve Türk-Yunan ilişkilerinde kendisinin hep savunma durumunda kaldığını vurguladı. Dolayısıyla Yunanistan hep saldırgan kabul edildi. Veri kabul edilen bu durumu onaylamak için zengin tarihsel olgular ayıklandı ve tek sesli bir Türk-Yunan ilişkileri tarihçiliği yapıldı¹. Bu nedenle de Yunanistan'la ilişkiler Türk dış politikasının en zayıf, en bunalımlı ve tamiri en güç alanı olarak kaldı.

Türk dış politikasında çok yönlülüğe geçiş süreci incelendiğinde, dış politika amaçlarının belirlenmesinde hükümetlerin radikal değişiklikler yapamadıkları görülmektedir. 27 Mayıs, toplumsal ve siyasal yaşamın her alanında radikal eleştiriler ve değişiklikler yaparken, dış politika konusunda çekingen davrandı. 27 Mayıs yönetimi DP poli-

tikasının ana eksenini olan NATO ve CENTO'ya bağı kalacağını açıklamakla kalmadı, kendisini bu iki örgüte inancını vurgulamak zorunda hissetti. Bununla birlikte, DP iktidarına her alanda duyduğu tepki dış politikaya da yansıdı ve çok yönlü dış politika gerekliliğinden ılımlı bir yaklaşımla söz edildi. İnönü hükümetleri iç politikada sistemi rayına oturtma konusunda taviz vermez bir sertlikte davranırken, dış politikada başlamış olan süreci, uluslararası koşulların da zorlamasıyla sürdürmek zorunda kaldı. Demirel hükümeti ise, İnönü'nün başlattığı hareketi geliştirdi ve çeşitlendirdi. Türk dış politikasında değişiklikler yavaş ama sürekli bir biçimde gerçekleştirildi. Amaçta görülen süreklilik, alınan kararların uygulanmasında, hükümet biçimlerine göre değişiklik gösterdi.

Çok yönlü dış politikaya geçiş sürecinin başlamasına, bu kararın alınmasına ve uygulanmasına katkıda bulunan hükümetlerin sergiledikleri davranışlar birbirlerinden çok farklı oldu. Bu fark ideolojik yaklaşımlarındaki farklılıktan çok, hükümet biçimlerindeki farklılıklardan kaynaklandı. Bir darbe sonunda iktidara gelen 27 Mayısçılar, uluslararası platformda tepki çekmemek için dış politikada radikal tutum benimsemekten çekindiler ve bu konuda bir değişiklik yapmayacaklarına dair güvence vermek zorunluluğu hissettiler. İnönü, koalisyon hükümetlerinin belirsizliği dolayısıyla, dış politika bunalımlarından çekindi ve bunalımlar karşısında sert bir tutum benimsemekten kaçınarak ılımlı bir yaklaşım sergiledi. AP hükümeti ise, hem çoğunluk desteği ile iktidara geldiği, hem de "komünist" suçlamasından uzak olduğu için daha kararlı ve aktif bir dış politika izleyebildi ve aldığı kararlarda ısrarcı bir tutum takınabildi.

1960'ta iç politikada demokratikleşme sürecine paralel olarak başlayan ve 1964'te resmen benimsenen çok yönlü dış politika 1965'ten sonra tam olarak uygulamaya kondu.

Özellikle 1969'dan sonra, ABD'nin dış yardımları azaltma kararı ve haşhaş ekiminin yasaklanması konusundaki baskıları ekonomik kalkınma programını tamamlamak isteğindeki Demirel hükümetini, ABD/Sovyet ikilemi dışında yeni bir denge arayışına itti ve Avrupa ile bütünleşme sürecini hız kazandırmaya yöneltti. Dolayısıyla, 27 Mayıs'ta bir arayış olarak başlayan çok yönlü dış politika seçeneği, bu hareketin hedef aldığı siyasal iktidarı destekleyen kitlelerin oylarıyla iktidara gelen bir başka sağ parti tarafından uygulamaya konmuş oldu.

12 Mart 1971'de askerler tarafından verilen muhtıra Demireli iktidardan ayrılmak zorunda bırakırken, iki yıl süren ara rejim 1961 anayasasının başlattığı içerdeki demokratikleşmeye ağır darbe vurdu. Ama, Avrupa'yla bütünleşme sürecini kesintiye uğrattığı ve afyon ekimi yasağı getirerek dış politikayı ABD çizgisine çektiği halde, dış politikada başlamış olan çok yönlülük sürecini sona erdirmeyemedi. Bunun için bir başka askerî müdahale daha gerekecek, 12 Mart'ın iç politikadaki demokratikleşme sürecini sona erdirmesi gibi 12 Eylül de dış politikadaki çok yönlülük sürecini sona erecek, Türkiye'yi yeniden ABD yörüngesine sokacaktır.

Böylece, 27 Mayıs'la başlayan iç politikada demokratikleşme, dış politikada da çok yönlülük süreci on yıl arayla gerçekleştiren ve ilkinden çok farklı nitelikler taşıyan iki askerî müdahaleyle sona erdirilecektir.

NOTLAR

1. Gerçekten de Türk-Yunan ilişkileri konusundaki tarih ve dış politika yazımlarına bakıldığında Yunanistan konusunda objektif bir dil kullanılmadığı görülür. Türkiye’de, birkaç ayrık ömek dışında, Türk-Yunan ilişkileri üzerine yazılmış tüm eserler karşı tarafın tezlerine yer vermeksizin aynı söylemi yinelemektedirler. 1821’de başlayan ve 1830’da Yunanistan’ın bağımsızlığını kazanması ile sona eren hareket, Osmanlı İmparatorluğu’na ihanet olarak yorumlanmakta, bunun Türkiye Cumhuriyeti’nin ulus devlet olarak kurulması ile sona erecek olan ulusçuluk hareketinin Balkanlar’daki ilk başarılı örneği olduğu belirtilmemektedir. Daha sonra Yunanistan’ın dış politikasını belirleyen ideoloji olarak megali idea Türklere karşı emperyalist bir politika olarak nitelenmekte, bunun tüm 19. yüzyıl ulusçuluklarında görülen ulusal birlik kurma amacıyla taşıdığı paralellikler bir kenara bırakılmaktadır. Alınan ve İtalyan ulusçuluklarının 19. yüzyıldaki ulusal birlik kurma savaşımını bilimsel bir yöntemle ve ekonomik, sosyal gerekçelerle Türk tarih kitaplarında açıklanırken, benzer nitelikler gösteren Yunan ulusal birliğini kurma süreci bilimsellikten uzak bir duygusallıkla ele alınmaktadır. 1919 yılında Yunanistan’ın Anadolu’ya çıkışı ile ilgili olarak Yunan siyasal hayatındaki karşıt görüşler Türk kamuoyuna yansıtılmamakta ve Yunan ulusu bir bütün olarak emperyalist eğilimler taşımakta suçlanmaktadır. Yine Kıbrıs konusunda Yunan politikasının farklı dönemlerdeki tutumları incelenmeyerek, enosis söylemi ile Yunanistan’ın Kıbrıs politikası açıklanmaktadır. Böyle bir yaklaşım, Türkiye’de resmî ideolojinin yinelenmesine ve tek doğru olarak kabul edilmesine olanak sağlarken, Türk-Yunan ilişkilerinde daha sağlıklı ve barışçıl bir yaklaşımla eğilmeyi engellemektedir. Benzer bir tutumu, Yunan hükümetleri kendi resmî ideolojilerini sağlamlaştırmak için takınınca, Türk-Yunan ilişkileri tarihi yazımı iki ülkede de bilimsellikten uzak kalmakta ve ilişkilerin giderek bozulmasında etken olmaktadır.

KAYNAKÇA

I. RESMÎ KAYNAKLAR

TC Resmî Gazete (ilgili sayılar)

TBMM Zabıt Ceridesi (1959)

Kurucu Meclis Tutanak Dergisi (1961)

TBMM Tutanak Dergisi (1961-1971)

Dışişleri Bakanlığı Belleteni (1964-1970)

II. KİTAPLAR

ADAMS, T. W., ve Alvin J. COTTRELL, **Cyprus Between East and West**, Baltimore, John Hopkins Pres, 1968.

ADAMS, T.W., **AKEL: The Communist Party of Cyprus**, Stanford-California, Hoover Institute Pres; 1971.

AHMAD, Feroz ve Bedia Turgay AHMAD, **Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi 1945-1971**, Ankara; Bilgi, 1976.

- AHMAD, Feroz, **The Turkish Experiments in Democracy: 1950-1975**, London, C. Hurst Company, London, 1977.
- AKŞİN, Aptülahat, **Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi**, İstanbul, Sulhi Garan Matbaası, 1964.
- AKŞİN, Sina, **et. al, Türkiye Tarihi IV: Çağdaş Türkiye 1908-1980**, İstanbul, Cem, 1989.
- ALTAN, Çetin, **Ben Milletvekili İken**, Ankara, Bilgi, 1971.
- ALTAN, Mehmet, **Süperler ve Türkiye; Türkiye'deki Amerikan ve Sovyet Yatırımları**, İstanbul, Afa, 1986.
- AN, Ahmet, **Kıbrıs'ta Fırtınalı Yıllar (1942-1962)**, Lefkoşe, Galeri Kültür Yayınları, 1996.
- ARCAYÜREK, Cüneyt, **Yeni Demokrasi Yeni Arayışlar 1960-1965**, 2. Basım, Ankara, Bilgi, 1985.
- , **Demirel Dönemi 12 Mart Darbesi 1965-1971**, Ankara, Bilgi, 1985.
- , **Darbeler ve Gizli Servisler 1950-1988**, Ankara, Bilgi, 1990.
- AREN, Sadun, **TİP Olayı 1961-1971**, İstanbul, Cem, 1993.
- ARMAOĞLU, Fahir, **Belgelerle Türk-Amerikan Münasebetleri**, Ankara, TTK, 1991.
- ATAÖV, Türküya, **Amerika, NATO ve Türkiye**, 2. Basım, Ankara, Aydınlık, 1969.
- ATEŞ, Toktamış, **et al, Türk Dış Politikasında Sorunlar**, İstanbul, Der, 1989.
- ATHANASIOU, Nicos ve PRINCET, Liliane, **Chypre**, Paris, Seuil, 1980.
- ATTALIDES, Michael, **Cyprus: Nationalism and International Politics**, New York, St Martin's Pres, 1979.
- AYDEMİR, Şevket Süreyya, **İhtilâlin Mantığı ve 27 Mayıs İhtilâli**, 5. basım, İstanbul, Remzi, 1993., 1976.

——, **İkinci Adam**, C. 3, İstanbul, Remzi, 1968.

AYDEMİR, Talât, **Talât Aydemir'in Hatıraları**, İstanbul, May, 1968.

AYTEKİN, Emin, **İhtilâl Çıkmazı**, İstanbul, Dünya Matbaası, 1967.

BAĞCI, Hüseyin, **Demokrat Partinin Dış Politikası**, Ankara, İmge, 1990.

BAHÇELİ, Tözün, **Greek-Turkish Relations Since 1955**, Boulder Westview Pres, 1990.

BAŞGİL, Ali Fuat, **27 Mayıs İhtilâli ve Sebepleri**, İstanbul, Çetül, 1966.

BATUR, Muhsin, **Anılar ve Görüşler: Üç Dönemin Perde Arkası**, 2. Baskı, İstanbul, Milliyet, 1985.

BAYKAM, Bedri, **27 Mayıs İlk Aşkımızdı**, Ankara, Ümit, 1990.

BAZOĞLU, Duygu, **Kamuoyu ve Dış Politika**, Ankara, AÜSBF Yayınları, 1972.

BİLGE, Suat, **Güç Komşuluk: Türkiye-Sovyetler Birliği İlişkileri 1920-1964**, Ankara, İş Bankası Yayınları, 1992.

BİTSİOS, Dimitri, Cyprus: **The Vulnerable Republic**, Thesaloniki, Institute for Balkan Studies, 1975.

BÖLÜKBAŞI, Süha, **Turkish-American Relations and Cyprus**, Lanham-New York-London, University Pres of America, 1988.

BURÇAK, Rıfkı Salim, **Yassıada ve Ötesi**, Ankara, Çam, 1976.

——, **Büyük Kurtuluş: 27 Mayıs Devriminin Açıklanması**, İstanbul, Varlık, 1960.

CLERIDES, Glafcos, **Cyprus: My Deposition**, Nicosie, Alithia, 1989.

CRAWSHAW, Nancy, **The Cyprus Revolt**, London, George Allen Unwin, 1978.

CROUZET, François, **Le Conflit de Chypre 1946-1959**, Bruxelles, Emile Bruylant Etablissement, 1973.

ÇAĞLAYANGİL, İhsan Sabri, **Anılarım**, İstanbul, Güneş, 1990.

ÇELİK, Edip, **100 Soruda Türkiye'nin Dış Politika Tarihi**, İstanbul, Gerçek, 1969.

ÇETİNKAYA, Hikmet, **Sancılı Yıllar 1965-1971**, İstanbul, Tekin, 1986.

DEMİRER, Hulûsi, **6-7 Eylül Olayları**, İstanbul, Bağlam, 1993.

DENKTAŞ, Rauf, **The Cyprus Triangle**, London and Boston, Allen Unwin, 1982.

—, **12'ye 5 Kala**, Ankara, by., 1966.

DERİNGİL, Selim, **Denge Oyunu: İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin Dış Politikası**, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1994.

DİKERDEM, Mahmut, **Bir Büyükelçinin Anıları**, İstanbul, İstanbul Matbaası, 1977.

—, **Ortadoğu'da Devrim Yılları**, İstanbul, İstanbul Matbaası, 1977.

—, **Üçüncü Dünyadan: Bir Büyükelçinin Anıları**, İstanbul, İstanbul Matbaası, 1977.

DİNAMO, Hasan İzzettin, **6-7 Eylül Kasırgası**, İstanbul, Osmanbey, 1971.

DREVET, Jacques, **Chypre; Ile Extrême**, Paris, Syros, 1991.

DOSDOĞRU, Mehmet Akif, **6 Eylül 1955, Yassıada 6/7 Eylül Davası**, İstanbul, Bağlam, 1995.

DUROSELLE, J. B., **Histoire Diplomatique de 1919 à nos jours**, Paris, Dalloz, 1974.

EHRlich, Thomas, **Cyprus 1958-1967: International Crisis and the Role of Law**, New York, Oxford University Press, 1974.

EMILIANIDES, Achille, **Histoire de Chypre**, Paris, PUF, 1969.

ERDEMİR, Sabahat (haz.), **Millî Birliğe Doğru**, Cilt I, yy., Türk Devrim Ocakları Yayınları, 1961.

ERİM, Nihat, **Bildiğim ve Gördüğüm Ölçüler İçinde Kıbrıs**, Ankara, Ajans Türk, 1975.

ERİŞEN, Necmeddin, **Türkiye'de Altıncı Filo Hadiseleri ve Gerçek Emperyalizm**, İstanbul, Özdemir, 1969.

ERHAN, Çağrı, **Beyaz Savaş: Türk-Amerikan İlişkilerinde Afyon Sorunu**, Ankara, Bilgi, 1996.

ERKANLI, Orhan, **Anılar... Sorunlar... Sorumlular**, İstanbul, Baha, 1972.

-----, **Askerî Demokrasi 1960-1980**, İstanbul, Güneş, 1987.

EROĞUL, Cem, **Demokrat Parti; Tarihi ve İdeolojisi**, 2. Basım, Ankara, İmge, 1990.

ERTEGÜN, Münir N., **The Cyprus Dispute**, Oxford, Oxford University Pres, 1981.

FONTAINE, André, **Histoire de la Guerre Froide II**, Paris, Fayard, 1967.

GERGER, Haluk, **Mayınlı Tarlada Dış Politika**, İstanbul, Hil, 1983.

-----, **Soğuk Savaş'tan Yumuşama'ya**, Ankara, Işık, 1980.

GEVGİLİLİ, Ali, **Yükseliş ve Düşüş**, 2. Basım, İstanbul, Bağlam, 1987.

GÖNLÜBOL, Mehmet, et. al., **Olaylarla Türk Dış Politikası**, 7. basım, Alkım, Ankara, 1991.

GÜNGÖR, Celalettin, **27 Mayıs ve Partileşme Sorunu**, Ankara, Nurol Matbaası, 1992.

GÜNVER, Semih, **Tanınmayan Meslek: Anılar ve Portreler**, Ankara, AÜSBF ve Basın-Yayın Yüksek Okulu Basımevi, 1984.

-----, **Fatin Rüştü Zorlu'nun Öyküsü**, Ankara, Bilgi, 1985.

GÜREL, Şükrü Sina, **Kıbrıs Tarihi, 1878-1960**, 2 Cilt, İstanbul, Kaynak, 1985.

GÜRSU, s., (haz.), **TV'de Demirkırat Yanılsaması Üzerine: 27 Mayıs Devrimi ve Askersel Darbeler**, İstanbul, Anahtar Kitaplar, ty..

GÜRÜN, Kâmuran, **Dış İlişkiler ve Türk Politikası: 1939'dan Günümüze Kadar**, Ankara, 1983.

- , **Türk-Sovyet İlişkileri 1920-1953**, Ankara, TTK, 1991.
- GÜRYAY, Tarık, **Bir İktidar Yargılanıyor**, İstanbul, Cem, 1977.
- GÜVENÇ, Nazım, **Kıbrıs Sorunu, Yunanistan ve Türkiye**, İstanbul, Çağdaş, 1984.
- HALİL, Ali [Ali Gevgilili], **Atatürkçü Dış Politika ve NATO ve Türkiye**, İstanbul, Gerçek, 1968.
- HALLE, Louis J., **The Cold War as History**, New York, Evaston, San Francisco, London, Harper Colophon Books, 1971.
- HARRIS, George, **Troubled Alliance: Turkish-American Problems in Historical Perspective 1945-1971**, Washington D.C., American Enterprise Institute, 1972.
- HEKİMOĞLU, Müşerref, **27 Mayıs'ın Romanı**, İstanbul, Çağdaş, 1975.
- İPEKÇİ, Abdi ve Sami Coşar, **İhtilâlin İçyüzü**, İstanbul, Milliyet, 1965.
- İSEN, Can Kaya, **22 Şubat-21 Mayıs Geliyorum Diyen İhtilâl**, İstanbul, Tan, 1964.
- İŞMEN, Faik Hikmet, **Parlamentoda Dokuz Yıl: TİP Senatörü Olarak 1966-1975 Dönemi Parlamento Çalışmaları**, Ankara, Çark, 1976.
- JOSEPH, S., Cyprus: **Ethnic Conflict and International Concern**, New York, P. Lang, 1985.
- KARAGİL, Nevzat, **Kıbrıs Meselesi Üzerine Son Konuşmalar ve Yazılar**, İstanbul, Anıl, 1964.
- KARPAT, Kemâl, et al., **Turkey's Foreign Policy in Transition 1950-1974**, Geiden, E. J. Brill, 1975.
- KEYDER, Çağlar, **Türkiye'de Devlet ve Sınıflar**, çev. Sabri Tekay, İstanbul, İletişim, 1989.
- KIŞLALI, Ahmet Taner, **Forces Politiques Dans La Turquie Moderne**, Ankara, AÜSBF, 1967.

KIZILYÜREK, Niyazi, **Ulus Ötesi Kıbrıs**, Lefkoşe, b.y., 1993.

KILI, Suna, **1960-70 Döneminde CHP'de Gelişmeler**, İstanbul, Çağlayan, 1976.

KOCABAŞ, Süleyman, **Tarihte ve Günümüzde Türk-Yunan Mücadelesi**, İstanbul, by., 1984.

KOÇAŞ, Sadi, **Atatürk'ten 12 Mart'a Anılar**, C. 2 ve 3, İstanbul, May, 1977.

KOUMOULIDES, John, **Cyprus in Transition 1960-1985**, London, Trigraph, 1986.

KUNERALP, Zeki, **Sadece Diplomat**, İstanbul, İstanbul Matbaası, 1981.

KÜRKÇÜOĞLU, Ömer, **Türkiye'nin Arap Ortadoğusuna Karşı Politikası 1945-1970**, Ankara, AÜSBF, 1972.

KYRIAKIDES, Stanley, **Cyprus: Constitutionalism and Crisis Government**, Philadelphia, University of Pennsylvania Pres, 1968.

KYRRIS, K., **History of Cyprus**, Nicosie, Nicocles, 1985.

MANIZADE, Derviş ve ENGİN, Arın, **The Essentials of the Cyprus Problem**, İstanbul, Kutulmuş, 1964.

MARKİDES, Kyriacos, **The Rise and Fall of the Cyprus Republic**, New Haven, Yale University Pres, 1977.

MAYER, Albert ve Simos Vaşiliou, **The Economy of Cyprus**, New Haven ve London, Harvard University Pres, 1968.

MAYES, Stanley, **Cyprus and Makarios**, London, Putnam, 1960.

———, **Makarios: A Biography**, London, The Macmillan Pres, 1981.

MAZICI, Nurşen, **Türkiye'deki Askerî Darbeler ve Sivil Rejime Etkileri**, İstanbul, Gür, 1989.

MODINOS, Polys, **Chypre: Le Dur Chemin de l'Histoire**, Nicosie, Fondation d'Archevêque Makarios III, , 1987.

- OBERLING, Pierre, **Bellapais'ye Giden Yol: Kıbrıs Türklerinin Kuzey Kıbrıs'a Göçü**, çev. Mehmet Erdoğan, Ankara, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı, 1987.
- ORAN, Baskın, **Türk-Yunan İlişkilerinde Batı Trakya Sorunu**, 2. basım, Ankara, Bilgi, 1991.
- ORKUNT, Sezai, **Türkiye-Amerika Askerî İlişkileri**, Milliyet, İstanbul, 1978.
- ÖRTÜLÜ, Erdoğan, **Üç İhtilâlin Hikâyesi (13 Kasım, 22 Şubat, 21 Mayıs)**, Ankara, Ayyıldız, 1966.
- ÖZBUDUN, Ergun, **The Role of the Military in Recent Turkish Politics**, Cambridge, Harvard University Pres, , 1966.
- ÖZTÜRK, Kâzım, **Türkiye Cumhuriyeti Hükümetleri ve Programları**, İstanbul, Ak, 1968.
- PAPANDREU, Andreas G., **Namlunun Ucundaki Demokrasi**, 2. Basım, çev. Semih Koray ve Mehmet Emin Yıldırım, Ankara, Bilgi, 1988.
- POLYVIOU, Polyvios, **Cyprus: Conflict and Negociation 1960-1980**, London, Duckworth, 1980.
- PURCELL, H. D., **Cyprus**, London, Ernest Benn, 1969.
- ROBERTSON, Charles L., **International Politics Since World War II**, New York, London, Sydney, John Wiley and Sons, 1966.
- RUSTOW, Dankward, **Türkiye'de Ordu**, İstanbul, Harp Akademileri Basımevi, 1970.
- SALİH, Halil, **Cyprus: An Analysis of Cypriot Political Discord**, New York, Theo Gaus' Sons, 1968.
- , **Cyprus: The Impact of Diverse Nationalism on a State**, Alabama, The University of Alabama Pres, 1978.
- SANDER, Oral, **Türk-Amerikan İlişkileri 1947-1964**, Ankara, AÜSBF, 1979.

SARICA, Murat, et al., **Kıbrıs Sorunu**, İstanbul, Fakülteler Matbaası, 1975.

SEZER, Duygu, **Kamuoyu ve Dış Politika**, Ankara, AÜSBF, 1972.

SOYSAL, Mümtaz, **Dış Politika ve Parlamanto**, Ankara, AÜSBF, 1964.

——, **100 Soruda Anayasanın Anlamı**, İstanbul, Gerçek, 1979.

STAVRINIDES, Zenon, **The Cyprus Conflict: National Identity and Statehood**, Wakefield, Stavrinides, 1976.

STEPHENS, Robert, **Cyprus: A Place of Arms**, London, Praeger, 1966.

ŞAHİN, Halûk, **Gece Gelen Mektup: Türk-Amerikan İlişkilerinde Dönüm Noktası**, İstanbul, Cep, 1987.

TENEKIDES, George, Chypre: **Histoire Récente et Perspectives d'Avenir**, Paris, Nagel, 1964.

TOKER, Metin, **Demokrasimizin İsmet Paşa'lı Yılları, 1944-1973: Yarı Silahlı Yarı Kûlahlı Bir Ara Rejim 1960-1961**, 2. Basım, Ankara, Bilgi, 1991.

——, **Demokrasimizin İsmet Paşa'lı Yılları 1944-1973: İnönü'nün Son Başbakanlığı 1961-1965**, 2. Basım, Ankara, Bilgi, 1992.

——, **Demokrasimizin İsmet Paşa'lı Yılları 1944-1973: İsmet Paşa'nın Son Yılları 1965-1973**, Ankara, Bilgi, 1993.

TOLUNER, Sevin, **Kıbrıs Uyuşmazlığı ve Milletlerarası Hukuk**, İstanbul, Fakülteler Matbaası, 1977.

TOPKAYA, Erkin, **Anayasa, Siyasi Partiler Kanunu, Program ve Tüzükleriyle Türkiye'de Başlıca Siyasi Partiler**, Ankara, Ulusal, 1969.

TUNÇKANAT, Haydar, **İkili Antlaşmaların İçyüzü**, 2. Baskı, Ankara, Ekim, 1970.

——, **Amerika, Emperyalizm ve CIA**, İstanbul, Tekin, 1987.

——, **Savunma Stratejisi ve Ulusal Ordu**, Ankara, TÖYKO, 1969.

TÜRKES, Alparslan, **27 Mayıs, 13 Kasım, 21 Mayıs ve Gerçekler**, İstanbul, Dokuz Işık Yayınevi, 1977.

ULAY, Sıtkı, **Harbiye Silah Başına: 27 Mayıs 1960**, İstanbul, Kitapçılık, 1968.

ÜLMAN, Halûk, **II. Dünya Savaşının Başından Truman Doktrinine Kadar Türk-Amerikan Diplomatik Münasebetleri 1939-1947**, Ankara, AÜSBF, 1961.

ÜSTÜN, Nevzat, **Türkiye'deki Amerika**, İstanbul, Sümer, 1969.

VANER, Semih (ed), **Türk-Yunan Uyuşmazlığı**, çev. Süleyman Aksoy, İstanbul, Metis, 1990.

VANEZIS, P. N., **Makarios: Pragmatism v. Idealisme**, London, Abelard-Schuman, 1971.

——, **Cyprus: The Unfinished Agony**, London, Abelard-Schumann, 1977.

VERNIER, Bernard, **Armée et Politique au Moyen-Orient** Paris, Payot, 1966.

VOLKAN, Vamık, **Cyprus: War and Adaptation; A Psychological History of Two Ethnic Groups in Conflict**, Charlottesville, University Pres of Virginia, 1979.

YALÇIN, Aydın, **Uzak Komşumuz Sovyetler**, İstanbul, Baha, 1968.

YAVUZALP, Ercüment, **Kıbrıs Yangınında Büyükelçilik**, Ankara, Bilgi, 1994.

——, **Menderes'le Anılar**, Ankara, Bilgi, 1991.

YETKİN, Çetin, **Türkiye'de Askerî Darbeler ve Amerika**, Ankara, Ümit, 1995.

WEIKER, Walter, **The Turkish Revolution 1960-1961: Aspects of Military Politics**, Washington DC, The Brooking Institution, 1963.

WEISBAND, Edward, **II. Dünya Savaşında İnönü'nün Dış Politikası**, çev. Mehmet Ali Kayabal, İstanbul, Milliyet, 1974.

WINDSOR, Philip, **NATO and the Cyprus Crisis**, Adelphi Papers, No 14, London, Institute of Strategic Studies, 1964.

WOODHOUSE, C.M., **Modern Greece: A Short History**, 4. Baskı, London, Boston, Faber and Faber, 1968.

XYDIS, Stephen G., **Cyprus: Conflict and Conciliation 1954-58**, Columbus, Ohio State University Pres, 1967.

—, Cyprus: **Reluctant Republic**, The Hague, Mouton, 1973.

II. MAKALELER

ADAMS, T. W.ve COTTRELL D. "Communism in Cyprus," **Problems of Communism**, C. XV, No. 3 (1966), s. 22-30.

ALİ, Mehmet, "Kemalist Dış Politika," **Forum**, C. XIV, No. 168 (1961), s. 8-9.

ARDA, Nahit, "Türkiye'deki Amerikan Üsleri," **Yön**, No. 191 (1966), s. 7.

AREN, Sadun, "Ödemeler Dengesi ve NATO Meselesi," **Ant**, No. 51 (1967), s. 7.

ARMAOĞLU, Fahir, "Turkey and the United States: A New Alliance," **MMTY**, C. VI (1965), s. 1-15.

—, "Türkiye ve NATO," **Forum**, No. 193 (1962), s. 18-19.

ASLAN, İffet, "NATO Meselesi," **Yön**, No. 155 (1966), s. 16.

ATAÖV, Türkçaya, "Türk Dış Politikası Üzerine Düşünceler," **SBF Dergisi**, C. XXIV, No. 1, (1969), s. 95-122.

—, "Son İki Yılda Batı Dünyası," **SBF Dergisi**, C. XXIII, No. 3, (1968), s. 377-394.

—, "Son İki Yılda Üçüncü Dünya," **SBF Dergisi**, C. XXIII, No. 4, (1968), s. 331-346.

——, "Atatürk'ün Dış Politikası," **Yön**, No. 47 (1962), s. 18.

AVCIOĞLU, Doğan, "Füzeler Kalkarken," **Yön**, No. 59 (1963), s. 3.

——, "Türkiye'yi Saran Tehlikeler," **Yön**, No. 72 (1963), s. 1.

——, "Türkiye'deki Amerikan Üsleri," **Yön**, No. 139 (1965), s. 8-9.

——, "Dış Politika Tabuları," **Yön**, No. 156 (1966), s. 3.

——, "Pax Americana," **Yön**, No. 219 (1967), s. 3.

AYBAR, Mehmet Ali, "Türkiye NATO'dan Çekilmelidir," **Ant**, No. 26 (1967), s. 7.

AYDEMİR, Şevket Süreyya, "Müttefikimiz Amerika," **Yön**, No. 144 (1965), s. 6.

AZİZ, Aysel, "Sovyetler'in Kıbrıs Tutumları 1965-1970," **SBF Dergisi**, C. XXXIV, No. 4, (1969), s. 201-244.

BAŞ, Hüseyin, "Emperyalizmin Kıbrıs Oyunu," **Ant**, No. 38 (1967), s. 13.

——, "NATO Kovulmalıdır," **Ant**, No. 50 (1967), s. 7.

BATU, Hamit, "La Politique Etrangère de la Turquie," **MMTY**, C.V (1964), s. 1-12.

——, "The 27th of May Revolution and its Aftermath," **MMTY**, C.I (1960), s. 13-22.

BİLGE, Suat, "Le Conflit Chypriote," **MMTY**, C. IV (1963), s. 23-36.

——, "Le Conflit Chypriote, Vu de Turquie," *Politique Etrangère*, C. XXIX (1964), s. 329-344.

BİLGE, Suat et al, "Türkiye'nin Dış Politikası," **Forum**, C. XV, No. 189 (1962), s. 5.

BULUTAY, Tuncer, "Türk Toplumsal Hayatında İktisadî ve Siyasi Gelişmeler," **SBF Dergisi**, C. XXV, No. 3 (1970), s. 79-120.

CRAWSHAW, Nancy, "Cyprus: Collapse of the Zürich Agreement," **The World Today**, No. 20(1964), s. 338-347.

——, "La Question de Chypre," **Politique Etrangère**, No. 29(1964), s. 217-230.

——, "Subversion in Cyprus," **The World Today**, C. 27, No. 1(1971), s. 25-32.

——, "The Republic of Cyprus," **The World Today**, C. 16, No. 4 (1960), s. 526-540.

ÇAMLI, İbrahim, "Kıbrıs Gerçeği," **Yön**, No. 78 (1964), s. 8-9.

——, "Kıbrıs Meselesinin Çözümü Üçüncü Dünyanın İçindedir," **Yön**, No. 108 (1965), s. 7-8.

"Dış Politikamız Üzerine," **Forum**, C. XIII, No. 161 (1960), s. 1-4.

EROĞLU, Hamza, "Türkiye-ABD İkili İşbirliği Anlaşması," **MMTY**, C.I (1960), s. 23-64.

——, "La Constitution Turque de 1961 et les Relations Internationales," **MMTY**, C.II (1961), s. 62-90.

ESMER, Ahmet Şükrü, "Cyprus Past and Present," **MMTY**, C. III (1962), s.35-46.

——, "Anlaşmalar Üzerine Görüşmeler," **Yön**, No. 162 (1966), s. 7.

FERNAU, Friedrich Wilhelm, "Turcs et Grecs à Chypre," **Orient**, C. 7, No. 27(1963), s.7-27.

GÖNENÇ, Metin, "Amerikan Askerî Yardımının İçyüzü," **Ant**, No. 16 (1967), s. 8-9.

GÖNLÜBOL, Mehmet ve ÜLMAN Halûk, "Türk Dış Politikasının Yirmi Yılı 1945-1965," **SBF Dergisi**, C. XXI, No. 1, (1966), s. 143-182.

——, "NATO and Turkey: An Overall Appraisal," **MMTY**, C. XI(1971), s. 1-38.

——, "Kıssadan Hisse," **Forum**, No. 207 (1962), s. 18-19.

HARRIS, George, "The Causes of the 1960 Revolution in Turkey," **The Middle East Journal**, Vol. 24 (Automne 1970), s. 438-54.

HEINZE, Christian, "The Cyprus Conflict, The Western Peace System Is Put To The Test," **MMTY**, C. IV (1963), s. 44-62.

HIGGINS, R., "Basis Facts on the UN Force in Cyprus," **The World Today**, C. 20, No. 8(1964), s. 347-350.

HUGHS, James, "The Cyprus Labyrinth," **New Left Review**, C. 85 (1965), s. 49-50.

HYLAND, Michael P., "Crisis at the Polls: Turkey's 1969 Elections," **The Middle East Journal**, C. XXIV, No. 1 (1970), s. 1-16.

KARPAT, Kemal, "Economics, Social Change and Politics in Turkey," **MMTY**, C. I (1960), s. 1-12.

-----, "Ideology in Turkey After The Revolution of 1960," **MMTY**, C. VI (1965), s. 68-118.

KENAN, Ali, "Dış Politika," **Forum**, C. XIV, 172 (1961), s. 13-15.

KITSIKIS, D., "Le Conflit de Chypre," **Revue Française de Sciences Politiques**, C. XV, No. 2 (1965), s. 279-288.

KOÇAOĞLU, Emre, "Amerika Türk Askerini Nasıl İstismar Ediyor?," **Ant**, No. 48 (1967), s. 12-13.

KÜRKÇÜOĞLU, Ömer, "Türk Demokrasisinin Kuruluş ve İşleyişinde Dış Etkenler," **SBF Dergisi**, C. XXXIII, No. 1-2, (1978), s. 213-247.

——, "Dış Politika Nedir? Türkiye'deki Dünyü ve Bugünü," **SBF Dergisi**, C. XXXV, No. 1-4, (1980), s. 309-336.

LANDAU, Jacob M., "Johnson Letter to İnönü and Greek Lobbying of the White House," **MMTY**, C. XIV (1974), s. 45-58.

NAKOV, Dzengis, "Nouvelles Nuances Dans La Politique de la Turquie dans l'Orient Arabe Après Le Coup d'Etat Militaire du 27 mai 1960," **Etudes Balkaniques**, C. VI, No. 3(1970), s. 19-35.

OK, Mustafa, "Milli Savunma Stratejisi," **Yön**, No. 149 (1966), s. 16.

ORAN, Baskın, "Türkiye'nin Kuzeydeki Büyük Komşu Sorunu Nedir?"

(Türk-Sovyet İlişkileri 1939-1970)," **SBF Dergisi**, C. XXV, No. 1, (1970), s. 41-94.

ÖZGÜDEN, Doğan, "NATO'ya Hayır," **Ant**, No. 50 (1967), s. 3.

——, "Hayır İnönü! Türkiye NATO'da Kalamaz," **Ant**, No. 108 (1969), s. 3.

PAPAIOANNOU, Ezekias, " For a Sovereign and United Cyprus," **World Marxist Review**, 18, March 1975.

——, "New Phase in the Struggle of the Cypriot People," **World Marxist Review**, 11, May 1968.

——, "Cyprus Liberation Struggle and the Aggressive Role of Anglo-American Imperialisme," **World Marxist Review**, C. VIII, No. 2(1965), s. 21-23.

——, "For the Independence and Progres of Cyprus," **World Marxist Review**, C. 9, No. 12 (1966), s. 32-40.

——, "People of Cyprus Demand Complete National Independence," **World Marxist Review**, C. 7, No. 2 (1964), s. 22-27.

POLYVIOU, Polyvios, " President Johnson and Prime Minister İnönü," **Middle East Journal**, C. XX, No. 3 (1966), s. 386-393.

"President Johnson and Prime Minister İnönü," **Middle East Journal**, C. XX, No. 3(1966), s. 386-393.

SANDER, Oral, "Türkiye'nin Batı Bağlantısı," **SBF Dergisi**, C. XXXIV, No. 1-4, (1979), s. 63-86.

SAVCI, Bahri, " 27 Mayıs Dinamiğinden Yönelimler," **SBF Dergisi**, C. XXV, No. 2, (1970), s. 285-294.

TACHAU, Frank ve ÜLMAN, Halûk, "Dilemmas of Turkish Politics," **MMTY**, C. III (1962), s. 1-34.

TALARIDES, Kikes, "LesAspects Constitutionnels et internatinaux de l'Affaire de Chypre," **Politique Etrangère**, C. XXIX, No. 1(1964), s. 74-91.

TAMKOÇ, Metin, " Turkey's Quest for Security Though Defensive Alliances," **MMTY**, C. II (1961), s. 1-39.

TUNÇKANAT, Haydar, "Millî Savunma Stratejimiz Değiştirilmelidir," **Yön**, No. 202 (1967), s. 8-9.

ÜLMAN, Halûk, ve R.H. DEKMECIYAN, "Changing Patterns in Turkish Foreign Policy: 1959-1967," **Örbis**, C. XI, No. 3 (1967).

ÜLMAN, Halûk, "Türk Ulusal Savunması Üzerine Düşünceler," **SBF Dergisi**, C. XXI, No. 4, (1966), s. 197-226.

———, " Türk Dış Politikasına Yön Veren Etkenler (1923-1968) I," **SBF Dergisi**, C. XXII, No. 3, (1968), s. 241-273.

———, ve SANDER Oral, "Türk Dış Politikasına Yön Veren Etkenler: 1923-68 II," **SBF Dergisi**, C. XXVII, No. 1, (1972), s. 1-24.

———, "NATO ve Türkiye," **SBF Dergisi**, C. XXII, No. 4, (1967), s. 143-167.

———, "Dış Politikamızın Değişkenleri I," **Yön**, No. 26 (1962), s. 14-15.

———, "Dış Politikamızın Değişkenleri II," **Yön**, No. 27 (1962), 16-17.

XYDIS, Stephen G., "Toward Toil and Moil in Cyprus," **The Middle East Journal**, C. XX, No. 1 (Winter 1966), s. 1-19.

VERRIER, Anthony, "Cyprus: Britain's Security Role," **The World Today**, C. XX, No. 1(1964), s. 131-137.

III. DERGİ VE GAZETELER

Akis (1960-1965)

Ant (1967-1970)

Forum (1960-1965)

Yön (1961-1967)

Cumhuriyet (1960-1971 ilgili sayılar)

Hürriyet (1960-1971 ilgili sayılar)

Milliyet (1960-1971 ilgili sayılar)